BİYOGRAFİ

DÜŞÜNCE VE AKSİYON İNSANLARI

Mustafa Âsım KÖKSAL

A. Cüneyd KÖKSAL

Mustafa Âsım KÖKSAL

A. Cüneyd KÖKSAL

Mustafa Âsım KÖKSAL

A. Cüneyd KÖKSAL

MUSTAFA ÂSIM KÖKSAL

Editör
Firdevs BAŞARI

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
Erhan KARA

Sayfa Düzeni
Hasan AYDIN

ISBN
978-9944-125-23-9

Yayın Numarası
204

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No:7 Gaziemir/ İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Mayıs 2007

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 00 Faks: (0212) 444 85 96

Kaynak Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
Üsküdar / İSTANBUL 34676
Tel: (0216) 522 09 99   Faks: (0216) 328 35 89
www.kaynakyayinlari.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 13

BİRİNCİ BÖLÜM
HAYATI

TAHSİL VE GENÇLİK YILLARI 15
Yakup Dede 15
M. Edip Efendi 16
Tahsil 17
Yazarlık Hayatına Giriş ve İlk Şiirler 18
İlk Memuriyet 19
Mısır Hayali, Kitaplar ve Şüpheler 20
Peygamberimiz Adlı Eser ve Mehmet Âkif'in Ölümü Üzerine Yazdığı Şiir 20
Mehmet Âkif Merhum'un Ardından 21
Askerlik 23
Armağan 23
Tevhid-i Bârî ve Münâcât 23
Ezanlar ve Gençlere Din Kılavuzu 24
Evlilikler 25
MEMURİYET HAYATI 25
Rıfat Börekçi ve Okunamayan Ferman 26
Şerafeddin Yaltkaya 28
Dolmabahçe'de Dînî Reform Toplantısı 33
Neticesiz İmam-Hatip Okullarını Açma Girişimi 34
Çeşitli Vazifeler ve Dilekçeler 35
Hüsnü Lostar'ın Hocalığında Oluşturulan Ders Halkası 40
Ali Vâhid Üryânî ve Yarım Kalan Sîret Kitabı 45
Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân Meali 47
Hayreddin Karaman'ın Bir Hatırası 48
Bir Amerikalının 23 Sorusuna Cevaplar 49

Kur'ân'ın Yeni Harflerle Yazılıp Yazılamayacağı Hakkında Sorulan Sual ve E. Sabri Hayırlıoğlu'nun İstifa Krizi.........51
Radyodan Yapılan Dinî ve Ahlâki Sohbetler 56
Diyânet'in Kur'ân Meali 57
Emekliye Ayrılış ve İslâm Tarihi'ni Yazmaya Başlayış........60
SON YILLARI 63
Hüvelbâkî 63
Son Eser: Âhiret Yolculuğu..64
Vefatı...65

İKİNCİ BÖLÜM

ESERLERİ

TELİF ESERLERİ 67
KİTAP HALİNDEKİLER..67
Basılmış Kitapları 67
Armağan..67
Peygamberler 67
Peygamberimiz..68
Peygamberimiz'in Doğumu (manzum) 68
Ezanlar...68
Gençlere Din Klavuzu 69
İslâm İlmihâli..69
Din Bilgisi 1..70
Din Bilgisi 2..70
Oruç 70
Zekât 70
Küçük İlmihâl ve Mübarek Gün ve Geceler 70
Mirac Gecesi 71
Kadir Gecesi 71
Tevbe...71
Caetani'nin İslâm Tarihi'ne Reddiye 71
Bir Amerikalının 23 Sorusuna Cevaplar......................72
Hristiyanlık Propagandası Münâsebetiyle Bir Açıklama ...72
İslâm Tarihi-Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet..72

Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Fâciası 73
Dinî ve Ahlâkî Sohbetler 74
Hak Âşığı, Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî (k.s.) 74
Pakistan Konferansları...74
Peygamberler Tarihi 75
Kutlu Doğum 75
Kitap ve Sünnet 75
Âhiret Yolculuğu ve Diğer Şiirler 75
İslâm Tarihi-Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet (8 Cilt) 76
Efendimiz ve Yolu 76
İmandan İhsana 76
Basılmamış Kitapları 76
Türkçe Ezan Meselesi 76
Va'zlar, Şeyh Bedreddin, İlmiye Sâlnâmesi Zeyli 77
Şeyhülislâmlar...77
Külliyat...78
Bazı Sûre ve Âyetlerin Nazmen Tercümeleri 78
Nasreddin Hoca'nın Latifeleri (Manzum), Çocuklara Manzumeler..............................78
M. Hamidullah'ın İslâm Peygamberi Hakkında.............78
MAKALELER...79
Diyânet Aylık İlmî Dergisi 79
Diyânet Üç Aylık İlmî Dergisi 80
İslâm 81
Hakses..81
İslâm Âlemi...82
TERCÜME ESERİ 82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLMÎ YÖNÜ, ÇALIŞMALARI VE TARİHÇİLİĞİ

EN ÖNEMLİ ÇALIŞMALARI 83

CAETANİ'NİN İSLÂM TARİHİ'NE REDDİYE........................83
Caetani'nin Yaptığı Açık Tahrif ve İlmî Sadâkatsizliklere Bir Örnek 93
Müjdeli Bir Rüya...96
Beklenmedik Bir Teklif...97
Reddiyenin Sonuçları 101
İSLÂM TARİHİ..102
İslâm Tarihi İsmi Hakkında 105
Pakistan'da Açılan Sîretünnebî Yarışması ve İslâm Tarihi'nin Birinci Oluşu 105
İslâm Tarihi Hakkında Hazırlanan Değerlendirme Raporu 108
Verilen Notlar Şöyledir 112
Kitabın Muhtevasını Bölüm Bölüm Özetleyen Raporun Son Kısmı 112
Pakistana Gidiş...115
Bir Su Getir Ama Acısız Olsun 115
Ödül Töreninde...116
Kalbinizin Aramızda Bedeninizle Beraber Bulunmasını İsteriz 117
İslâm Tarihi'ni İngilizce ve Urducaya Tercüme Etme Girişimi 118
İslâm Tarihi Çalışmaları Sayesinde Düzeltilen Tarihî ve İlmî Bazı Yanlışlıklar, Bu Alanda Gerçekleştirilen Bazı Katkılar 128
Yeni Projeler, Tasarruflar 130
İslâm Tarihi'nin Yeniden Yazımı Çalışması.................132
İSLÂM TARİHİ SONRASI ESERLERİ...............................135
Peygamberler Tarihi..135
Kitap ve Sünnet..137

İLMÎ ŞAHSİYETİ VE TARİHÇİLİĞİ 138
M. Âsım Köksal'ın İslâm İlmi Geleneğindeki Yeri............138
Siyer Geleneği...139
M. Âsım Köksal'ın Tarihçilik Anlayışı 142

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUFÎ HAYATI

TASAVVUFA İNTİSABI VE İSKİLİPLİ İBRAHİM EDHEM EFENDİ . 149
İbrahim Edhem Efendi'yle Tanışması 149
İbrahim Edhem Efendi'nin Hayatı, Gençliği ve Hâtıraları 151
Mesnevî Dersi 152
İbrahim Edhem Efendi'nin Ahlâkı, Şahsiyeti ve Îtiyatları 154
İbrahim Ethem Efendi'nin Son Zamanları, Yerine
M. Âsım Köksal'ı Bırakışı ve Vefatı 154
TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI................157
Tarikat-ı Aliyye-i Kâdiriyye Silsilesi 159

BEŞİNCİ BÖLÜM

AHLÂKI, ŞAHSİYETİ, YAŞANTISI

Ahlâkı ve Şahsiyeti 163
Günlük Hayatı ve İbâdetleri..164

ALTNCI BÖLÜM

VASİYET, NASİHAT VE TAVSİYELERİ

Evlatlarına Vasiyetleri..167
Öğütler 168
Başarının Yolları...169

YEDİNCİ BÖLÜM

YAZILARINDAN ve KENDİSİYLE YAPILAN SÖYLEŞİLERDEN SEÇMELER

YAZILAR 171
Kur'ân-ı Kerim, Yeni Türk Harfleri İle Yazılabilir mi? 171
Garânîk Hadisesi Hakkında 173
Kerbelâ Hadisesinin Sorumlulukları 174

Hz. Ömer 40. Müslüman mı? 177
Selefilik, Mezhep, İçtihat 182
Marifatname ve Evrim Teorisi 186
Ahmed Kuddûsi Hz 190
İslâm ve Sağlık 200
Erkam'ın Evi 202
Erkam'ın Müslüman Oluşu 202
Dâr-ı Erkam'a Girişi Tarih Tutuşu 204
Peygamberimiz'in Dâr-ı Erkam'a Ne Zaman Girdiği ve Orada Ne Kadar Kaldığı Meselesi 204
Şûrâ Nedir? 207
Hadis ve Sünnetin Mahiyeti ve Kaynakları Hakkında 209
Haksızlığa Uğramış Bir İslâm Tarihçisi: Vâkidî 215
Şarkiyatçılar ve Caetani 218
İslâmiyet'te Din Adamı Yoktur İddiasına Cevap 233
Asr-ı Saâdet 244
Dinsiz Ahlâk Olabilir mi? 246
Kalp ve Nefsin Mertebeleri 253
Veliler ve Gayb Erenleri 256
Ebdal ve Evtad 259
Kutub, Gavs, Kutbu'l Aktâb 259
Hristiyanlık Propagandası Münasebetiyle Açıklama 261
Müslümanların Hz. İsa ve Allah Teâlâ Hakkında Kur'ân'a Dayanan İnançları 261
Hristiyanların Hz. İsa Hakkında Yanılmalarının Sebebi .. 263
İlk Günah ve Günahkârlık Faraziyesi 264
Kur'ân-ı Kerim'e Göre İlk Günahın Mahiyeti 264
Diyânet İşleri Reisliği'nin Millet ve Memleket Hizmetinde Daha Verimli ve Başarılı Çalışabilmesi İçin Dileklerim .. 265
ŞİİRLER 266
Kutlu Doğum 266
Yâ Resûlallah 272
Güz Gelince 273

SÖYLEŞİLER 274
Cehâletin Cür'eti...274
Sîret Armağanı Üzerine..288
Tarihi Yazmak Zor 295

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HAKKINDA YAZILANLAR VE SÖYLENENLER

Mustafa Âsım Köksal Hocaefendi'nin Ardından....................303
Bir Yıldız Daha Göçtü 306
Âlimlerin Varlığı Hakikate Atıftır 308
Mustafa Âsım Köksal Hocaefendi'nin Ardından....................311
İnsanın Çağına Tanıklık Yapması Ne demektir.....................315
Mustafa Âsım Köksal 317
İslâm Tarihi Eserlerine Tasavvuf Neş'esini Getirdi................319
Osmanlı Ulemâsının Samimeyeti ve Derinliği 320
İlâhiyat Camiasında Saygıyla Anılan Büyük Bir İlim Adamı .320
Derin İhtisas Sahibi Bir Âlim 321
İslâmi İlimlere Hâkim 321
Tarih Bilincine Getirilen Süreklilik ve Bütünlük 321
Bir Güzel İnsan 322
Mütevâzi Bir İnsan 322
Cumhuriyet Döneminde Yazılan En Önemli Dört Eser 322
Bir Osmanlı Beyefendisi, Bir Peygamber Âşığı......................323
Kaleme Aldığı Eserler, Sîretinin Aynası 323
İlmiyle Âmil, Hal Ehli...324
Ömrünü İlme Adamış 325
Büyük Bir Zenginlik Ve Kazanım 325
Alanındaki Tüm Kitapların Kaynağı 326
Son Derece Saygın ve Mutemet Bir Hocaefendi 326
Titiz, Mufassal Bir Eser 326

ÖNSÖZ

M. Âsım Köksal, Osmanlı'dan günümüze miras kalan İslâmî ilim geleneğinin son temsilcilerindendir. Her türlü imkânsızlık içerisinde, yüksek seviyede medrese ve mektep tahsili görme imkânı bulamadan, büyük ölçüde kendi kendini yetiştirerek ortaya dünya çapında itibar gören eserler koyabilmiştir. Özellikle Resûlullah'ın (s.a.s.) hayatı ve sîretine odaklanan ve İslâm tarihi sahası özelinde diğer İslâmî ilimleri de kuşatan bu ilmî çaba haricinde, 31 sene süren Diyanet İşleri'ndeki memuriyeti sırasında, ilk Diyanet İşleri reisinden itibaren birçok önemli şahsiyeti tanımış, yakın tarihimizin çeşitli hadiselerine şahit olmuştur. Bilhassa ikinci Diyanet reisi Şerafeddin Yaltkaya'yı çok yakından tanımak fırsatı bulmuş, kendisi hakkında birinci elden önemli bilgiler edinmiştir. Ayrıca son devrin -günümüzde kendisi hakkında hemen hiçbir şey bilinmeyen- mutasavvıflarından İskilipli İbrahim Edhem Efendi'nin müridi ve halifesi olması sayesinde, ilim yoluyla tasavvufî disiplini şahsiyetinde birleştirmiş ve böylece bir Osmanlı âlimi olmanın gereğini yerine getirmiştir.

Bir biyografide, hayatı yazılan kişiye çok yakından bakmanın getireceği avantajlar kadar dezavantajlar da vardır; bazı noktaları çok iyi görebilecek bir konumda bulunmak, kimi bölgeleri lâyıkıyla müşahede edebilmek gücünden mahrumiyet anlamına gelebilir. Bu çalışmada M. Âsım Köksal'ın torunu olmamın avantajlarından elimden

geldiğince istifade etmeye çalıştım; meydana gelmesi muhtemel –objektiflik sorunu gibi- olumsuz neticeleri asgariye indirmek amacıyla da, mümkün mertebe başkalarının değerlendirmelerine yer verdim; okuyucu burada birçok değerli insanın, M. Âsım Köksal hakkındaki kanaatlerini bulabilecektir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda geçirdiği uzun memuriyet yıllarına ait bölümleri hem şifahî hatıralarıyla, hem de resmî evrakla destekledim; bu bölümün, ülkemizin din-devlet ilişkileri tarihine küçük de olsa bir katkı sağlayacağını umuyorum. M. Âsım Köksal'ın yazılarından geniş bir seçme yaptım, bunların, onun çeşitli konulardaki fikir ve yaklaşımlarını temsil edici nitelikte olmasına özen gösterdim. İsmiyle özdeşleşen *İslâm Tarihi* adlı eserinin yazım safhalarını ise bütün ayrıntılarını vermek sûretiyle anlatmaya gayret gösterdim; zira kendisi bu eseri bir bakıma hayatının gayesi olarak görüyordu, nitekim kendi kaleme aldığı küçük otobiyografisinde, her şeyden çok bu eserinden bahsetmektedir. Bu eseri yazmakla geçirdiği uzun yılları tafsilatıyla görmek; kendini bir ideale adamanın, akademik titizlik ve ısrarın, yılmaz bir gayretin ne demek olduğunu, bilhassa genç ilim taliplilerinin daha iyi anlamasına vesile olacaktır.

Umarım ki bu mütevazi çalışma, günümüzde yaşamış bir İslâm âliminin daha iyi tanınması için bir vasıta ve kendisi hakkında ilim camiası tarafından -şimdiye kadar ihmal edilmiş olan- etraflı ve ilmî çalışmalar yapılabilmesi için de bir vesile olur.

Asım Cüneyd Köksal

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI

TAHSİL VE GENÇLİK YILLARI

İslâm âlimi, *İslâm Tarihi* yazarı, mutasavvıf, şâir Mustafa Âsım Köksal; 5 Eylül 1329 (1913) tarihinde Kayseri'nin Develi kazası, Abdülbâkî mahallesinde doğdu. Babası Hâfız Mehmet Edip Efendi, annesi Döne Hanım'dır. Üç kardeşin en küçüğü olan M. Âsım Köksal'ın dedesi Yakub, Yakub'un babası Mustafa, Mustafa'nın babası da Pir Veli Efendi'dir. Bu büyük dede sebebiyle bu sülâle Develi'de "Pir Veli Oğulları" olarak anılmaktadır.

Pir Veli Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi hakkında; tasavvuf ehlinden ve ümmî bir zat olduğu, sürekli Allah'ı zikrettiği biliniyor.

Yakup Dede

Mustafa Efendi'nin oğlu ve M. Âsım Köksal'ın dedesi olan Yakub Dede'nin olgun, kemâl ve velâyet sâhibi bir şahsiyet olduğu ifade edilir. Kendisine çeşitli kerametler izafe edilen Yakub Dede, zaman zaman zikir meclislerine

M. Âsım Köksal'ı da yanına alarak gitmiştir. Çok küçük yaşlarda bu gibi meclislerde tasavvufî atmosfere âşinâ olan M. Âsım Köksal, kişiliğindeki ilk yapıcı tesirleri dedesinden almış ve onun şahsiyetinden son derecede etkilenmiştir.

***

M. Âsım Köksal'ın çocukluk yılları savaşlar ve bunların doğurduğu ekonomik sıkıntılar içinde geçer. Birinci Dünya Savaşı ve ardından patlak veren İstiklâl Mücâdelesi, bütün Türkiye'de olduğu gibi bir taşra kasabası olan Develi'de de maddî ve mânevî sancılara yol açmıştır. M. Âsım Köksal'ın babası Mehmed Edip Efendi'nin o sıralarda çok uzaklarda oluşunun, kendi ailesi açısından bu sancıyı iyice katmerleştirdiği yokluk ve yoksulluk günlerinin birinde, M. Âsım Köksal kadınların ilginç bir et yemeği pişirdiklerini görür, bir miktar bundan yer. Tadı bir garip ve değişik geldiğinden bunun ne eti olduğunu sorar. Kirpi eti olduğunu öğrenince, ağzından kan gelinceye kadar istifra eder ve uzun bir süre bir şey yiyemez.

M. Edip Efendi

M. Âsım Köksal'ın babası Hafız Mehmed Edip Efendi, oğlu henüz birkaç aylıkken çalışmak niyetiyle Arjantin'in Buenos Aires şehrine gitmiştir. O sıralar çalışmak için yurtdışına Türklerden pek çok giden olmaktadır, Edip Efendi de ekonomik durumunu düzeltmek ve ailesine daha iyi imkânlar sağlamak maksadıyla bu grubun içerisinde binlerce kilometre yol kateder. Tahminen 1914 yılının başlarında Türkiye'den ayrılan Hafız Mehmed Edip Efendi, tam 22 sene boyunca Türkiye'ye dönemeyecektir. Bu uzun ayrılışın sebebi, ard arda çıkan harplerin yurda dönüşe

imkân vermeyişidir. Edip Efendi yurda dönünce birbirini o zamana kadar hiç görmeyen baba-oğul ilk defa görüşürler. Uzun zamandır sağlığı bozuk olan Mehmed Edip Efendi, dönüşünden çok kısa bir müddet sonra vefat edecektir.

Tahsil

İlk öğrenimini Develi Merkez Numûne Erkek Mektebi'nde gören M. Âsım Köksal, beş yıllık bir tahsilden sonra 27 Haziran 1927 tarihinde bu mektepten mezun olur ve "Aliyyü'l-âlâ" derecede şehâdetname alır. Aynı yıl Kayseri Lisesi Leylî-Meccânî imtihanına girer. İmtihana katılan yüz kişiden kazanan on kişi arasına girmiştir, ancak okul yedi öğrenci alacak, bunlardan beşini fakirlik belgesi getirenler oluşturacak, kalan ikisi de diğer beş kişi içinden çekilen kurayla belirlenecektir. Fakirlik belgesinin hemen o gün talep edilmesi, o zamanki vasıtaların Develi-Kayseri yolunu makul bir zamanda katedememesi, kurayla belirlenen iki kişi arasına da girememesi üzerine Kayseri Lisesi'ne girme imkânı kalmaz. Bunun üzerine aynı sene içerisinde Erzurum Askerî Lisesi Leylî-Meccânî imtihanına katılır. Bu imtihanı da kazanmasına rağmen okul idaresi tarafından kendisine mahallî tâliplerin, alınacak öğrenci kadrosunu doldurdukları söylenir ve eğer gelecek sene tekrar başvuracak olursa tercihen kabul edileceği belirtilir. M. Âsım Köksal ertesi sene çeşitli engeller sebebiyle bu okula başvuramaz ve böylece resmî tahsil yolu kendisine kapanır. Bu konuyla ilgili hatıralarını anlatırken, bu iki okula -ve aynı zamanda herhangi resmî bir okula- girmeyişinin, hayatının daha sonraki gelişim çizgisi açısından, çalışmaları ve idealleri bakımından daha hayırlı olduğunu söylemiş ve bunun böyle takdir edilmesinden dolayı şükürler ettiğini belirtmiştir.

M. Âsım Köksal, Kayseri ve Erzurum Askerî Liselerine giremeyip resmî bir tahsilden ümidini kesince, Kayseri ulemasından Develi Müftüsü İzzet Efendi'den, 1933 yılına kadar medrese usûlüne göre ilimlere giriş mâhiyetinde "Mukaddimât-ı ulûm" tahsil etmiştir.

Yazarlık Hayatına Giriş ve İlk Şiirler

Ezberlercesine okuduğu *Safahat*'dan etkilenerek bu yıllarda (1927'den itibaren) dînî manzumeler yazmaya başlar. Üslubunun şekillenmesinde ve ilk şiirlerini yazmasında önemli rolü bulunan Mehmed Âkif'e karşı olan sevgi ve takdirini ömrünün sonuna kadar koruyacak, şâirin 1936'daki vefatı üzerine -ileride metni verilecek olan- şiirini kaleme alacaktır.

1933 yılında tanzim edilen "Türkiye Cumhuriyeti Me'murînine Mahsus Terceme-i Hal Varakası"nda, kendisine sorulan: "Tab' ve neşredilmiş eser ve te'lifi varsa neye dair olduğu, ne zaman ve nerede tab' ve neşredildiği..." şeklindeki soruya şu cevabı verir: "Matbû eserim yoktur. Ancak bir iki cilt tutacak kadar manzume ve eş'ârım [şiirlerim] varsa da henüz tab'ına muvaffak olamadım."

Bu yıllardaki şiir çalışmaları genel olarak dînî mahiyette olmakla beraber, meselâ Nasreddin Hoca'nın bazı latifelerini de manzum hâle getirmiştir.

M. Âsım Köksal, ilk şiirlerini yazmaya başladığı sıralarda, Kuşadalı Ali Rıza Efendi isimli, M. Âkif Ersoy'un arkadaşı olan edîb ve şâir bir zata bazı şiirlerini gösterir. Kuşadalı Ali Rıza Efendi, imzasını atarken önce bir kuş resmi çizen, sonra yanına 'Adalı' yazan enteresan bir insandır. M. Âsım Köksal'ın bazı şiirlerini inceler;

El malını kapma! der,
Kötü işler yapma! der,
Hak var, puta tapma! der,
Sapma! der Kitabımız.

kıtasını içeren "Kitabımız" gibi ve:

Âmentü billah de! Gir,
Gönülde kalmaz pas, kir;
Düşmesin dilde Tekbir,
Allah bir, benim dinim!

kıtasını içeren "Benim Dinim" gibi manzumelerde orijinal kâfiye şekilleri denendiğini görür. Şiirleri çok beğenerek; "Şâir-i mâderzâd [anadan doğma şâir] olan Âsım Bey oğlumuz, parmak hesabıyla yazdığı bu şiirlerinde çok muvaffak olmuştur." şeklinde çok takdirkâr ifadeler kullanır.

İlk Memuriyet

M. Âsım Köksal, 1928 yılı Ekim ayında Develi Ticaret ve Sanayi Odası Başkâtipliği'ne tayin olunup bu odanın lağvedilmesine yakın bir zamana kadar vazife gördükten sonra 12/7/1930 tarihinde buradan ayrılır. Bu vazifeye dair oda heyetince kendisine 78 sayılı bir kıta mazbata verilir. Söz konusu mazbatada şöyle denilmektedir:

"Bir buçuk iki seneden beri odamız umûr-u kalemiyyesinde bihakkın isbât-ı ehliyet etmiş bulunan Everek [Develi] Abdülbâkî Mahallesinden Yakup oğullarından Mehmet oğlu 329 doğumlu Mustafa Efendi, genç ve mümeyyez kalemlerden olup hüsn-ü ahlakla muttasıf bir şahsiyet bulunduğunu nâtık mazbatadır. 17/7/930"

Mısır Hayali, Kitaplar ve Şüpheler

Bu yıllarda (1927-1933 yılları arasında) Mısır'a gitmeyi ve Ezher'de okumayı kafasına koyar ve bunun için çeşitli çarelere başvurur, ancak muvaffak olamaz. Bilgiye ve öğrenmeye karşı büyük bir açlık duyduğundan dolayı, bu emelini gerçekleştiremeyince kendini okumaya verir, seçtiği mevzularda bulabildiği kitapları okumaya koyulur. O günleri anlatırken, bir oturuşta 500 sayfalık bir kitabı bitirdiğini söyleyen M. Âsım Köksal, çok yoğun bir okuma faaliyeti sonucunda, beyninden burnuna doğru yanık paçavra gibi kokular geldiğini hisseder ve bir müddet bu faaliyetini yavaşlatmak zorunda kalır. Bu okumalar aynı zamanda zihnî hayatını da etkilemiş, kendisinde birçok şüpheler uyanmıştır. Çeşitli konulardaki bu şüpheler zamanla onu epey rahatsız etmeye başlar, bedenini de tesiri altına alan sıkıntılara sebebiyet verir ve neredeyse hastalık derecesine varır. Bunları gidermek ve tatmin edici cevaplar almak niyetiyle Ankara'ya gelir, çeşitli âlimlere danışır, ancak sonuç alamaz ve hatta sıkıntısı büsbütün şiddetlenir. Bunun üzerine çaresiz kalan ve kaderine razı olan M. Âsım Köksal, mürşidi İskilipli İbrahim Edhem Efendi ile tanışıncaya kadar bu sıkıntı ve şüphelerden kurtulamayacaktır.

"Peygamberimiz" Adlı Eser ve Mehmed Âkif'in Ölümü Üzerine Yazdığı Şiir

1936 yılında Mısır'dan yurdumuza dönen Mehmed Âkif Bey'in gelişine, herkes gibi M. Âsım Köksal da çok sevinir, ilk manzumelerini yazmasına vesile olan, eserlerinden tanıdığı büyük şâiri görmeyi çok arzu etmektedir. Ancak Türkiye'ye döndüğünde zaten hasta olan Âkif, kısa

bir müddet sonra vefat eder. Vefatından az bir zaman önce hastanede gazetecilere: “Eğer Allah nasib eder de kurtulursam, Peygamberimiz’in hayatını *Haccetü’l-Vedâ* adlı bir eserle nazmedeceğim.” diye beyanat vermiştir. Fakat kurtulamayıp Hakk’ın rahmetine kavuşunca, Âkif’in bu son emelini M. Âsım Köksal kendi başına gerçekleştirmek isteyecek ve ilk baskısı 1944’de yapılan *Peygamberimiz* adlı manzum eserini kaleme alacaktır. Kendi nev’inde tek olan yaklaşık 300 sayfalık bu eser, hece ölçüsü ile ve beyitlerle yazılmış manzum bir sîrettir. Eser tamamlandığı zaman, devrin Diyanet İşleri Reisi olan Şerafeddin Yaltkaya’ya eseri sunar, Yaltkaya’nın isteği üzerine kitabın başından biraz okur ve Önsöz bölümündeki:

Günahlarım üzerinde bir damla yaş bu eserim;
Onu belki eritecek yavaş yavaş bu eserim.

beytine geldiğinde Yaltkaya heyecanlanır ve memnuniyetini belirterek eserin Diyanet İşleri Yayınları arasında basılması gerektiğini söyler. Kitabın ilk baskısı böylece gerçekleşir.

Mehmed Âkif Ersoy vefat edince, çok sevdiği şâir hakkındaki derin muhabbetini M. Âsım Köksal şu şiiriyle dile getirmiştir:

Mehmed Âkif Merhum’un Ardından

Ölümünle kaçırdın ağzımızın tadını,
Neden gizleyip durdun bu acı maksadını?
Sezdirmeden koyuldun ebediyyet yoluna,
Anıyoruz ardından –ağlayarak- adını.

Tabutun başımızda, gözyaşıyla yürüdü.
Savrulan ahlarımız mezarını bürüdü.
Çekildin sen bir avuç toprağın harîmine,
O kadar ağladık ki, gözlerimiz çürüdü.

Neden bilmem Yaradan, mezarını er kazdı?!
Sana canlar verilse, kurban olunsa azdı!
İstiklâl'in Marş'ını, Ordunun süngüsüne,
Senin çelik kalemin, zırhlı parmağın yazdı.

Sen ey kahraman şâir, cihan kadar ağırdın!
Gürüldedin, milletin zincirlerini kırdın!
Ufuklardan saldıran çılgın istîlâlara,
Yanardağlar kesildin, devler gibi haykırdın!

Bir elinde kalemin, öbür elinde Kur'ân,
Dolaştın cephelerde, şehirlerde durmadan.
Şahlanan, şahlandıran Mehmetçiği Sen oldun!
Minnettar sana millet, minnetdar sana vatan!

Sen ey Âkif, büyüksün! Büyük değerin vardır!
Bunu takdir etmemek bize en büyük ârdır!
Gömüldün Çanakkale Şehitleri yanına,
O kadar ulusun ki, sana fezâlar dardır!

Uyu artık haşre dek, İlâhî makberinde,
Rûhun yüzsün Allah'ın Rıdvân-ı Ekberinde!

M. Âsım Köksal, yukarıdaki şiirini, içlerinde Ferid Kam'ın da bulunduğu bir topluluk içinde okuduğu zaman Ferid

Kam bunu çok beğenir: "Ben öldüğüm zaman benim için de böyle bir şiir yazar mısın?" diye sorar. "İnşaallah efendim." gibi bir cevap alınca: "Bana kesin söz ver!" diye mukâbelede bulunur. Bunun üzerine Ferid Kam'ın istediği sözü vermek zorunda kalan M. Âsım Köksal, onun vefatından sonra verdiği sözü tutmak için bir şeyler yazmaya çalışmışsa da beğenmediğinden dolayı yazdıklarını imha eder. Bu hâdise hakkında: "Ben verdiğim sözü tuttum, ancak ısmarlama şiir olmuyor." demiştir.

Askerlik

M. Âsım Köksal askerliği esnasında, Dersim İsyanı'nı bastırmak için gönderilen kuvvetler arasında bulunur; burada çok sıkıntılar çeker, hatta ölüm tehlikesi atlatır. 1/11/1938'de askerliğini tamamlayıp Diyanet'teki vazifesine başlar.

Armağan

M. Âsım Köksal'ın şiir çalışmalarının ilk meyvesi olarak, 1939 yılında *Armağan* yayımlanır. Bu aynı zamanda kendisinin basılan ilk eseridir. Din esaslarını manzum bir şekilde işleyen bu küçük kitap, kendi ifadesiyle manzum bir ilmihâldir. 30 kadar şiir içeren bu kitaptan, M. Âkif Ersoy'un üslubundan etkilenerek yazıldığını düşündüren birisini misal olarak sunuyoruz:

Tevhid-i Bârî ve Münâcât

Ey şâmil olan sehâ ve cûdu!
Ma'dûma bağışlayan vücûdu!
Ta'dâdına ömrümüz yetişmez,

Nîmetlerinin ki yok hudûdu!
Âsârını eylesem temâşâ:
Her zerre kılar vücûdun ifşâ!
Sen varsın İlâhî! Şüphe yoktur,
İnkâr olunur mu Allah; hâşâ!
Meşhûdum olan bütün şu âsâr,
Hıfzınla, sıyânetinle kâim,
Kudret avucundadır fezâlar!
Tesbih ediyor bütün avâlim!
Âsan Sana, öldürüp diriltmek,
Hükmün ebedî yürür cihanda.
Her kalbin enînini duyarsın,
Zâhir Sana, işlenen nihanda!
Her bir yücelik yanında engin,
Yoktur Senin ey İlâh dengin!
Sensin O, veren azîze zillet,
Sensin O, yapan fakîri zengin!
Sendendir İlâhî her inâyet,
Sendendir İlâhî her hidâyet!
Dolmuş şu cihan o rahmetinle,
Eltâfına yoktur hiç nihâyet!
Çok olsa da Âsım'ın günâhı
Afvın da değil mi lâtenâhi?
Senden dileğim şu: Son nefesde
İman ile al götür, İlâhî!...

"Ezanlar" ve "Gençlere Din Kılavuzu"

1946 yılında M. Âsım Köksal'ın iki eseri yayımlanır. *Ezanlar* dînî manzumelerden oluşan bir kitapçıktır. 10000 adet basılan bu eserdeki bazı manzumelerde M. Âsım Kök-

sal orijinal nazım ve kafiye sistemi kullanmıştır. İkinci eser olan *Gençlere Din Kılavuzu*, aynı zamanda kendisinin mensur ilk eseridir. Bu kitap, zamanının ilmihâl anlayışı ve geleneğinde büyük bir yenilik meydana getirmiş; din esaslarını sade bir dille, gençlerin anlayabilecekleri bir tarzda ve yer yer şiirlerle süsleyerek cazip bir biçimde sunmayı başarmıştır. İlk baskısı 15000 adet gibi yüksek bir rakamda gerçekleştirilen bu eserin daha sonraları müteaddit baskıları yapılmış ve bilâhare genişleterek yayımlayacağı *İslâm İlmihâli* adlı eserin de temel çatısını bu kitap oluşturmuştur.

Evlilikler

M. Âsım Köksal'ın 1936 yılında evlendiği ilk zevcesi Neşâdet Hanım, uzun süredir çekmekte olduğu bağırsak hastalığı sebebiyle henüz otuzlu yaşlarında, 1951'de vefat eder. En küçüğü 3 yaşında olan üç evlat ile baş başa kalan M. Âsım Köksal, sıkıntılı günler geçirmektedir. Kısa bir müddet sonra, Şadan Hanım ile ikinci evliliğini yapar. İleride bu evlilikten dört evladı daha olacaktır.

İlk zevcesinin vefatı hengâmında İskilipli İbrahim Edhem Efendi'yle tanışması, ona bütün sıkıntılarını unutturacaktır.

MEMURİYET HAYATI

M. Âsım Köksal'ın Diyanet İşleri'nde memuriyet hayatına başlayışı 1933 senesindedir. Kendisi bu yıl içerisinde Ankara'ya gelerek Diyânet İşleri Reisliği tarafından açılan

1400 kuruş maaşlı kitabet müsabaka imtihanına 35 kişi ile birlikte katılır ve imtihanda birinci olarak memuriyete tayin edilir. Böylece 30 yılı aşkın bir süre devam edecek olan devlet hizmetine adım atmış olur. Emekli olacağı 1964 senesine kadar 31 yıl boyunca sırasıyla Başkanlığın Tahsis Memurluğu, Sicil Şefliği, Yazı İşleri Müdürlüğü, Yayın Müdürlüğü, Hayrat Hademesi İşleri Müdürlüğü, Zat İşleri Müdür Vekilliği ve en sonunda da Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Kurulu Âzâ Başmuavinliği vazifelerinde bulunacaktır.

Rıfat Börekçi ve Okunamayan Ferman

İlk Diyânet İşleri Reisi Rıfat Börekçi (1860-1941) ile alakalı olan bir hatırasını, kendi kaleme aldığı gayri matbu tercüme-i hâlinden takip edelim:

"Memuriyete girdiğim sıralarda idi ki, Diyanet İşleri Reisi merhum Rıfat Börekçi'nin, Ankara kazalarından birisinde oturan çiftlik sahibi bir arkadaşı yanına gelmiş. Ellerinde bulunan, birçok yerleri güve yeniği, dört yüz yıllık bir fermanın -mahkemeye ibraz edilmek üzere- okunamayan yerlerinin yetkili bir makam tarafından okunarak daktilo edilecek örneğinin noterlikçe tasdiki gerekiyormuş.

Reis; vaktiyle Meşihat Dairesinde bulunmuş olan Müşâvere Kurulu Âzalarından birisine, fermanı okumasını emretmiş, o da, okuyamadığını arz ederek fermanı geri çevirmiş.

Bunun üzerine Reis Rıfat Börekçi, beni yanına çağırdı ve: "Sen bunu oku ve daktilo et!" dedi.

Fermanı alıp baktım. "Efendim! Ben, bu fermanın yazısını okumayı bilmiyorum!" dedim.

Reis: "Sen okursun! Götür, oku! ferman sahibi sana ücret de versin!" diye ısrar etti.

Huzurlarından ayrıldım. Evde, fermanın hiçbir keli-

mesini okuyamadım. Bunun üzerine, yazı türlerini gösteren lügat kitaplarına baktım. Ferman'daki yazının hangi türden olduğunu tesbit ettikten sonra, o yazı harflerinin başta, ortada, sonda nasıl yazıldıklarını gösterir bir levha tertip edip önüme koydum.

Sabaha kadar bütün gece fermanı okumaya çalıştım.

Güve yiyip başı veya sonu kalmış kelimeleri, cümleleri, lügat kitaplarında verilen örneklere bakarak bulmağa, çözmeğe çalıştım. Hattâ, bir kelimeyi -üzerinde bir saat uğraştıktan sonra- okuyabildim.

Sabahleyin, fermanı daktilo edip sahibine verdim.

O da, bana -hatırımda kaldığına göre- ücret olarak 450 kuruş verdi.

Fermanın daktilo edilen örneğini tasdik ettirmek üzere götürünce noter; fermanı okuyup daktilo edeni getirip mukabele etmedikçe tasdik edemeyeceğini söylemesi üzerine notere kadar gittim. Kendisi çok yaşlı ve umur görmüş bir kimse idi.

Tepeden tırnağa kadar beni süzdükten sonra: “Sen mi bunu okuyup yazdın?! Sen nerde, bunu okumak nerde?!” dedikten sonra: “Gel bakalım, otur da, bir mukabele edelim.” dedi.

Fermanı kendisi eline aldı. Sûreti de, ben okumağa başladım.

Artık bana ‘Aferin!’ler yağıyordu.

Nereden aklıma geldi bilmiyorum; üzerinde bir saat uğraşmış olduğum kelimeye gelince, kendisini imtihan için durakladım. “Ben bu kelimeyi, kolay kolay okuyamadım.” dedim.

Okumağa çalıştı. Didindi durdu; bir türlü sökemedi.

Nihayet: “Ben onu şöyle okumuştum!” diyerek yazdığımı okudum.

Kendisinden bir ‘Aferin!’ daha aldım.

Görülüyor ki azimli ve sebatlı olunca, insanın hayatta başaramayacağı bir şey yoktur.”

Şerafeddin Yaltkaya

Rıfat Börekçi’nin 1941’de vefatı üzerine Ord. Prof. Şerafeddin Yaltkaya 1 Ocak 1942’de Diyanet Reisliği’ne tayin edilmiştir. M. Âsım Köksal Diyanet İşleri Başkanlığı’nda geçen uzun memuriyet yıllarında, beraber çalıştığı başkanlar arasında en samimi alakayı ve teveccühü Şerafeddin Yaltkaya’dan görmüş, sıkıntılı zamanlarında onun desteğini almıştır. Bu bakımdan uzun yıllar sonra bile Yaltkaya’ya karşı duyduğu saygı ve sevgiyi dile getirmeye devam etmiştir. Henüz çok genç olmasına rağmen M. Âsım Köksal’ın bilgi, zekâ ve anlayışını göreve geldiğinden itibaren takdir eden Şerafeddin Yaltkaya, zorda kaldığı bazı meselelerde ona danışmış, kendisine karşı büyük yakınlık göstermiş ve aralarında daima olumlu bir iletişim olmuştur.

M. Âsım Köksal’ın 1964 yılında neşredilen: “Eski Diyanet İşleri Başkanlarından Ord. Prof. M. Şerafeddin Yaltkaya (merhum)” başlıklı makalesinden,[1] Yaltkaya’nın bizzat kendisiyle yapılan görüşme sonucu yazılmış olan tercüme-i halini takip edelim: “Hâfız Mehmet Şerafeddin Yaltkaya, 5 Ekim 1296 hicri tarihinde İstanbul Molla Gürani civarında, Seyyid Ömer Mahallesi’nde Balcı Yokuşu’ndaki 2 numaralı evde doğmuştur. Babası Kâdirî şeyhlerinden H. Mehmed Ârif Efendi olup Cerrahpaşa Camii başimamı ve hatibi idi.

---

[1] Diyanet Aylık İlmî Dergi, cilt: III, sayı: 4, s. 106-108.

Dedesi İsmail Efendi, Niğde'nin Sineson Bucağından Kal'alı oğullarından olup odun ticaretiyle uğraşırdı.

M. Şerafeddin Yaltkaya ilk tahsilini Odabaşı Firuzağa İlkokulu'nda görmüş, Hacı Mehmed Efendi'den de Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzetmiştir. Sonra Davudpaşa Rüşdiye Mektebi'nden ve imtihanla girdiği Dârü'l-Muallimîn'den mezun olmuştur. Bâyezid Camii'nde Kastamonulu Müderris Süleyman ve Trabzonlu Hacı Hüsni Efendilerin sabah derslerini, Arabkirli Dersiâm Hüseyin Avni Efendi'nin ikindi dersini ve bu arada Dersiâm İsmail Saib Sencer'in de koltuk derslerini takip ederek 1320 yılında icazet almıştır. İstanbul Müderrisliği ruûs imtihanlarına girerek isbat-ı ehliyet eylediğinden 4 Eylül 1329 tarihinde Bâyezid Camii'nde ders okutmaya başlamıştır.

1 Mayıs 1322 tarihinde Harbiye Nezareti Muhâsebat Dairesi Tahrirat Kalemi Kâtipliği'ne tayin olunan M. Şerafeddin Yaltkaya, Dârü'l-İlm ve't-Ta'lîm Husûsî Mektebi'nin ders nâzırlığını üzerine almış, 1325'de Bandırma Nümune Rüşdiyesi başmuallimi, 1331'de İstanbul Gelenbevî Sultânîsi din dersleri muallimi olmuş; bu arada medresede tefsir, hitabet, mev'iza ve tarih dersleri okutmuştur. 1334'de Vefa Sultânîsi'ne, 1335'de Umûmî Kütüphane Birinci Hâfız-ı Kütüplüğü'ne tayin olunmuş, aynı zamanda Sahn Medresesi'nde edebiyat-ı Arabiyye, kelam, mantık müderrisliği yapmıştır. 1338 senesinde Süleymaniye Medresesi müdür muavinliğine tayin olunmuştur. 8 Mayıs 1340 tarihinde Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Kelam Tarihi müderrisi olmuştur. 1/8/1933'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü İslâm Dini ve Felsefesi Kürsüsü Ord. Profesörlüğüne, daha sonra Enstitü müdürlüğüne tayin olunmuş; 1/1/1942'de Diyanet İşleri Reisliği'ne getirilmiştir.

M. Şerafeddin Yaltkaya'nın gerek reisliğe tayini ve gerek ölümü münasebetiyle yurt içinde ve yurt dışında kendisinin ilmî şahsiyet ve meziyetlerini belirten birçok manzumeler ve yazılar yazılmıştır. Biz bunlardan yalnız iki örnek vereceğiz: M. Şerafeddin Yaltkaya'nın Diyanet İşleri Reisliği'ne tayini münasebetiyle Ziyaeddin Fahri, Cumhuriyet Gazetesi'nin 17/2/1942 tarihli sayısındaki bir yazısında; M. Şerafeddin Yaltkaya'nın muhtelif sahalardaki değerinden bahsettiği sırada şöyle demişti: 'Fakat M. Şerafeddin'in Türk tefekkür âlemindeki değerini Türkiye sınırları haricine çıkaran hadise, meşhur Türk âlimi Kâtib Çelebi'nin Bibliyografyası'nın yeni tab'ını ihzar hususunda sarfettiği himmet ve faaliyette görülüyor. Esere, üstadın yazdığı Arapça mukaddime, an'anesizleştiği ve körleştiği iddia edilen kültür kudretimizin, icabında göstereceği yaratıcılık için bir nümûne sayılabilir.'

M. Şerafeddin Yaltkaya'nın 23 Nisan 1947 tarihinde vefatı münasebetiyle meşhur Fransız Profesörü Louis Massignon da, üçüncü Diyanet İşleri Reisi Ahmed Hamdi Akseki'ye gönderdiği 25 Nisan 1947 tarihli tâziye mektubunda aynen şöyle demektedir: 'Fransa Koleji'nden Profesör Louis Massignon, zât-ı devletinize saygıdeğer yüksek selefiniz Profesör Şerafeddin Yaltkaya'nın vefatı münasebetiyle pek geç kalan tâziyetlerini kemal-i ihtiramla arz eder.

Müşarun ileyh, 25 seneden beri bütün varlığıyla Türk tefekkür tarihi üzerinde hüccet sayılacak ihtimamlı bir mercî ve kıymetli bir mesned idi.

Bu büyük alimin derin hürmet hatırasını taşıyan dostlarına ve yakınlarına taziyetlerimin iblâğını zât-ı devletinizden rica ederim."

Louis Massignon

Bir hâtıra: Yaltkaya, M. Âsım Köksal ve Diyânet'ten bir heyet, câmileri dolaşmak ve teftiş etmek için İstanbul'a gelirler. Yolculuk çok zahmetli geçmiş, M. Âsım Köksal hastalanmıştır. Yaltkaya'nın imamlığında yatsı namazı kılınır. Farzın kaç rekat kılındığını bilemeyecek kadar namazı zor kılan M. Âsım Köksal'a namazdan sonra Yaltkaya şöyle der: "Sana bir şey danışmak istiyorum. Ben yatsıyı dalgınlıkla dört rekat kıldırdım. Seferîlik hükümlerini bilmez değilim, ama yanımdaki kimseler: 'Koskoca reis olmuş, hâlâ seferîliği bilmiyor!' diyebilirler. Ne yapayım bilemiyorum." M. Âsım Köksal: "Hayır efendim, öyle demezler." diye cevap verir. Reis heyecanla: "Ya nasıl derler?" diye sorunca: "Elmalılı Hamdi Efendi'nin bu konudaki görüşünü benimsemiş, derler." diye yanıtlar. O zaman meşhur tefsiri *Hak Dini Kur'ân Dili* yeni neşredilmekte olan Merhum Elmalılı Hamdi Yazır'ın seferîlik hakkındaki görüşünü, bundan haberi olmadığı anlaşılan Yaltkaya'ya anlatınca reis ferahlar.

Bu seyahat boyunca İstanbul'un bütün camileri gezilip teftiş edilir, gerekli çalışmalar tamamlanır. Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdâyî Camii'ne vardıklarında öğle veya ikindi namazının vakti geldiğinden namazı burada eda ederler, M. Âsım Köksal burada kıldığı namazdan ayrı bir huzur duyar.

***

Yukarıda adı geçen makalede,[2] kendisini en iyi tanıyanlardan biri olarak M. Âsım Köksal, Yaltkaya'nın şahsiyet ve ahlâkı hakkında şu satırları kaydetmektedir:

"...M. Şerafeddin Yaltkaya, bazı ictihat hatalarına rağmen, sözü-özü bir, büyük ilim adamı, açık kalbli bir insandı. Takdir veya tenkitlerini asla içinde saklayamazdı. Ol-

---

2 bkz. s. 28

duğu gibi görünmenin veya göründüğü gibi olmanın tam bir timsali idi. Bunun için dostları azdı.

M. Şerafeddin Yaltkaya'nın akidesi sağlam, Peygamberimiz'e bağlılığı çok kuvvetli idi. Peygamberimiz'i salât ü selamsız, eshâbını da tarziyesiz diline almazdı. Hastalığının müsadesizliğine rağmen son günlerine kadar namazını bırakmamıştır."[3]

Sohbetlerinde zaman zaman, yine Yaltkaya'nın şahsiyetine dair şu ifadeleri de kullanırdı: "Kendisi saf ve temiz kalpli, hatta bazı hareketleri ve sözleri bir çocuk sâfiyetinde idi. Meselâ bir seferinde bir şiir yazmış; 'Hah! İşte şiir böyle yazılır.' demişti. Başka bir sefer: 'Şimdiye kadar hiç yalan söylediğimi hatırlamıyorum. Harama aslâ uçkur çözmedim. Böylesi, hocalarının arasında zor bulunur!' ifadesini kullanmıştı. Bu tarz konuşmaları, kendini beğenmesinden veya övünmeyi sevmesinden değil; doğruluk ve dürüstlüğünden ileri geliyordu."

"Şerafeddin Yaltkaya bazen güzel ve hikmetli bir söz söyler veya orijinal bir fikir beyan eder, sonra: 'Bu sadece 'kırk yıl kitabında' yazar, başka bir yerde bulunmaz.' derdi. Bu sözüyle de şunu demek isterdi: Benim gibi kırk yıl sürekli okuya okuya insanda hikmetli ve parlak düşünceler meydana gelir. Bunları hiçbir kitapta aynen bulmak mümkün değildir, ancak kırk senelik okuyuşun muhassalasıdır."

***

Şerafeddin Yaltkaya, İzmirli İsmail Hakkı ile birlikte, Kur'ân'ın tercümesi ile namaz kılmaya fetva vermişlerdir.[4] Kendisi bu işte kullanılmak üzere 46 kadar kısa sûreyi de tercüme eder ve bu tercümeleri daktilo etme vazifesini M.

---

3 Diyanet Aylık İlmi Dergi, cilt:III, sayı:4, s. 108

4 Bu fetvanın metni için bkz: Dücane Cündioğlu, *Türkçe İbadet*, 1999, 263-268.

Âsım Köksal'a verir. Sûrelerin daktilo edildiği bir esnada, Yaltkaya, M. Âsım Köksal'ın yanından geçmekte iken şöyle der: "Âsım Bey! Eğer bu tercüme işi hayırlı bir şey ise ne âlâ. Ama şâyet vebâli varsa ikimiz de yandık!" M. Âsım Köksal: "Aman efendim, ben sadece daktilo ediyorum!" diye cevap verince Yaltkaya gülüp yoluna devam eder.

Söz konusu fetvayla ilgili olarak Şerafeddin Yaltkaya bir gün M. Âsım Köksal ile yaptığı sohbette; kendisinin Kur'ân tercümesi ile namaz kılmadığını, şahsî kanaat bakımından Türkçe ibadete kâil olmadığını, bu fetvayı veriş sebebinin ilerideki nesillerin Kur'ân'ı unutmamalarını ve tercümesi ile olsun onunla alâkalarının devamlılığını sağlamak olduğunu ifade etmiştir.

Dolmabahçe'de Dînî Reform Toplantısı

Şerafeddin Yaltkaya, M. Âsım Köksal'a anlatıyor: "Dolmabahçe Sarayı'nda bir vakit bir toplantı düzenlendi. İzmirli İsmail Hakkı Bey ve benim medreseden hocam Arapkirli Hüseyin Avni Bey gibi birçok ilim adamları davetliydi, ben de oradaydım. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu kürsüye çıkıp konuşmaya başladı: 'Efendiler! Bizden dinî bir reform yapmamız isteniyor. Meselâ camilere sıralar koyalım, içeriye ayakkabıyla girilsin. Sıraların üzerinde Kur'ân tercümeleri bulunsun, halk ibadet edeceği zaman onları okusun. Namazı da hafifleştirelim. Mesela yalnız kıyamda duranın namazı tamam olmuş olsun. Yok eğer kıraat da edeyim derse, o da olur. Bununla yetinmeyip (Ben rükû ve secde de yapmak istiyorum) derse, o da kabul olunsun. Ama namazın yalnız bir rüknünü yapmak isteyenlerin namazı kabul edilsin!'

Baltacıoğlu bunları söyledikten sonra, ben bekliyordum ki Hocam Arapkirli hemen: 'Lâ yecüz! – Câiz değildir!' diye gürleyecek, ben de hemen onu destekleyeceğim;

tam bunun için hazırlanmıştım ki, o adam ne dedi biliyor musun? "Efendim olur amma sonradan kaza etmek lâzım gelir!?"

Neticesiz Kalan İmam-Hatip Okullarını Açma Girişimi

Şerafeddin Yaltkaya'nın reisliği sırasında, Ahmed Hamdi Akseki de reis muavinidir. Yaltkaya ile Akseki'nin arası -bir nevi meslek rekâbetinin de etkisiyle- pek iyi sayılmaz. Yaltkaya'nın M. Âsım Köksal'ı çok sevmesi ve yakınlık göstermesi Akseki'nin hoşuna gitmemektedir. Bu sebeple, memurların başkanla muhatap ve ona yakın olamayacaklarını belirten bir emirnâme yayınlar.

Yaltkaya'nın başkanlığı esnasında, devrin başbakanı Refik Saydam, İmam-Hatip okullarının kurulması için teşebbüste bulunur ve reis muavini Akseki'den bu okullara ait bir teşkîlat programı hazırlanmasını emreder. Akseki: "Tamam efendim, hazırlıyoruz." gibi ifadelerle vakit kazanır, 6 ay kadar bir müddet geçtikten sonra Refik Saydam programın hazırlanıp hazırlanmadığını sorar, Akseki yine aynı ifadelerle mukabelede bulununca başbakan kızar ve: "Eğer bunu siz hazırlamazsanız, Milli Eğitim'e hazırlatırım!" der. Akseki'nin –M. Âsım Köksal'ın tabiriyle- paçaları tutuşur.

Teşkilat programını hazırlama vazifesi M. Âsım Köksal'a verilir. Kendisine: "Hiç kimseyle görüşmeyeceksin, bunu hazırladığını kimse bilmeyecek!" denilir.

Program hazırlanıp tamamlanır ve daktilo edilirken Şerafeddin Yaltkaya bunu görür ve M. Âsım Köksal ile aralarında şu diyalog geçer:

– Bunu kim hazırladı?

– Efendim, ben tebyiz ediyorum.

– Ben onu sormuyorum, kimin hazırladığını soruyorum!

– Efendim, ben tebyiz ediyorum.

Üçüncü kere aynı soru ve cevapların tekrarlanmasından sonra Yaltkaya durumu anlar ve: "Anlaşıldı! Bundan sonra senin odan, benimkinin yanındaki olacak!" der. M. Âsım Köksal'ın odası oraya taşınır. Akseki'nin bu olaya canı sıkılır.

Bu arada Refik Saydam vefat eder (1942), yerine Şükrü Saraçoğlu başbakan olur. Ahmed Hamdi Akseki yeni başbakanı tebrik ettikten sonra, selefi zamanında hazırlanmış bulunan İmam-Hatip okulları teşkilat programını ve konuyla ilgili kanun tasarısını hatırlatır. Saraçoğlu sert bir ifadeyle: "Bu milletin başına yeniden sarık sardırmayız! Bu okullar katiyen açılmayacaktır!" der. Böylece bu tasarı neticesiz kalır ve uzun bir müddet sonraya ertelenir.

Çeşitli Vazifeler Ve Dilekçeler

M. Âsım Köksal gayri matbu otobiyografisinde, memuriyet hayatındaki çalışma tarzı ve anlayışı hakkında şu satırlara yer verir:

"Memuriyet hayatımda, dâirenin, vazifem dışındaki her işine koşmaktan geri durmamış; Başkanlığın Hukuk Müşâviri bulunmadığından hukûkî işlere tarafımdan bakılmış, Başkanlık İnzibat Komisyonu Raportör Âzalığı da bana tevdî edilmiş, çalışmalarım takdirle karşılanmıştır. Karşılaştığım türlü güçlükleri, haksızlıkları, sabır ve tahammülle, hoşgörürlükle yenmeye çalışmış ve yenmişimdir. Hattâ bu uğurda taşlandığım bile olmuş, fakat: "*Ulaşmaz semâya atılan taşlar, atanın başına düşmeye başlar!*" diyerek mütesellî olmuşumdur."

Vazifesi dışındaki her işle böylesine ilgilenmekten o

kadar bîzar kalmış ve bu durum kendisini o kadar yıpratmıştır ki, 11/7/1942 tarihinde Diyanet Reisliği'ne hitaben, samimi şikâyetlerini ihtiva eden şu dilekçeyi yazmaktan kendisini alamamıştır:

Yüksek Reisliğe,

"Aslî vazifem Tahsis memurluğu olduğu halde senelerden beri dairenin bilumum hukûkî işlerini (Şûrâ-yı Devlet dâvalarını ve Barem kanununun tatbikinden mütevellit ihtilafları tetkik vesâire...) tayin, terfî ve nakil muamelelerini, hıfz kursuna ait muhâbere ve tayin işlerini, mühim sicil tetkik ve seferberlik işlerini, inzibat komisyonuna ait bilumum muhâberat ve mukarrerâtı idare gibi 9-10 mühim vazifeyi, yüksek takdirlerinize mazhar olacak sûrette ve kemâl-i ferâğat ve tehâlükle ifa ettim ve etmekte isem de, bu hasbî vazifelerden ileri gelen veya getirilen birçok fuzûlî huzursuzlukların bünyem üzerindeki ezici tesirleri umûmî za'fımı günden güne artırmaktadır. Boyum 1.68 olmasına rağmen ağırlığım 54 kiloyu geçmemektedir. Tahammül ettiğim bu kadar vazifelerin altında kanûnî mezuniyetlerimi bile isti'male fırsat bulamamaktayım.

Bu çalışkanlığımın mükâfatı olmak üzere bir müddet olsun aslî vazifemle kalmama yüksek müsâadelerini tazimlerimle istirham ederim."

Çeşitli tarihlerde kendisine tevcih edilen muhtelif görevlerle ilgili bazı dilekçeler:

22/5/1944

Sicil mümeyyizi M. Âsım Köksal'a,

Zat İşleri Müdürü H. Fehmi Gökalp'in mezuniyeti

1/6/1944 tarihine kadar uzatılmış olduğundan vazifeye vekâleten devam edilmesi lüzumu beyan olunur.

Diyanet İşleri Reisi

M. Ş. Yaltkaya

3/8/1948

Âsım Köksal, Sicil Mümeyyizi

Zat İşleri Müdürü Muammer Börekçi kanunî iznini kullanmak üzere 4/8/1948 tarihinde görevinden ayrılacağından bu tarihten itibaren mezkur müdürlük görevine vekâlet etmeniz tensip edilmiştir. Hemen vazifeye başlamanız lüzumu bildirilir.

Diyanet İşleri Başkanı

A. H. Akseki

5/12/1949

M. Âsım Köksal, Sicil Mümeyyizi

Yusuf Ziya Yörükan'ın İlâhiyat Fakültesi Profesörlüğüne nakli üzerine yeniden teşkil olunan İnzibat Komisyonunun mukarreratını zabt ve tahrire -Yüksek Başkanlıkça- memur edildiğiniz beyan olunur.

Zat İşleri Müdürü

M. Börekçi

10/5/1961

Âsım Köksal, Müşâvere ve Dînî Eserler İnceleme Kurulu Üye Yardımcısı

15/6/1961 tarihinden itibaren Diyanet İşleri mensupları için açılacak kurslarla ilgili olarak Başkanlıkta Kurs Hazırlık Bürosu tesis edilmiş ve bu Büro çalışmalarına katılmanız uygun görülmüştür.

Kursu tedvire memur edildiğinizden işinize hemen başlamanızı rica ederim.

Diyanet İşleri Başkanı

H. H. Erdem

M. Âsım Köksal tahsis memurluğu görevine devam ettiği esnada, sicil mümeyyizliğine ehil olmayan bir kişinin tayin edilmesi tasavvurunu işittiğinden dolayı, yukarıda zikredilen 11/7/1942 tarihli dilekçeden yaklaşık bir ay sonra, 4/8/1942 tarihinde reisliğe hitaben şu dilekçeyi kaleme almıştır:

Yüksek Reisliğe,

"Zat İşleri Sicil kalemindeki mümeyyizliğin açılacağını ve bu memuriyete başka kalemlerden bazı arkadaşların istekli olduklarını işittim. Eğer böyle bir şey vaki ise bu dilekçemin nazar-ı dikkate alınmasını rica ederim.

İş başında kuru diplomaların veya mücerred davaların bir işe yaramadığını ve yaramayacağını, masa başında ancak kafanın ve ellerin çalışacağını bildiğim için; ömrümün sonuna kadar devam edecek olan okuyup yazmaktan, hususi tahsilden ve bunun şahitleri olan 8 kadar manzum-mensur eserimden[5] bahsetmeyeceğim.

Hiç kimsenin inkâr edemeyeceği bir hakikattır ki sicil mümeyyizliğini üzerine alacak olan zatın

1. Hangi hizmetlerin tescile tâbi ve kanunen muteber bulunduğunu

2. Hangi hizmetlerin ne gibi şartlar dairesinde kabul ve tescil edileceğini,

3. Fevkalade zamanlara ait hizmetler hakkında ne yolda hareket edilmesi lazım geleceğini,

---

[5] Burada kastedilen eserler için, elinizdeki kitabın ikinci bölümünde, *Peygamberler* adlı kitapla ilgili bahiste yer alan dipnota bakınız.

4. Tescillerde muhtelif ahvâl ve şartlara göre ne gibi vesikaların muteber olabileceğini,

5. Yapılmış ve yapılacak olan tescillerin her bakımdan usulüne muvafık olup olmadığını tayin ve tedkik edebilmek,

6. Gerek 325 tarihli tekaüt kanunu ve zeyillerinin ve gerek ondan evvelki ahkâmın ve gerekse 1683 sayılı tekaüt kanununun meriyeti zamanına ait olarak vuku bulacak muhtelif ve mütenevvi tekaüt, eytam, eramil maaş veya ikramiyeleri taleplerinin hangi kanuna, nizamnameye, tefsir ve kararlara göre mütalaa edilebileceğini temyiz edebilmek,

7. Kanun ve nizam ile muayyen olmayan hususlarda şahsî tecrübe ve kanaatlarına dayanarak musib hükümler verebilmek,

8. Kaleme havale edilecek sair bilumum hukukî işleri kanun ve nizamlar dairesinde tedkik ederek lazım gelen cevaplarını yazmak ve yazılanları ıslah ve ikmâl edebilmek... iktidar ve ihtisasını haiz olması şarttır. Binâenaleyh, yüksek dairelerine ilk intisabımdan beri sicil kaleminde çalıştığım malumdur ve daire muâmelâtı içinde en karışık ve en çetin olan tekaüt işleri aslî vazifemdir. Sicil ve tedkik muâmelelerinde ihtisasım vardır. Her arkadaş yalnız bir tek muayyen vazifesiyle iştigal ettiği halde bendeleri yıllardan beri 9-10 vazifeyi ilâveten göregelmekteyim. Bu vazifeler arasında dairenin bilumum hukukî işleri, devlet şurası davaları ve barem kanununun tatbikinden mütevellid ihtilafları tedkik vesaire gibi tayin, terfi, nakil, tekaüt muameleleri, hıfz kursuna ait muhabere tayin işleri, mühim sicil, tedkik, seferberlik işleri, inzibat komisyonuna ait bilumum muhaberat ve kararları idare vesaire gibi Zat İşleri Müdürlüğü'nün nizamnamede sayılan vazifelerinin hemen

hemen bütününe tekabül etmektedir. Yıllardan beri bu vazifeleri yüksek Reisliğin takdirlerine mazhar olacak derecede muvaffakiyetle ve seve seve yapmaktayım.

İşi ancak ve ancak ehline tevdi etmek bir vecibe olduğuna göre her bakımdan apaçık hakkım olan sicil mümeyyizliğinin uhdeme kanunen tevcihini tazimlerimle arz ve rica ederim."

Tahsis Memuru
M. Âsım Köksal

Kendisinin bu hakkını arayıcı tavrı neticesinde kısa bir süre sonra Sicil Mümeyyizliğine terfi edilecektir.

Hüsnü Lostar'ın Hocalığında Oluşturulan Ders Halkası

Ahmed Hamdi Akseki'nin reis olduğu sıralarda, eski dersiâmlardan ve Diyanet İşleri Başkan yardımcılığı da yapmış olan Hasan Hüsnü Lostar'ın[6] hocalığı altında özel bir ders halkası oluşturulmuş, M. Âsım Köksal da bu hal-

---

[6] *Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü*'nde, Hasan Hüsnü Lostar'ın tahsili ve Diyanet'teki memuriyeti hakkında şöyle denmektedir: "1888 yılında Hopa'da doğdu. Süleymaniye Medresesi'nden aliyyü'l-âlâ (pekiyi) derece ile mezun oldu. Ayrıca Medresetü'l-Kuzât'-dan da mezun oldu. Meşihat-ı İslâmiye Ders Vekâleti'nce Dersiâmlık payesi verildi. İlk memuriyete 1 Eylül 1921'de başladı ve bir süre dersiâmlık, Dârü'l Hilâfe'de İslâm Tarihi ve Ulûm-i Dîniyye muallimliği yaptı. 7 Ocak 1925'de Hopa Sulh Hakimliğine atandı. 19 Ekim 1944 yılına kadar Arhavi, Rize, Kulp, Bitlis, Mudurnu, Gemlik ve Urfa'da sulh ve hukuk hâkimliklerinde bulundu. 20 Ekim 1944'de Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'ne geçti ve bu genel müdürlükte 10 Ağustos 1949 yılına kadar kadastro hakimi olarak görev yaptı. 11 Ağustos 1949'da Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatına başkan yardımcısı olarak atandı. Bu görevde iken 21 Ağustos 1952'de emekli oldu." (s.35)

kaya talebe olarak katılmıştır. Bu gruba –henüz çok genç bir öğrenci olmakla birlikte- Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş da katılmış, bu vesileyle M. Âsım Köksal'ı o yıllarda tanımıştır. O vakitler M. Âsım Köksal'ın kendisi üzerinde bıraktığı intibayı şu cümleleriyle anlatıyor:

"Kendisi aramızda yaş farkı olmasına rağmen çok mütevâzı, sempatik, halîm-selim, tam bir insan-ı kâmil idi. Ben şimdi, insan-ı kâmil sıfatını bazı kişiler için kullanmak durumunda kalırsam, ilk kullanacağım şahıslardan biri Mustafa Âsım Köksal ağabeyimizdi. Güleryüzlü idi. Zarifdi, mükrimdi. Biz o zaman ortaokul veya lise talebesi idik, buna rağmen bize büyük adam muamelesi yapar, teşvik eder, güler yüzle nasihat eder, birlikte sohbet ederdik. Ben, onun insanlardan birinin kalbini kırabilmiş olacağını düşünemiyorum. İnsan-ı kâmil sözünü boşuna kullanmıyorum. Zerafeti, ikramı –vakit varsa mutlaka bize bir şey içirir, yahud ikram ederdi.- bir başkaydı. Kendisinin Arapçası fevkaladeydi."

Bir gün Hüsnü Lostar'ın sarf-nahiv, modern Arapça, tefsir, Mecelle şerhi, ferâiz (İslâm miras hukuku), hadis gibi dersler vereceği, bir halkanın oluşturulacağı söylenir, Nevzat Yalçıntaş'a: "Arzu edersen sen de katıl." denir, o da memnuniyetle kabul eder.

Dersler sabah namazından sonra başlayıp saat 9'a kadar devam etmektedir. Çünkü mesai 9'da başlamakta, grubun içinde Hüsnü Lostar ve M. Âsım Köksal'ın dışında da memurlar bulunmaktadır. Her gün, sabah namazı kılındıktan sonra, yaz-kış hiç aksatmadan derslere devam edilir. Ders için Hüsnü Lostar'ın odasına gelinir. Yalçıntaş şöyle devam ediyor: "Bu derslerde en muntazam öğrenci, hepimizin ağabeyi olmasına rağmen, M. Âsım Köksal'dı. Bir kere, devam bakımından, zamanlama bakımından, notlar alma bakımından fevkalade muntazamdı."

Ders halkası 10-12 kişiden oluşmakta olup Said Öz-

demir, Diyanet'in o zamanlar özel kalem müdürlüğünde bulunan Tevfik Bey, o vakitler İlâhiyat talebesi olup sonradan profesör olan bir hanım, ayrıca İlahiyat Fakültesi öğrencileri ve müftü-vaiz olmak isteyen birkaç kişi vardır.

Bir müddet sonra sabah dersleri kâfi gelmez, Lostar Hoca: "Bir yer olsa da, sizlere akşam da okutsam." der. Bunun üzerine, Anafartalar Caddesi'nde bulunan Milliyetçiler Derneği'nde akşam derslerine devam edilir.

Bu derslerde sarf ve nahivden *Emsile* ve *Binâ*'dan başlayarak *Maksûd* ve bundan sonra bunların devamı olan ileri seviyede birkaç kitap, modern, konuşulan Arapça için Suriye'den gelen bazı kitaplar, Mecelle'nin tamamı, Celâleyn Tefsiri, ferâiz, Mâturidî akâidi ve hadis ilimlerinden –Nevzat Bey'in ismini hatırlayamadığı, fakat hadisle ilgili olanının *Riyâzu's-Sâlihîn* olmasını muhtemel gördüğü- birer kitap, bazı Arapça şiirler ve Arap edebiyatından parçalar, Kaside-i Bürde okunmuştur. Bu eserler yalnız okunup geçilmemiş, kitapların özellikleri ve yazarları hakkında bilgiler verilmiş, eserlerin kültürü de aktarılmıştır. Mesela Mecelle okunduğu sırada uzun uzun Mecelle Cemiyeti'nden bahsedilmiş, bunun yazılışının her türlü safhaları da anlatılmıştır.

Bu gibi kitapları o devirlerde bulmak ve temin etmek güç olduğu için, derslerde okunacak kitapların temini noktasında baş gösteren sıkıntının nasıl çözüldüğünü Yalçıntaş şöyle anlatıyor: "Aramızda en çok kitap alan, en çok okuyan şahıs olarak Âsım ağabeyimiz bize bir yer tarif etti, bir de baktık ki bizim dükkanımıza bitişik bir yer. Dışarıdan hiç de kitapçı gibi görünmeyen bir yer idi orası, içeri bir girdik ki, koca bir salon, ambar gibi bir yer. Sahibi elektrikleri açtı, o büyük odada sergi usulü düzenlenmiş o kadar çok kitap vardı ki! İslâmî ilimlere dair Arapça ve eski yazıyla sayısız kitap vardı. Orayı bilen bilirdi, zaten oranın sahibi de çeşitli rizikoları göze alıp bunları kaçak getirirdi.

Orada benim ilgimi çeken ve satın aldığım elif-balar, kıraat kitapları vardı, bunların üzerinde eski tarihler basılıydı. Halbuki yepyeni duruyorlardı. Sahibine bunların eskiden kalıp kalmadığını sorduğumda bana şöyle dedi: "Oğlum, nasıl kalsın, kalmadı. Yenisini de yazdıramıyoruz. Eski nüshaları İstanbul'da basıyorlar.'"

Bu dersler vasıtasıyla M. Âsım Köksal'ı tanıyan Yalçıntaş, o yıllarda kendisiyle ilgili gözlem ve kanaatlerini şöyle anlatıyor: "Bu derslerde şüphesiz bilgi olarak çok şeyler kazandık, fakat bundan daha mühim olarak Âsım Köksal gibi müstesna bir insanla tanışma imkânını elde ettik. Âsım ağabeyin sevgisini, hatırasını daha sonra hep zihnimde, kalbimde, ruhumda taşıdım. Ankara'ya her gidiş gelişimde kendisine uğrar ve elini öperdim.

O devirlerde bildiğim kadarıyla Âsım ağabey Keçiörende bir bağ evinde oturuyordu. O senelerde, 1950-1965 gibi yıllarda, Etlik ve Keçiören civarı bugünkü gibi betonlaşmış değildi, küçük bir yolu vardı, çiftliklerle ve müstakil evlerle dolu idi. Ben bu bölgeyi kendisi için çok uygun bir ikamet mahalli olarak görmüştüm, çünkü kendisi etüde, incelemeye çok düşkün bir insandı. Bu arada şunu da söyleyeyim, bu etüdler ve çalışmalar onu, günün İslâmî meselelerini, Müslümanların dertlerini ihmal etmesine yol açmazdı; böyle meselelerden, dertlerden kopmuş bir insan değildi. Bu gibi konulara karşı fevkalade uyanık bir insandı. Ben onun Diyanet İşleri'ndeki masasının üzerinde –şimdi bazıları hayret edebilir- Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu* mecmuasının bazı nüshalarını görürdüm, bu dergi hakkında sorduğum zaman bana: "Bunu al, oku, takip et." demiş, tavsiye etmişti. Ayrıca kendisi mesela *Sebilürreşad* mecmuasını çıkaranları da iyi tanır, bilişirdi.

O yıllarda sıkıştırılan, takibata uğrayan, çeşitli cemaatlere mensup Müslümanları koruması, Diyanet'te müf-

tülük ve vaizlik gibi açılan imtihanlarda bunlara kolaylık sağlaması, bu insanların eziyet görüp haklarının zayi olmasını engellemeye çalışması da bence M. Âsım Köksal hocamızın en önemli hususiyetlerindendir.[7]

Türkiye'nin meselelerini hep takip ederdi, İmam-Hatip liselerininin kurulmasının ilk adımlarını çok yakından izlerdi, bu konudaki gelişmeleri ondan dinlerdik. Milli Eğitim bakanı ne demiş, müfredat nasıl hazırlanmış, Celal Hoca ne teklif etmiş, öbürleri nasıl bunu önlemek istemiş, Tevfik İleri'ye neler anlatılmış; Âsım ağabey bütün işlerinin arasında bunların detayını, arka planını bilir ve bizlere anlatır, bizi aydınlatırdı.

Âsım Köksal ağabeyle ilgili şu hatıramı da nakletmek isterim: Ben o yıllarda Mısır'a gidip Ezher'de okumak arzusuna kapılmıştım. Bu konuda kendisiyle birkaç defa istişare ettim, bu işin nasıl olabileceğini sordum. O da bana yolunu gösterdi, çünkü o sıralarda orada okuyan bazı Türk talebeler vardı. Fakat dikkat ettiğim zaman Âsım ağabeyin, benim Mısır'a gidip okumama pek sıcak bakmadığını hissettim. Daha sonraki senelerde zaten kısmet olmadı, tahsilime Avrupa'da devam etmek durumunda kaldım. Bir müddet sonra kendisini görüp tahsilim hakkında bilgi verince baktım ki çok memnun oldu, bunu tasvip etti. Tahsilimin istikametinde müessir olan kişilerden birisi de odur."

---

7 M. Âsım Köksal, Bediüzzaman Said Nursî'nin eserlerinin serbestçe basılıp dağılmasında büyük rolü olduğunu; bu külliyata ait her bir cildin başında bulunan, bu kitaplarda hiçbir mahzur olmadığına dair 1956 tarihli ifadenin kendisine ait olduğunu belirtmiş; ayrıca Süleyman Hilmi Tunahan'ın talebelerinden birçok kişiyi –o devirde bazı kişilerin bu talebelere duyduğu antipatiye rağmen- kollayıp imtihanlarında kolaylık gösterdiğini anlatmıştır. [A.C.Köksal]

Ali Vâhid Üryânî ve Yarım Kalan Sîret Kitabı

Köy Hocası isimli gazetenin sahibi olan, Diyanet İşleri Reisliği'nde Müşâvere âzalığı da yapmış bulunan ulemadan Ali Vâhid Üryânî[8] isimli zat ile M. Âsım Köksal memuriyet

---

[8] *Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü (1924-1989)*'da (s. 60), Ali Vâhid Üryânî'nin terceme-i hâli şu şekilde yer almaktadır: "1295 (1879)'da İstanbul'da doğdu. Babası Hayrullah Efendi, annesi Zevkidil Hanım'dır.
İlk tahsilini Haseki'de Evliya Mekteb-i İbtidâiyyesi'nde yaptı. Davut-Paşa Rüşdiyesi'ni bitirip Şehadetname aldıktan sonra, Bâyezid Camii Dersiâmlarından Hadimî Hasan Efendi'den tekmil-i nüsah ederek 4 Eylül 1904'de icazetname aldı. Bu arada imtihanla girdiği Mekteb-i Nüvvab'dan 22 Ekim 1902'de mezun oldu. Ayrıca özel olarak hesap, hendese, tarih, coğrafya, jeoloji, Türk ve Acem edebiyatı ile Fransızca okudu.
İlk vazifeye 23 Haziran 1895'de Meşihat Sicill-i Ahval Şubesi Kâtibi olarak başladı. Sonra sırasıyla 28 Mayıs 1903'de Beyrut Vilayeti mülhakatından Sahyun, 7 Mart 1904'de Haleb'e bağlı Munbuç, 21 Ağustos 1906'da Hadim, 30 Haziran 1908'de Antakya, 25 Aralık 1908'de Halilürrahman nâibliklerine tayin oldu.
30 Mart 1910-25 Mart 1911 tarihleri arasında Eyüb Kadılığı'nda bulundu. 14 Nisan 1911'de Canik, 14 Şubat 1913'de Cidde, 7 Ağustos 1913'de İzmit Livası nâibliklerine tayin edildi. 4 Ocak 1914-9 Temmuz 1917'de Evkaf Kadılığı İkinci Müşavirliği yaptı.
Sonra sırasıyla Muhallefat-ı Umumiye Kassamlığı İkinci Müşavirliği (10 Temmuz 1917- 10 Mayıs 1920), bu arada 1916'dan 1919'a kadar Medresetü'l-Hutaba'da Türkçe kitabet müderrisliği yaptı. 5 Kasım 1921'de Ankara Sultanîsi Ulûm-i Diniyye Muallimliği'ne, 23 Şubat 1923'te Şura-yı Evkaf Azalığı'na, 20 Aralık 1923'de Ankara Erkek Muallim Mektebi Din dersleri muallimliğine ve nihayet 24 Kasım 1925 tarihli Kararname ile Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşavere Azalığı'na tayin edildi. Bu görevde iken "Köy Hocası" adlı bir dergi çıkardı. 22/12/1932'de kendi isteği ile emekliye ayrıldı ise de, yine talebi üzerine 18/1/1937 tarih ve 12788 sayılı kararname ile tekrar aynı göreve tayin edildi. Bu görevde iken 21 Temmuz 1940 tarihinde Ankara Numune Hastanesi'nde vefat etti.
Eserleri: Asker İlmihâli (İstanbul-1939), Camiü'l-Kunuz (Yusuf Ziyaeddin Ersal tarafından Türkçeye çevrilmiştir), Köy Hocası İlmihâli (Ankara-1965), Türkçe Hutbeler (İstanbul-1928), Va'z (Ankara-1926).

yıllarında tanışıp, ahbaplık kurmuşlardır. Üryânî'nin yazdığı *Asker İlmihâli* isimli eser, zamanında Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye'nin ordu için din tedrisatına münasip bir kitabın yazılması hakkındaki müsabakada birinciliği kazanmıştır. Eski harflerle ilki 1916 yılında olmak üzere birkaç defa basılan bu eserin 1939 tarihli yeni harflerle bir baskısı da mevcuttur.

M. Âsım Köksal'ın belirttiğine göre Ali Vâhid Üryânî, vaktiyle İsmet İnönü'nün çocuklarından birine din dersleri verir, köşke sık sık gidip gelirmiş. Kendisi hayatının son yıllarını tek odalı bir yerde (muhtemelen pansiyon gibi bir yerde) geçirmiş, mütalaa ve araştırmayla meşgul olmuş. M. Âsım Köksal kendisini burada ziyaret eder, uzun uzun konuşup sohbet ederlermiş. Bu sıralarda Üryânî Peygamberimiz'in hayatına dair bir eser yazmakla meşgulmüş. Eserinin müsveddesini bir deftere değil de, tek tek yapraklar üzerine yazar, sonra bunları yan yana koyar ve bu yapraklar bir kütüphane rafını doldururmuş. M. Âsım Köksal bir ziyaretinde, bu eserin ne zaman biteceğini sormuş, Üryânî: "Yirmi üç senelik peygamberlik devresinin yirmi senesi bitti, üç senesi kaldı." diye cevap vermiş. Ertesi sene tekrar ziyaret ettiğinde yine aynı soruyu sorunca aynı cevabı almış. Bu görüşmeden kısa bir müddet sonra da Üryânî vefat etmiş. Üryânî ailesinin tanıdıklarından biri, eserin müsveddelerini alıp bunları Diyanet adına bastırmaya çalışacağını söylemiş ve varisleri bu şekilde ikna etmiş. Aradan önemli bir süre geçtikten sonra aile, basımın ne aşamada olduğunu bu zattan sorduklarında, önce yuvarlak sözler sarf etmiş, sıkıştırılınca da müsveddelerin kaybolduğunu söylemiş. Mesele mahkemeye intikal etmiş. Mahkemede eserin maddî kıymetinin ne kadar olabileceği hakkında fikir edinmeye çalışılırken, M. Âsım Köksal da şahit olarak çağırılmış, bu konudaki fikri sorulmuş. M. Âsım

Köksal, gördüğü kadarıyla eserden bahsetmiş, ne kadarının tamamlandığı hakkında Üryânî'nin söylediklerini nakletmiş, müsveddelerin hacmi hakkındaki müşahedelerini ortaya koymuş, fakat maddî kıymete dair bir şey söyleyemeyeceğini belirtmiş. Daha sonra mahkemenin neticesinden haberdar olamamış, mesele kapanıp gitmiş.

M. Âsım Köksal bu hadiseden seneler geçtikten sonra, kendisi sîret çalışmalarına başladığı zaman, Ali Vâhid Üryânî'nin bu kaybolan eserini zamanında inceleyemediği, mahiyetini anlayamadığı için çok üzüldüğünü belirtirdi.

Hasan Basri Çantay'ın Kur'ân Meali

M. Âsım Köksal'ın memuriyeti sıralarında, Hasan Basri Çantay üç cild olarak hazırlamış bulunduğu meşhur ve günümüzde de en mûteber mealler arasında kabul edilen eserini hazırlayıp tamamlar, basılması için Diyânet İşleri Reisliği'ne gönderir. Diyanet Reisi, kırmızı renkli bir kalemle kitabın boş kalan kenarlarına notlarını ve âyetlere verilen karşılıklara itirazlarını yazar. Sonra başka bir yetkili, mavi renkli bir kalemle kendi tenkidlerini ilâve eder. Böylece elden ele geçerek çeşitli şahısların elinde dolaşan meal üzerinde, herkes kendi fikirlerini farklı renkli bir kalemle ortaya koyar ve eserin basım işi uzayıp gider.

Bütün bu itiraz ve tenkidlerle birlikte eser, tekrar Hasan Basri Çantay'a döner. Çantay bu tenkidlere karşı, sahiplerini bilmediğinden dolayı: "Kırmızı kaleme cevaplarım, mavi kaleme cevaplarım, yeşil kaleme cevaplarım..." başlıkları altında cevaplar yazıp tekrar Diyanet Reisliğine gönderir. Meal, tenkidler ve cevaplar sonunda M. Âsım Köksal'ın eline ulaşır. O da bütün bunları gözden geçirip Çantay'a bir yazı gönderir ve bu yazısında; böyle cevaplar

ve yazılarla uğraşıp vakit kaybetmemesini, kitabının burada basılmasının çok zaman alacağını belirtir ve şöyle der: "Meâl-i Hakîminizi alıp kendiniz bastırınız!"

Eserinin ismi olan *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*'i M. Âsım Köksal'ın bu ifadesinden mülhem olarak koyan Hasan Basri Çantay, bu yazıdaki tavsiyeye de uyarak eserinin neşrini kendi çabasıyla gerçekleştirir ve böylece kitabın 1952'deki ilk baskısı mümkün olur.

Hayreddin Karaman'ın Bir Hatırası

1950'lilerin ilk yarısında, o vakitler henüz İmam-Hatip öğrencisi olan değerli hocamız Hayreddin Karaman'ın, M. Âsım Köksal ile Diyanet İşleri Başkanlığı binasında ilk ve son defa karşılaşması vuku bulmuştur. Genç bir öğrenciyle yakından ilgilenişine ve o yıllarda bir devlet memuru olarak İslâmı temsil ve tatbik yollarından birini uygulayışına dikkat çeken Karaman'ın hatırasını kendi ifadeleriyle aktaralım:

"1950'li yıllardı; fakat 1955'den önceydi. O zamanlar ben Konya İmam-Hatip'de okuyordum. Konya-Ankara-Çorum arasında zaman zaman gelip gidiyordum. Eğer hatırımda doğru kaldıysa, o devirde Diyanet İşleri Başkanlığı ile İmam-Hatip Okulu da aynı binadaydı ya da birbirine çok yakın bulunuyordu. O zamanlar âlimleri görüp tanımak gibi bir merakım vardı. Hocaları, kitap yazanları tanımaya çalışırdım. Onların da Diyanet İşleri Başkanlığı'nda bulunacağı düşüncesiyle Ankara'ya uğradığımda oraya gitmeyi arzu ederdim. Bu arada İmam-Hatip Mektebi'ne de uğramak düşüncesiyle Diyanet'e birkaç kere gitmiştim. Buraya gidişlerimden birindeydi; aşağıdaki memurlara reisle görüşme talebinde bulunduğumu bildirdim. Memurlar beni bekletirlerken o esnada rahmetli M. Âsım Köksal

odasından çıktı. Beni görünce de hoşbeş etti; kim olduğumu ve niçin beklediğimi sordu. Ben de cevap verdim ve kim olduğumu söyledim. O da kendisini bana tanıttı. Hangi maksatla geldiğimi söyleyince; 'Şimdi çağırırlar, görüşürsün inşaallah.' dedi, veda edip ayrıldı. Meğer abdest almaya gidiyormuş. Tabii o zamanlar, sonraki resimlerinde meşhur olduğu gibi beyaz ve uzun sakallı, başı takkeli ve hocaefendi giyinişli değildi. O zamanın şartlarından dolayı veya öyle uygun gördüğü için devlet memurlarının kılık-kıyafetindeydi. Yani frenk gömleği vardı, güzel kravatı vardı, giydiğini de kendisine yakıştırmıştı. Temiz ve bakımlıydı. O zaman bakıldığında bir hocaefendiden ziyade ortanın üstünde bir devlet memuru veya âmirinin şeklini temsil ediyordu. Dediğim gibi abdest almağa gidiyordu, o sırada bir şey dikkatimi çekti; abdest alırken talebe olarak biz de frenk gömleği ve kravat giyiyorduk ve yakalarımız ıslanıyordu. Bu kadar basit bir şeymiş fakat aklımıza gelmemiş demek ki, ondan dikkatimi çekti: O mendilini çıkardı, bunu berberlerin traş öncesinde bizim boyunlarımıza bağladıkları gibi güzelce boynuna bağladı ve uçlarını da gömleğinin yakasının içine, boynuyla yaka arasına soktu. Ondan sonra gidip abdestini aldı. Ben de seyrettim. Kendi kendime: "Demek ki böyle yapmak mümkünmüş!" dedim. Islansa bile çok az ıslanır veya hiç ıslanmaz. Bu hadise dikkatimi çekmişti."

Bir Amerikalının 23 Sorusuna Cevaplar

1955 senesinde, ABD'nin Utah Eyâleti Salt Lake City şehrinden, avukat Rulon S. Howelles adlı bir kişi, İslâm dini ve Hristiyanlığın esasını teşkil eden meseleler üzerinde Müslümanların düşüncelerini öğrenmek ve bir kitap hazırlamak

maksadıyla İslâm memleketlerine ve bu arada Türkiye Diyânet İşleri Başkanlığı'na 23 adet sual gönderir. Bu soruları cevaplama vazifesi M. Âsım Köksal'a verilir. Bunun üzerine kendisi birkaç ay boyunca sabahtan akşama kadar Diyanet İşleri'nin kütüphanesine çekilerek bu soruların cevaplandırılmasıyla meşgul olur. Bu soruları en veciz ve en sade bir şekilde cevaplamak için uzun vakitler harcar. Nihayet bitirir ve kitapçığı basılmak üzere teslim eder. Bir müddet sonra kitapçık neşredilir. Üzerinde, "Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Hey'etince" hazırlandığı yazılıdır. Bunu görünce hayretlere düşen M. Âsım Köksal, bu soruların cevabının hazırlanması çalışmalarıyla ilgili bulunan ve kendisinin birkaç aydır yaptığı çalışmaları yakından tâkip eden bir zâta, neden kitabın yazarı olarak kendisinin gösterilmeyip Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Heyeti'nin gösterildiğini sorar. "Ee, bunu biz yazdık da ondan!" cevabını alır. M. Âsım Köksal'ın: "Yahu, siz benimle dalga mı geçiyorsunuz?" sualine "Ne münasebet!" karşılığı verilir. "Peki o zaman ben kaç aydır kütüphanede sabahtan akşama kadar ne yapıyordum?" sorusu ise şaşırtıcı bir cevapla karşılanır: "Sahi; ne yapıyordun sen orada?!" Böylesi karşılıklardan duyduğu hissiyat içerisinde oradan ayrılan M. Âsım Köksal, mürşidi İbrahim Edhem Efendi'nin yanına gelir. Edhem Efendi, onun bu hâlini görünce ne olduğunu sorar. M. Âsım Köksal, olan biteni anlatır. Efendi: "Kendini üzme oğlum! Belki de onlar: 'Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Heyeti' gibi şaşaalı bir ifadenin, sadece 'M. Âsım Köksal' imzasından daha çok tesir yapacağını ve böylesinin daha faydalı olacağını düşünmüşlerdir." deyince, M. Âsım Köksal içindeki sıkıntıyı atar, o meseleyi zihninden çıkararak kendi haline terk eder.

Kur'ân'ın Yeni Harflerle Yazılıp-Yazılamayacağı Hakkında Sorulan Sual ve E. Sabri Hayırlıoğlu'nun İstifa Krizi

Diyanet Reisliği makamında Eyyub Sabri Hayırlıoğlu (1884-1960) bulunduğu sıralarda, Gümülcine'de ikamet eden Batı Trakya Türklerinden Mustafa Kafalı adlı bir öğretmen tarafından Diyanet Reisliği'ne, Batı Trakya'daki Müslüman-Türk azınlığı arasında tartışma mevzuu haline gelen Kur'ân'ın yeni harflerle yazılıp basılmasının câiz olup olmadığı meselesi hakkında mektupla bir sual sorulur. Hayırlıoğlu, 1 Haziran 1958 tarihinde gönderdiği cevâbî mektubunda bu suale olumsuz cevap verir. Bunun üzerine basın şiddetle tepki gösterir ve eğer bu iddiasını ispatlayamazsa Diyanet Reisini istifaya davet ederler. Mesele büyür ve kritik bir safhaya gelir; eğer Hayırlıoğlu verdiği bu fetvâyı ilmî bir sûrette ispatlayamazsa, kamuoyunun baskısıyla istifa etmek zorunda kalacaktır.

Bu esnada M. Âsım Köksal, kayınpederini ziyaret etmek ve dinlenmek niyetiyle, ailesiyle beraber Bor'da bulunmaktadır. Oraya bir hafta kalmak niyetiyle gitmesine rağmen, daha iki-üç gün geçer geçmez içini, sebebini bilmediği bir sıkıntı kaplar. Daha fazla durmaya dayanamaz ve her türlü ısrarlara rağmen Ankara'ya geri döner. Dâireye uğradığında: "Âsım Bey, iyi ki geldin. Tam sana göre bir iş var!" diye karşılanır. Meseleyi öğrenince kendi kendine içinin sıkıntısının hikmetini anladığını düşünür.

O sırada Müşâvere Kurulu, bir hafta süren hummalı bir faaliyet sonucu Kur'ân'ın neden Latin harfleriyle yazılamayacağı hakkında bir cevap hazırlamış bulunmaktadır. Eğer üzerinde anlaşılırsa, bu cevabın iki gün sonra basına okunacağı gazetecilere bildirilmiştir. Müşâvere Kurulu

üyeleri ve diğer birçok yetkililerin huzurunda Reis Hayırlıoğlu, hazırlanan cevâbî yazıyı birisine okuması için verip, M. Âsım Köksal'a dönerek: "Âsım Bey; şunu dinle de bir bak bakalım, nasıl olmuş?" der. Hayırlıoğlu'nun herkesin ortasında böyle bir hitapta bulunmasından dolayı M. Âsım Köksal çok sıkıntı duyar ve mahcup olur. Okunan metni dinleyecek durumda değildir, "Bir an önce bu meseleyi nasıl halledebilirim?" diye düşünmekle meşguldür. Metnin tamamının okunması henüz bitmeden reise hitaben: "Efendim, müsaade ederseniz ben bu metni alıp üzerinde çalışayım, bir mütâlaam veya ilâvem olacaksa size sonra bildireyim. Ayrıca cevâbın basına okunması iki gün daha uzatılsın!" der. Hayırlıoğlu kabul eder ve meclis dağılır.

M. Âsım Köksal, Müşâvere Kurulu'nca hazırlanmış bulunan metni incelemeye koyulur. Bu yazının ana fikri, Arap yazısının semâvî ve İlâhî olduğu, bu yüzden Kur'ân'ın başka harflerle yazılmasının mümkün olmadığı tezidir. Tarihî gerçekler karşısında tezin temelden yanlış olduğunu gören M. Âsım Köksal, yazıyı baştan kaleme almaya başlar ve birkaç günlük vakti olduğu için geceyi gündüze katarak yoğun bir faaliyete girişir. Yazdığı yeni yazıda; Arap yazısının şu veya bu milletten alınmış olmasının önemli olmadığı, asıl önemli olanın Peygamberimiz Aleyhisselam tarafından, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk defa bu yazı ile yazdırılmak sûretiyle oluşan bir sünnetin değiştirilmemesi olduğu, hiçbir din adamının bunu kolay kolay göze alamayacağı tezi işlenmiştir. Ayrıca Latin harflerinin, Arap harflerini belirtmekte yetersiz kaldığı, özellikle tesniye (ikil) ve cemi' (çoğul) sîgasında bulunan kelimeleri bu harflerle doğru bir şekilde göstermenin imkânsız olduğu açıklanmış ve bazı misaller verilmiştir.

Bu yazıdan birkaç paragraf:

"(...) Kur'ân dilini ve Kur'ân yazısını, Arap dil ve yazı-

sından ayıran fark ve hususiyetlere gelince: Kur'ân dilini Arap dilinden ayıran hususiyet, onun mânâsının da, lafzının da Peygamberimiz'e Allah tarafından bir mucize olarak vahyedilmiş ve insanlar tarafından ona benzer bir söz ortaya konulamamış olmasıdır.

Kur'ân yazısının hususiyeti, Kur'ân-ı Kerîm'in Peygamberimiz'e vahyedildikçe onu Peygamberimiz'in o yazı ile bizzat yazdırmış olmasıdır. Bu yazının vaktiyle herhangi bir milletten alınmış olmasının ehemmiyeti yoktur. Mühim olan, Asr-ı Saadet'ten beri Müslümanlığı kabul eden bütün milletler tarafından Kur'ân-ı Kerîm'in aynı yazı ile yazılışı ve aynı dille okunuşudur. Daha önceki semâvî kitaplardan hiçbirinin hangi dille indiği ve hangi yazı ile yazıldığı bugün kat'î olarak bilinmemektedir. Bilinseydi, bunun tarihî ve dînî hatırası, sâliklerini kim bilir ne kadar mahzûz ve bahtiyar edecekti?

Kur'ân-ı Kerîm'in gerek yazılışında, gerek okunuşunda Resûl-i Ekrem'le ashâbına ittibâ etmenin bütün Müslümanlar için dînî bir vecîbe teşkil edeceğinden ve onu dînî ve târihî bir kudsiyet iktisab etmiş bulunan bir dil ve yazı ile okumak ve yazmaktan kaçınmanın icmaa muhâlefet olacağından şüphe edilir mi?"

Yine bu yazıda, Kur'ân'ın Türkçesinin namazda okunup okunamayacağı hakkında şu ifadeler yer almaktadır:

"Kur'ân-ı Kerîm bütün beşeriyeti hidâyet ve saâdete eriştirmek için gelen bir kitap olduğundan herkesin ondan faydalanması lâzım ve Arapça bilmeyenler için meâlini başka dillere nakil de câizdir. Nitekim bu maksatla şimdiye kadar birçok dillere ve bu meyanda Türkçemize de tefsir ve tercüme edilmiştir. Diyânet İşleri Reisliği dahi evvelce bir tefsir yazdırdığı gibi, bir komisyon teşkil ederek iki seneden beri açık bir dille yeni ve kısa bir tefsir hazırlatmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in tefsir ve tercümesinin câiz olması, onun namazda okunmasının cevazını ifade etmez. Hiçbir dile Kur'ân-ı Kerîm hakkıyla tercüme edilemez ve hiçbir tercüme de Kur'ân'ın yerini tutamaz.

Kur'ân-ı Kerîm'in nelerden bahsettiğini anlamak başka, onu namazda ibadet niyetiyle okumak yine başkadır. Namaz, kulun Allah'a kalben huzû ve huşû içinde yönelmesi demektir. Namazda Kur'ân-ı Kerîm kıraatinin hikmeti ise, dili Kelâmullah ile meşgul etmektir. Namazda fikir değil, kalp yolu açık tutulur. Kur'ân-ı Kerîm'in neler buyurduğunu öğrenmek isteyenlerin onu namazın içinde değil, namazın dışında öğrenmeleri îcap eder. Müslümanlıkta ibadet dili Kur'ân dilidir. Ve bu, bütün Müslümanlar arasında müşterek bir dildir. İbadet Kur'ân diliyle yapılır. Buna muhâlefet, Resûl-i Ekrem'e, ashâbına ve 400 milyonun akışına, âhengine karşı gelmek demektir ki, hiçbir Müslümanın bu cesareti kendisinde bulabileceğine ihtimal vermiyorum. İmam-ı Azam'ın tercüme ile namazın câiz olabileceğine dâir bir söz sarf ettiği kat'î olarak sabit olmamakla beraber, kendisinin bundan bir rücûu da nakledilmiş bulunmaktadır."

M. Âsım Köksal, yazısını zamanında tamamlar ve reise bir kontrol etmesi için göstermek ister. Hayırlıoğlu, buna gerek olmadığını söyler. Basın toplantısı için kararlaştırılan saat gelir; gazeteciler toplanır. Yazı bir kâtibe okutturulur. Okuma işi biter bitmez; "Benim vazifem sona erdi!" diyerek reis toplantıyı sona erdirir ve sorulan soruları cevaplamaz. Ertesi gün gazetelerde: "Titizlikle hazırlandığı anlaşılan yazı, acemi bir memura okutturulmuştur. Ayrıca Reis hiçbir soruyu cevaplamamıştır." gibi ifadeler yer almaktadır. Böylece bu yazı sayesinde günlerdir karışan ortalık durulmuş ve istifa krizi de atlatılmış olur.

Bu konu, ilim adamları ve aydınlar arasında uzun zaman gündemde kalmış; aralarında Ömer Nasuhi Bilmen, Hasan Basri Çantay, Ali Fuad Başgil, İsmail Hâmi Danişmend, A. Şeref Güzelyazıcı, A. Fikri Yavuz, Ziya Nur gibilerin bulunduğu bazı zevat, mevzu hakkında makaleler kaleme almışlar ve bu makaleler Mü'min Çevik tarafından 1958 yılında *Türkçe Kur'ân Okunamaz* adıyla kitaplaştırılmış; M. Âsım Köksal'ın hazırladığı yazı ise, Diyanet Reisi adına hazırlandığından bu kitapta Eyyub Sabri Hayırlıoğlu imzası altında yayımlanmıştır. Aşağıdaki satırlar, bu eserde yer alan ve Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı tarafından kaleme alınmış olan "*Türkçe Kur'ân ve Basın Müftüleri*" başlıklı yazıya ait olup, bu hadisenin nasıl şişirilip abartıldığını ve bu mesele dolayısıyla meydana getirilen yapay gündem ve atmosferi tasvir etmektedir:

> "Diyanet İşleri Reisi Muhterem Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, hiçbir siyâsî gaye ve yorumla ilgisi bulunmayan, sadece Batı Trakya'da Mustafa adlı bir öğretmenin: "Kur'ân Latin harfleriyle yazılıp okunabilir mi? Bu dînen caiz midir?" şeklindeki sorusuna karşılık olarak ilmî ve dînî kanaatlerini belirtmekle basın âlemi birbirine girdi, kıyametler koptu. Dış görünüşü bakımından basit, fakat aslına nazaran müsellem ve esaslı olan bu konuya belirli, belirsiz birtakım şahıslar karıştı. Alabildiğine nazariyeler, mülâhazalar, hükümler, fetvalar, cevaplar sıralandı. Levh-i Mahfuzlara kadar çıkıldı. Kur'ân'ın Arapça mı, Allah'ça mı olduğu; mânâsı mı, lafzı mı, yoksa her ikisinin tümü mü bulunduğu ulemâca incelendi. Çifte pınarlar taştı. Diyanetin köküne vuran baltacılar[9], ağızlarını koruyamayan kumrallar, gençler belirdi. Be-

[9] İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu kastediliyor olmalı.

yoğlu kürsüsünden alafranga fetvalar, Ağacamii'nden iki kulak arayan şensesler[10] döküldü. Diyanet Reisine fıkıh öğreten ve "Farz, vacib, sünnet..." diye hal ilmini ortaya koyan felek-i burhanü'l-eimmeler,[11] Kur'ân'da "Sündüs" gibi yabancı kelimeler bulunduğunu keşfedip ifşa havası tutturan neyler zuhur etti. Danimarka'da Almanca yazılı bir Kur'ân-ı Kerîm'i okşayıp öpen ve mahfazasına koyarken tatlı yaşlar döken taze aşıklar peyda oldu. "Caizdir, değildir, yeri ve mesnedi yoktur. Kur'ân'ın felsefesini kavramamıştır. Çekilmesi vaciptir." diyen basın müftüleri türedi. Hayırlıoğlu adına –zahmet olmasın ve hatırı hoş olsun diye -eski harflerle istifanameler karalayan misaklı, mütesaddıklı hayırlı evlatlar yetişti. Basın sahası kısa bir zamanda öfke rüzgârlarıyla tufanlara boğuldu. Aybaşından beri hâlâ devam eden, ardı arkası kesilmeyen, ilim ve salâhiyet sınırları tanımayan ve ancak reis efendi hazretlerinin 'şamata' kelimelerinden başka iltica bulamayan bu gürültülerin memleketin huzur ve sükûn kulağına iyi ve hayırlı akisler bırakmadığı açıktır. Ciddi ve hayırlı mevzular bir tarafa atılıp çarşaftan, pelerinden ipuçları alarak garazlar, marazlar örmeye çalışmak ne kadar lüzumsuz ve faydasız ise Diyanet İşleri Reisinin ilmî ve dînî fikirlerinden menfilikler alıp meselenin mecrasını taşıran coşkunluklar göstermek de o kadar neticesizdir..."[12]

Radyodan Yapılan Dînî ve Ahlâkî Sohbetler

1950'li yıllarda, Diyânet İşleri adına radyodan her hafta dînî ve ahlâkî konuşmalar yapılması kararlaştırılır

---

[10] Rahmi Şenses kastediliyor.

[11] Burhan Felek kastediliyor.

[12] *Türkçe Kur'ân Okunamaz,* s.22-23

ve bunları hazırlamak vazifesi M. Âsım Köksal'a verilir. Bu konuşmalar, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'na varıncaya kadar birçok kişi tarafından büyük ilgi ve takdirle karşılanır.

M. Âsım Köksal, radyodan yaptığı bu sohbetlerin haftada bir kere yapılması ve on dakika kadar sürmesi sebebiyle, bu kısa süre zarfında hiçbir lüzumsuz kelime kullanmamak ve her cümlenin, her kelimenin hakkını vermek için bir hafta boyunca hazırlanıp bunları bir kuyumcu gibi işlediğini ifade etmiştir.

Bu konuşmaların metinleri, çeşitli bahislerin de ilâvesiyle müellifi tarafından kitaplaştırılmış ve eser *Dînî ve Ahlâkî Sohbetler* adıyla yayımlanmıştır.

Diyânet'in Kur'ân Meali

27 Mayıs hadisesinden bir müddet sonra Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, vaktin Diyânet İşleri Başkanı Hasan Hüsnü Erdem'e, daha önceden (1956'da) başlatılmış olan Kur'ân tercümesi projesinin 8 aya kadar bitirilmesi için emir verir. Bu iş için kurulan heyette M. Âsım Köksal baştan itibaren bulunmaktadır.

Osman Keskioğlu'nun yazmış olduğu ve bahsi geçen Diyanet Meâli'nin başında yayımlanan "Kur'ân-ı Kerîm ve Başka Dillere Çevrilmesi Konusunda Açıklamalar" isimli makalede, mealin yazılma seyri ve mezkûr heyet ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

"1956 yılında Diyânet İşleri Başkanlığı'nda, zamanın ihtiyacına uygun bir terceme hazırlamak üzere bir heyet kuruldu. Bu heyette bidayette: Şehid Oral, Yusuf Ziya Ersal, Mustafa Runyun, Ali Sâmi Yücesoy, Âsım Güven, M. Âsım Köksal, Kemal Edip Kürkçüoğlu, M. Şevki Özmen bulunuyordu. Sonraları Şehid Oral, Y. Ziya Ersal, M. Âsım

Köksal ve Şevki Özmen heyette kaldı ve Âl-i İmran sûresinin tercemesine kadar gelinebildi. Nihayet 1 Kasım 1960'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi asistanlarından Dr. Hüseyin Atay ile birlikte Dr. Yaşar Kutluay bu cild ile sunulan Türkçe anlam (Meal) üzerinde çalışmaya memur edildiler."[13]

Meal çalışmaları sırasında, bir grup üye öncelikle âyet gruplarına Türkçe karşılık vermekte, sonra hazırlanan bu taslak, heyet üyelerinin görüşüne sunulmaktadır. Âyetlere verilen mânâların tartışılması sırasında her kafadan bir ses çıkar, sık sık tartışmalar olur. M. Âsım Köksal, hem bu görüş ayrılıklarından, hem de yapılan işin mânevî mesuliyetinden dolayı âdeta diken üstünde durmakta ve bir an önce bu işten kurtulmak istemektedir. Bu arada Cumhurbaşkanı, Diyanet İşleri Başkanından sürekli bilgi alıp yapılan işi takip etmekte, mealin bir an önce bitirilmesi için ısrar etmektedir.

M. Âsım Köksal, yapılan toplantılarda âyetlerin Türkçe karşılıkları konusunda çok titiz davranmakta, en uygun karşılığın bulunması için çalışmaktadır. Bir defasında, bir âyet için hazırlanan mealde, âyetin orijinalinde bulunan "vav" harfine karşılık verilmez. M. Âsım Köksal buna itiraz eder ve bunun da bir karşılığı olması gerektiğini savunur. Heyetten biri, o vav'ın süs için olduğunu söyler; bunun üzerine M. Âsım Köksal: "O zaman Kur'ân'daki böyle süs için olan fazla vav'ları atalım!" deyince o zat kıpkırmızı kesilir.

Cumhurbaşkanı Gürsel, mealin ne safhada olduğunu sormaya devam eder ve sekiz ayda bitmesi gerektiğini tekrarlar. Heyet üyelerinden bazıları M. Âsım Köksal'ı şikâyet ederler; "Âsım Bey oldukça bu meal sekiz ayda değil, sekiz

---

[13] *Kur'ân-ı* Kerîm *ve Türkçe Anlamı* 1981, s.XXIII

senede dahi bitmez!" derler. Cumhurbaşkanı: "Ben Âsım Bey filan anlamam, gerekirse onu heyetten çıkarırsınız! Bu meal sekiz ayda bitecek!" der. Hasan Hüsnü Erdem Cumhurbaşkanı'na, M. Âsım Köksal'ın çok önemli bir âzâ olduğunu ve onsuz bu işin gereği gibi yapılamayacağını belirtirse de, Gürsel bunları dinlemez, çıkarılması hususunda ısrar eder. Hasan Hüsnü Erdem, bu emri M. Âsım Köksal'a tebliğ ederken çok güçlük çeker; kendisinin çıkarılmaması için çok uğraştıysa da Cumhurbaşkanının dinlemediğini ve mecbur kaldığını, bu duruma çok üzgün olduğunu söyler. M. Âsım Köksal ise bilakis bu haberden çok memnundur; kendine çok ağır ve sıkıntılı gelen bu dertten kurtulduğu için şükreder.

Kendi imzasıyla basılmak ve bu mealin başına konmak üzere Diyanet Başkanı, M. Âsım Köksal'dan bir önsöz yazmasını rica eder. M. Âsım Köksal, daha önceden *Allah Sözü Tefsirlerinin Özü* adını vermeyi planladığı, fakat devam edemeyip yarım bıraktığı meal-tefsir çalışmasının önsözü olarak yazmış olduğu yazıyı reise verir. H. Hüsnü Erdem de, bu yazıdan seçmeler ve düzenlemeler yaparak mealin başına koyar.

Burada bu yazıdan birkaç paragraf aktarmayı uygun buluyoruz:

"Kur'ân'ın yalnız mânâsını ifade eden sözleri Kur'ân hükmünde tutmak, namazda okumak ve aslına hakkıyla vâkıf olunmadan ahkâm çıkarmak caiz olmaz.

Her dilin kendine göre güzellikleri ve birtakım özellikleri vardır. Hiçbir terceme, aslının yerini tutamaz. Elfâz-ı Kur'âniyyeden herhangi birinin başka bir dilde uygun bir karşılığı bulunabileceği kabul edilse bile bu, bütün Kur'ân için ve hele muhtelif mânâlara delâletleri ve ye-

rine göre hepsine de şümulleri muhtemel bulunan lafızlar için hiç mümkün olamaz. Çünkü bu lafızları terceme etmek, müteaddid mânâları bire inhisar ettirmek demek olur ki tercih ve tahsis edilen mânânın murâd-ı İlâhî olduğu kat'iyetle bilinmeden buna Kur'ân tercemesi demeğe nasıl cesaret edilebilir?

Bundan, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmaz bir kitap olduğu veya aslâ terceme edilmemesi lâzım geleceği mânâsı da çıkarılmamalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'den faydalanmak için terceme etmek başka, tercemeyi Kur'ân yerine ikâme etmeğe kalkışmak başkadır."

M. Âsım Köksal heyetten çıktıktan sonra, Cumhurbaşkanının da sıkıştırması sebebiyle meal çalışmasına büyük bir hız verilir; hattâ bir ara Yusuf Sûresindeki: "Ehade aşere kevkeben" (On bir yıldız) ibaresi süratten dolayı (On iki yıldız) diye tercüme edilir. En sonunda meâl Hüseyin Atay ile Yaşar Kutluay tarafından tamamlanır.

Emekliye Ayrılış Ve İslâm Tarihi'ni Yazmaya Başlayış

M. Âsım Köksal, 1955-1960 yılları arasında yoğun bir çalışma neticesinde -yazılış safahatı aşağıda ayrıntılarıyla anlatılacak olan- Caetani'nin *İslâm Tarihi*'ne bir reddiye yazdıktan sonra, Peygamberimiz'in (a.s.) hayatı ve sîreti hakkında temel bir eser yazma arzusu, zihninde ve gönlünde şekillenmeye başlamış, böyle bir eser yazmanın kendisi için bir farz-ı ayn haline geldiğine inanmıştır. Yazmak istediği bu eserini, konuyla ilgili en temel ve en güvenilir kaynaklara dayandırmak ve yabancı dillerde yazılmış yanlışlar ve tahriflerle dolu kitapların aracılığına olan ihtiya-

cı bu sûretle ortadan kaldırmak istemektedir. Caetani'nin eseriyle kesbettiği uzun âşinalık sonucunda kendisinde, oryantalistlerin özelde Peygamberimiz, genelde İslâmiyet hakkındaki kitap ve fikirlerine karşı olumsuz bir tavır belirdiğinden ve dilimizde de bu konuda güvenilir ve dolgun bir eser bulunmadığından dolayı bu mevzudaki fikir ve arzusu, gittikçe kuvvetlenmekte ve kökleşmektedir.

İslâm Tarihi – Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet adındaki muhalled eserini yazmaya karar verişini ve bu çalışmaya girişmesinin sebeplerini, kendisi şu satırlarıyla ifade ediyor:

"İtalyan müsteşrik Caetani'nin; İslâmiyet ve Peygamberimiz hakkında bazı müsteşrik, profesör ve rahiplerin yardımlarıyla yazdığı ve Hüseyin Cahid'in dilimize çevirip *İslâm Tarihi* adıyla yayınladığı 10 ciltlik kitabı beş yıl inceleyerek tesbit ettiğimiz sayısız yanlışlar, isnad ve iftiralar hakkındaki "Reddiye"mizi yazdıktan sonra –ki, onu yazmamış olsaydık Peygamberimiz Aleyhisselam'ın hayatına ve İslâmiyet'e ait bilgileri, başta Kur'ân-ı Kerîm ile hadis ve sünnet mecmuaları olmak üzere, kaynaklarımızdan derleyip yaymak ve yabancı tercümanları aradan çıkarmak gücünü, azim ve cesaretini belki de kendimizde bulamazdık- *Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet* adını verdiğimiz kitabımızı kaleme almak için, ilk işimiz, 31 yıldan beri çalışmakta bulunduğumuz Diyanet İşleri Başkanlığı'ndaki vazifemizden emekliye ayrılmak oldu.

(...)

Peygamberimiz Aleyhisselâm'ın hayatını okumak ve öğrenmekte; erkek-kadın her Müslüman için, hattâ herkes için, temiz, ibretli ve kutlu bir hayatı örnek edinip kendilerini kötü örneklerin etkilerinden kurtarmak, başka bir de-

yişle İslâmiyet'i öğrenmek, yaşamak, dünya ve âhiret mutluluğunu kazanmak vardır."[14]

Böylesine büyük ve şerefli olan bir işe girişebilmek ve bu işin altından hakkıyla kalkabilmek için, emekli olmak ve kendini bütünüyle bu çalışmaya vermek gerektiğini anlamıştır. Bu sebeple Başkan Hasan Hüsnü Erdem'e bir dilekçeyle mürâcaat ederek emekliliğini ister. Başkan: "Tam çalışacak ve iş yapacak çağımız Âsım Bey! Daha sana ihtiyacımız var; birlikte emekli oluruz." der. Fakat M. Âsım Köksal: "Siz daha emekli olmazsınız, bana müsaade edin!" diye mukabele eder. H. Hüsnü Erdem, emeklilik dilekçesini işleme koymaz, oyalar ve altı ay geçer. Bu süre sonunda M. Âsım Köksal başkana: "Efendim, ben emekli olmaya kararlıyım; gerçekleştirmem gereken projelerim var. Eğer siz bunu işleme koymazsanız, ben emekli olmanın çarelerini bulurum!" deyince başkan çaresiz dilekçeyi işleme koyar ve M. Âsım Köksal, 19 Eylül 1964 tarihinde emekliye ayrılır. Böylece 1933 yılında başladığı Diyanet memurluğunda 31 sene çeşitli kademelerde hizmet verdikten ve altı Diyanet reisiyle birlikte çalıştıktan sonra hayatında yeni bir safhaya doğru adım atmış olur.

M. Âsım Köksal'ın 1964'den vefatının gerçekleştiği 1998'e kadarki yıllarını bütünüyle *İslâm Tarihi* –ve bunun yan ürünü sayılabilecek- çalışmaları dolduracaktır. *İslâm Tarihi*'nin onun hayatındaki yerinin ve öneminin büyüklüğü sebebiyle, bu eserin yazılış safahatı bütün ayrıntılarıyla aşağıda anlatılacaktır.

---

[14] *İslâm Tarihi*, 1999, I, 13-14.

SON YILLARI

M. Âsım Köksal 1990'lı yıllarda, çalışma temposundan fazla bir şey kaybetmeksizin çalışmalarına devam etti, *İslâm Tarihi*'nin yeniden yazımı çalışmasına devam ederken *Kitab ve Sünnet* adlı eserini de kaleme aldı. Bu yıllarda yaşı iyice ilerlediği için çeşitli sağlık sorunlarıyla karşılaştı, yıllardır çektiği bel fıtığı ve romatizmanın yanında kalp rahatsızlığı gibi yeni sorunlarla mücadele etti. Son birkaç yılında namazlarını ayakta kılamaz hale geldi, vefatından iki yıl kadar önce de kalbinden kaynaklanan kan pıhtılaşmasıyla ilgili bir problem sebebiyle dizinden ameliyat geçirdi. Yine bu yıllarda bir başka üzüntüyle, evlat acısıyla karşılaştı: Kızı Hatice Semâ Güney, 1990 yılında geçirdiği bir trafik kazası sonucu Hakk'ın rahmetine kavuştu. 77 yaşında evlat acısını tadan M. Âsım Köksal, bir yandan gözyaşı dökerken bir yandan da sağlığında evlat acısı gören Peygamberimiz'e bu bakımdan da benzediği için Allah'a şükretti. Kızının mezar taşına şu kıtaları yazdı:

Hüvelbâkî

Gel bir Fâtiha oku!
Bulunmaz bunun toku.
Değer bir gün herkese,
Ecelin şaşmaz oku.
Bor yolunda bir gece
Şehid düştü Hatice.
Umarız Hak Cennet'le
Müjdeler diriltince.

M. Âsım Köksal, İslâm Tarihi alanında yaptığı çalışma-

lar ve kültürümüze kazandırdığı eserler sebebiyle, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı tarafından 1995 yılının kültür adamı seçildi. Ödülü kendisine –diğer ödül sahipleriyle beraber- Ankara'da düzenlenen bir toplantıda takdim edildi. Burada kısa bir konuşma yaptı ve –bir münasebet düşürerek- şu kıtasını okudu:

Sekseni aştı yaşım,
Tükendi yazım-kışım.
Şu dünya ile hâlâ
Ne diye bitmez işim!

***

1996 yılında, Kültür Bakanı tarafından gönderilen bir belgede, "Kültür ve Sanat Büyük Ödülü"ne lâyık görüldüğü belirtiliyordu. Hayatının son demlerinde aldığı bu ödüllerin, bütün ömrü boyunca yaptığı çalışmalar ve hizmetler sebebiyle İlâhî ve Nebevî Rızâya nâiliyetine daha dünyadayken gösterilen birer işâret olması ümidinde olduğunu söylemiş ve bunları böyle yorumlamıştı.

Son Eser: Âhiret Yolculuğu

M. Âsım Köksal, yıllardan beridir *"Âhiret Yolculuğu"* isimli bir eser yazmayı düşünüyor ve eğer bunu yazabilirse, artık kendini vazifesini tamamlamış sayacağını her fırsatta söylüyordu. *İslâm Tarihi*'nin yeniden yazımı çalışmasını da bir an önce bitirip bu esere başlamayı arzu ediyordu. Bu eserin yazımı için belirlediği kaynak kitapları ayırıp bir köşede toplamış, kitabın planını ve muhtevâsını zihninde belirlemişti. Âhiret Yolculuğu'nda; hakîkî Müslümanlığın nasıl yaşanacağı, İslâm dininin ve ibadetlerin feyiz ve bereketlerinin insanlar üzerinde nasıl görülebileceği, Haşr Sû-

resi'nin 18. âyeti ışığında amel muhasebesi yapmanın gerekliliği ve bunun nasıl yapılacağı, bazı tasavvufî konular, haşir ve kıyâmet ile ilgili mevzûlar işlenecekti. Bunun 500 sayfa civarında bir eser olacağını tahmin ediyordu.

8 ciltlik *İslâm Tarihi* çalışmasını bitirip bir-iki ay dinlendikten sonra, bu projesiyle ilgili çalışmalara başladı. Ancak bunu ilk planına göre uzun ve ilmî bir eser halinde yazmaktan vazgeçerek manzum bir şekilde hazırlamaya başladı. Birkaç ay içerisinde 192 beyit tutan manzûmesini tamamladı. Hastalandığı son güne kadar bununla meşgul oldu.

Vefatı

M. Âsım Köksal 20 Kasım 1998 Cuma günü, Âhiret Yolculuğu manzumesinin son beyitlerini bitirdikten sonra Cuma namazına giderken yolda dizlerinin bağı çözülerek birdenbire kolundan tutanların üzerine yığıldı. Kalpten kaynaklanan bir problem sebebiyle, beyin kanaması geçirdiği öğrenildi. 28 Kasım 1998 Cumartesi günü, öğle vakitlerinde Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Rahimehullahu Teâlâ Rahmeten Vâsiaten ve Kaddese Esrârehu'l-Azîz.

İKİNCİ BÖLÜM

ESERLERİ

TELİF ESERLERİ

KİTAP HALİNDEKİLER

Basılmış Kitapları

Armağan:

M. Âsım Köksal'ın yayımlanan ilk eseridir. 30 kadar manzumeden oluşan eserin kapağında "Yavrularımız için" alt başlığından başka, "Diyanet İşleri Reisliğince tetkik buyurularak neşir ve tâmimi faydalı görülmüştür." ifadesi de yer almaktadır. Bir defa basılan bu eser, Ankara Nur Basımevi'nde, 1939 yılında ve 10000 adet basılmıştır, 32 sayfadır.

Peygamberler:

Bu eserde, Âdem Aleyhisselam'dan Peygamberimiz'e kadar olan peygamberlerin hayatları manzum olarak anlatılmıştır.[15]

---

[15] Bu eserin arka kapağında, "Muharririn Basılmış ve Basılacak Eserleri" başlığı altında şu isimler sıralanmıştır:

1. baskısı: 1941, Ankara Uzluk Basımevi, (10000 adet), 64 s.

2. baskısı: 1999, Köksal Yayıncılık, Erkam Matb.-İstanbul, 70 s.

Peygamberimiz:

Peygamberimiz'in hayatını, sîretini ve ahlâkını manzum olarak anlatan bir eserdir.

1. baskısı: 1944, Diyanet İşleri Reisliği (Reisliğin 19 no'lu eseri), 258 s.

2. baskısı: 1978, Akçağ Yayınları, Çağdaş Basımevi, 291 s.

3. baskısı: 1999, Köksal Yayıncılık, Erkam Matb.-İstanbul, 280 s.

Peygamberimiz'in Doğumu (manzum):

1945, Kanaat Basımevi-Ankara, 8 s.

Ezanlar:

Dînî manzumelerden oluşan bu kitabın tek baskısı, 1946'da Ankara Yeni Cezaevi Basımevi tarafından gerçekleştirilmiştir (32 s.).

---

1) Armağan (manzum) Din Dersleri – basılmıştır.
2) Peygamberler (manzum) – basılmıştır.
3) Peygamberimiz (manzum) – basılacak.
4) Çocuklara Manzumeler – basılacak.
5) Nasreddin Hoca'nın Latifeleri (manzum) – basılacak.
6) Külliyat – basılacak.
7) Bazı Sûre ve Âyetlerin Nazmen Tercemeleri – basılacak.
8) İlmiye Sâlnâmesi Zeyli – basılacak. [Son beş eser hiçbir zaman basılmamıştır.]

Gençlere Din Kılavuzu:

Gençler ve ihtiyaç duyan herkes için din esaslarını anlatan bu eser, yer yer şiirlerle süslenmiş, sade ve akıcı bir dille kaleme alınmış orijinal bir eserdir. Ilmihâl geleneğinde yeni bir çığır açan ve o devrin dînî bilgi ihtiyacını karşılamada büyük hizmet gören bu kitabın ilk basımı 1946'da, (Yeni Cezaevi Basımevi tarafından) yapılmış (152 s.), daha sonra genişletilerek ve *İslâm Ilmihâli* adını alarak çeşitli defalar basılmıştır:

İkinci baskı: Ankara, 1950, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A.O.-Yeni Matbaa, 184 s.

Üçüncü baskı: Ankara, 1952, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A.O.- Yeni Matbaa, 180 s.

İslâm İlmihâli:

İslâm dininin îman, ibâdet ve ahlâk esaslarını kendine has bir sâdelik ve akıcılıkla dile getiren bu eser hazırlanırken Zihni Efendi'nin *Nimet-i İslâm* adlı büyük eseri başta olmak üzere eski-yeni birçok kaynağa dayanılmıştır. Kitapta, bütün Müslümanların ihtiyaç duydukları dînî bilgi ve hükümler açıklanırken en kuvvetli ve tercih edilen ictihad sunulmuş, böylece zihinlerin karışması engellenmiştir. *Gençlere Din Kılavuzu* adlı eser birkaç misli genişletildikten ve geliştirildikten sonra, *İslâm Ilmihâli* ismiyle müteaddid defalar basılmıştır.

- "İlmihâl" adıyla, 1954, Diyanet İşleri Reisliği Yay., Doğuş Ltd. O. Basımevi-Ankara, 111 s.
- "Ilmihâl-Müslüman Çocuklarına Din Bilgisi" adıyla; 6. baskı, 1957, Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik-Ankara, 144 s.
- "İslâm Ilmihâli", 7. baskı; 1977, İrfan Yayınevi, İrfan Matbaası-İstanbul, 416 s.

• "İslâm Ilmihâli", 8. baskı: 1993, Seha Yayınevi, Gündoğdu Matbaası-İstanbul, 408 s.

9. baskı, 2003, Gelenek Yayıncılık.

Din Bilgisi 1:

İlkokulların dördüncü sınıfı için hazırlanmış olan ders kitabıdır. 1949'da 5000 adet basılmıştır. (Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., 56 s.)

Din Bilgisi 2:

İlkokulların beşinci sınıfı için yazılan ders kitabıdır. 1949'da 5000 adet basılmıştır. (Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O, 95 s.) Bu iki ders kitabı, Türkiye'de yayımlanan ilk din bilgisi ders kitapları arasındadır.

Oruç:

1. baskısı: 1954, Güven Matbaası-Ankara, 16 s.

2. baskısı: 1955, Ankara, Yeni Desen Matbaası, 16 s.

4. baskısı: 1964, Ankara, Tevhid Yayınları, Doğuş Ltd. Şti. Matbaası, 24 s.

5. baskısı: 1966, İstanbul, Hakses Dergisi'nin eki olarak, Ayyıldız Matbaası, 22 s.

Zekât:

1954, Diyanet İşleri Reisliği, Güven Basımevi-Ankara, 15 s.

Küçük Ilmihâl ve Mübarek Gün ve Geceler:

1. baskısı: 1954, Diyanet İşleri Reisliği, Güven Basımevi-Ankara, 39 s.

2. baskısı: 1961, Ayyıldız Matbaası-Ankara, 36 s.

Mirac Gecesi:

1. baskısı: 1954, Diyanet İşleri Reisliği, Güzel Sanatlar Matbaası-Ankara, 8 s.

2. baskısı: 1955, Diyanet İşleri Başkanlığı, Örnek Matbaası-Ankara, 8 s.

Kadir Gecesi:

(Radyoda Dînî ve Ahlâkî Konuşmalar):[16]

2. baskısı: 1955, Diyanet İşleri Reisliği, Güven Matbaası-Ankara, 4 s.

3. baskısı: 1957, Diyanet İşleri Başkanlığı, Güzel Sanatlar Matbaası-Ankara, 16 s.

Tevbe:

Tevbenin tarihi, şekli ve şartları ile alakalı bilgileri içeren bu risale ilk olarak 1958'de basılmıştır.[17]

1. baskısı: 1958, İstanbul, Ayyıldız Matbaası, 32 s.

2. baskısı: 1966, İstanbul, Bedir Yayınları, M. Şevket Eygi Matbaası, 24 s.

Caetani'nin İslâm Tarihi'ne Reddiye:

İleride yazılışı ve özellikleri hakkında geniş bilgi verilecek olan bu eser, ilk olarak 1961'de basılmıştır.

1. baskısı: 1961, Ankara, Balkonoğlu Matbaacılık Ltd. Şti.

(2. yahut 3. baskısı): 1986, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Gaye Matbaası, 518 s.

(*İslâm Tarihi*'nin Mekke Devri'nin 7. cildi olarak ilk baskısı): 1987, Şamil Yayınevi, Eldim Matbaacılık, 496 s.

---

16 Sonradan bu eser *Dînî ve Ahlâkî Sohbetler*'e dercedilmiştir.

17 *Tevbe* Risalesi sonraları *Dînî ve Ahlakî Sohbetler*'e dercedilmiştir.

Bir Amerikalının 23 Sorusuna Cevaplar:

Yukarıda hakkında geniş bilgi verilen bu eser, Müşâvere Kurulu imzasıyla birkaç defa basılmıştır.

2. baskısı: 1956, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, Güven Matbaası, 40 s.

6. baskısı: (Şinasi Siber tarafından yapılan İngilizce tercümesiyle beraber), "*An American's 23 Questions On Islam With A Moslem's Answers To Them*" ismiyle, 1981, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, Emel Matbaacılık, 41+44 s.

Hristiyanlık Propagandası Münâsebetiyle Bir Açıklama:

Misyonerlik faaliyetlerine bir reddiye olmak üzere hazırlanan bu eser, Diyanet Dergisi'nde beş makale olarak yayımlanmış [Künyeleri için makaleler bölümüne bkz.]; daha sonra bu makalelerden yalnızca birincisi, ayrı bir broşür olarak –1963 (Ankara Şark Matbaası, 30 s.) ve 1982'de (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Gaye Matbaası, 37 s.) olmak üzere- iki defa neşredilmiştir. Söz konusu beş makale bir arada ve *Bir Amerikalının 23 Sorusuna Cevaplar* ile birlikte *İslâmiyet ve Hristiyanlık Hakkında İki Risale* (Köksal Yayıncılık, 78 s.) adıyla 2000 yılında yeniden neşredilmiştir.

İslâm Tarihi–Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet:

Aşağıda hakkında geniş bilgi verilecek olan bu eser, 1966'dan itibaren cilt cilt, tamamlandıktan sonra da 18 cilt halinde takım takım basılmıştır.

Tek ciltlik Mekke Devri'nin ilk basımı: 1966, İrfan Ya-

yınevi, Öğretmenler Matbaası-İstanbul, 432 s.; ilaveli ikinci basımı: 1973, İrfan Yayınevi, İrfan Matbaası-İstanbul, 400 s.;

11 ciltlik Medine Devri: I. cilt: 1. basım, 1969, İrfan Yayınevi, İrfan Matbaası-İstanbul, 272 s.,

II. cilt: 1. basım, 1969, İrfan Yayınevi, 240 s.;

III. cilt: 1. basım, tsz., İrfan Yayınevi, 253 s.;

IV. cilt: 2. basım, 1978, İrfan Yayınevi, 272 s.;

V. cilt: 1. basım, 1974, İrfan Yayınevi, 416 s.;

VI. cilt: 1. basım, 1975, İrfan Yayınevi, 296 s.;

VII. cilt: 1. basım, 1976, İrfan Yayınevi, 368 s.;

VIII. cilt: 1. basım, 1978, İrfan Yayınevi, 590 s.;

IX. cilt: 1. basım, 1979, İrfan Yayınevi, 464 s.;

X. cilt: 1. basım, 1980, Misvak Neşriyat ve Dağıtım, Fatih Gençlik Vakfı Matb.-İstanbul, 374 s.;

XI. cilt: 1. basım, 1980, Misvak Neşriyat ve Dağıtım, 504 s.

Genişletilmiş (7 ciltlik) Mekke Devri'nin 1. basımı (1987, Şamil Yayınevi, Eldim Matb.-İstanbul):

I. cilt: 192 s.; II. cilt: 218 s.; III. cilt: 276 s.; IV. cilt: 253 s.; V. cilt: 196 s.; VI. cilt: 206 s.; VII. cilt [Caetani'ye Reddiye]: 496 s.

Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Fâciası:

İslâm Târihi'nin yazımı sırasında, Medine Devri'nin dördüncü cildinde Hz. Hüseyin'in doğumu münâsebetiyle Kerbelâ Fâciasına da ana çizgileriyle temas edilmiş idi. M. Âsım Köksal buraya geldiğinde, bu konuyu başlı başına ele alıp ana kaynaklara dayanarak müstakil ve geniş bir eser şeklinde yazmaya başlamıştır.

1. baskısı: 1979, Akçağ Yayınevi, Ankara-Çağdaş Basımevi, 368 s.

2. baskısı: 1984, Akçağ Yayınevi

3. baskısı: 1999, Köksal Yayıncılık, Erkam Matbaası-İstanbul, 400 s.

Dînî ve Ahlâkî Sohbetler:

İlk önce radyo konuşmaları olarak hazırlanan bu sohbetler, birçok ilâvelerle birlikte ilk olarak 1981'de yayımlanmıştır.

1. baskısı: 1981, Şamil Yayınevi, Fatih Gençlik Vakfı Matb.-İstanbul, 384 s.

2. baskısı: 1994, (üç cild halinde), Diyanet Vakfı Yayınları, Diyanet Vakfı Matb.-Ankara, 188+211+214 s.

Hak Âşığı, Büyük Mürşid Ahmed Kuddûsî (k.s.):

Mutasavvıf ve şâir Ahmed Kuddûsî'nin (1769-1849) hayatı, mesleki, üstün kişiliği ve eserleri hakkında yazılan bu eserde, aynı zamanda divanından da birçok örnek şiir yer almaktadır.

1. baskısı: 1983, Fon Matbaası-Ankara, 96 s.

2. baskısı: tsz., Hasret Ajans-İstanbul, 96 s.

Genişletilmiş baskısı (Haz: A. Cüneyd Köksal): İstanbul, 2001, 340 s.

Pakistan Konferansları:

Pakistan'da İslâm Tarihi'nin birincilik ödülü almasıyla birlikte M. Âsım Köksal'dan; İslâmâbâd, Karaçi ve Lahor gibi şehirlerde Peygamberimiz ve İslâmiyet hakkında beş konferans verilmesi talep edilmişti. "Pakistan Konferansları", bu talepleri karşılamak üzere hazırlanan konferans metinleri olup, sıhhî bazı sebeplerle konuşulamamış-

tı. Kendisinin vefatından sonra metinleri yayına hazırlanan bu eser, ilk olarak 1999'da (Köksal Yayıncılık, Erkam Matb-İstanbul, 126 s.) basılmıştır.

Peygamberler Tarihi:

İki cilt olarak hazırlanmış olup ilk olarak 1990'da basılmış ve daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır.

1. baskısı: 1990, Diyanet Vakfı Yayınları, Ofset Repromat-Ankara, 335+14+354+28 s.

4. baskısı: 1995, Diyanet Vakfı Yayınları, Diyanet Vakfı Matbaası-Ankara, 335+14+354+28 s.

5. baskısı: 1999, Köksal Yayıncılık, I-II, Erkam Matb.-İstanbul, I. cilt: 371 s., II. cilt: 439 s.

Kutlu Doğum:

Peygamberimiz hakkında yazılan naatları ve manzûmeleri içeren bir kitapçıktır. Parasız dağıtılmak için özel olarak bastırılan bu eser 1991 yılında yayınlanmıştır. (Başar Ofset-Ankara, 48 s.)

Kitab ve Sünnet:

1. baskısı: 1994, Diyanet Vakfı Yayınları, Diyanet Vakfı Matb.-Ankara, 314 s.

2. baskısı: 1999, Köksal Yayıncılık, Erkam Matb.-İstanbul, 247 s.

Âhiret Yolculuğu ve Diğer Şiirler:

Başta Âhiret Yolculuğu olmak üzere, 70 yıllık yazarlık hayatı boyunca yazdığı müstakil şiirlerinin büyük bir bö-

lümünü içeren bu kitap, vefatından sonra bir araya getirilip yayına hazırlanmıştır. Bu eser, *Ezanlar* ve *Kutlu Doğum'*daki şiirlerin tamamını ve bunlardan başka daha önce yayımlanmamış birçok şiiri ihtiva etmektedir.

1. baskısı: 1999, Köksal Yayıncılık, Erkam Matb.-İstanbul, 100 s.

İslâm Tarihi – Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet (8 Cilt):

1. baskısı: 1999, Köksal Yayıncılık, Erkam Matb.-İstanbul; I. cilt: 392 s., II. cilt: 375 s., III. cilt: 414 s., IV. cilt: 420 s., V: cilt: 456 s., VI. cilt: 507 s., VII. cilt: 528 s., VIII. cilt: 448 s.

Efendimiz ve Yolu:

Resûlullah ile Sünnet hakkındaki makalelerden oluşmakta olup vefatından sonra kitaplaştırılmıştır.

1. baskısı: İstanbul, 2003, Gelenek Yayıncılık, 216 s.
2. baskısı: İstanbul, 2004.

İmandan İhsana:

Din, tarih ve tasavvuf hakkındaki makalelerden oluşmakta olup vefatından sonra kitaplaştırılmıştır.

1. baskısı: İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2004.

Basılmamış Kitapları

Türkçe Ezan Meselesi:

Bu eserde, Türkçe ezan uygulamasının ne zaman ve nasıl başladığı ve nasıl sona erdiği belgelerle gösterilmiştir

(Müellifin kaydına göre 64 daktilo sayfası kadardır). Esere ait bir nüshaya henüz ulaşılamamıştır.

Va'zlar, Şeyh Bedreddin, İlmiye Sâlnâmesi Zeyli:

Meşîhat tarafından hazırlanmış olan *İlmiye Salnâmesi*'ne zeyl olarak yazılan bu eser, müellifi tarafından kendisi hayattayken bastırılmamıştır. Bu eserin müsveddeleri maalesef kayıptır. "Diyanet İşleri Reisliği Memurlarına Ait Sicil Karnesi"nde, kendisinin eserleri arasında sayılan *İlmiye Salnâmesi Zeyli*'nin karşısında açıklama olarak; "1332'den sonraki Şeyhülislâmların ve Şer'iye vekillerinin terceme-i halleri" ibaresi bulunmaktadır.

Şeyhülislâmlar:

Sicil Karnesi'nde, yazmış bulunduğu eserler arasında bu isimde bir eserinin mevcut olduğu kayıtlıdır. Kendisinden geriye kalan evraklar arasında, bu esere ait olduğu anlaşılan dört defter ortaya çıkmıştır. İsmine bakıldığında bütün şeyhülislâmların hayatını ihtiva ettiğini düşündüren bu esere ait müsveddelerde yalnızca 10 şeyhülislâmın terceme-i hâli mevcuttur. Kaleme alınış tarihinin 1930'ların sonu veya 1940'ların başı civarında olduğunu tahmin ettiğimiz bu defterlerde tercüme-i halleri yer alan şeyhülislâmlar şunlardır: Abdurrahman Nesîb Efendi, Abdullah Vassaf Efendi, Abdurrahman Efendi (Hüsamzâde), Abdülkâdir Çelebi Efendi, Abdülkâdir Şeyhî Efendi, Molla Abdülkerim Efendi, Abdülvehhab Efendi, Abdürrahim Efendi, Abdürrahim (Menteşîzâde) Efendi. Ayrıca bu defterlerden birinin üzerinde "Meşihat ve İlmiyye meslekine ait bilmünasebe mühim târihi mâlumat da verilmiştir." ifadesi bulunmaktadır.

Külliyat:

Diyanet İşleri Sicil Karnesi'nde ve *Peygamberler* adlı manzum eserinin arka kapağında adı geçen bu esere dair herhangi bir evrak bize ulaşmadığı gibi, kitabın mahiyeti hakkında da herhangi bir bilgimiz mevcut değildir.

Bazı Sûre ve Âyetlerin Nazmen Tercümeleri:

Yukarıda bahsi geçen Sicil Karnesi'nde ve *Peygamberler* isimli manzum eserin arka kapağında, bu kitabın ismi geçmekle beraber bununla ilgili bir belge bize ulaşmamıştır.

Nasreddin Hoca'nın Latifeleri (Manzum) Çocuklara Manzumeler

M. Hamidullah'ın İslâm Peygamberi Hakkında

Pakistanlı İslâm âlimi Muhammed Hamidullah'ın en meşhur eseri olan *İslâm Peygamberi* hakkındaki bazı tenkit ve açıklamaları içeren yarım kalmış bir eserdir. *İslâm Peygamberi*, ilk defa olarak Eczacı Said Mutlu tarafından Türkçeye tercüme edildiğinde, *İslâm Tarihi*'nin tek ciltlik Mekke Devri'nde, M. Âsım Köksal'ın bu eserdeki bir fikri tenkit etmesi üzerine mütercim tarafından gönderilen mektupta izhar edilen arzu sebebiyle müellif, *İslâm Peygamberi*'nin birinci cildinin ilk 180 sayfasını inceleyerek tenkitlerini kaleme almış, ancak devam etmekte olan İslâm Tarihi çalışmaları sebebiyle eserin tamamını inceleyip bu tenkitleri tamamlama fırsatı bulamamıştı. Büyük boy ve ince kopya kağıtlarına eski harflerle yazılan bu tenkit ve açıklamalar 42 sayfa kadardır.

MAKALELERİ

M. Âsım Köksal'ın *Diyânet*, *İslâm*, *Hakses* gibi dergilerle bazı gazetelerde yayımlanan çeşitli konulardaki makaleleri mevcuttur. İslâm Tarihi ve siyer ile ilgili konulardan Türk tarihinde yapılan ilk uçuş denemelerine, felsefî ahlak tartışmalarından medreselerin tarihine kadar çok çeşitli mevzularla alakalı bulunan bu makaleler, kendi sağlığında bir araya toplanmamış, bunlardan önemli bir bölümü yukarıda ismi geçen *Efendimiz ve Yolu* ile *İmandan İhsana* adlı kitaplarda bir araya getirilmiştir.

DİYÂNET AYLIK İLMÎ DERGİ

"Caetani Tarihi Üzerine Bir İnceleme", 1961, s. 241-251

"Dünya ve Âhiret İçin Çalışmak", 1962, cilt:I, sayı: 1, s. 12

"Vatan ve Vatan Severlik", cilt:I, sayı: 1, s. 15

"İslâmda Tedaviye Verilen Ehemmiyet", cilt:I, sayı: 2, s. 12

"İslâmda Ahlak", cilt:I, sayı: 2, s. 20

"Mevlit Kandili", cilt:I, sayı: 3, s.21

"Dünya ve Âhiret Saadetinin Yolları", cilt:I, sayı: 4, s. 3

"İslâmiyet'te Din Adamı Yoktur İddiasına Cevap", cilt: II, sayı: 3-4, s. 22

"Kaybettiğimiz Kâmil İnsan İbrahim Edhem Gerçekoğlu'nun Mezarı Başında", cilt: II, sayı: 3-4, s. 57

"Dinsiz Ahlak Olabilir mi?", cilt: II, sayı: 5, s. 4

"Dinsiz Ahlak Olabilir mi? II", cilt: II, sayı: 6-7, s. 28

"Medreselere ve Medreselerin Geçirdiği Safhalara Bir Bakış", cilt: II, sayı: 6-7, s. 39

"Hristiyanlık Propagandası Münâsebetiyle Açıklama: I", cilt: II, sayı: 8-9, s. 35

"Hristiyanlık Propagandası Münasebetiyle Açıklama: II", cilt: II, sayı: 10, s. 27

"Hristiyanlık Propagandası Münasebetiyle İkinci Açıklama: III", cilt: II, sayı: 12, s.18

"Hristiyanlık Propagandası Münasebetiyle İkinci Açıklama: IV", cilt: III, sayı: 1-2, s. 44

"Hristiyanlık Propagandası Münasebetiyle İkinci Açıklama: V", cilt: III, sayı: 2-3, s.49

"Eski Diyânet İşleri Başkanlarımızdan Ord. Prof. M. Şerafeddin YALTKAYA (merhum)", cilt:III, sayı:4, s. 106

"İslâm-Türk Tarihinde İlk Uçma Denemeleri", cilt:III, sayı:4, s. 116

"Müslümanlar Arasında Kardeşlik Kurulması", cilt: VIII, sayı: 84-85, s. 159

"Peygamberimiz'in Sahâbîlerini Yetiştirme Usûlü: I", cilt: VIII, sayı:88-89, s. 283

"Peygamberimiz'in Sahâbîlerini Yetiştirmesi: II", cilt: IX, sayı: 92-93, s. 34

"Peygamberimiz'in Sahâbîlerini Yetiştirmesi: III", cilt: IX, sayı: 94-95, s. 95

"Hz. İbrahim'le Peygamberimiz'in Ayak İzleri", cilt: IX, sayı: 96-97, s. 160

"Peygamberimiz'in Yazı İşleri ve Yazıcıları", cilt: X, sayı: 108-109, s. 183

DİYANET ÜÇ AYLIK İLMÎ DERGİ

"Erkam'ın Evi", sayı:3 Temmuz-Ağustos-Eylül, cilt: XX, 1984, s. 3-8

"Peygamberimiz Muhammed (S.A.S.)'in Tevhid Akidesini Yayışı", sayı:4, Ekim-Kasım-Aralık 1989, cilt: 25, s. 3-30

"Hz. Muhammed (S.A.S.)'in Cihan Peygamberi Oluşu ve Herkesi İslâm Dinine Davet Edişi", sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, cilt: 26, s. 79-128

"Müslümanlıkta Hac Farizası", sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, cilt: 27, s. 91-101

İSLÂM

"Peygamberimiz'in Medine'de Kıldırdığı İlk Cuma Namazı ve İrad Eylediği Hutbeler", Ekim-1983, s. 24-27

"Nefs Muhasebesi", Nisan-1984, s. 22-23

"Tevbe", Mayıs-1984, s.10-11

"Kabir ve Kabir Suali", Haziran-1984, s.12-13

"Kulluk Vazifemizin Başı Namaz", Temmuz-1984, s. 6

"Yasin Sahibi Urve b. Mes'ud (r.a.)", Ekim-1984, s.40-41

"Siyasi Deha: Haccac b. İlât", Kasım-1984, s. 42-43

"Hz. Ömer (r.a.) 40. Müslüman mı?", Ocak-1985, s.40-41

"Ümmü Süleym: 'Müslüman Olursan Seninle Evlenirim!", Mart-1985, s. 40-41

"Osman b. Maz'ûn'un Müslüman Oluşu: "Ben Allah'ın Himayesinden Hoşnudum", Nisan-1985, s.43-44

"Ebû Cehil'in Oğlu Ama...", Haziran-1985, s. 43-44

"Hz. Nuh'un Gemisi Bulunabilecek mi?", Kasım-1985, s. 54-55

"İslâmda Sünnet Müessesesi, Sünnetin Öğretici ve Öğrenci Kadrosu", Eylül-1986, s. 52-54

"Haccın Kısa Tarihi", Temmuz-1988, s.7-9

HAKSES

"Peygamberimiz'in Hayatı: I", 1965, sayı: 7, s.10

"Peygamberimiz'in Hayatı: II", 1965, sayı: 8, s.2

"Peygamberimiz'in Hayatı: III", 1965, sayı: 9, s. 2

“Peygamberimiz’in Hayatı: IV”, 1965, sayı: 10, s. 2
“Peygamberimiz’in Hayatı: V”, 1965, sayı: 12, s. 14-15
“Peygamberimiz’in Hayatı: VI”, 1966, sayı: 13, s. 3
“Peygamberimiz’in Hayatı: VII”, 1966, sayı: 14, s. 3
“Peygamberimiz’in Hayatı: VIII”, 1966, sayı: 15, s. 4
“Peygamberimiz’in Hayatı: IX”, 1966, sayı: 17, s. 7
“Peygamberimiz’in Hayatı: X”, 1966, sayı: 18, s. 3
“Peygamberimiz’in Hayatı: XI”, 1966, sayı: 19, s. 2
“Peygamberimiz’in Hayatı: XII”, 1966, sayı: 20, s. 2
“Peygamberimiz’in Hayatı: XIII”, 1966, sayı: 22, s. 3
“Peygamberimiz’in Hayatı: XIV”, 1966, sayı: 23, s. 3
“Bir Açıklama”, 1969, sayı: 49, s. 17
“Peygamberimiz’in Yazı İşleri ve Yazıcıları”, 1979, sayı 177-178, s. 27-30
“İslâm’da Yeme İçme Adabı”, Ankara, c.2, s.5, 1958, 20-21

İSLÂM ÂLEMİ

“İslâm’da Yağmur Duası”, Ankara, s.1, 1975, 12-21.

TERCÜME ESERİ

Muhammed Aleyhisselam’ın Peygamberliği (er-Risâletü’l-Muhammediyye)
Müellif: Muhammed Kâmil Hatte
Terceme Edenler: M. Asım Köksal, İsmail Ezherli
1967, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 99 s.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇALIŞMALARI, İLMÎ ŞAHSİYETİ ve TARİHÇİLİĞİ

M. Âsım Köksal'ın ilmî çalışmaları arasında *İslâm Tarihi* merkezî yerde durur. Caetani'ye yazmış olduğu Reddiye de *İslâm Tarihi'ne* yönelmesine vesile olduğu için kendisinin ilmî hayatındaki önemi büyüktür. Bu bakımdan bu iki eser üzerinde ayrıntılı bir şekilde duracağız.

EN ÖNEMLİ ÇALIŞMALARI

CAETANİ'NİN İSLÂM TARİHİ'NE REDDİYE

Leone Caetani (1869-1935) adlı İtalyan oryantalist, kilisenin kendisine sunduğu büyük maddî imkânlar ve emrine verdiği araştırmacılar ile Hristiyan din adamlarından da yararlanarak, *Annali dell'İslâm* (İslâm Tarihi) isimli 10 ciltlik bir eser yayımlamış, bu kitabın Resûlullah'ın hayatına ait bölümünü Hüseyin Câhid Yalçın Türkçeye çevirmiş ve bu tercüme 1924-1927 yılları arasında eski harflerle neşredilmiştir. Bu kitap, -M. Âsım Köksal'ın ifadeleriyle- Peygamberimiz'e, Eshab-ı Kiram'a, İslâm âlimlerine teca-

vüz ve hakarette emsalini gölgede bırakmış ve kullandığı şaşırtıcı taktik sayesinde bazı Türk aydınları tarafından, İslâmiyet ve İslâmî konular için en güvenilir, en emin, en ilmî bir kaynak gibi algılanmıştır. İslâmî konuları asıl kaynaklarından inceleyecek kudrete sahip olmayan nicelerinin İslâm'la ilişiklerini kestirmiş ve hattâ açıktan açığa düşman kesilmelerini sağlamıştır.

Bu eser, Türkiye Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümeni'nce tedkik ve tasdik edilererek basılmış; bütün devlet erkânına, milletvekillerine, kitaplıklara ve her isteyene parasız olarak takım takım dağıtılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kitaplığında bile bugün üç takım bulunmaktadır.

Caetani'nin İslâm Tarihi'nden yararlanarak hazırlanan veya bazı bahisleri buradan aynen aktarıp İslâm aleyhindeki fikirlerinin yayılmasında rol sahibi olan kitap ve dergilerden bazı örnekler:

İsmail Habib Sevük'ün *Avrupa Edebiyatı ve Biz* adlı eseri,

Zâkir Kâdirî Ugan'ın, Millî Eğitim Bakanlığı'nca klasik eserler arasında yayımlanan *Fütûhü'l-Büldan* tercümesinin ikinci cildindeki açıklama,

Osman Nûri Çerman'ın *Dinde Reform* adıyla bir zamanlar yayınlamakta olduğu dergi,

Fikir Hareketleri dergisi,

Millî Eğitim Bakanlığı'nca İngilizceden tercüme ettirilen *İslâm Ansiklopedisi*'nin çeşitli maddeleri,

Defne Dergisi'nin 3. sayısı,

Hindlilerin çıkardıkları *Islamic Review* dergisinin, Caetani Tarihi'ni ve Caetani'yi propaganda eden 1961 Mart-Nisan sayısı,

Emile Dermenghem tarafından Caetani Tarihi'ne dayanılarak yazılıp Reşad Nuri Güntekin tarafından Türkçeye çevrilen, Peygamberimiz'in hayatına ait roman tarzındaki eser...

Kısacası, bu kitap yayımlandıktan sonra, İslâm'ı ana kaynaklarından öğrenecek donanımı bulunmayan aydınlardan, devlet adamlarından ve halktan birçok kimseler bu eseri okuyarak zehirlenmişler, İslâmî konularda şüpheye düşmüşler ve bir kısmı İslâm düşmanı olmuşlardır. Nitekim daha önceden Hollandalı şarkiyatçı Dozy'nin, Abdullah Cevdet tarafından 1908'de *Târih-i İslâmiyet* adıyla tercüme edilen eseri de Caetani'ninki gibi çok menhus bir rol oynamış, bazı tıbbiyeli talebelerin rûhî bunalım geçirip ihtihar etmesine sebep olmuştur. (*DİA* c.9, s.514)

Caetani'nin *İslâm Tarihi*'nde sergilediği fikirlerinden bazı örnekler sunmak, herhalde yukarıdaki iddiaları müşahhas hale getirecektir:

Caetani'ye göre, Peygamberimiz –hâşâ- dünyayı ele geçirmek hırsıyla ortaya atılmış bir mâceraperest,

İslâmiyet, bu iş için siyâsî bir âlet,

Kurân-ı Kerîm de, Peygamberimiz'in Allah'a isnad etmek istediği kendi sözlerinden ibârettir (c.2; s.61, 76, 77; c.7; s.156-157).

Caetani, İslâmiyet'i tahrip yolunda en kullanışlı bir metod olarak hadislere saldırmayı bulmuş, hadislerin tamamına yakınının uydurma olduğunu söylemiştir.

En çok hadis rivayet eden sahabilerden Ebu Hureyre ile İbn Abbas'a ağır hakaretler etmiş, onları sahtekârlıkla ve yalancılıkla suçlamıştır.

İslâmiyet'te beş vakit namazın en başta mevcut olmayıp sonradan âlimler tarafından uydurulduğunu söylemiştir.

Peygamberimiz'in asıl adının malum olmadığını, babasının ve nesebinin meçhul olduğunu, Hâşimî ve hattâ Kureyşî bile olduğunun şüpheli olduğunu iddia etmiştir.

***

Caetani tarihinin ülkemizde yayıldığı sıralarda, Darülfunun müderrislerinden Bâbanzade Ahmed Naim ile Sadreddin ve Yusuf Ziya Beyler tarafından 3-5 makale yazılarak sözü geçen kitabın itimada şayan olmadığı belirtilmeye çalışılmış ise de, bu kadarlık bir gayret söz konusu fikirleri çürütmeye yetmemiştir. Hattâ mütercim Hüseyin Cahid, bu kitabı tercüme edişinden dolayı uğradığı bir tarize karşı, yanlışı varsa gösterilmesini isteyecek kadar ileri gitmiştir. Mütercim Hüseyin Câhid'in, tercüme ettiği kitap hakkındaki görüş ve düşüncelerini, M. Âsım Köksal'ın kendi satırlarıyla nakledelim:

"Caetani'nin tarihi –nedense- Hüseyin Cahid'e çok âlimâne, çok bîtarafâne ve hayırhâhâne görünmüş ve bunun için, onu dilimize çevirmekten kendisini alamamış!

Mütercim, iki sahifelik önsözünde: İslâm tarihini bile Avrupa dillerinden tercümeye mecbur olmağa üzüldüğünü ve bir ecnebî tarafından yazılmış olan İslâm Tarihini tercüme etmekteki mahzuru düşündüğünü hatırlattıktan sonra, bizde bir İslâm Tarihi bulunmadığını, Caetani tarihinin ise 'Büyük ilmî kıymet' taşıdığı ve bu kitabın Avrupa menşe'li İslâm tarihleri arasında 'en mükemmel'i ve mümkün olduğu kadar bîtarafane ve hayırhâhâne yazılmış bulunanı olduğu için tercüme ettiğini, kitabın bizim dînî akidelerimizden inhiraf eden taraflarının ise, müellifin, vak'alara bir Avrupalı, bir âlim gözüyle bakmış olmasından ileri geldiğini, bu cihetlerden sarf-ı nazar edilecek olursa, kitabın sırf tarihe ait kısımlarından edilecek istifadenin pek büyük olacağını ve kendisinin de zaten bu isti-

fadeyi düşünerek hareket ettiğini; eserde icab eden yerlere (yani mukaddesâtımıza yapılan hakaret ve tecavüzlere demek istiyor) notlar eklemek sûretiyle müellifin beyanlarını red ve cerhe istekli bulunmuş olmasına rağmen, kendisinde bu kudreti göremediği için, bu vazifeyi ilim sahiplerine bıraktığını açıklamakta ve ilmî kıymet ve ehemmiyet atfettiği kitabın hiçbir noktasını değiştirmeden ve hattâ pek az hürmetkârâne olan tabirlerini de (yani sövüp saymalarını demek istiyor) muhafaza etmek sûretiyle hiç eksiksiz Türkçeye çevirmek lütfunda bulunduğunu söylemeyi ihmal etmemekte ve en sonunda: 'Elçiye zeval yoktur.' itizarında bulunarak Müslümanları, Caetani ile başbaşa bırakıp aradan çekilmekte; daha doğrusu düşman gibi vurup dost gibi başucuna durup ağlamak istemektedir!"

Mütercimin önsözde serdettiği fikirlerini bu sûretle özetledikten sonra bunları şu cümleleriyle tenkid etmektedir:

"Mütercim Hüseyin Cahid, tercümesini üzerine aldığı kitapta, red ve cerh edilecek yerler bulunduğunu ve fakat, kendisinde bu kudreti bulamadığını açıkça itiraf etmiş iken, acaba bu tarihin 'Avrupa'da yazılmış en mükemmel, mümkün olduğu kadar bîtarafane', 'büyük kıymet-i ilmiyyeyi haiz', 'mühim eser-i ilmî' olduğunu, nasıl ve neresinden anlayabilmiştir?

Bir tarihin mükemmel olabilmesi için, kaynaklarının sağlam, nakillerinin vesîkalarına, tahlil ve muhakemelerinin ilmî usûl ve kaidelere uygun ve isabetli olması, indî hüküm ve görüşlerden, tezad ve tenakuzlardan, her türlü tarafgirlikten, garazdan uzak bulunması gerekmez mi?

Caetani'nin, haydi, Müslümanların hadis râvîleri ve rivâyetleri hakkında vaz' ve hârikulâde bir mahâret ve muvaffakiyetle uyguladıkları kaidelere riayet edemediğini ve

edemeyeceğini kabul edelim. Fakat modern tarih intikadı kaidelerine olsun riayet etmesi gerekmez mi idi?

Kendisinin bu husustaki riayetsizliğini gösteren misaller, kitabının hemen her sahifesinde göze çarpar.

Caetani'nin 'Vak'alara bir Avrupalı ve bir âlim gözü ile' bakmış olması da, kendisini düştüğü tenakuzlarında, işlediği hata, yaptığı tahrif ve tecavüzlerinde mâzur gösterebilecek mâkul ve makbul sebeplerden değildir.

Caetani tarihinin mukaddimesinde sırıtan dînî ve siyâsî taassubu, garazkârlığı, İslâm ve Müslüman düşmanlığını, bu kitabın nasıl bir niyet ve zihniyetle kaleme alınmış olduğunu görmemek için, insanın yalnız gözden değil, idrâkten de mahrum olması gerekirdir.

Mütercim Hüseyin Cahid, her ne kadar, bu tarihi, sırf tarihe ait kısımlarından 'pek büyük istifade' edileceğini düşünerek tercüme ettiğini söylüyorsa da, biz bunda da bir isabet görmemekteyiz.

Mütercimin de kabul ettiği gibi, Caetani'nin şahsî fikir ve görüşleri istisna edildikten sonra, ortada sadece vak'alara dair olan kısımlar kalacak demektir. Bunların asıl kaynakları ise Avrupa'da değil, bizde olduğuna, Caetani ve benzerleri de vak'aları, kitaplarına o kaynaklardan kendi dillerine çevirmek sûretiyle yalan yanlış aktarmış bulunduklarına göre, onları Caetani'den dinlemekte, bizim ne gibi büyük bir istifademiz olacağını, doğrusu kestiremedik!

Eğer bu tarihin bütün kıymet hükmü, asıl kaynağından ileri gelmekte ise, onu Arapçadan dilimize çevirivermek, her halde bir dilden diğer dile, oradan da Türkçeye çevirmek gibi dolambaçlı bir işten daha kestirme ve daha isâbetlidir.

İsabetlidir: Çünki dilden dile çevirilen rivayetin bir hayli değişikliklere uğrayacağı ve hatta bazen bambaş-

ka bir mahiyet alabileceği kabul edilmek ve bu husustaki müşkilât da, ayrıca hesaba katılmak lâzımdır.

Caetani dahi: "Muktedir bir ulûm-ı şarkiyye mütehassısı için bile şark tarihinin menbalarına vâsıl olmaktaki müşkilat; Arapça, Acemce, Türkçe gibi başlıca Müslüman lisanlarıyla kâfi derecede ülfet etmemiş kimseler için âdetâ gayrı kâbil-i iktiham (c.5, s.26)" olduğunu söylemek sûretiyle bunu itiraf etmiş bulunmaktadır.

Açıkça söyliyelim ki: Caetani'nin dinimiz, Peygamberimiz, Kitabımız... hakkındaki telakkîlerinde de –Hüseyin Cahid'in bütün iddialarına rağmen- maalesef, bîtaraflık ve hayırhahlıkla bağdaşacak bir cihet bulunmamaktadır..."

Ahmed Hamdi Akseki'nin kitapları arasında gelmiş olan ve halen de Diyanet İşleri kütüphanesinde bulunan bir takım Caetani Tarihi üzerinde Akseki kurşun kalemiyle yer yer öfkeli çıkışlar yapmış, bu kitaptan son derece tedirgin ve rahatsız olduğunu belirten ifadeler kullanmıştır. Onun bu tutumunu şu hadise de doğrulamaktadır:

Bir gün Akseki'nin yanına Ömer Rıza Doğrul gelir, Akseki ona: "Ne olur, şu Caetani Tarihi'ne bir reddiye yaz!" der. Ömer Rıza Doğrul: "Olur yazalım." deyince Akseki'nin yüzünde bir ferahlık ve neşe alâmeti görülür, ancak Ömer Rıza Doğrul sözlerine şöyle devam eder: "Maiyyetime kudret-i ilmiyye ve kalemiyyesiyle temâyüz etmiş bir heyet ver. Her aradığımız kitabı bulabileceğimiz bir kitaplığı da tahsis et. Geçimliğimizi de sağla. Yazmaya başlayalım!" Bu sözleri söyleyince Akseki'nin elleri yanına düşer.

***

M. Âsım Köksal'ın bu eseri yazmaya başlamasına vesile olan hadise şudur: 1955 yılında memleketi Develi'de izinli bulunduğu sırada, daha önceden mahalle arkadaşı olan Kayseri Ceza Reisi ile pazar yerinde tesâdüfen karşı-

laşır. Zamanında beraber sabahlara kadar çalıştıkları bu yakın dostu ile ayak üstü konuşurken Halk Partisi'nin eski milletvekillerinden Osman Coşkun isimli yaşlı bir zat çıkagelir. Ceza Reisi ikisini tanıştırdıktan sonra Osman Coşkun: "Buyrun, bir kahve içelim." der, bir klüpte otururlar. Osman Coşkun, M. Âsım Köksal'a hitaben: "Başkalarına sorsam bana dinsiz derler, ama size sormakta bir sakınca görmüyorum." diyerek söze başlar; M. Âsım Köksal da: "Sorun, bildiğim bir şeyse cevap veririm." der. Caetani'nin hayranlarından olduğu sonradan anlaşılan bu zat, onun eserinin her tarafını adeta ezberlemiş ve bütün fikirlerini benimsemiştir. Caetani tarihindeki aleyhte olan iddiaları –isimleri de yanlış telaffuz ederek- sormaya başlar. Bu soru-cevap faslı epeyce devam eder; hatta farkında olmaksızın aradan dört saat geçer. Sonunda M. Âsım Köksal sorulara kızmaya başlar ve: "Azizim, sen Caetani'ye tellallık ediyorsun!" der. Muhatabı: "Dünyada Caetani'nin sözlerini çürütecek bir adam çıkmış değil!" diye mukabele edince M. Âsım Köksal: "Ben, Müslümanların en âciz bir ferdi olmama rağmen onun ipliğini tek başıma pazara çıkarabilirim!" der. Osman Coşkun: "Çok temennî ederim, ama şimdiye kadar böyle bir babayiğit çıkmış değil, şimdiden sonra da çıkacağını zannetmem." karşılığını verir. "M. Âsım Köksal: "Bunu zaman gösterecektir." diyerek konuşmaya son vermiş olur. Sonra etrafına bakar ki, sandalyeyi alan çevrelerine oturmuş, etrafta epey bir kalabalık birikmiş, M. Âsım Köksal tartışmanın heyecanından bunları fark etmemiştir. Yanlarında toplananlar: "Osman Bey; soruları ve cevapları dinledik, senin pes demen lâzım, biz hakem sayılırız." derler. Fakat Osman Coşkun buna yanaşmadığı gibi, beş vakit namazın da sonradan uydurulduğunu, Kur'ân da da olmadığını iddiaya kalkışır. Yemekten sonra tekrar buluş-

mak için sözleşirlerse de Osman Coşkun bir daha gelmez.

Ankara'ya dönünce, Diyanet Reisi E. Sabri Hayırlıoğlu'yla görüşen M. Âsım Köksal, ona şunları söyler: "Develi gibi kuytu bir yerde, eski bir milletvekili, beni dört saat Caetani'nin kitabından sual yağmuruna tuttu. Kitabı okumuş, benimsemiş; böyle birinin devlet reisi yahut maarif vekili veya üniversite hocası olduğunu düşünün ve bunun açacağı tahribatı hesap edin!"

Bunun üzerine Ali Himmet Berki'nin başkanlığında bir heyetin teşkil edilmesine karar verilir. Kurulan Reddiye Heyeti iki toplantı yaptıktan sonra, Cevdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiya*'sını veya Seydişehirli Mahmud Esad Efendi'nin kitabını yeni harflerle bastırma kararını alır. M. Âsım Köksal söz alır ve: "Sanırım ki dava anlaşılmadı. Biz buraya bir İslâm Tarihi yazmak veya yazılmış olanı basmak için toplanmadık.

Eğer yazılmış olanlardan birisinin yeni harflerle basılması bahis konusu olsaydı, M. Esad Efendi'nin kitabının değil, Hindli Merhum Şiblî'nin başkanlığı altında yazılmış, daha yeni ve daha ilmî olan kitabı (*Asr-ı Saadet*) teklif ederdim.

Halbuki, konumuzda bu kitap bile yeterli değildir.

Hatırımda yanlış kalmadı ise, bu kitabın mukaddimesinde konumuzla ilgili bir kısmın yazılacağından söz ediliyordu. Müsâadenizle, bir bakalım." der.

Getirtip bakarlar. Gerçekten de bu eserden bir kısmının, İslâmiyet aleyhinde yazı yazan Avrupalı müellifleri redde tahsis edileceği açıklanmakta ve bunların bir listesi verilmektedir. Caetani de bunların arasında gösterilmiş bulunmaktadır.

M. Âsım Köksal: "Tamam!" der, "Bu kısım yazılmışsa, getirtip tercüme ettirelim. İlâvesi gereken bir şey varsa, onu da ekleyip yayımlayalım!" teklifinde bulunur.

Kadim dostu Kemal Edip Kürkçüoğlu: “Benim, Hindistan’da bir dostum var. Ona yazayım.” der ve yazar. İki ay sonra: “Böyle bir şeyden haberimiz yok!” cevabı gelir. Yazılacak kısmın niyet safhasında kaldığı da, mezkûr kitabın tahrir heyetinde bulunan bir zattan sorulup öğrenilince, Reddiye heyeti bir satır bile yazamadan dağılır.

Yukarıda geçtiği üzere, Osman Coşkun Bey’e: “Bunu zaman gösterecektir!” demek suretiyle kendini zımnen söz vermiş sayan M. Âsım Köksal, bu meseleyi kendisi ortaya çıkardığı ve Reddiye heyetini de kendisi topladığından dolayı; Caetani’ye reddiye yazmak vazifesinin kendisine düştüğü mülâhazasıyla çalışmalara başlar. Caetani Tarihi’nin birinci cildini: “Peygambere Dair En Eski An’anelerin Kıymet-i Târihiyyesi Hakkında Mütâlaat” başlıklı faslından itibaren gözden geçirmeye ve hatalı satırların altlarını çizmeye başlar. Fakat 168. sayfada duraklamak zorunda kalır. Çünkü gözden geçirdiği metinde altı çizilmedik hiçbir satır kalmamıştır! Şu vaziyet karşısında ilk kararından, yani satırların altını çizmekten vazgeçip ilk iş olarak bütün ciltleri süratle gözden geçirir.

Caetani’nin hemen her sayfa ve satırda yaptığı türlü yanlışlık ve yolsuzluklara şahit olur.

Bu kitapta; açık vesîkalara rağmen hadiseler aslî şekillerinden uzaklaştırılmakta, olduklarından başka türlü gösterilmekte, gerçekler tahrif edilmektedir. Bunlar, ya kaynaktan nakledilirken yapılmakta, ya da apaçık yanlış anlamaktan ileri gelmektedir.

Eserde yanlış nakle, yanlış anlayışa dayanan ve birbirini tutmayan indî görüşlerin, yalanların, iftiraların haddi hesabı yoktur.

Caetani, sadece Müslümanların dînî inançlarına say-

gısızlık etmekle ve türlü türlü hakaretlerde bulunmakla kalmamış; dünyaca kabul edilmiş ilmî sadâkate de aslâ riayet etmemiştir.

Caetani'nin Yaptığı Açık Tahrif ve İlmî Sadâkatsizliklere Bir Örnek

Caetani, eserinin bir yerinde (I, 124); İmam-ı Azam'ın, çok hadis rivayet etmekle meşhur sahabilerden Enes b. Mâlik, Ebu Hureyre ve Semüre b. Cündüb'ün rivayetlerine kıymet vermediğini, bunların dışındaki sahabilerin sözlerine hürmet ve bunları kabul ettiğini söyler ve: "Malum olduğu üzere, dört büyük mezheb-i hakkın müessislerinden biri olan Ebu Hanife'nin sözleri pek hâiz-i kıymettir." der. Bu iddiasına kaynak olarak da, Demîrî'nin *Hayâtü'l-Hayvan* adlı, ansiklopedik mahiyetteki eserini (I, 350-351) gösterir. Kitabının bibliyografyasında bu eserin Kahire 1319 tarihli nüshasını kullandığı ifade edilmektedir.

M. Âsım Köksal, Diyanet İşleri Kütüphanesi'nde bulunan 1319 tarihli nüshaya bakar; 1. cilt 300. sayfada bitmektedir. "Acaba 250-251'de olabilir mi?" düşüncesiyle oraya da bakar, orada da böyle bir şey yoktur. 150-151'de de bulamayınca kendisine sıkıntı gelir, başı döner. Ancak: "Bu kitapta böyle bir şey yok, yalan bu!" diyerek meseleyi kestirip atmaz ve işin mutlaka bir aslı olduğunu düşünerek zihnine konuyla ilgili bir soru işareti koyar, aylarca bu nüshayı karıştırmaya devam eder.

Aradan altı ay geçtikten sonra tevafuken bir kütüphanede *Hayatü'l-Hayvan*'ın 1284 tarihli nüshasını görür; hemen 1. cildin 350-351. sayfalarını açıp okumaya başlar. Alfabetik olarak hazırlanmış olan eserin bu sayfasında: "Hayye" (Yılan) bahsi vardır. Müellif, yılanla ilgili ente-

resan bilgiler verdikten sonra, "Yılanla alâkalı acayip bir kıssa" alt başlığıyla şu hadiseyi nakletmektedir:

Bağdat kadısı Ebüttayyib'e, Hanefî mezhebine mensup bir genç gelir. Satın alınan koyunun, satıcının söylediği miktardan daha az süt vermesi durumuyla (musarrat meselesiyle) ilgili fıkhî bir mesele sorar. Kadı bu meseleyle ilgili Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadisi nakleder. Hanefî genç: "Ben, Ebu Hureyre'den nakledilen hadislere itimat etmem!" der demez caminin kubbesinden ejderha cesametinde bir yılan peydâ olup gencin peşine düşer. Can havliyle kaçan gencin arkasından halk: "Bunu başımıza sen getirdin, çabuk tevbe et!" derler. Genç tevbe edince yılan kaybolur.

Caetani'nin yukarıdaki ifadesinin kaynağı olan mesele, işte bundan ibarettir. M. Âsım Köksal'ın zihnini altı ay meşgul eden şu hadiseyle ilgili olarak Caetani'nin yaptığı sahtekârlıklar şunlardır:

Hanefî mezhebine mensup olan herhangi bir genci, İmam-ı Azam yerine koyuyor.

Olayda adı geçen Ebu Hureyre'nin yanına, hiç alâkaları olmadığı halde Enes b. Mâlik ve Semüre b. Cündüb'ü de katıyor. Nitekim ileride, beş vakit namazın İslâm'da olmadığını söylerken, bu konuyla ilgili hadisi Enes b. Mâlik'in rivayet ettiğini söyleyerek burayı referans verecek ve böylece güya hadisin güvenilir olmadığını ortaya koyacaktır.

Hikâyenin devamını (yılanın cami damından inerek genci kovalamasını ve gencin tevbe etmesini) anlatmıyor.

Yaptığı sahtekârlık hemen görünüp ortaya çıkmasın diye *Kitabü'l-Hayvan*'ın kendi kullandığı nüshasını vermeyip farklı tarihli bir nüshayı gösteriyor.

***

M. Âsım Köksal, Caetani'nin iftira, hakaret ve ilmî hı-

yânetlerini çürütmeye ve reddetmeye bu minval üzere altı ay kadar zar zor devam eder; ancak çok hassas bir bünyesi bulunduğundan, böyle mukaddes bildiği her şeye en ağır tahkîrlerde bulunan bir kitabın iddialarıyla uğraşmak sonucunda çok zayıflamış, hattâ kemerinde sıkacak delik kalmamıştır. Ne iştahı, ne uykusu, ne de huzuru kalmıştır. Gece yatağına yattığı zaman hiç gözlerini kırpmadan sabah ezanını getirmektedir. Ayakta dikilemez bir hale gelince, bu böyle devam edemez diyerek işi bırakmayı düşünmeye başlar. Çünkü henüz yaptığı işin başlarında dermanı kesilmiştir.

Bu işle meşgul olduğunu bilen İbrahim Edhem Efendi'ye meseleyi açar, bırakmak istediğini söyler. Edhem Efendi: "Oğlum, niçin bırakacaksın?" diye sorar. "Efendim sıhhatim kalmadı; iştah, huzur, uyku, hiçbir şey kalmadı!" deyince Efendi: "Sen bu işi bırakınca Allah sana sıhhat verecek mi sanıyorsun? Sen bu işi yapmaya mânen memursun. Bırakmak senin için çok tehlikeli olur, her şeyin altüst olur! Bu, cepheden kaçmak gibidir, aman dikkat et!" der. Bunun üzerine: "Madem öyle, ölürsem bu yolda öleyim! Efendim, dua edin, şu işi bitireyim!" diyerek *Reddiye*'yi hazırlama vazifesine tekrar sarılır.

M. Âsım Köksal, *Reddiye*'yi yazarken önceleri Caetani'nin büyük büyük iddiaları karşısında çok bunaldığını ve bunların altından nasıl kalkacağını bilemediğini, ancak zamanla işin içine girerek kendini verdiğinde, Caetani ile sanki kedinin fareyle oynadığı gibi oynamaya başladığını söylerdi. Bazen Caetani, M. Âsım Köksal'ın hiç bilmediği ve üzerinde hiç çalışmadığı bir konuya değinmiş, M. Âsım Köksal da reddedebilmek ve cevap verebilmek için o konuyu kaynaklarından öğrenmiş ve hatta o mevzuda uzmanlık derecesinde bilgi sahibi olmuş ve bu şekilde Caetani'ye cevap verebilmiştir. Ayrıca eserin yazımı sırasında, çaresiz

kaldıkça çok defa mânen desteklenmiş ve şükür secdelerine kapanmıştır.

Müjdeli Bir Rüya

Caetani, kitabında sahabilerin büyüklerinden özellikle Ebu Hureyre ve İbn Abbas'a çok ağır iftira ve hakaretlerde bulunmuştur. M. Âsım Köksal da, bu iki sahabîyi müdafaaya ve onlara atılan iftiraları redde *Reddiye*'sinin yüzden fazla sayfasını ayırmıştır.

Bu konu ile uğraştığı sıralarda bir gece rüyasında, kendini bir meclise girmiş görür. Mecliste, sarıklı ve heybetli âlimler büyük bir halka oluşturmuşlardır. Meclisin en yüksek yerinde, taht gibi bir şeyin üzerinde çok uzun boylu; oturur hâli, normal bir insanın ayaktaki hâli gibi olan bir zât oturmaktadır. Bu zatın en bariz özelliği son derece sarışın olmasıdır. Üzerindeki kıyafetler de âdetâ hükümdarların kıyafetleri gibi ihtişamlıdır. Bu zatın yanında ve ayakta başka birisi daha bulunmaktadır. M. Âsım Köksal yaklaşıp oturan zatın elini öpmek için eğilir, tam öpecekken oturan şahıs sanki M. Âsım Köksal'ın elini öpecekmiş gibi bir hareket yapar; kim kimin elini öptüğü anlaşılmadan uyanır.

Huzur içerisinde uyandıktan sonra, üzerinde çalıştığı konudan dolayı o zatın İbn Abbas olabileceğini düşünerek, kaynaklarda İbn Abbas'ın dış görünüşünü araştırır. Sonuçta, İbn Abbas'ın çok uzun boylu olduğunu, öyle ki oturduğu zaman sanki ayaktaymış hissi verdiğini; en bariz özelliğinin çok sarı saçlı oluşunu, hükümdarlar gibi haşmetli giyindiğini görür. Yanındaki ayakta duran zatın Ebu Hureyre olduğunu, diğer oturan sarıklı ve heybetli zevatın ise tarih boyunca yetişen muhaddisler olduğunu anlar ve Allah'a şükreder.

***

Gece-gündüz çalışmakla geçen beş yıldan sonra Reddiye'nin müsveddesi biter. Ancak kitabı yazmaya başladığı zamanlardaki rahatsızlığı tekrar nüksetmiş, sağlığı iyice bozulmuş, çok ağır bir şekilde hastalanmıştır. Muayeneye gelen doktorlar: "Yüzde on yaşar!" demektedirler. Eserin müsveddesi ise, kendi tabiriyle örümcek ağı gibidir. Kitabının tebyizini kendisinden başkasının yapma imkânı yoktur. M. Âsım Köksal şöyle dua etmektedir: "Ya Rabbi! Eğer ömrüm tükendiyse şu kitabın içinden kimse çıkamaz! Bunu tebyiz edip bastırıncaya kadar müsaade et, ondan sonra ne istersen yap!" Tekrar iyileşip ayağa kalkan M. Âsım Köksal, eserini daktilo eder. Beş yüz sayfa tutan eseri, Diyanet İşleri'nin Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Kurulu'na arz eder.

Beklenmedik Bir Teklif

Müşâvere Heyeti'nden bazıları tarafından kendisine: "Eğer bu kitabı biz yazmış olursak, basarız!" şeklinde bir teklif yapılır. "Ne münâsebet!" gibi bir cevap alınca bu sefer insafa gelerek: "Peki; sen de bizimle beraber yazmış ol!" şeklinde ikinci bir teklifte bulunurlar; M. Âsım Köksal bunun üzerine eserini alarak oradan uzaklaşır.

Diyânet İşleri Başkanlığı'na Ömer Nasuhi Bilmen gelince, *Reddiye*'yi tekrar Müşâvere Kurulu'nun tedkikine sunar. Ömer Nasuhi Bilmen, *Reddiye* dosyası önüne geldiği zaman, M. Âsım Köksal'ı yanına çağırır ve ona: "Bu, sizin kitabınızdır. Bana bundan bir bahis okur musunuz?" der. O da kitabın rastgele bir yerinden açıp okumaya başlar. Ö. Nasuhi Bilmen dikkatle dinledikten sonra elini masaya vurarak: "Bu dairenin, işte böyle kitaplar basması lâzımdır!" der.

Böylece, Ö. Nasuhi Bilmen'in başkanlığı zamanında Müşâvere Kurulu'nca incelenen Reddiye hakkında, 10/8/1960 tarihli kararda şöyle denilir:

"İslâmiyet'i, Hadis gibi en mühim bir kaynağından mahrum etmek ve sarsmak için Hadis'e, İlm-i Hadis'e, muhaddislere, hattâ Eshabın büyüklerinden İbn Abbas ve Ebu x gibi şahsiyetlere var kuvvetiyle saldıran; İslâmiyet'in, beş vakit namaz gibi amelî farizasının, Kur'ân-ı Kerîm'e istinad etmeyip sonradan sonraya İslâm kelâmcıları tarafından icad edildiğini, Resul-i Ekrem'in Hâşimî ve hattâ Kureyşî bile olmayıp meçhul bir soydan geldiğini iddia eden İtalyan müsteşriki Caetani'ye, ilme ve İslâmiyet'e has ağırbaşlılık ve nezâketle lâyık olduğu cevabı veren bu REDDİYE, aynı zamanda Caetani Tarihine istinad eden neşriyata da bir cevap teşkil edeceği cihetle, Başkanlık yayınları arasında yer alması uygun olacağının yüksek Başkanlığa arzına karar verildi."

Azalar: H. H. Erdem, Ş. Oral, H. Kasaboğlu, İ. H. Gürsoy

Reis: Ö. N. Bilmen

Dairece yayımlanması için sıraya konulan *Reddiye*, bu sefer de sıra gelemediğinden bir türlü basılamaz. M. Âsım Köksal, eserini buradan alıp kendisi bastırmak kararını verir; veteriner albaylıktan emekli M. Afşın'ın maddî yardımıyla ve basımevinin de kolaylık göstermesiyle, eser 1961 yılında 3000 adet basılır.

***

Reddiye basıldıktan bir müddet sonra, Mâhir İz, M. Âsım Köksal'a eser hakkındaki kanaatlerini belirten bir mektup gönderir. Mektupta şöyle demektedir:

“9 Şaban 1387 / 12 Kasım 1967

Üstâd-ı Mükerrem Âsım Bey Kardeşim!

Çiçekçi hatibi Ali Fuad Bey biraderimizle lutfetmiş olduğunuz kıymetdâr eserinizi şükranla aldım. Çok büyük ve giranbahâ bir cehdin semeresi olan bu âbide, kütübhâne-i irfânımızın serîr-i iftihârında yer alacaktır. Cibâli kal’ eden himemât-ı âliye cümlesinden olan bu bergüzîdeye sarfetmiş olduğunuz zamanlar, indallah ebrârın a’mâl-i sâlihasıyla geçen evkât-ı şerîfe gibi ibâdât-ı meşkûredendir. Hayr-ı cârîdir. Cenâb-ı Hak sizi kubâb-ı rahmetindeki ahyâr ile dâreynde haşreylesin. Âmin.

Bundan takrîben beş-altı sene evvel hatırımda kaldığına göre “Nallino” nâmında bir İtalyan müsteşrikinin, bu eseri münâsebetiyle Caetani’ye cevap verdiğini, birçok hükümlerini edillesiyle çürüttüğünü, hatta Arapça bilmediğini isbat ettiğini Profesör Hamîdullah Bey bahsetmişti. Ben eserinizi ilk işittiğim zaman tahsîl-i hâsıl olmasın diye üzülmüştüm. Maamâfîh onu kim bulup da kim tercüme edecek; bir de bakalım matlûba muvâfık mı? mülâhazalarıyla mütesellî oldum. Yine gayret-i fâzılânelerine dualar ettim.

Bizim asistanlardan Selçuk’la Yaşar Bey’in[18] ortaokullar için yazdıkları Din Bilgisi kitaplarında sizin şiirlerinizi görünce fezâilinizi bir kat daha takdir ve tebcil ettim; o ne kadar selîs ve tabîî bir ifadedir! Âb-ı zülâl gibi akıp gidiyor. Cenâb-ı Hak’dan bütün hayatınızda size muvaffakıyât-ı mütevâliye niyaz eder, en derin ihlas ve ihtirâmâtımı takdim ederim aziz kardeşim.”

Mâhir İz

Medine’de Arif Hikmet Kütüphanesi müdürlüğü yapmış olan merhum Ali Ulvi Kurucu da, *Reddiye*’nin basıl-

---

[18] Selçuk Eraydın ve Yaşar Fersahoğlu.

masından sonra M. Âsım Köksal'a gönderdiği mektupta; Lübnan ve Mısır ilim mahfillerini zehirleyen Caetani Tarihi hakkında 30 yıldan beri İslâm dünyasından beklenilen *Reddiye*'ye kavuşulduğunu söylüyor, eseri iki defa okuyup Resûlullah'ın huzurunda müellifi için gözyaşları içinde dualar ettiğini belirtiyordu.

***

O vakitler Yüksek İslâm Enstitüsü öğretmeni olan Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, Caetani Tarihi'nden etkilenen öğrencileri için 50 takım *Reddiye* istemiş ve kendisine gönderilmiştir.

***

Reddiye yayımlandıktan sonra bir gün, Bursa'dan Atiye Keskin adlı bir hanım tarafından Başkan Ömer Nasuhi Bilmen'e bir kitap gönderilir. Kitap, Emile Dermenghem isimli Fransız bir yazar tarafından Peygamberimiz'in hayatına dair roman tarzında yazılmış ve Reşat Nuri Güntekin tarafından da tercüme edilmiştir. Kitabın önsözünde yazar, eserini Caetani'nin Tarihi'ne dayanarak yazdığını söylemektedir. Atiye Keskin, bu kitapta altını çizdiği yerlerin zihnini karıştırdığını, bu konularda kendisini aydınlatacak bir kitap varsa gönderilmesini, yoksa bunlara izah yazılmasını istemektedir. M. Âsım Köksal bu kitabı ve altı çizili yerleri inceler: 47 yerin altı çizilmiştir ve kendisinin yazmış olduğu Reddiye'de bu çizili yerlerdeki fikirlerin 45'inin tedkik, muhakeme ve reddi mevcuddur. Bunun üzerine M. Âsım Köksal, Keskin'-in adresine hediye olarak bir *Reddiye* gönderir.

***

Almanya Köln Üniversitesi Profesörlerinden Dr. Erwin Graf, 6 Şubat 1962 tarihinde gönderdiği kartta şöyle demektedir:

“Sayın Bay,

Geçen sene Ankara’da basılmış olan *Müsteşrik Caetani’nin yazdığı İslâm Tarihi’ndeki İsnad ve İftiralara Reddiye* kitabıyla ilgiliyim. Değeri 12.5 Türk lirası olan bu kitabı bana gönderirseniz, memnun olurum. Bedelini, derhal havale ettiririm.” Hürmetlerimle.

Profesörün adresine bir adet *Reddiye* hediye olarak gönderilir. O da buna karşılık, İslâm hukukunda avcılık hakkında Almanca olarak yazmış olduğu bir kitabı hediye olarak imzalayıp gönderir.

***

Diyanet İşleri Başkan Muavinliğinde bulunmuş olan ve çeşitli eserleri bulunan emekli general Sadeddin Evrin bir gün M. Âsım Köksal ile karşılaşır ve ona: “Âsım Bey! Senin Reddiye’n yayımlanmadan evvel, İstanbul Yüksek Kültür Kurullarından birisince, Caetani Tarihi’nin yeni harflerle bastırılması kararlaştırılmış, *Reddiye*’nin neşredilmesi üzerine vazgeçilmiş.” der.

Reddiye’nin Sonuçları

Reddiye’nin yazılmasıyla birlikte, Peygamberimiz’in hayatını ana kaynaklara dayanarak yazmak M. Âsım Köksal’ın hayatının en önemli meselesi haline gelmiştir. İlk gençliğinden itibaren Peygamberimiz’in şahsiyetiyle ve O’nun hakkında yazılmış olan eserlerin tedkikiyle çok yakından ilgili olduğu görülen ve bu ilgiyi yazmış olduğu şiirleriyle ve *Peygamberimiz* isimli müstakil manzume kitabıyla da ortaya koyan M. Âsım Köksal, *Reddiye*’den sonra, daha önceki yıllarda yapmış olduğu çalışmalarını da kanalize edebileceği projeye, hayatının projesine hazır hale gelmiş oluyordu. *Reddiye*’yi yazarken İslâmî ilimlerin çeşitli dal-

larıyla, bilhassa hadis ve İslâm tarihiyle ilgili ana kaynakları yakından incelemiş, daha önce bilmediği birçok mevzu hakkında geniş çaplı tedkiklerde bulunmuştu. Dolayısıyla M. Âsım Köksal'ın ilim adamı olarak gerçek kimliğini *Reddiye* ile birlikte kazanmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu eserin kendisinde meydana getirdiği bir başka değişiklik de, oryantalizm ve oryantalistler hakkındaki düşünceleri olmuştu. Ayrıca sahibi ne kadar güvenilir olursa olsun, bir yerde gördüğü bir alıntıyı kaynağıyla karşılaştırmadan kabul edemez hale gelmişti.

İSLÂM TARİHİ

M. Âsım Köksal *Reddiye*'yi tamamladığı 1960 yılından emekli olduğu 1964'e kadar, Peygamberimiz'in hayatına dair en geniş şekilde yazacağı eseri zihninde şekillendirmiş, hazırlıklarını tamamlamıştır. İlk adım olarak iki ciltlik muhtasar bir eser yazmayı planlamakta, daha sonra kitabının uzun ve geniş şeklini kaleme almayı düşünmektedir. Bu muhtasar iki cildin ilki Mekke devrine, ikinci cildi ise Medine devrine ait olacak; bu bittikten sonra, Peygamberimiz'in hayatını ve İslâmiyet'in doğuşunu bütün genişliği ve teferruatıyla kaleme alacaktır. Hemen işe girişir. İki senelik bir çalışmadan sonra, tasarlamış olduğu iki ciltlik eserin ilk cildi olan Mekke devrini tamamlar ve eser 1966'da basılır. Mekke devrini muhtasar olarak içeren bu cilt neşredildikten sonra, ilk kararından vazgeçerek Medine devrini geniş olarak kaleme almaya başlar. Resûlullah Aleyhisselam'ın Medine'de geçirdiği 11 seneye mukabil, eserin Medine devrini içeren kısmı da –her sene için bir cilt şeklinde- 11 cilt olacaktır. Bu plan üzere çalışmalarına devam eder. Her cilt 2-3 senede tamamlanmakta ve tamamlandıkça basılmaktadır.

1955'den beri (*Reddiye*'yi yazmaya başladığından itibaren) M. Âsım Köksal'ın çalışma temposu çok yoğunlaşmış, özellikle *İslâm Tarihi*'ni hazırlarken bütün gücünü bu işe vermiştir. Sabah namazından akşam namazına, bazen yatsı namazına kadar –zarûrî ihtiyaçlar hariç- devamlı çalışmaktadır. Bu yoğun tempoyu büyük ölçüde hayatının sonuna kadar devam ettirecektir. Kendisiyle yapılan söyleşilerde, İslâm Tarihi'ni yazarkenki çalışma usûlünü şöyle ifade etmektedir:

"…Bu eseri hazırlarken günde en az 12 saat çalışmışımdır. Bir olayı günlerce, hattâ haftalarca araştırmışım ve ondan sonra yazmışımdır. Çalışmam esnasında çevremle irtibatımı tamamen keserek kendimi araştırmaya vermişimdir. Çevremde olan hadiseler, sesler ve konuşmalar beni hiçbir zaman etkilememiş ve çalışmama engel olmamıştır.[19]

Ne bir istirahat, ne bir gezinti yapmadan, hatta bayramlarda bile fırsat buldukça çalıştım. Böyle hızlı bir çalışmanın sonucu, böyle kısa bir müddette [23 senede] tamamlayabildim. Eğer istirahat ederek, rahatımı düşünerek bu işi yürütmeye çalışsaydım, belki yarısına gelemezdim…"[20]

Bu arada en geniş, en mevsûk ve kaynak niteliği taşıyacak bir eseri hazırlamak için, Türkiye'den ve yurt dışından konuyla ilgili birçok eser toplamış, maddî imkânlarının sınırlılığına rağmen siyer alanında, hemen hemen gerekli bütün eserleri temin ederek zengin bir kütüphane kurmuştur.

Bir söyleşide konuyla ilgili bir hatırasını da anlatarak, şu ifadelere yer vermektedir:

---

19 *Millî Gazete*, 5 Mart 1984.
20 *İslâm*, Eylül 1987.

"... Ben bunları düşünerek ve ilerideki birçok imkânsızlıkları gözönünde bulundurarak, bu kitabı geniş ve kaynaklı yazmayı gaye edindim ve öyle de yazdım. Bir misal olarak vereyim: Bir ara Ebû Nuaym'ın *Delâil*'ini arıyordum. Suyûtî, *el-Hasâisü'l-Kübrâ'*sında, Kastalânî *el-Mevâhibü'l-Ledünniye'*sinde, Diyârbekrî *Tarihü'l-Hamis'*inde; Peygamberimiz'in annesinin vefatı esnasında, Peygamberimiz'e hitaben söylediği manzumenin Ebu Nuaym'ın *Delâil'*inde olduğunu söylüyorlar. Fakat eldeki baskı nüshalarında söylenilen bu manzum parçaya rastlayamıyoruz. O zatlar bu nedenle itham ediliyor. Bu zatlar öyle sıradan insanlar değil. Hadis hâfızı, yüz binlerce hadis ezberinde olan kişiler. Şurada gördüğünü orada zannedecek tipten değil. Bunların üçü de ittifakla Ebû Nuaym'ın *Delâil'*inde şu senetle rivâyet edilmiştir, demişler. Ben bunun peşine düştüm. Çünkü yazma nüshaların birinde unutulur, bir diğerinde olabilir. Bursa Kütüphanesi'ne gittim. Yüz binlerce kitap var. Aradım, burada Ebu Nuaym'ın kitabını bulamadım. Yazma nüshalarla ilgilendiğimi görünce, müdür ilgilendi. Beni tanıyınca iltifat etti. Uğurlarken: "Kütüphanemizi çok zengin buldunuz, herhalde." dedi. "Evet, çok kitap var, fakat benim kitabı okumuşsunuz; o kitabı yazmak için bu kütüphanede otursaydım, yüz sayfa yazamazdım." dedim. Çünkü ben konumla ilgili bütün kitapları topladım. İçinde o manzum parçanın da bulunduğu Ebu Nuaym'ın *Delâil'*ini de Sahaflarda tevafukan buldum..."[21]

Bu minval üzere çalışmak ve her 2-3 senede bir cilt neşretmek suretiyle 1980 yılında, 11 ciltlik Medine devrini de tamamlar ve böylece 12 ciltlik bir takım meydana gelmiş olur. Fakat, bu takımın ilk cildi olan bir ciltlik Mekke devri, 11 ciltlik Medine devrine ait olmayıp, ilk önceki

---

[21] *İslâm*, Eylül 1987.

plana göre iki cilt halinde yazılması düşünülen muhtasar esere aittir. Bu sebeple, 1980 yılında 11 ciltlik Medine devrini tamamlamış bulunan M. Âsım Köksal, Mekke devrini de buna uygun ve geniş tarzda kaleme almak gerekliliğini hissetmekte olduğundan, kısa bir dinlenme döneminden sonra hemen bu iş için çalışmalara başlar.

"İslâm Tarihi" İsmi Hakkında

Bu arada, eserin ismi bulunan "İslâm Tarihi" ibaresi hakkında bir açıklama yapmak yerinde olur. Bu eserde kullanıldığı şekliyle İslâm Tarihi terimi, günümüzde yaygın olarak kullanıldığı üzere Müslümanların, Müslüman devletlerin tarihi değil, İslâm dininin tarihi mânasındadır. Bu itibarla İslâm, Peygamberimiz'in hayatı boyunca peyderpey ikmâl ve itmâm edilmiş, O'nun vefatıyla da nihâî şeklini almış olduğu için eser Resûlullah'ın hayatıyla sınırlıdır. Nitekim müellif, eserinin önsözünde bunu şu satırlarla ifade ediyor: "Yalnız Peygamberimiz Aleyhisselam'ın hayatının değil, İslâm dininin de bir tarihi niteliğinde sayılabilecek olan..."[22]

Pakistan'da Açılan Sîretünnebî Yarışması ve İslâm Tarihi'nin Birinci Oluşu

M. Âsım Köksal Mekke Devri'nin genişletilmesi işiyle meşgul iken, 1982 yılında bir gün Türkiye Yazarlar Birliği tarafından telefonla aranır, daha sonra da D. Mehmet Doğan imzasıyla kendisine şu yazı gönderilir:

"Muhterem Âsım Köksal,

Pakistan Elçiliği Basın Ateşesinden aldığımız resmî bir yazıda, Pakistan Hükümeti'nin Sîret (Hz. Peygamber'in ha-

---

[22] *İslâm Tarihi* (1999), I, 14

yatı ve eserleri) konusunda dünyanın çeşitli ülkelerinde yayınlanan kitaplar için ödüllü bir yarışma düzenlediği bildirilmekte ve bu konuda bizden namzet bir eser talep edilmektedir.

Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu sizin "İslâm Tarihi" adlı muhalled eserinizi teklif etmeyi uygun görmüştür. Sizce de uygun bulunursa, ilgili makamlara teklifimizi ileteceğiz."

Keyfiyeti bilgilerinize saygıyla sunarım.

Bu yazı üzerine bir hayli tereddüt geçiren M. Âsım Köksal, sonunda olumlu kararını vererek 4/12/1982 tarihinde, Türkiye Yazarlar Birliği'ne cevap olarak şu yazıyı gönderir:

"Dünyanın çeşitli ülkelerinde Peygamberimiz'in sîreti konusunda yayınlanan eserler üzerinde Pakistan Hükûmetince düzenlenen yarışmaya, "İslâm Tarihi – Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet" isimli 12 ciltlik kitabımın, Yönetim Kurulunuzca Türkiye namzedi olarak görüldüğü bildirilmekte ve bu husustaki görüşüm sorulmaktadır.

Şahsım ve eserlerim hakkında gösterilen yüksek kadirbilirlikten dolayı gerek zât-ı âlînize ve gerek saygıdeğer Yönetim Kurulunuza minnetdar ve müteşekkirim.

Böyle bir yarışmaya katılmayı hiç düşünmemiş olmakla beraber; bunun, bir kitabın yararının, İslâm dünyasında yaygın bir hale gelmesindeki büyük rolünü ve müellifini mânen mutlu kılacak sonucunu gözönünde tutarak, bu husustaki tensiplerine memnuniyetle katıldığımı arzederim."

Saygılarımla.

Bu cevabın gönderilmesinden kısa bir süre sonra Türkiye Yazarlar Birliği'nden şu yazı gelir:

"1982/187 sayılı yazımızla Yönetim Kurulumuzun "İslâm Tarihi" adlı eserinizi Pakistan Hükûmeti'nin siyer mükâfâtına namzed olarak teklif etmeyi uygun bulduğunu

bildirmiştik. Zât-ı âlîleri tarafından da uygun karşılanan bu teklif ilgilenenlere ulaştırılmıştır.

Ancak, katılacak eserlerin 5 nüshasının en geç 15 Şubat 1983 tarihine kadar: Director (Seerat) Ministry of Religious Affairs, Islamabad / PAKISTAN adresine gönderilmesi gerektiği öğrenilmiştir.

Bilgilerinize sunarız. Hürmetlerimizle."

D. Mehmet Doğan
Genel Başkan

Bu yazışmalardan ve esere ait beş nüshanın Pakistan'a gönderilişinden sonra tekrar işine dönen M. Âsım Köksal, aradan bir yıla yakın bir zaman geçtiği halde mesele hakkında hiç arayıp sormaz. Bir cumartesi günü, Pakistan Elçiliğince durumun soruşturulduğunu öğrenir ve aynı gün elçilik müsteşarı ile görüşür. Müsteşar, kendisinin bu husustaki ilgisizliğinden dolayı hayrette kalır. *İslâm Tarihi*'nin, sîret kitapları arasında birincilik kazandığını ve ödüle lâyık görüldüğünü orada şifâhen kendisine bildirirler.

İslâm Tarihi hakkındaki dosya, bir ay sonra Dışişleri Bakanlığı'ndan Diyanet İşleri Başkanlığı'na gönderilir, bir hafta sonra da eserin sahibine teslim edilir.

Dışişleri Bakanlığı Kültür ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nden Diyanet İşleri Başkanlığı'na yazılan 12/1/1984 tarihli yazıda şöyle denilmektedir:

"Peygamberimiz'in doğum günü vesîlesiyle 18 Aralık 1983 günü Federal Meclis binasında tertiplenen ve sivil ve askerî erkânın da katıldığı toplantıda, Pakistan Devlet Başkanı Ziyâü'l-Hak, İslâmiyet konusunda uzun bir konuşma yapmış ve bu vesile ile yazdıkları eserlerle İslâmiyet'e hizmet eden yerli ve yabancı yazarlara birer takdirnâme ile parasal mükâfat vermiştir. Bu çerçevede iki Pakistanlı ve bir İngilizin yanısıra, Diyanet İşleri eski müşâvirlerinden M.

Âsım Köksal'a da, 16 senede tamamladığı 12 cilt ve 4600 sahifelik "Hazreti Muhammed ve İslâmiyet" adlı eseri için takdirnâme ve 5000 Dolar mükâfat verilmiştir.

Takdirnâme, M. Âsım Köksal adına Bakanlığımıza tevdî edilmiş olup İngilizce tercümesiyle birlikte ilişikte sunulmuştur. Başkan Ziya, İngiliz Dr. Martin Lings ile M. Âsım Köksal'ın 1984 yılı Siret toplantılarına şahsen katılacaklarını umduğunu ve mükâfatlarının o vesile ile bizzat kendilerine verileceğini ifade etmiştir.

Jürinin M. Âsım Köksal'ın eseri hakkındaki değerlendirmesinin İngilizce tercümesi keză ilişikte sunulmuştur..."

İslâm Tarihi Hakkında Hazırlanan Değerlendirme Raporu

Pakistan'da, sîret hakkında yazılmış bulunan kitapları inceleyen ve değerlendiren, bu değerlendirme sonucunda *İslâm Tarihi*'ne birincilik pâyesini lâyık gören ilmî kurul; vermiş oldukları bu kararın sebeplerini izah eden ve *İslâm Tarihi*'ni ince bir tedkike tâbi tutan bir rapor hazırlamışlardı. İngilizce olarak hazırlanmış bulunan bu raporun Türkçe tercümesini önemine binâen, aynen naklediyoruz:

"Hazreti Muhammed (s.a.s.)'in hayatına dair olan bu kitap, 12 cilt olup ilk cildi numarasız, diğerleri 1'den 11'e kadar numaralanmıştır.

Toplam 4600'ü aşkın sahifeyi ihtiva eden bu âbidevî eser, bir tek müellif tarafından yazılmıştır.

Müellif Bay M. Âsım Köksal, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Kurulu Eski Üye yardımcısıdır.

Kitap, 1964'de yazılmaya başlanmış ve tamamlanması 16 uzun yılı almıştır.

Numarasız cilt: Hazreti Muhammed (s.a.s.)'in doğu-

mundan önceki devir ile Mekke'den Hicretine kadar olan devri içine almakta olup ilk defa 1966'da yayınlanmıştır.

Diğer ciltler ise, bundan sonraki hayatını ele almakta ve vefatına kadar olan devreyi ihtiva etmektedir.

Bütün ciltlerin muhtevası, ek (A)'daki özette verilmiştir.

Her ne kadar bu kitap, esas olarak Hazreti Muhammed (s.a.s.)'in hayatını inceliyor ise de, aynı zamanda İslâm Dininin de bir tarihidir.

Kullanılan dil sâde olup, hem eski, hem de yeni nesil için kolayca anlaşılabilir bir dildir.

Yeni nesil tarafından anlaşılmasını kolaylaştırmak için, mümkün olduğu kadar zamanı geçmiş Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılmasından kaçınılmıştır.

Aynı zamanda, eski nesil için bir problem teşkil etmeyecek kadar modern Türkçe kelimeler de kullanılmıştır.

Bütün ciltler, gazete kağıdı ile basılmıştır ki, bu durum, Türkçe yazılan kitapların büyük bir ekseriyeti için genellikle böyledir ve orta halli bir kimsenin satın alma gücüne uygun bir fiyatın muhafazasına yardımcı olmaktadır.

Çoğu mukaddes yerlere ve Hazreti Muhammed (s.a.s.)-'in muharebe yerlerine ait olan bir miktar fotoğrafa da, çeşitli ciltlerde yer verilmiştir.

Ne yazık ki bunlar, eski Arapça kitaplardan alınıp yeniden basıldığı için üstün kalitede değildir. Bazı durumlarda aynı resim, farklı ciltlerde tekrarlanmıştır.

Aynı şekilde, Hazreti Muhammed (s.a.s.)'in savaşlarını tasvir etmek için kroki-haritalara da yer verilmiştir.

Fakat, savaş manevralarının daha iyi anlaşılmasını sağlamak için, bunların kullanılabilirliği daha da arttırılabilirdi.

Elimizdeki bu baskı 1981'de yayınlanmıştır.

İçinde bir miktar baskı hataları ve atlanmış kelimeler[23] vardır ki, gelecekteki baskılarda bunlar bertaraf edildiği takdirde teferruatın, bilhassa referansların gerçekliği hakkında okuyucuların itimadı artmış olacaktır.

Numarasız ilk ciltte, bazı küçük kusurlar vardır.

Meselâ: Bazı olaylar kronolojik sırada dizilmemiştir; referanslar, okuyucunun daha kolay bulması için, müteakip ciltlerde olduğu gibi, her sahifenin altına dipnot olarak konulacak yerde, faslın sonuna konulmuştur."[24]

Müellifi, bu şumüllü kitabı yazmağa sevk eden esas unsur, Avrupalı Hristiyan müsteşriklerin, dinimiz ve Hazreti Muhammed (s.a.s.) hakkındaki sınırsız cehâletini fark etmesi olmuştur.

---

23 [M. Âsım Köksal'ın buraya düştüğü not:] Evvel ve âhir, baskı hatalarından, bozukluklarından ben de çok şikâyetçiyim. Bezgin ve tedirginim. Hele, 7 ciltlik Mekke devrinin baskısında acemi ellerle işlenen bozukluklar, karışıklıklar ve tasarruflar ise, kitabıma sûikasd sayılacak dereceye varmış; bezginliğime, tedirginliğime tuğ dikmiştir.

Gâyeler bir olmadığı için midir, nedir? Kitabı basanlar, yazanlar gibi olamıyor, göstermeleri gereken gayreti göstermiyorlar, çok yazık!

24 [M. Âsım Köksal'ın buraya düştüğü not:] 1 ciltlik numarasız Mekke devri, 11 ciltlik Medine devrinin Mekke devri olmayıp önceden yazmayı kararlaştırdığım birer ciltlik Mekke-Medine devrinin muhtasar olan Mekke cildi idi.

Başka bir deyişle: önce bir cilt Mekke, bir cilt de Medine devri olmak üzere muhtasarını, sonra da geniş olanını yazmak istemiştim.

Muhtasar Mekke devrini yazdıktan sonra, bu kararımdan vazgeçip Medine devrini 11 cilt halinde geniş olarak hazırladım.

Geniş Mekke devrini yazıncaya kadar Medine devrinin baskısını bekletmemek için muhtasar Mekke devrini, birlikte bastırdım.

Bununla beraber, Medine devrinin 11. cildinin sonundaki açıklamamda; muhtasar Mekke devrini de Medine devri tarzında, kaynakları sahifeler altında göstermek ve vak'aları –kaynaklarda kronolojik sıraya konulamamış olmasına rağmen- mümkün olduğu kadar sıralamaya çalışmak sûretiyle genişçe yazacağımı açıklamış ve bu vaadimi de bugün, yedi ciltlik Mekke devri baskısıyla yerine getirmiş bulunuyorum. Bunun, o zaman bitirilmiş olup da, Medine Devri ile birlikte muhterem ilim heyetinin tedkikine sunulmuş olmasını ne kadar arzu ederdim!

Bazı orijinal referans malzemesini, yanlış iktibas veya yanlış tefsir yolu ile, bilerek bozan (saptıran) bazı Avrupalı müsteşrikler arasında, İslâm'a ve Hazreti Muhammed (s.a.s.)'e karşı çok yaygın olan peşin ve haksız hükümler de, müellifi derinden sarsmıştır.

Müellif, özellikle meşhur İtalyan yazarı Caetani'nin *İslâm Tarihi* adlı eserinde, gerçekleri yanlış takdiminden müteessir olmuş ve incelediğimiz bu eserinde baştan sona kadar, Caetani'nin İslâm ve Hazreti Muhammed (s.a.s.) ile ilgili çeşitli konular üzerindeki düşmanca ithamlarını redde çalışmıştır.

Okuyucularını, orijinal, sağlam Arapça kaynak malzemeyle başbaşa bırakmak için müellif kendi eserini, bütün Batılı müsteşriklerin eserlerini bir tarafa iterek yalnız ana kaynaklar üzerine oturtmuştur.

Bu kitap, çok başarılı bir şekilde, sağlam ve güvenilir bir halde meydana getirilmiş olup pek çok dipnotu ve teferruatlı referansları ihtiva etmektedir. Her ciltte müstakil bir bibliyografya ve sonunda da bir fihrist vardır.

Kitap, her ne kadar çok hacimli bir eser ise de; müellif kendi şahsî görüş ve yorumlarını asgarî seviyede tutarak, olayların bizzat kendilerinin konuşmasını sağlamıştır.

Bu tutum, yüksek bir sürükleyici üslup ve kolay hazmedilen bir dil ile birleşince, modern okuyucuya câzip gelecek bir din ve tarih kitabı meydana getirmek için esas olan canlılık ve letâfet atmosferini yaratmıştır.

Bu kitap, bu yarışma için gerekli üstün vasıfları ziyadesiyle hâizdir.

Müellif yönünden uzun meşakkatleri gerektiren, esas itibariyle yüksek ilmî mahiyette bir araştırma eseridir.

Bildiğim kadarıyla herhangi bir Müslüman mezhebin

dînî duygularını incitecek hiçbir malzemeyi ihtiva etmemektedir.

Ben, Türk dilinde yazılmış olan bu eseri, elimize geçen eserler arasından, Sîret üzerinde yazılmış en iyi, en üstün eser olarak derecelendiriyorum.

Verilen notlar şöyledir:

Konu: 38/40
Konuya Yaklaşım: 18/20
Orijinallik: 15/20
Edebî Değer: 18/20
Toplam: 89/100[25]
İmza: (Okunamadı)"

Kitabın Muhtevasını Bölüm Bölüm Özetleyen Raporun Son Kısmı

"Bu eserin tamamının, orijinal sîret kaynakları üzerinde yapılan araştırmadan sonra uzun bir devre boyunca yazıldığı anlaşılmaktadır.

Eser, konu üzerinde en sahih bilgileri ihtiva etmektedir.

Okuyucu, canlı bir hayat dramı içinde rol alarak kendisini sanki Hazreti Peygamber'i (s.a.s.) görüyormuş gibi hissetmektedir.

Müellif, Sîret'in en sağlam kaynaklarını bulmak için büyük zahmet ve meşakkatler çekmiştir.

Bu kaynakları, kendinden hiçbir fikir katmaksızın tas-

---

[25] Buraya M. Âsım Köksal'ın düştüğü not: "Bu numaralara dostlarımdan itiraz edenler olmuşsa da, kendilerine: 'Bu, bir tahmindir. Muhamminden, tahmininin yüzde yüz isabet etmesini istemek, insafsızlık olurdur. Bence yüzde seksen dokuz, iyi bir tahmin ve takdirdir.' demişimdir."

vir etmiş, bu sûretle olayların kendilerinin konuşmasına imkân vermiştir.

Müellifin İslâmiyet, Kur'ân, Hadis, Siyer ve Megazi hakkındaki bilgisi ve İslâmî öğretilere olan bağlılığı, bu âbidevî eserde çok iyi yansıtılmıştır.

Bu çok büyük eserin değeri, gelecek nesillerce daha çok takdir edilecektir.

Eser bu yılın: "Sîret Kitapları Milletlerarası Yarışması-"nda Birinci Derece'ye gerçekten lâyıktır."

Pakistan Hükûmeti Umûr-ı Mezhebiyye Bakanlığı tarafından 12 Rebiülevvel 1404 tarihinde gönderilen ve birincilik kararının resmî bildirgesi mahiyetinde olan İmtiyaz Belgesi'nde şöyle denmektedir:

"Büyük bir sevinç ve memnuniyetle tasdik ediyoruz ki: Sayın Mustafa Âsım Köksal'ın Türk dili ile telif etmiş olduğu (Hazreti Muhammed ve İslâmiyet) kitabı, SÎRETÜNNEBÎ kitap yarışması müzâkeresinde, 1404 Hicrî yılında Birinci Derece'ye lâyık bulunmuş ve müellifi Pakistan Hükûmeti tarafından 5000 Dolarla mükâfatlandırılmıştır."

İmtiyaz Belgesi'nin gönderilişinden kısa bir müddet sonra, Pakistan Hükûmeti Umûr-ı Mezhebiyye bakanlığı sekreteri I. A. İmtiyâzî imzasıyla gelen 4/2/1984 tarihli tebrik yazısında şöyle denmiştir:

Sayın Profesör Mustafa Âsım Köksal,

"Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet adlı eserinizin büyük liyâkatinin takdir edilerek Pakistan Devlet Başkanı tarafından 5000 Dolarla ödüllendirildiğini size duyurmaktan çok memnunum.

Benim ve bakanlığımın kalbden tebriklerimizi lütfen kabul buyurunuz.

12 Rebiülevvel 1404 tarihinde (7 Aralık 1984) ödülün size verilmesi planlanmıştır.

Biz, o tarihte Pakistan'ı ziyaret edeceğinizi ve Hz. Muhammed Aleyhisselam'ın hayatı ve öğretileri hakkında, İslâmâbâd'da ve Lahor, Karaçi ve benzerleri gibi Pakistan'ın diğer önemli merkezlerinde konferans veya konferanslar vermenizin sizin için mümkün olacağını ümid ediyoruz.

Muvâfakatinizi lütfen bildiriniz, saygılarımızla."

Bu yazıya M. Âsım Köksal, şöyle cevap verir:

"Pakistan Umûr-ı Mezhebiyye Bakanlığı Sayın Sekreteri I. A. İmtiyâzî Beyefendi;

(Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet) isimli eserimin ödüllendirilmesi münâsebetiyle gönderilen 4/2/1984 tarihli tebriknâmenizde, resmen hâiz olmadığım Prof. unvan-ı mefharetiyle şahsıma hitap edilişini, yüksek kadirşinaslık ve teveccühünüzün samîmî bir tezâhürü olarak telakkî eylediğimi,[26] beni, son derecede duygulandıran bu teveccüh ve iltifattan dolayı gerek sayın bakana ve gerek sayın zatınıza minnet ve şükranlarımı arz ederim.

1404 yılı Rebiülevveli'nin 12. gününde kardeş Pakistan'da yapılacak merasimde bulunup İslâmâbâd, Lahor, Karaçi ve diğer merkezlerde, Peygamberimiz'in hayatı ve öğretileri hakkında konferanslar vermem hususunda izhâr buyurulan arzularını, dört yıldan beri Medine Devri tarzında hazırlamakta olduğum Mekke Devri çalışmalarımı kısa bir müddet için durdurup Türkçe olarak seri halinde konferanslar vermek suretiyle yerine getirmeğe çalışacağı-

---

[26] M. Âsım Köksal'ın Notu: Gerek Türkiye'ye gönderilen bütün yazılarda, gerek Pakistan'da bulunduğum sırada adıma düzenlenen belgelerde Prof. unvanıyla hitapta ısrar edilmiştir.

mı saygılarımla arz ve Cenâb-ı Hak'dan hepimiz için muvaffakiyetler niyaz ederim."

Pakistan'da, milletlerarası sîret yarışmasında kazanılan bu birincilik, yurt içinde ve yurt dışında büyük ilgi ve yankı uyandırır; Diyanet başta olmak üzere birçok kurum ve şahıstan tebriknâmeler yağar. Televizyonda, çeşitli gazete ve dergilerde M. Âsım Köksal ile konuyla ilgili yapılan röportajlar yayınlanır.

Pakistan'a Gidiş

Bütün bu yazışmalar ve görüşmelerden sonra, Pakistan Hükûmeti'nce gönderilen gidiş-dönüş bileti M. Âsım Köksal'a ulaşınca, hazırlıklarını tamamlayıp Esenboğa Havaalanı'na gider. Burada zamanın Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç'la karşılaşır. Birlikte önce İstanbul'a, oradan da İslâmâbâd'a dek süren bir yolculuk yaparlar. Pakistan'a varınca Bakanlık Müsteşarı tarafından karşılanıp ikâmetlerine tahsis edilen otele götürülürler.

Bu sıralarda Pakistan'da yoğun referandum çalışmaları ve telaşı olmasına rağmen; gördükleri üstün ikram, candan sevgi ve saygı kendilerini son derece duygulandırır. Kalpleri, onlara karşı minnet ve şükran duygularıyla dolar.

"Bir su getir, ama acısız olsun!"

Pakistan'da yedikleri yemekler, oradaki halkın baharat düşkünlüğü sebebiyle kendilerine çok acı gelir, pek bir şey yiyemezler. M. Âsım Köksal bir lokantada önlerine getirilen yemeği, aşırı baharatlı oluşundan dolayı yiyemeyince, hiç olmazsa bir çorba içmek için sipariş verir. Önüne getirilen çorbadan bir kaşık alınca, acısından adeta ateş yutmuş gibi olur. Bunun üzerine garsona: "Oğlum, bir su getir ama acısız olsun!" der.

Ödül Töreninde

Federal Meclis binasında düzenlenen ödül töreninde Pakistan Devlet Başkanı Muhammed Ziyâü'l-Hak, 500 civarında delegeye hitaben yaptığı uzun konuşmadan sonra, ödül kazanan eser sahiplerine, ödüllerini verir.

Ödül verilme sırası M. Âsım Köksal'a geldiğinde, Devlet Başkanı Ziyâü'l-Hak, kucaklamak suretiyle kendisine karşı büyük sevgi ve saygı izhâr eder; bu harekete karşı M. Âsım Köksal da, Devlet Başkanı'nın alnından öperek mukâbele eder. Gayri matbû otobiyografisinde bu hususa şu cümleyle değinmektedir:

"Kendilerinin, ödül merasimi sırasında kucaklamak suretiyle şahsıma gösterdikleri, benim de alınlarından öperek mukabele etmek zorunda kaldığım yüksek teveccüh ve iltifatlarını hiç unutamayorum."

***

M. Âsım Köksal Pakistan'da bulunduğu müddet içinde, Mevlid-i Nebevî Kandili'nin haftalık millî bayrama çevrildiğini, İslâmâbâd'da Mevlid Kandili sebebiyle bazı okullarda törenler düzenlendiğini, cadde ve alanların renk renk kandillerle, Peygamberimiz'e sevgi ve saygı ifade eden yazılarla süslendiğini görür, bu hadise ve manzaralar kendisini son derece duygulandırır ve imrendirir.

İslâmâbâd'dayken Pakistan Radyosu'nun Türkçe yayını için bir mülâkat ve ayrıca bazı gazete muhabirleri ile söyleşiler yapar, çeşitli davetlere icabet eder. Bunlardan en önemlisi, İslâmâbâd İslâm Üniversitesi, İslâm Araştırma Enstitüsü'nün yaptığı davet olmuştur. Bu üniversitenin yetkilileriyle altı saatlik ilmî bir toplantı yapar, üniversitenin çok zengin olan kütüphanesini gezmek fırsatını bulur. Bir takım *İslâm Tarihi*'ni bu kütüphaneye hediye eder. Üniversitenin ilim otorite-

leriyle yaptığı sohbet esnasında, eserinin yazılışının sebep ve tarzları, kaynakları hakkında çeşitli sorulara muhatap olur. Bu sorulara verdiği uzun ve tatmin edici cevaplar, ayrıca dört yıldan beri devam ettiği Mekke Devri'nin genişletilmesi çalışmalarını ve *İslâm Tarihi*'nin genişletilmiş şekliyle 20 cilte yaklaşacağını haber vermesi, mecliste kendisine karşı duyulan takdir, sevgi ve saygı havasını yoğunlaştırır.

Yine bu ziyareti sırasında, üniversitenin tedris heyetini teşkil eden ve her biri Fıkıh, Usûl-i Fıkıh, Tefsir, Usûl-i Tefsir, Hadis, Usûl-i Hadis, Kelam... gibi çeşitli ilim dallarının otoriteleri olan profesörlerle tanışmak, ilmî araştırmaları ve çalışmaları hakkında bilgi almak fırsatını bulur. M. Âsım Köksal profesörlere hitaben, İslâmiyet nâmına büyük mutluluk ve iftihar duyduğunu ve kendini İslâm'ın canlı ilim hazineleri içine girmiş hissettiğini söyler, bu sözler kendilerini çok duygulandırır.

"Kalbinizin aramızda, bedeninizle beraber bulunmasını isteriz!"

Ayrılma ve vedalaşma vakti geldiğinde ilim heyeti, M. Âsım Köksal'ı gelecek sene tekrar üniversiteye davet ederler ve bu sefer aralarında birkaç gün değil, birkaç ay kalmasını arzu ettiklerini beyan ederler. M. Âsım Köksal, yazmakta olduğu Mekke Devri'ni bitirmeden bu nâzik davetlerine icabet edemezse, kendisini mazur saymalarını, bununla beraber kalbini yanlarında bıraktığını söyler. Bu sözlere şu cevabı verirler: "Hayır, kalbinizin aramızda, bedeninizle beraber bulunmasını isteriz!"

***

İslâmâbâd'da ânî olarak hastalanıp vaktinden önce Türkiye'ye dönmek zorunda kaldığı için, İslâmâbâd, Karaçi

ve Lahor gibi şehirlerde, vaad ettiği ve metinlerini hazırladığı birer saatlik beş konferansı verme fırsatını bulamaz.

***

Türkiye'ye döndüğü zaman kendisine, Pakistan Umûr-ı Mezhebiyye Bakanlığı'ndan, Race Muhammed Zaferü'l-Hak imzasıyla 13/12/1984 tarihinde şöyle bir yazı ulaşır:

"Prof. Mustafa Âsım Köksal – Ankara (Türkiye)

Sayın Ekselans!

İslâmâbâd'da 12-13 Rebiülevvel (6-7 Aralık 1984) tarihinde yapılan Dokuzuncu Ulusal Sîret Kongresi'ne katılmanız ve katkınızdan dolayı şahsım ve bu hükûmet adına Ekselanslarına teşekkürlerimizi iletmemize bunu bir fırsat telakkî ediyorum.

Sizin mevcudiyetiniz, kongrenin başarılı geçmesi için büyük bir katkı ve ilham kaynağı olmuştur.

Bu konferansa iştirâk etmenize imkân sağlayan hükûmetinize içtenlikle teşekkürlerimizi ifade etmek isteriz.

En derin selam ve saygılarımızla."

İslâm Tarihi'ni İngilizce ve Urducaya Tercüme Etme Girişimi

Pakistan-Karaçi'den Dr. Muhammed Râşid Feroze imzasıyla M. Âsım Köksal'ın adresine gönderilen 22 Rebiüssani – 15 Ocak 1985 tarihli Türkçe yazılmış mektupta şöyle deniliyordu:

Sayın Profesör Bey Efendim,

"Esselâmü Aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtüh.

Hazreti Muhammed (s.a.s.) ve İslâm Tarihi (12 cild) kıymetli eseriniz için geçen ay İslâmâbâd'da, Pakistan Devlet Başkanı General Muhammed Ziyâü'l-Hak tarafından veri-

len 5000 Dolarlık ödül, gerçekte iyi bir ikram sayılamaz.

Fakat, değerli eserinizin Pakistan Hükûmeti tarafından takdirle karşılanması himmet vericidir.

Bendeniz, Pakistan Hükûmeti'nin Diyanet İşleri Bakanlığı Sîret Komitesi üyelerinden biri olarak kıymetli eseriniz hakkında bir rapor yazdım ve Allah'a şükrettim ki yazdığım rapordaki tavsiyelerim kabul edildi.

Böyle bir değerli ve en güvenilir kaynaklara dayanan Sîret kitabı yüzyıllardan beri yazılmamıştır. Bu yüzden zâtıâlinize en samîmî tebriklerimi sunarım.

Hazreti Muhammed Aleyhisselam ve İslâm Tarihi, Urducaya ve İngilizceye çevrilirse bütün dünyanın insanları, bu ilim ve irfan hazinesinden faydalanacak ve hidayet yolunda bulunmak saadetini elde edebileceklerdir.

Ben, her iki tercümeyi yapmak amacıyla müsaadenizi rica ederim ve aynı zamanda kıymetli kitabınızın 12 cildinin hediye olarak Türk Hava Yolları kargo servisiyle veya İslâmâbâd'daki Türkiye Büyük Elçiliği vasıtasıyla adresime yollanmasını isterim.

Ben, 64 yaşındayım. Pencap Üniversitesi'nden B.A. (İngiliz Edebiyatı) ve Munshi Fazıl (En yüksek Farsça diploması), M.A. (İslâmiyat) diploması, Montreal'deki McGill Üniversitesi'nden ve İslâm Tarihinde doktorayı Karaçi Üniversitesi'nden aldım.

Karaçi'deki Türkiye Büyük Elçiliğinde 1950 ile 1955 arasında Ekselans Nebil Batı (merhum) ve Ekselans Selahattin Refet Arbel'in husûsî kâtibi, basın işleri danışmanlığı görevini yaptım.

Modern Türkçe ile Osmanlıcayı öğrendim. McGill Üniversitesi'nde İslâm Tarihi, Türk Tarihi ve modern ve klasik Türk Edebiyatını okudum.

İslâm Hukukunda doktora yapmak için 1960 yılında Ankara'ya gittim, fakat bir sene Pakistan Ankara Büyük Elçiliğinde mütercim olarak çalıştıktan sonra Karaçi'deki İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde Asistan ve bir müddet sonra Doçent görevini yaptım.

Altı sene bu Enstitü içinde Türkçe ve Fransızca dersleri verdim.

Üç aylık *Islamic Studies* adlı İngilizce derginin başyazarı olarak çalıştım ve araştırmacılara doktora tezlerinin hazırlanmasında yardım ettim. Doktora tezimin unvanı: *Islam And Secularism in Post-Kemalist Turkey* dir. Bu eser içinde Türkiye'nin 200 senelik tarihini inceledim ve Avrupalı yazarların iftiralı yazılarına cevaplar verdim. 1976 yılında bu kitap İslâmâbâd'daki İslâm Araştırmaları Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır.

Riyad (Suudî Arabistan)daki "Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud" adlı Üniversitede 1977 ve 1978 yıllarında İngilizce ve Urduca dersleri verdim.

Bu müddet içinde hacc ve umre yapmakla beraber üç defa Medine'de Harem-i Nebevî'nin ziyareti ile de müşerref oldum.

Gazetecilik alanında 20 seneden fazla çalıştım. New York Herald Tribune News Service, New York (USA), Vatan Gazetesi, İstanbul ve Devir Dergisi, İstanbul için 1954 ile 1956 arasında muhabirlik yaptım. Karaçi'de International Press Service adlı bir haber ajansının başyazarı olarak da aynı zamanda çalıştım.

Pakistan Radyosu'nda Türkçe Servisi Şefi olarak 1955 ve 1956 yıllarında Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ve Merhum Adnan Menderes'in ziyaretleri arasında görevli bulundum. 1964 ile 1973 arasında da aynı görevi yaptım.

Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe tercümesi ve açıklaması-

nı yapmakla beraber, haber bültenleri, yorumlar ve özel programlar yaptım.

1973 ile 1977 arasında Londra'da "Impact" gazetesi için haberler ve makaleler yazdım ve liselerde Müslüman öğrencilere İslâmiyât dersleri verdim.

Pakistanlı şair Hafeez Qalenderî merhumun eseri "Şahnâme-i İslâm"dan 72 şiiri seçerek Türkçeye manzum olarak çevirdim. İki sene önce bu eser Pakistan Hükûmeti tarafından yayınlanarak Türkiye Hükûmeti'ne sunulmuştur.

Türk Âile Hukukunun mükemmel metnini İslâmâbâd'daki İslâm Araştırmaları Enstitüsü için İngilizceye çevirdim. Hazreti Ebu Bekir hakkında Arapça bir kitabı da İngilizceye çevirdim. Bu kitap Leicester, İngiltere'deki İslâmî Fondasyon tarafından yayınlanmıştır.

Urduca, Farsça (modern ve klasik), Arapça (modern ve klasik), modern Türkçe, Osmanlıca, Özbekçe ve Hindistan-Pakistan yarımadasının bazı lisan ve lehçelerini iyice biliyorum.

Çalışabilecek kadar Fransızca ve Almanca da biliyorum.

İtalyanca, Portekizce ve Rusçayı da araştırmalar için okuyabilirim.

Kitabınızın tercümesi için müsaadenin verilmesi ve bu kitabın adresime acele yollanmasını rica ederim. Zâtıâlinize verdiğim zahmet için özürler dilerim. Sıhhat ve âfiyetiniz için ve uzun müddet değerli İslâm Tarihi'ni hazırlayabilmeniz için Allah'a dua ediyorum; ve bu vesile ile ailenize ve cümle arkadaşlarınıza selâmlarımı ve en iyi dileklerimi sunarım."

Saygılarımla

Muhammed Râşid Feroze.

Bu yüksek vasıflı ilim adamının mektubuna karşılık olarak M. Âsım Köksal, 24/1/1985 tarihinde şu cevâbî yazıyı gönderir:

“Fâdıl-ı muhterem Dr. Muhammed Râşid Feroze Beyefendi kardeşimize,

22 Rebîüssânî 1405 – 15/1/1985 tarihli mektubunuzu hürmetle okudum.

Âciz şahsım ve Sîretünnebî hakkındaki eserim için ibzal buyrulan iltifat ve samîmî ilgiden; hayat, meslek ve menşeinizle eserleriniz hakkında verilen geniş bilgiden dolayı şükranlarımı arz ederim.

Duâcınız da, 1329 yılında Kayseri’nin Develi ilçesinde doğdum, 72 yaşındayım.

Beş yıllık İlçe Merkez Nümûne İbtidâîsini 1927 yılında bitirdikten sonra Develi Müftisi İzzet Efendi merhumdan 1933 yılına kadar meslekî tahsil gördüm.

Ankara’da İskilip İcâzetli ulemâsından merhum Şeyh İbrahim Edhem Efendi Hazretleri’nin meslekî özel derslerine on iki yıl devam ederek icâzet aldım.

1933 yılından 1964 yılına kadar 31 yıla yakın bir müddet, Diyanet İşleri Başkanlığı’nda Zat İşleri Sicil Şefliği, Yazı İşleri, Yayın ve Hayrat Hademesi İşleri Müdirlikleri ile Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Kurulu Âzâ Başmuâvinliği’nde bulundum ve “İslâm Tarihi-Hazreti Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet” isimli eserimi yazmak için emekli oldum.

Küçük-büyük, basılmış-basılacak, manzum-mensur 20’den fazla eserim vardır.

1955 yılında eski milletvekillerinden bir zatın; bir mecliste İtalyan müsteşriklerindan Caetani’nin, bazı müsteşrik, profesör ve râhiblerin yardımıyla yazdığı “İslâm Tarihi”nden alarak İslâmiyet, Kur’ân-ı Kerîm, Peygamberimiz, Peygamberimiz’in hadisleri, Eshab-ı Kiram, İslâm muhaddisleri... aleyhinde bana yöneltmiş olduğu sorular üzerine, yazmaya söz verdiğim “Reddiye”yi beş yılda tamamlayıp ya-

yınladıktan sonra, son eserimi yazmak lüzumunu hissettim ve 1964 yılında emekli olup yazmaya başladım.

Mezkur eserimi, önce bir cild Mekke, bir cild de Medine devri olmak üzere muhtasar olarak yazmayı düşünmüştüm.

Mekke devrini tek cild olarak hazırladıktan sonra, bu kararımdan vazgeçip Medine devrini en geniş şekilde yazdım ve tamamladım.

Medine devrinin 2. cildinin sonundaki açıklamamda da belirttiğim gibi, Mekke devrini de, Medine devri tarzında yeniden ele aldım. Dört yıldan beri geceyi gündüze katarak çalıştım ve dört cildini müsvedde halinde hazırladım. Mekke devri, bununla hemen hemen yarılanmış bulunmaktadır. Bitirmek için de büyük çaba harcıyorum.

Tercemeye esas olmak üzere, yeniden hazırlamış olduğum Mekke devrinin dört ciltlik kısmını hemen tebyiz ettirmeye başlayacak, Medine devri ciltlerini de, birer birer gözden geçirip gereken tashihat ve tâdilâtı yaptıktan sonra cild cild adresinize göndereceğim inşâallah.

“Reddiye”, “Peygamberimiz” ve “Kerbelâ Fâciası” isimli eserlerimden birer nüsha adresinize postaladım.

Aziz kardeşim!

Kitabımın kudretli kaleminizle bir an önce İngilizceye çevirilip dünyaya yayılması, inşaallah, diğer dünya dillerine de kolayca çevrilmesine yol açacak, bu da hem sizin, hem bizim için mutlu bir âhiret azığı olacaktır.

Bilvesîle gıyâbî sevgi ve saygılarımı arz, tevfîk ve inâyetini bizlerden esirgememesini Cenâb-ı Hak’dan niyaz eylerim kardeşim efendim.

Not:

1) Bilmukâbele zât-ı âlînize, âile efradınıza ve arkadaşlarınıza selam eder, mutluluklar dilerim.

2) Sayın İmtiyâzî Bey'e de yazdığım gibi; resmen hâiz bulunmadığım profesörlük unvanıyla şahsıma hitap buyrulmakta devam edilişini, hakkımda ibzal buyrulan teveccüh ve iltifatın bir nişânesi olmak üzere telakkî eylediğimi ayrıca arz ederim."

Mustafa Âsım Köksal

İslâm Tarihi'nin bilhassa İngilizceye çevrilecek olması, M. Âsım Köksal'ı son derece memnun etmiş ve heyecanlandırmıştır; İngilizce dünya dili olduğu için bu dile tercüme edildiği zaman eserin bütün Müslümanlara ulaşması mümkün olacaktır. 1987'de kendisiyle yapılan bir söyleşide, *İslâm Tarihi*'nin yabancı dillere çevrilmesinin düşünülüp düşünülmediği hakkındaki bir soruya şu cevabı vermektedir:

"Tercümesini düşünmüyor değildim. Fakat Allah karşımıza kendiliğinden bu işi yapmak isteyen birisini çıkardı: Pakistanlı Dr. Muhammed Râşid Feroze. Bu kişi, Pakistan Siret Konferansı Komitesi üyesi ve bizim kitap hakkında inceleme yaparak rapor vermek için vazifelendirilen ve rapor veren bir zat. Birkaç üniversite bitirmiş, Türkçe dahil 14 lisan biliyor. Türkçe manzum tercümeleri var. Üniversitede yıllarca İslâm tarihi hocalığı yapmış. Bu zat bana bir mektup gönderdi. Mektubunda "Ben bu kitabı inceleyip rapor yazdım. Asırlarca bu vasıfta bir kitap İslâm dünyasında yazılmamıştır. Ben bu kitabı Urduca ve İngilizceye çevirip dünyaya yaymak istiyorum, bana izin verin." diyor. Memnuniyetle kabul ettim. İlk olarak Mekke devrinin altı cildinin nüshalarını kendisine gönderdim. Şu anda Urduca ve İngilizceye çevrilmeye başlandı. İngilizceye çevrildikten sonra her dile çevrilmesi kolaylaşır. Çünkü İslâm ülkelerinin büyük bir kısmında ana dili gibi İngiliz-

ce bilenler var. Arapçaya çevrilmesini de gönlümüz arzu eder."[27]

Bu mektuplaşmalardan sonra M. Âsım Köksal, vaad ettiği gibi Mekke Devri'nin ciltlerini teker teker gözden geçirip M. Râşid Feroze'ye göndermeye başlar. 2/10/1985'de 1. cilt, 12/11/1985'de 2. cilt gönderilir. 12/12/1985 tarihli cevapta, ikinci cildin de alındığı ve bütün ciltlerin tercümesi bitirildikten sonra güvenilir bir yayınevi ile temas edilerek basım işinin görüşüleceği bildirilir. 26/2/1986'de 3. cilt, 5/4/1986'da 4. cilt, 12/7/1986'da 5. ve 6. ciltler gönderilir ve Mekke Devri'nin son cildi olan *Reddiye*'nin de gönderileceği vaad edilir. 2/8/1986 tarihli cevapta, gönderilen ciltlerin alındığı ve *Reddiye* cildinin hazırlanıp gönderilmesi için dua edildiği belirtilir. 7. cildin de gönderilmesini müteakip 2/5/1988 tarihli mektubunda Râşid Feroze şöyle demektedir:

Aziz Ağabeyim Prof. M. Âsım Köksal Efendim,

"Esselâmü aleyküm. *İslâm Tarihi – Hz. Muhammed (A.S.) ve İslâmiyet* unvanlı kitabınızın Mekke Devri'ne ait 7. cildini birkaç gün önce aldım. Çok teşekkür ederim.

İslâmâbâd'dan Ağustos 1985 tarihinde Karaçi'ye döndüğüm zamandan bugüne kadar Pakistan, İslâm düşmanlarının tahripçilik faaliyetlerine hedef olmaktadır. Karaçi'de özellikle geçen iki buçuk yıl içinde birçok kargaşalıklar olmuştur. Bunun sonucu çarşılar ve bürolar uzun zaman kapanmış ve sokağa çıkmak yasaklanmıştır. Benim çalışmalarım da bu yüzden bir duraklamaya uğramıştır. Durum iyileşiyor ve Cenâb-ı Hakk'ın yardımı ile kısa bir süre için-

[27] *İslâm*, Eylül 1987.

de arkadaşlarla danışarak düzenli bir şekilde çalışmak için bir plan hazırlamak niyetindeyim. Uzun bir müddetin kaybolması Allah'ın meşiyyetine bağlıdır. Zorlukların kaldırılması ve işlerin başarı ile yapılması için dua ediyorum. Sizin İslâm Tarihi projesini başarı ile tamamlayabilmeniz için her gün dua ediyorum ve aileniz ile arkadaşlarınızın sağlığı ve afiyeti için Cenâb-ı Hakk'a niyaz eylerim.

Danışmaların sonuçlarını elde ettikten sonra daha tafsilatlı yazı size gönderilecektir.

Ailenize ve arkadaşlarınıza sevgiler ve selâmlarımı sunarım."

Kardeşiniz
M. Raşid Feroze

Henüz Medine Devri ciltlerinin tercümesine başlanmadan önce, birdenbire Feroze'nin mektupları kesilir. Aradan normalden fazla bir zaman geçtiği için M. Âsım Köksal meraklanır ve kendisinden haber almak için araştırmaya girişir. M. Râşid Feroze'nin vefat haberini teessürle öğrenir. *İslâm Tarihi*'nin tercümesi projesi akim kalmıştır.

***

İslâm Tarihi'nin Pakistan'da, sîret kitapları arasında birincilik ödülü alışının M. Âsım Köksal için bir sürpriz olup olmadığı, çeşitli mülâkat ve söyleşilerde kendisine müteaddid defalar sorulmuş ve o da şöyle karşılık vermiştir:

"Kitabımın birincilik kazanması, benim için hiç de bir sürpriz teşkil etmemiştir.

Çünkü, bu yarışmaya; sayısız kaynaklarımızın derinliklerine inip Peygamberimiz'in hayatını 18 cild olarak en geniş, en mevsuk bir tarzda yazmak, aynı zamanda İslâm düşmanlarının türlü isnad ve iftiralarını da inceleyip red-

detmek için benim gibi 23 yılını harcamış ve daha fazlasını harcamayı da göze almış bir kimsenin daha katılmış olabileceğini pek sanmıyordum.

Bununla beraber, bu yarışmada aynı vasıfta bir din kardeşimizle karşılaşıp kendisi, hizmetiyle beni geçmiş olsaydı, bu da, beni müteessir etmeyecek, bilakis bu şerefli ve faziletli yolda yalnız yürümediğimi görmek, bana ferahlık verecekti.

Şunu da hemen ifade etmem gerekir ki: eserimin kardeş Pakistan'ın çok değerli ve kadirbilir ilim adamları ve makamları tarafından takdir ve taltife lâyık görülüşü beni duygulandırmış ve bunun inşaallah âhirette İlâhî ve Nebevî rızâya nâiliyetime de bir alâmet ve beşâret olduğu ümidine düşürmüştür."[28]

***

M. Âsım Köksal, Mekke Devri'nin Medine Devri tarzında genişletilmesi için yürüttüğü çalışmayı 1987'de bitirir. Daha önceden tek cilt olarak kaleme aldığı Mekke Devri bu çalışmanın sonucunda altı cilde çıkar. 1960'da tamamlamış ve ilk defa 1961'de yayınlamış olduğu *Reddiye*'yi de, Mekke Devri'nin 7. cildi olarak bu takıma dâhil eder ve *İslâm Tarihi – Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet* adlı eser 18 cildde ikmal edilmiş olur. Böylece emekli olduğu yıl olan 1964'de başladığı bu büyük çalışma, 23 sene sonra nihayete erer. Hayatının bu 23 yıllık safhasını, eserinin önsözünde şu satırlarla niteliyor:

"Hayatımızın en mes'ud, en mutlu devri; her türlü güçlük ve ağırlığına rağmen, bu kitabı yazmakla geçirdiğimiz devir olmuştur.

---

[28] *İslâm,* Mart 1984, *Milli Gazete*, 5 Mart 1984, *Milli Gazete*, 17 Mart 1985, *Diyanet*, Temmuz 1992.

Çünki başından sonuna kadar, bütün bir devri, olanca çileleri ve mutlulukları ile, sevgili Peygamberimiz Aleyhisselam'ın ve ashabının yanında yaşamış gibi idik.

Kitabımızı okuyanların da bu kanaate varacaklarını sanıyoruz."

İslâm Tarihi Çalışmaları Sayesinde Düzeltilen Tarihî ve İlmî Bazı Yanlışlıklar, Bu Alanda Gerçekleştirilen Bazı Katkılar

M. Âsım Köksal *İslâm Tarihi* adlı eseri hazırlamak için kendisini sîret konusuna ve Asr-ı Saadet devriyle ilgili çalışmalara verince, bu alanda yerleşmiş bazı galat-ı meşhurları ve tarihî yanlışlıkları düzeltmek, siyer alanına bazı katkılarda bulunmak fırsatını bulmuştur. Bunlar arasından belli-başlı birkaç örnek vermek yerinde olur:

1) Hz. Ömer'in kırkıncı Müslüman olduğu hakkındaki yaygın bilgi ve kanaatin üzerine eğilmiş ve konu üzerinde birkaç ay durmuş; sonuçta bu bilginin yanlış olduğunu ve Hz. Ömer'in 129. Müslüman olduğunu ortaya çıkarmış, ayrıca konuyla ilgili bir de makale kaleme almıştır.

2) Siyerle ilgili bazı kaynak eserlerde yer alan Amr b. Abese isimli sahâbînin -konuyla ilgili kendi ifadesine dayanarak- Hz. Ebu Bekir ve Hz. Bilal'den sonra İslâm'a giren üçüncü kişi olduğu şeklindeki bilgiyi, yaptığı araştırmalarla geçersiz kılmış ve onun Müslüman oluşunun daha sonraları gerçekleştiğini ve 3. değil 118. Müslüman olduğunu belirlemiştir.

3) En başta Millî Eğitim Bakanlığı'nın tercüme ettirdiği İslâm Ansiklopedisi olmak üzere birtakım eserlerde, Peygamberimiz'in ve ilk Müslümanların Dâr-ı Erkam'a (Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evine) giriş tarihi hakkında tahmînî ifa-

deler kullanılmakta, bazı indî görüşler ileri sürülmekte ve bir araştırıcının bunu aydınlatması temennî edilmektedir. M. Âsım Köksal, ana kaynaklara eğilerek gerçekleştirdiği birkaç ay süren yoğun araştırma ve tedkikler sonucunda, Dâr-ı Erkam'a nübüvvetin henüz başlarında, birinci senenin içerisinde girildiğini tespit etmiştir. Bu konuyla ilgili olarak da müstakil bir makale kaleme almıştır.

4) Medine döneminde gerçekleştirilen bazı seriyyelerin kaynaklarda açıklanmayan sebeplerini ortaya koymuştur.

5) Mekke devrinin mufassal olarak kaleme alınmasıyla birlikte, ilk defa olarak bu devre ait vakaların kronolojik sırasının tespit edilmesi mümkün olmuştur. Müslümanların varoluş mücadelesi verdikleri kargaşa ve işkencelerle dolu bir zaman dilimi olması dolayısıyla, o zamana kadar yazılan tarih kitaplarında Mekke devrine ait hadiseler tam bir sıraya konulabilmiş olmayıp bunların karışık bir şekilde zikredilmesiyle yetinilmişti. *İslâm* Tarihi'nde ise, uzun çabalar ve çeşitli karinelerin, delil kırıntılarının değerlendirilmesi neticesinde büyük ölçüde bu dönemin kronolojisi ortaya çıkarılmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz Amr b. Abese gibi zevatın Müslüman oluş tarihi gibi tartışmalar da esasen bu dönemin özelliğinden kaynaklanmaktadır. Müslümanlardan birçoklarının kimliklerini gizlediği, toplum içinde dinlerinin gereğini yerine getiremediği, güç ve hakimiyetin İslâm düşmanlarının elinde bulunduğu bir dönemin tarihi olması dolayısıyla bu devre ait hadiselerin tarihî sıraya konulması, esasında bir dönemin yeniden inşası anlamına gelmektedir. Son iki maddeyle ilgili olarak bir söyleşi esnasında şunları ifade etmektedir:

"Mekke devrine ait vakalar maalesef bütün ana kaynaklarımızda da kronolojik sıraya konulabilmiş değildir. Medine devrinde zaman zaman etrafa çıkarılan seriyye (askerî

müfreze)lerin kaynaklarımızda açıklanmayan sebeplerini açıklamaya muvaffak oluşumuzdan cesaret alarak yeniden yazmaya başladığımız Mekke devrinde de vakaları ilk defa tarihî sıraya koyma çabası içine girmiş bulunuyoruz.[29]"

Yeni Projeler, Tasavvurlar

M. Âsım Köksal'ın *İslâm Tarihi* tamamlandıktan sonraki telif projeleri, önceleri çift yönlü bir manzara arz ediyordu. Bir yandan *İslâm Tarihi*'nin mütemmimi ve devamı mahiyetinde tarihî nitelikli çalışmalar, diğer yandan İslâmî ilimlerin diğer alanlarıyla ilişkili eserler kendisinin ileriye yönelik çalışma programında yer alıyordu. Öncelikle İslâm'ın, Peygamberimiz öncesi tarihini teşkil eden Peygamberler Tarihi, bilâhare Müslümanların Resûlullah'dan (s.a.s.) sonraki tarihleri ve bu meyanda Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler üzerinde çalışmayı tasarlamaktaydı. Ömrü yeterse Osmanlılar tarihine girmeyi arzu ettiğini de zaman zaman dile getiriyordu. Onun Osmanlı tarihinde bilhassa gözetmek istediği husus, bilindik siyâsî tarihlerden başka olarak Osmanlıların İslâm zaviyesinden bir tarihini kaleme alabilmekti. Dört halife dönemine dair ise, Hz. Osman'dan sonraki ihtilafları, bunca yıl İslâm tarihinin temel kaynakları üzerine eğilmiş olmanın verdiği olgunlukla açıklamak, bu husustaki yanlış anlamaları bertaraf edebilmek hedefini taşıyordu. Bunlardan başka, tam bir Kur'ân tefsiri yazmayı arzu etmekle birlikte zaman ve sıhhat bakımından bunun mümkün olmadığını gördüğü için Kur'ân'ın kalbi olan Yasin tefsiri kaleme almak istiyor, ayrıca bütün Müslümanlar için kendilerini muhasebe etmelerine vesile olacak *Âhiret Yolculuğu* isimli bir eser tasarlıyordu.

---

[29] *İslâm*, Mart 1984.

1980’de Medine Devri’nin 11. cildinin sonundaki açıklamasında ve ayrıca 1984’de yapılan bir söyleşide[30] önce Mekke Devri’ni genişleteceğini, sonra Peygamberler Tarihi’nin, daha sonra da Hulefâ-i Râşidin devrinin yazımına başlayacağını vaad ediyordu. 1987’deki bir röportajda ise bu konudaki bir soruya karşılık şöyle diyordu:

“Hulefâ-i Râşidîn devrini, zaman olursa Emevîler, Abbasîler devrini yazmak istiyorum. Bir dostumuz “Ne olur, tarihi zamanımıza kadar getir!” diyor. İstemekle olmuyor, kolay değil. Ayrıca yazmak istediğim bir mevzu var. Müslümanlar için çok önemli olan bir konu. Hem dünyayı, hem âhiretlerini düzenlemeleri bakımından mühim. Kabir hayatını, kıyameti, mahşer hayatını, Kur’ân’a ve hadislere göre, en küçük tafsilatıyla yazmak. Çünkü bütün tafsilatıyla insan bir şeye vâkıf olursa, o hâdisenin veya o vâkıanın tesiri altında kalır. Ama üstünkörü veya çok az bilgi sahibi olursa onun tesiri altında kalmaz.”[31]

1992’deki bir söyleşide de Hulefâ-i Râşidîn tarihine dair tasavvurunu sürdürdüğü anlaşılıyor, nitekim bu tarihte şöyle diyor:

“Yüce Allah’ın yardımıyla daha önce yazmayı planladığım *Peygamberler Tarihi*’ni bugün yazmış bulunuyorum. Bundan sonra inşaallah Dört Halife devrini yazmaya başlayarak, bu hususta daha önceki vaadimi de yerine getirmeye çalışacağım.”[32]

Mekke devrinin genişletilmesi ile *Peygamberler Tarihi*’ni tamamlamış ve sonra tarihle ilgili diğer projelerden vazgeçmiş, tekrar *İslâm Tarihi*’yle meşgul

---

30 *İslâm*, Mart 1984.
31 *İslâm*, Eylül 1987.
32 *Diyanet*, Temmuz 1992.

olmayı tercih ederek bunun üzerinde ihtisar ve yeniden yazım çalışmasına başlamıştı. Bilhassa Hulefâ-i Râşidîn tarihini yazmaktan vazgeçmesinin sebebini, dört halife döneminde birçok karışık ve üzücü olayın bulunması ve âhir ömründe böyle konularla uğraşmayı arzu etmemesiyle açıklamıştı.

İslâm Tarihi'nin Yeniden Yazımı Çalışması

İslâm Tarihi'nin 18 cilt olarak tamamlanmasını müteakip senelerde M. Âsım Köksal; eserini yeniden ele alma, bir daha gözden geçirip –bir miktar da kısaltarak- yeniden yazma ihtiyacı duymaya başlamıştı. Bu ihtiyacı duymasında şu faktörler rol oynamaktaydı:

Kendisinin her türlü ihtimamına, dikkatine ve titizliğine karşılık, eserde sayısız dizgi hataları, atlamalar ve ihmaller bulunmaktaydı. M. Âsım Köksal, bunları düzeltmek için iki sene süren bir tashih çalışması yapmış ve bu şekilde meydana gelen düzeltilmiş nüsha, -yandığı söylenerek- işlenmemiş, eski hatalı nüsha çoğaltılmaya devam edilmişti. Ödül aldığı sıralarda Pakistan ilim heyetinin raporunda yer alan kitaptaki baskı hatalarıyla ilgili ifadeye, gayri matbu otobiyografisinde şu cümlelerle not düşmüştü:

"Evvel ve âhir, baskı hatalarından, bozukluklarından ben de çok şikâyetçiyim. Bezgin ve tedirginim. Hele, 7 ciltlik Mekke devrinin baskısında acemi ellerle işlenen bozukluklar, karışıklıklar ve tasarruflar ise, kitabıma sûikasd sayılacak dereceye varmış; bezginliğime, tedirginliğime tuğ dikmiştir.

Gâyeler bir olmadığı için midir, nedir? Kitabı basanlar, yazanlar gibi olamıyor, göstermeleri gereken gayreti göstermiyorlar, çok yazık!"

Okuyucular ve dostlardan birçokları, kendisine çeşit-

li müracaat, teklif ve hatta ısrarda bulunmuşlar; eserin hacminin çok büyük oluşunun kendilerini ürküttüğünü ve okumaya yanaşamadıklarını belirtmişlerdi.

İslâm Tarihi'nin ilk yazımını bitirdikten sonra, eline ilmî basımı yeni yapılan birkaç kaynak daha geçmişti (meselâ ilk devir siyer kaynaklarından Zührî'nin *el-Megâzî*'si gibi). Yapacağı yeni bir yazım çalışmasında bunları da kullanmak ve böylece kitabının ilmî değerini artırmak istiyordu.

18 cildlik İslâm Tarihi'nin iki büyük cildini Caetani'-ye Reddiye bölümleri oluşturuyordu. (Reddiye'nin ilk cildi, Mekke devrinin 7. cildi olarak konulmuştu. Bu cilt, daha önce 1961'de basılan cildin aynısıdır. Reddiye'nin ikinci cildi ise Medine devrinde ayrı ayrı bahislerde, yeri geldikçe verilen cevaplar şeklinde ve dağınık bir vaziyette bulunmaktaydı.) M. Âsım Köksal, bu iki cildi *İslâm Tarihi*'nden çıkartarak ayrıca yayınlamayı arzu ediyordu.

İşte bütün bu sebeplere dayanarak, akıcılık ve kullanışlılığı artırmak için *Peygamberler Tarihi*'ni bitirdikten sonra 1991 yılında yeniden çalışmalara girişti.

İslâm Tarihi'nin muhtasar surette yeniden yazılması sürecine M. Âsım Köksal zaman zaman işaret etmektedir. Mesela 1994'de ilk basımı yapılan *Kitab ve Sünnet*'in –ki bu eser, muhtasar *İslâm Tarihi* çalışmasının bir yan ürünüdür- önsözünde şöyle demektedir:

"Peygamberimiz, dünya ve âhirette tek rehberimiz Hz. Muhammed Aleyhisselam Efendimiz'in hayatı ve İslâmiyet hakkındaki 18 cildlik kitabımızı alamayanlar için, özünü kaybettirmeden özetlemeye girişip Kitab ve Sünnet'in ashaba öğretilişi bahsine geldiğimiz sırada idi ki, Sünnet aleyhine yapıldığına şahit olduğumuz, dışarıdan körükle-

nen kasıtlı ve zararlı bazı yayınlar üzerine, bu bahsi özetleme yerine, yeniden ve genişçe kaleme alarak ayrıca yayınlamayı gerekli gördük."[33]

30/11/1994'te Dr. Kâzım Serbest'e yazdığı bir mektupta da şu satırlara yer verir:

"Birkaç yıldan beri 18 cildlik kitabımın –özünü kaybettirmeden- 5-6 cilde özetlemesiyle meşgul oluyorum.

Bunu bitirince sağ olursak, yazmayı tasarladığım *Nasıl Mü'min ve Müslüman Olunur?* isimli kitabımla uğraşacağımı bilvesile arz..."

Söz konusu muhtasar çalışmanın önsözünde ise şu ifadeler yer almaktadır:

"Peygamberler Peygamberi Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet adıyla okuyucularımıza 8 cilt halinde sunduğumuz bu kitap; 12 cilt olarak hazırlanmış ve Pakistan hükümetinin Siret Kitapları Milletlerarası Yarışmasında 1984 yılında birinciliğe lâyık görülerek ödüllendirilmiş ve sonradan 18 cilde çıkarılmış olan kitabımızın özlü bir özeti olarak hazırlanmıştır."[34]

Tıpkı *İslâm Tarihi*'nin ilk biçiminde olduğu gibi, önce kurşun kalemle müsvedde tutarak eserini yazmaya başladı. 13 defter tutan bu müsveddeleri daktilo ederken, ilk *İslâm Tarihi*'nin dipnotlarındaki kaynak cilt ve sahife numaralarını da kontrol ediyor, yanlışlıkları tashih ederek çalışmasını sürdürüyordu. Yaşlılığının son safhalarında giriştiği bu çalışmayı, uzun ve yorucu yılların peyda ettiği çeşitli hastalıkları da bulunmasına rağmen, azim ve gayretle devam ettirerek 7 sene sonra –vefatından üç ay önce- 1998 senesinde tamamladı. Böylece bu son eserle birlik-

---

[33] *Kitab ve Sünnet*, 1994, TDV yayınları, Önsöz, V.

[34] İslâm Tarihi, 1999, I, 14.

te ömrünün 30 senesini Resûlullah'ın (s.a.s.) hayatına ve sîretine vakfetmiş bulunuyordu. "Ustalık eserim" şeklinde nitelediği ve ömrünün meyvesi olan, tam olarak *İslâm Tarihi - Peygamberler Peygamberi Hazreti Muhammed Aleyhisselam ve İslâmiyet*[35] ismini taşıyan 8 cildlik eserini basılmış olarak görmeye ömrü vefâ etmeyecekti.

İSLÂM TARİHİ SONRASI ESERLERİ

PEYGAMBERLER TARİHİ

M. Âsım Köksal, *İslâm Tarihi*'nin Medine devrinin 11. cildinin sonundaki açıklamasında, *Peygamberler Tarihi*'ni yazmak üzere şu satırlarla söz vermiş bulunuyordu:

"...Kitabımız "İslâm Tarihi" ismini taşıdığına ve İslâmiyet de Hz. Âdem Aleyhisselam'dan başladığına göre, kitabımızın ilk kısmı ve (Peygamberimiz'den Önceki Peygamberler Devri) olmak üzere, Hz. Âdem'den Peygamberimiz'e kadar gelmiş geçmiş meşhur peygamberlerin hayat ve şahsiyetlerini, tebliğatlarının mâhiyetini, ümmetlerinin tutum ve davranışlarıyla âkıbetlerini de kaleme almak; sonra da Hz. Ebu Bekir'den itibaren (Hulefâ-i Râşidîn) devrini yazmaya başlamak niyetindeyiz.[36]"

---

[35] Bu isimdeki "Peygamberler Peygamberi" ibaresi; Âli İmran sûresinin 81. âyetinden mülhemdir. Bu âyette; bütün peygamberlerden, Peygamberimiz Aleyhisselam eğer kendi zamanlarında gelirse O'na yardım ve itaat edeceklerine dair Allah tarafından söz alındığından bahsedilmektedir. Âyetin meali şöyledir: *"Hani Allah, peygamberlerden: 'Ben size Kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz.' diye söz almış, 'Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?' dediğinde, 'Kabul ettik.' cevabını vermişler, bunun üzerine Allah: 'O halde şahit olun: Ben de sizinle beraber şahitlik edenlerdenim.' buyurmuştu."*

[36] *İslâm Tarihi,* (1980), Medine Devri XI., s.488

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi *Peygamberler Tarihi*'nin yazılışı, "İslâm Tarihi" kavramının içeriğinden kaynaklanıyor, İslâm'ın tarihi Hz. Âdem'den başladığı için Peygamberimiz'den önceki peygamberlerin de tarihinin yazılması gerekiyordu. Peygamberimiz'in hayatını ve Asr-ı Saadet devrini yazmayı bitirdikten ve birkaç ay dinlendikten sonra M. Âsım Köksal vaadlerinden ilkini gerçekleştirmek üzere ve yukarıda açıklanan düşüncelere dayanarak *Peygamberler Tarihi* üzerinde çalışmalara başlamış, yaklaşık iki senelik bir çalışmadan sonra 1990 senesinde eserini tamamlamış ve kitap aynı yıl basılmıştır.

Peygamberler Tarihi'ni yazarken de, daha önce *İslâm Tarihi*'nde uyguladığı çalışma usullerini ve ilmî prensipleri esas alan ve konuyla ilgili ilk ve ana kaynaklara dayanan M. Âsım Köksal, bu eserinde Kur'ân'da adı geçen bütün peygamberlerden başka ismi geçmeyen bazılarının da hayatlarını ve tebliğ vazifelerini yerine getirirken gösterdikleri mücadeleleri anlatmıştır. Eserde, İslâmiyet'in Hz. Âdem'le başladığı ve her peygamberin, İslâm'ın kendi devrine ait olan kısmını tebliğ ettiği ana fikrinden yola çıkılmıştır.

Bizzat kendisi *Peygamberler Tarihi*'nin önsözünde, eserinin muhtevasını ve kapsamını şu satırlarıyla ifade ediyor:

"Kitaplarımızda titizlikle izlediğimiz ve uyguladığımız usûl, okuyucularımızca belli bulunduğundan bu hususta bir açıklama yapmaya gerek görmüyoruz. Bilindiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok sûre ve âyetlerinde, Peygamberimiz Muhammed Aleyhisselam'dan önceki peygamberlerden bazılarının kıssaları –ders ve ibret alınmak üzere- kısaca veya uzunca anlatılmaktadır.

Bunun için *Peygamberler Tarihi*'nde; peygamberlerin (salat ü selam olsun onlara) soyları, hayat ve şahsiyetleri, üstün kişilikleri, gönderildikleri kavimlere neler tebliğ

ettikleri, nasıl karşılandıkları, kavimlerinin tutum ve davranışlarına göre ne gibi âkıbetlere uğradıkları... kaynaklarımıza dayanılarak açıklanmış; şu kadar ki, kitabımızın konusu bakımından, bilinmesi yararlı bazı hususlara öncelikle temas edilmesi uygun görülmüştür..."[37]

KİTAP VE SÜNNET

M. Âsım Köksal, *İslâm Tarihi*'nin yeniden yazımı ve ihtisarı çalışmasına devam ederken, "Kitab ve Sünnetin Ashaba Öğretilişi" bahsine geldiği zaman, bu önemli konunun özet olarak geçilmesini yeterli bulmamış, yaptığı çalışmayı yarıda keserek bu bahsi ayrı bir kitap şeklinde ve mümkün olduğunca geniş olarak yazmaya karar vermişti. Bu eserin yazımına karar verişinde, sünnet aleyhtarı fikirler ve yapılan zararlı yayınlar en önemli sebebi oluşturuyordu.

Bu kitabının önsözünde, eseri hazırlama gayesi ve metodu hakkında şu satırları kaydetmektedir:

"*İslâmda İki Ana Kaynak: Kitab ve Sünnet* adını verdiğimiz bu kitabımızda da, öteden beri takip edegeldiğimiz usûlümüzden ayrılmadık: Kaynakları konuşturmakla yetindik, şahsî ve indî görüşlerle araya girmemeye, İslâmî öğretim ruhundan ayrılmamaya çalıştık.

Peygamberimiz Aleyhisselam'a inen ve indiği gibi kalan, dünyada tek İlâhî kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'i Kur'ân-ı Kerîm'le; Sünneti de Sünnet'in yaşanan ibâdet örnekleri ve tarihî belgelerle anlatmaya özendik.

Peygamberimiz Aleyhisselam'ın tebliğat ve icraatının İlâhî vahiy olması îtibarıyla, Kur'ân-ı Kerîm'deki iman ve

---

[37] *Peygamberler Tarihi* (1990), s.5 (Önsöz'den).

ibâdet esaslarının, emr ve nehylerin... Peygamberimiz Aleyhisselam'ın kavlî ve fiilî sünnetleriyle –tarihî birer vâkıa olarak- nasıl açıklanmış, uygulanmış ve yaşanmış olduklarını; Sünnet'in 14 asırdan beri yaşanan ve iftihar edilmesi gereken örnekleri ve amelî niteliğiyle, Kitabullah'dan ayrılamaz ve inkâr edilemezliğini, gerçekleri gözler önüne serip öğretmeye çalışmakla yetindik.

Peygamberimiz Aleyhisselam'dan duyulan ve görülenler demek olan, evvel ve âhir Kur'ân-ı Kerîm gibi ezberlenmiş ve yazı ile de tesbit edilmiş bulunan Hadis ve Sünnet'in; erkek kadın –sayılamayacak kadar çok- sahabiler tarafından Tâbiîn kitlesine,

Tâbiîn kitlesinden kendi tâbîlerine,

Onlardan da daha sonrakilere...

Devir devir, tabaka tabaka nasıl aktarılmış olduklarını,

Hadis ve Sünneti ezberlemeyi, yazmayı ve yaymayı kendilerine kutsal bir vazife bilen en yetkili bilginlerin de, inceden inceye süzgeçlerinden geçerek bizlere kadar nasıl gelip ulaştıklarını tarihî belgelerle belirtmeye, sünnetsiz Müslümanlık olamayacağını anlatmaya çalıştık..."[38]

İLMÎ ŞAHSİYETİ VE TARİHÇİLİĞİ

M. Âsım Köksal'ın İslâm İlim Geleneğindeki Yeri

M. Âsım Köksal'ı, İslâm dininin kaynak metinlerini ve geleneksel birikimini muhafaza ve her dönemdeki gerek-

---

[38] *İslâmda İki Ana Kaynak: Kitab ve Sünnet* (1994), s.V-VI (Önsöz'den)

liliklere göre tertip ve izhar eden ulemâ silsilesi içerisinde mütâlaa etmek gerekir. Tefsir, hadis ve tarih gibi naklî ilimler üzerindeki çalışmalarıyla temayüz eden ve muahhar kelâm ile felsefe gibi disiplinlere belli bir mesafeyle yaklaşan bu ulemâ sınıfı içinden tarih boyunca Buhârî, İbn Sa'd, Taberî, Askalanî, Zehebî, Suyûtî gibi, İslâmın dînî ve kültürel mirasını ehliyetle kendilerinden sonrakilere aktaran büyük ilim ve fikir adamları yetişmiştir.

M. Âsım Köksal'ın ilmî çalışmaları yer yer akâid, fıkıh, tefsir ve tasavvufu da ilgilendirmekle beraber, genellikle hadis ve tarihin kesiştiği noktalarda, bilhassa siyer/megâzî alanında gerçekleşmiştir. Kendisinin siyer çalışmaları, içerik ve biçim olarak Batılı-modern bir yazım metodundan uzak, klasik siyer geleneğinin günümüzün ihtiyaçları gözetilerek ve bugünün diliyle yeniden ifade edilişi mahiyetinde olduğundan dolayı onu, bu geleneğin son temsilcisi olarak görmek mümkündür.

Siyer Geleneği

Peygamberimiz Aleyhisselam'ın risalet ve tebliğ görevine başlaması ile birlikte, yeni bir toplumun, İslâm toplumunun ortaya çıktığı malumdur. Bu yeni toplum, vücud bulmasıyla beraber dünya görüşünü, kıymet hükümlerini, birbirleriyle olan ilişkilerinin mahiyetini de içine alan manevî bir dünya (yahut sosyal gerçeklik) teşkil etmiştir.[39] Her Müslümanın içinde yaşadığı, fiilleriyle yeniden üreterek devamlılığını sağladığı bu dünya varlığını Resûlullah'ın tebliğ ve yaşantısında biçimlenen örneğe borçlu olduğu için, O'nun vefatından sonra O'nun getirdiklerini muhafaza ve nakletmek vazifesi, bütün İslâmî ilimlerin temelini oluştu-

---

[39] bkz: Tahsin Görgün, *İlâhî Sözün Gücü*, s. 140 vd.

ran çalışmaları başlatmıştır. Kur'ân ve hadisle ilgili çalışmalarla eş zamanlı olarak, Hz. Peygamberin hayatını, ahlâkını, mücadelelerini toplamak suretiyle İslâm toplumu içinde ilk tarih çalışmaları başlamış oluyordu. M. Âsım Köksal'ın ifadeleriyle: "Müslümanlar, dinlerine ait hükümleri nasıl hıfz ve kayd etmeyi ihmal etmemişlerse, Peygamberimiz'in hayatına ve savaşlarına ait haberleri de, öylece ihmal etmemişlerdir. Hicrî birinci yüzyılın ortalarından itibaren Peygamberimiz'in hayatına ve savaşlarına dair eserler kaleme alınmaya başlanmış ve bunlar, günümüze kadar devam edip gelmiştir."[40]

Tarih boyunca siyer ve megâzî literatürünü vücuda getiren âlimler, bu çalışmalarının genel tarih çalışmalarından mahiyet olarak farklı olduğunun bilincindeydiler. Zira hadis mecmualarıyla beraber, siyer ve megâzî eserleri vasıtasıyla İslâm toplumunu kuran ve ona yön veren ilkelerin ortaya konulduğu ve bunlar İslâm toplumunun kendine mahsus kimliğinin belgelerini teşkil ettiği için, hâlihazırda aksayan yönlerin ıslahı açısından –tıpkı her devirde yeni tefsirlerin yazılması gibi- bu çalışmalara her devirde ihtiyaç duyuluyordu. Bu bilince Müslümanların ilk dönemden itibaren sahip olduklarına delil olarak, sahabenin büyüklerinden Sa'd b. Ebî Vakkas'ın tutumu gösterilebilir. O oğullarına Peygamberimiz'in hayat ve gazalarını öğreterek: "Oğullarım! Bunlar, atalarınızın şerefidir. Onları hatırda tutunuz, unutmayınız!" diye tavsiyede bulunmuştur.[41]

M. Âsım Köksal *İslâm Tarihi*'nin girişinde, Peygamberimiz'in hayatına ve gazalarına dair yapılan çalışmaları, yani siyer ve megâzî ilimlerinin bir tarihçesini ve bu konuya

---

[40] Gayri matbu otobiyografi, s.12.
[41] M. Âsım Köksal, *İslâm Tarihi* (1987), I, 8.

dair yazılan eserleri 65 madde olarak sıralar ve ilk yazılı eserin sahibi olan Urve b. Zübeyr'den Mevlânâ Şiblî Numanî'ye kadar gelir. Bu eserlerin İslâm âleminde yazılan siyer ve megazi kitaplarının tamamını değil, başlıcalarını ihtiva ettiğini ifadeden sonra, klasik siyer müellifleri silsilesinin son halkası olarak şu cümlelere yer verir: "Günümüzde de, Peygamberimiz'in siyer ve megazisi, ana kaynaklarımıza dayanılarak, altı cildi Mekke ve on bir cildi Medine Devri olmak üzere, şimdiye kadar yazılanların en genişi, bu âciz müellif tarafından yazılmış bulunmaktadır."[42] Söz konusu listenin belli başlı müellif ve eserlerini sıralayalım: Urve b. Zübeyr b. Avvam, Eban b. Osman b. Affan, Şabî, Vehb b. Münebbih, Âsım b. Ömer b. Katâde, Şurahbil b. Sa'd, İbn Şihâb ez-Zührî, Musa b. Ukbe, Vâkıdî (*Megâzî*), İbn İshak, İbn Hişam (*Sîretü'n-Nebî*), İbn Sa'd (*Tabâkatü'l-Kübrâ*), İbn Kuteybe, Tirmizî, Belâzürî (*Ensâbü'l-Eşrâf*), Taberî (*Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*), Mes'ûdî (*Murûcü'z-Zeheb*), İbn Hazm (*Cevâmiu's-Sîre*), Kadı İyâz (*Şifâ*), Süheylî (*Ravdü'l-Unuf*), İbnü'l-Cevzî (*el-Vefâ*), İbnü'l-Esîr (*el-Kâmil fi't-Tarih*), Halebî (*İnsanü'l-Uyûn*), İbn Seyyidi'n-Nâs (*Uyûnü'l-Eser*), Zehebî (*Tarihu'l-İslâm* ve *el-İber*), İbn Kayyim el-Cevziyye (*Zâdü'l-Meâd*), İbn Kesîr (*el-Bidaye ve'n-Nihâye*), İbn Haldun (*Kitabü'l-İber*), Makrizî (*el-İltâ'*), Semhûdî (*Vefâu'l-vefâ*), Kastalânî (*Mevâhibü'l-Ledünniye*), Diyarbekrî (*Tarihu'l-Hamîs*), Ahmed Zeynî Dahlan (*Siretü'n-Nebî*), Şiblî Numanî (*Siretü'n-Nebî*).[43] Bu listeyle M. Âsım Köksal'ın kendisini yerleştirdiği ilmî gelenek açıkça ortaya çıktığı gibi geleneğin dışında modern tarzda yazılmış siyer kitaplarına bu listede yer verilmediği de dikkat çekmektedir.

---

[42] *İslâm Tarihi*, 1987, I, 21.

[43] Belli başlı İslâm tarihçilerine ve eserlerine Safedî *el-Vâfî bi'l-Vefeyât* ve Sehâvî *el-İ'lân* adlı eserlerinde temas ederler.

M. Âsım Köksal'ın Tarihçilik Anlayışı

İslâm tarihçilerinin umumiyetle en baştan itibaren takip ettikleri esasların şunlar olduğu söylenebilir: Hadiseleri gerçekçi ve yalın bir tarzda nakletmek, doğru nakli esas almakla birlikte zayıf görünen rivayetleri de resen elememek, bu suretle bunların kaybolmasını önlemek (bilhassa Taberî'de bu açıkça görülür), tarihi ve tarihî hadiseleri kendi devir ve anlayışlarına ait bir zaviyeden çarpıtmamak. Batı' da yaklaşık 18. yüzyıl ortalarından etkileri yakın tarihlere kadar uzanan bir devirde hâkim olduğu söylenebilecek anlayış, tarihte tenkit fikrine ve belli bazı kıstaslara uymayan rivayetlerin elenmesine ve belirli bir şekilde yorumlanmasına önem veriyordu. Günümüzde ise tarihî olay ve olguların bize bütün muhtemel yollarıyla ulaşmasına önem verildiği, her türlü anlatının belli açılardan kıymet ifade ettiğinin düşünüldüğü söylenebilir. Bu anlayış, klasik İslâm tarihçiliğine ilkinden daha yakındır.

M. Şemseddin Günaltay, klasik İslâm tarihçilerinin metodlarıyla ilgili Batılıların yaptıkları iki eleştiriden birisi olarak bu eserlerde bir tenkid fikrinin eksik bulunduğu, rivayetlerin nakledilmesiyle yetinildiği iddiasını zikreder. Ona göre bu hüküm genel olarak doğru olmakla birlikte, eserlerinde hakiki bir tenkid fikri bulunan İbn Haldun ve İbn Miskeveyh gibi bazı istisnaları da vardır. İslâm tarihçileri, elde mevcut rivayetleri mukayese ve tenkid ederek ona göre kesin hükümler çıkaran birer hâkim rolü ifa etmiş değillerdir. Bu ilim adamları, duyduklarını, araştırıp elde ettiklerini toplayan ve bunları asla tahrif etmeden aynen eserlerine alan bilgi koleksiyoncularıdır. Hedefleri, hakikatin keşfine çalışacaklar için gereken malumatı toplamaktır. Batılı ilim adamlarına bir kusur gibi görünen bu hususiyet, aslında sonraki nesillere daha emniyetli, daha zengin bir araştır-

ma sahası bırakmış olmak gibi esaslı bir meziyete sahiptir. Çünkü araştırmacılar bu sayede tarihçinin kendi muhakemesinin etkisinde kalmaksızın rivayetlerle bizzat yüz yüze gelebileceklerdir. İslâm tarihçileri kendi muhakemeleri sonucunda vardıkları neticeleri desteklemeyen tarihî rivayet ve bilgileri elemek, bunlar üzerinde yorumlarda bulunup şahsî kanaatlerine uygun şekillere sokmak yerine kendilerine nasıl intikal etmişse öylece sonrakilere nakletmeyi tercih etmişlerdir. Aksi takdirde doğruluk ihtimali bulunan birçok bilginin bugün bizlere ulaşmama durumu söz konusu olacaktı. Günaltay, bunlardan şu sonucu çıkarır: Tarih ilmi nokta-i nazarından İslâm tarihçilerinin eserleri, kadim Yunan ve Roma müelliflerinin edebî tarihlerinden [bunlara mesela Fransız İhtilali sonrası Avrupa'da yazılan ideolojik ve romantik tarihler de ilave edilebilir] daha kıymetlidir.[44]

İslâm âlimleri, bir İslâm tarihçisinde bulunması gerekli özellikleri tespit ederken, akademik titizlikle ahlâkî olgunluğu birlikte ele almışlardır. Takiyyüddin b. Sübkî bir tarihçinin şu vasıflara sahip olması gerektiğini söyler:

1. Sıdk (doğruluk/adalet).
2. Bir şey naklederken mânadan ziyade lafzı dikkate almak.
3. Naklettiği hususu, şifahi bir müzakereye dayanarak anlatmamak.
4. Kendisinden naklettiği kişiyi zikretmek.[45]

---

[44] Ş. Günaltay, *İslâmda Tarih ve Müverrihler*, 1342-1339, İstanbul, "Başlangıç" bölümü. Değerli ilim adamı Fuat Sezgin şöyle diyor: "Tefsir geleneği, hadis geleneği, kısaca 'rivayet geleneği' son derece ilmî usullerdir. Öte yandan bakıyorsunuz, 'rivayet usulü' tarih ilminde de uygulanmış yüksek seviyede ilmî bir tarih geliştirilmiş. Avrupalılar bu noktaları hâlâ anlayamadılar. Müslümanların da anladığı söylenemez ya. Bu dediklerimi en iyi Taberî tefsirinde müşahede edebilirsiniz." (Söyleşi, *Literatür Dergisi*, s.4, sy. 367.)

[45] *Erbau Resâil fî Ulûmi'l-Hadîs*, haz. A. Ebu Gudde, s. 68, Beyrut, 1990.

Bunlardan başka tarihçinin lafızların anlamlarına vâkıf, güzel bir ifadeye sahip olması, nakil yolunu iyi bilmesi ve makbul ile merdudun arasını ayırt edebilmesi, ilimlerin mertebelerine vakıf olması, takva ehli olması, kişilerin biyografisini yazarken olumlu veya olumsuz yönde aşırıya kaçmayıp taassup göstermemesi gerektiği de ifade edilmiştir.[46]

Tarihçiliğin şifâhî aktarıma ve kişileri birbirine bağlayan isnad sistemine bağlı olduğu klasik asırlar için ortaya konan bu şartlar, geleneği devam ettiren çağdaş bir tarihçiye uygulanacak olursa, güvenilirliği kabul edilmiş sağlam kaynaklardan ilmî hassasiyetle yapılan ve kaynakları titizlikle belirtilen nakiller temelinde ve bunların senteziyle gerçekleştirilen bir tarihçilik anlayışı ortaya çıkar. Şu halde her şeyden önce sahih nakil gelmektedir, yapılacak olan yorum, tefekkür, analiz hep bundan sonra ve bunun üzerinde mümkün olacaktır.

M. Âsım Köksal klasik İslâm tarihçiliğinin bir mümessilidir. Kendisinin eserlerini yazarken izlediği usûlün, dayandığı ilkelerin, eserini kompoze ediş tarzının, tarihî bilgi ve rivayetleri eserine aktarırken gözettiği metodun ve eserine almadığı rivayetlerin ayrıntılı bir dökümünü çıkarabilmek ve ortadaki örnekten hareketle örtük metodolojiyi tespit etmek İslâm tarihi alanında çalışan ilim adamlarına düşen bir vazifedir. Böyle bir çalışma için onun kullandığı klasik tarih kaynaklarının üzerinde kendisine ait işaretlerin, notların yer aldığı ve bugün MÜİF Kütüphanesi'nde bulunan kendi nüshalarını göz önünde tutmak gerekecektir. Biz burada, böyle etraflı bir araştırmaya girizgâh olabilecek

---

[46] *a.g.e.*, 70-71; Sehâvî, *el-İ'lân bi't-Tevbîh limen Zemme Ehle't-Tarih,* 126-130; Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, I, 26.

mahiyette küçük bir çerçeve çizmek amacıyla, kendi ifadelerinden hareketle tarihçilik anlayışına işaret edeceğiz.

M. Âsım Köksal genel olarak bir tarih kitabının mükemmel olması için gerekli şartları şöyle sıralar: "Bir tarihin mükemmel olabilmesi için, kaynaklarının sağlam; nakillerinin vesikalarına mutabık, tahlil ve muhâkemelerinin ilmî usûl ve kaidelere uygun ve isabetli olması; indî hüküm ve mütalaalardan, tezad ve tenakuzlardan, her türlü tarafgirlikten, garazdan âzâde bulunması icab eder" (*İslâm Tarihi* (1987), VII, 10).

Özel olarak siyer yazım metodunu şu ifadelerle özetlemektedir:

"Peygamberimiz'in hayatı ve İslâm dinini yayışı hakkında şimdiye kadar yazılan eserlerde, yapılan yayınlarda maalesef kaynaklarımıza pek o kadar bağlı kalınmadığını, fazlaca ihtisar ve tasarruf yoluna gidilerek vakalardaki canlılık ve güzelliğin ve hatta tesirin söndürüldüğünü gördük.

Biz, bu yola gitmemeğe çalıştık.

Eserimizde, yalnız kaynakları, haberleri konuşturmak istedik.

Kaynaklarda kısa geçilmiş veya mübhem bırakılmış noktaları, uzun araştırmalar yaparak elde edeceğimiz bilgilerle aydınlatmayı tercih ettik. Şahsî görüş ve düşünüşlerimizle araya girmekten, vakaların arı, duru havasını bulandırmaktan son derece kaçındık.

Şayet, arada sırada kendiliğimizden birkaç satır veya kelime yazdığımız olmuşsa, bu da ancak konuya veya vakaya ışık tutmak maksadıyla olmuştur.

Okuyanlara itimad gelsin, araştırma yapmak isteyenlere de kolaylık olsun diye her sahifenin altında o bahsin kıs-

men veya tamamen bulunduğu kaynakları ekseriya kıdem sırasını gözeterek cild ve sahife numaralarıyla gösterdik."[47]

"Vak'alarda, tek kaynak yerine birçok kaynağı sıralamakla ve kaynaklardan herhangi birinin –varsa- taşıdığı fazla bir bilgiye işaret etmeden geçmemekle de, vak'aların kaynaklara geçiş sırasını belirtmek ve böylece kitabıma kaynaklık vasfı kazandırmak istedim." (otobiyografi, 13)

Bir söyleşide şöyle diyor: "Ana kaynaklarımızı konuşturdum. Kendi şahsî görüşlerimi, yorumlarımı katmadım, okuyucu ile kaynağı baş başa bıraktım. Okuyucuyu kısa bir metinle karşılaştırmak istemedim. Bir mevzuda başvurulacak her kaynağı bulmaya çalıştım. Okuyucuya mevzuyu hazır hale getirdim. Bir iki kaynağa bakıp boşluklarıyla, kapalılıklarıyla dolu bir konuyu okuyucuyla karşılaştırmadım. O boşlukları araştırmalar yaparak, tarihî bilgileri toplayıp doldurmağa, kapalı, müphem olan noktaları kendi görüşümle değil, kaynaklar üzerinde araştırmalar yaparak elde ettiğim bilgilerle aydınlatmaya çalıştım. Tabii bu da uzun, ağır çalışmaları gerektirdi. Ben bunlardan da yılmadım, emeğimi esirgemedim."

"Bu kitabı tafsilatlı olarak yazmamın bir sebebi de şu: Herhangi önemli bir konuyu kısaca anlatacak olursanız, anlattığınız kimselerde hiçbir tesir yapmayabilir. Ama basit bir olayı bütün tafsilatıyla ortaya koyarsanız, okuyanı tesir altında bırakabilirsiniz; sonuç ne oluyor, ne olacak diye takip etmek zorunda kalacaktır. Romanları buna misal olarak verebiliriz."[48]

Aynı söyleşide *İslâm Tarihi*'ni yazma sebebi olarak

---

[47] *İslâm Tarihi*, 1987, I, 7-8.
[48] *İslâm*, Eylül 1987.

şöyle diyor: "Bu kitabı yazmaktan maksadım, Batılıların kendilerine büyük bir paye vererek, bu alanın uzmanı olarak sadece kendilerini görerek, İslâmî kıymetleri küçümseyerek yapacakları yayınları önlemekti."

Bu ifadelerden hareketle, M. Âsım Köksal'ın, siyer yazımında güvenilirliği kanıtlanmış ana kaynaklara itibar ettiği, gerekmedikçe şahsî yorum ve tahlillerde bulunmadığı, konusunu mümkün olan en geniş tarzda kaleme almayı tercih ettiği sonuçlarını çıkarabiliriz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUFÎ HAYATI

TASAVVUFA İNTİSABI VE İSKİLİPLİ İBRAHİM EDHEM EFENDİ

İbrahim Edhem Efendi'yle Tanışması

1951 yılında Ankara'nın Cebeci semtinde oturmakta olan M. Âsım Köksal'ın karşı evdeki komşusu, günlerden bir gün evinde mübarek bir insanın bulunduğunu söylererek kendisini davet eder. Davete icabet eden Köksal, bir kış günü bu evde Efendi ile karşılaşır. Oda küçük, sobalı ve basıktır, ancak içeri girer girmez M. Âsım Köksal'ı büyük bir huzur ve ferahlık hissi kaplar. Kalbini Efendi'ye karşı derin bir sevgi doldurur, beraberlikleri geç vakte kadar sürer.

O akşamki hatıralarından birini, M. Âsım Köksal'ın kendi ifadelerinden dinleyelim: "Yatsı namazını Efendi'nin imamlığında birlikte kıldık. Namazda zihnime, o zamana kadar hiç gelmeyen sayıda havâtır, yani namazla alâkası olmayan ve huşûu engelleyen şeyler geliyordu. Birini ko-

vayım derken onu birden hücum ediyordu. Huzurlu bir namaz kılamadım. Namazdan sonra Efendi bana: 'Namaz kılarken bir ara senin kalbine doğru gözüm ilişti: O ne kadar havatır öyle! Böyle namaz olmaz oğlum! Bunları atacaksın!' dedi."

M. Âsım Köksal o günden sonra işlerini bitirir bitirmez hemen komşusunun evine koşar, zaruri işlerinden arta kalan bütün vaktini Efendi ile birlikte geçirmeye başlar.

Onunla olan sohbetlerini şöyle anlatmaktadır: "Efendi'nin sohbetinde ve huzurundayken etrafımdaki her şey yok olurdu. Duvar, eşyalar, hiçbir şey görülmezdi. Hattâ kendime baktığımda bedenimi de görmezdim. Bütün âlem gözümden silinirdi. Sanki iki gözüm birer halka olmuş, geriden Efendi'yi seyrediyordum, başka bir şey yoktu. Efendi Hz. mânevî sohbetini bitirip de: 'Ee Âsım Bey oğlum, biraz da salatalık konuşalım. Çoluk-çocuk nasıllar?' demeye başladı mı; oda, duvar, eşyalar ve bedenim tekrar yerine gelir, o hal giderdi."

Komşunun evinde Efendi ile buluşmalar altı ay kadar sürer. Her gün başka birisinin evinde geç vakitlere kadar oturmak sebebiyle doğal olarak utanır ve sıkılır olmuştur. Bir gün gece ayrılırken ve yine bu his içerisindeyken Efendi Hz. onun omzuna elini koyar ve: "Oğlum; benim burada ne işim olduğunu zannediyorsun?! Ben, mânevî bir işaretle, senin için, seni yetiştirmek için İskilip'ten Ankara'ya ve bu eve geldim. Sen buraya gelmekten sıkılmayacak ve her gün geleceksin!" der. M. Âsım Köksal, bütün o utanma ve sıkılmalarını unutur ve rahatlar. Zaten kısa bir süre sonra Efendi oradan ayrılarak M. Âsım Köksal'ın evinin karşısında bir yerde oturmaya başlar ve Köksal, Efendi'nin vefatına kadar tam on iki sene ondan ayrılmaz.

İbrahim Edhem Efendi'nin Hayatı, Gençliği ve Hâtıraları

M. Âsım Köksal'ın Edhem Efendi hakkında yazdıklarına dayanarak kendisi hakkında kısa bir bilgi verelim:

İbrahim Edhem Gerçekoğlu, 1303 Rûmî yılında (1887 sıralarında) İskilip'de doğmuştur. Babası Ahmed Efendi, İskilip'in tanınmış bir ailesine mensuptur. Annesi Emine Hanım'dır, sülâle-i tâhiredendir.

Ana-baba, doğan çocuklarına gördükleri rüyadan mülhem olarak İbrahim Edhem adını vermişlerdir. İbrahim Edhem Efendi, daha çocukken kendisini Allah yoluna ve ibâdete vermiş, velîliğe ermiştir. Henüz çok genç yaşlarından itibaren devamlı bir mânevî huzur içinde, İlâhî aşkın sarhoşluğuyla mest ve müstağrak yaşamıştır.

Edhem Efendi Hazretleri, medreseye devam ederek Müderris Mehmed Efendi'den icâzet almış, ledün ilmini şeriat ilmiyle birleştirerek "Zülcenâheyn" (çift kanatlı) olmuştur.

İbrahim Edhem Efendi, Enbiyâzâde Mehmed Hilmi'den (k.s.) tasavvuf icâzetnâmesi alarak irşad vazifesine başlar. Millî Mücâdele'nin başladığı sıralarda Çubuk ve Kızılcahamam taraflarını irşada gelmiş bulunmaktadır. Ankara Vali Vekili Yahya Galip Kargı ile o zaman Ankara Müftüsü bulunan Rıfat Börekçi'nin daveti üzerine Ankara'ya gelip kendileriyle görüştükten sonra dönmüş, yayılma istîdadı gösteren isyan kımıldanmalarını yumuşak ve tesirli öğütleriyle derhal yatıştırdığı ve halkı Millî Mücâdele'ye iştirak ettirdiği gibi o sırada düşman istîlası korkusuyla gözlerine uyku girmeyenlere de düşmanların bozulup gideceklerini haber vererek büyük kuvvet ve sükûnet kaynağı olmuştur.

Millî Mücâdele başarıyla sonuçlanınca kendisine Hacı

Bayram Dergâhı Postnişinliği tevcih edilmek istenilmişse de kabul etmemiş, serbestliği tercih eylemiştir.

Efendi Hz. bundan sonra memleketine dönmüş, irşad faaliyetine orada devam etmiş, 1951'deki Ankara'ya gelişine kadar burada bulunmuştur.[49]

Mesnevî Dersi

İbrahim Edhem Efendi, gençliğinde *Mesnevî*'yi okumayı çok istemiş, bunu kendisine okutacak ehil insanlar aramıştır. Ancak başvurduğu âlimlerden hep: "Mesnevî bir ummandır, onu biz lâyıkıyla okuyup anlayamıyoruz. Sana nasıl okutalım?" cevabını alır. Edhem Efendi bunun üzerine: "Yâ Rab! Eğer bana *Mesnevî*'yi okutacak kimse kalmadıysa, Sen öyle birini yarat!" diye dua eder.

Bu sıralarda, Ankara mal müdürünün kayınpederi olan Fazlullah Rahîmî[50] isimli bir zat misafir olarak İskilip'e gelir. Oradaki tanıdıklarına, İskilip'te bildikleri bir şeyh olup olmadığını; eğer varsa kendisini ona götürmelerini söyler. "Şurada bir Rufâî şeyhi var!" diyerek birisine giderler. Şeyhin tekkesinde izzet ü ikram görürler, sofralar açılıp yemek yedirilirler. Oradan ayrılırken Fazlullah Rahîmî: "Bu yeme içme şeyhi! Bana hakîkî adam lâzım! Başka bildiğiniz var mı?" der. "Falan nakşî şeyhi var!" derler. O

---

49 M. Âsım Köksal – "Kaybettiğimiz Kâmil İnsan İbrahim Edhem Gerçekoğlu'nun Mezarı Başında"; Diyanet Aylık İlmî Dergi, cilt: II, sayı: 3-4, syf. 57.

50 Fazlullah Rahîmî, Hamzâvî-Melâmî kutbu Seyyid Abdülkâdir Belhî'nin mensuplarından olup *Gülzâr-ı Hakikat* isimli üç ciltlik bir *Mesnevi* tercümesi ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in şehid edilmeleri hakkında *Gülzâr-ı Haseneyn* adlı bir eseri vardır. Müellif, *Gülzâr-ı Haseneyn*'in önsözünde, "Gülzâr Külliyâtı"na dahil henüz bastıramadığı şu eserlerin listesini vermektedir: *Gülzâr-ı Enbiyâ, Gülzâr-ı Şâh-ı Risâlet, Gülzâr-ı Şâh-ı Velâyet, Gülzâr-ı Evliyâ* (1332, s.6).

şeyhi ziyârete giderler, aynı şeyler olur ve Fazlullah Rahîmî Efendi aynı sözleri söyler. Böyle birkaç yere gittikten sonra: "Buralarda bir genç var, tasavvuf yolunda buralarda ondan başka bildiğimiz kimse kalmadı." derler. Fazlullah Rahîmî: "Beni ona götürün!" der. Efendi'nin evine gelirler.

Edhem Efendi'nin evinin kapısı çalındığında içeriden kapının ipi çekilir, misafir aşağıdan açılan kapıdan yukarı doğru eve çıkarmış. Fazlullah Rahîmî yukarı doğru çıkarken Edhem Efendi kimin geldiğine bakmak için aşağı doğru eğilir; Fazlullah Rahîmî yukarı baka baka merdivenleri çıkar. Efendi'yle karşı karşıya geldiğinde onu tepeden tırnağa kadar süzer; iki elini sonuna kadar açarak: "Oooh! İşte ben böylesini arıyordum!" diyerek Edhem Efendi'ye muhabbetle sarılır.

Bir süre görüşüp konuştuktan sonra Fazlullah Rahîmî, Edhem Efendi'ye: "Ben, sana *Mesnevî*'yi okutmağa memurum; yalnız bana aslâ itiraz etmeyeceksin! Hiçbir îzahıma mukabelede bulunmayacaksın!" der. Efendi memnuniyetle kabul eder.

Okumaya başlarlar. İlk başlarda Fazlullah Rahîmî'nin beyitleri şerhederken verdiği mânâlar, Efendi'nin hiç içine sinmez, hep itiraz edesi gelir, kendini zor zapteder. Fakat zaman geçtikçe bu mânâlara kalbi yatışır, rûhu alışır. Bu minval üzere aradan altı ay geçer. Bir gün, bir beyit hakkında: "Efendim, buna acaba şöyle de bir mânâ verilebilir mi?" demesiyle birlikte Fazlullah Rahîmî birdenbire susar, öylece kalır ve: "Tamam! Artık benim vazifem burada bitti!" der. Edhem Efendi'nin: "Aman efendim, ben öyle demek istememiştim!" gibi çabaları sonuç vermez ve *Mesnevî* dersi nihâyete erer.

Ayrılık vakti geldiği zaman, Fazlullah Rahîmî, Edhem Efendi'ye şunları söyler: "Oğlum! Ben bu asırda yaşamış

beş büyük velî ile görüştüm: Bunlar Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, Seydîşehirli, [İki isim daha sayar] ve beşincisi de sensin! Sen zamanının Ferîd'i olacaksın! Tuttuğun bu yolun en yüksek mertebesine ulaşacaksın!"[51]

İbrahim Edhem Efendi, Fazlullah Rahîmî hakkında şu sözleri söylemiştir: "Ben hayatımda, içi ve kalbi onun kadar nur dolu bir zat görmedim! Âdeta vücuduna nurdan kazıklar çakılmış, sıkıştırılmış gibi idi."

İbrahim Edhem Efendi'nin Ahlâkı, Şahsiyeti ve Îtiyatları

M. Âsım Köksal, kendi basılmamış tercüme-i hâlinde ve Efendi hakkında yazdığı makalesinde, mürşidinin ahlâkı ve yaşantısı hakkında şu satırları kaydetmektedir:

"Hayatlarının sonuna kadar, zâhirî ve bâtınî ilimleri öğrenmek ve öğretmekten, gönüllere Allah ve Resûlullah sevgisini aşılamak, ibâdet zevk ve neşesini tattırmaktan geri durmayan bu büyük velî ve ilim adamı, en kasvetli köşelerde bile mânevî bir âlemin huzuru içinde yaşardı.

Hemen her zaman inbisat hâlinde idi. İnkıbaz ve mâsivâ şuğlü kalbinde barınmazdı. Sohbeti, muhâtaplarına da büyük ferahlık ve huzur verirdi. Sohbetine devam edenler, içlerinin temizlendiğini hissederlerdi.

Peygamberimiz Aleyhisselam'ın ahlâkıyla ahlaklı idi: Halim-selimdi, afivkârdı, müsâmahakârdı, cömerddi, ibâdete düşkündü. Revâtib sünnetlerini hiç bırakmazdı. Akşam namazını, nâfile namazlarla yatsıya ulardı. En ağır rahatsızlıkları sırasında bile bu îtiyadını aksatmazdı.

Hastalığını, yorgunluğunu namazla dindirdiğini, her-

---

[51] "Bu müjdeyi daha önce rüyasında Gavs-ı Âzam'dan da [Abdülkadir Geylânî'den] almıştır." (M. Âsım Köksal - Adı geçen makale, s. 57.)

şeye namazla erileceğini söylerdi. Yatsı namazını kılar kılmaz yatardı. Sabah namazı vaktinden en az iki saat kadar önce kalkar, teheccüd namazı ve evrâd ü ezkârıyla meşgul olurdu. Sabah ezanı okununca ev halkını namaza kaldırırdı.

Kalbine danışmadan iş yapmaz, hak ve hakîkatten ayrılmazdı.

Cenâb-ı Hakk'ı (Güzel Allah'ım!) diyerek çok benimser, O'nun sevgisini bağrına basar, o sevgi ile yatar kalkardı. Bu hususta güzel bir hâtırası vardır: Gençliğinde bir gün birdenbire dili (Güzel Allah! Güzel Allah!) demeye başlar. Akıl ve muhâkemesi, ilmî müktesebâtı müdâhale eder. O gece rüyasında kendisine bir mushaf uzatılır; açar, bakar; bütün sahifelerin (Güzel Allah)la doldurulmuş olduğunu görür.

Edhem Efendi Hz., yaratılmışları, Yaratan'ından ötürü hoş görür, kötünün kötülüğünü yüzüne vurmaz, hiç kimseye kaba, katı söz söylemezdi.

Küskünler, dargınlar O'nun yanına gelince barışırlardı. Sohbetine devam edenler, yavaş yavaş içlerinin temizlendiğini hissederlerdi. Kültürlü gayri müslimlerden O'nun sohbetine hayran ve bu sâyede Müslüman olanlar da vardı.

Her halden, her dertten anlardı. Açların karınlarını doyurur, harçlıksızların ceplerine –incitmeden- harçlıklarını koyardı.

Herkese çalışma azmini aşılar, iş güç sâhiplerinin gevşekliğe düşmelerine asla meydan vermezdi. Çoluk çocuğunun geçimi için çalışanların Allah yolunda çalışmış sayılacaklarını telkinden geri durmazdı.

O'nun güler yüzü, tatlı sözü, muhatapları üzerinde en müsait yapıcı tesir icra ederdi. Şekâvet, sefâhet içinde yüzen, sefâletten göz açamayan nice rahmetsiz, bereket-

siz, câmisiz, cemaatsiz köyler, O'nun himmet ve gayretiyle şekâvetten, sefâhet ve sefâletten kurtularak çalışmak ve insanca yaşamak yoluna girmişlerdir."

İbrahim Edhem Efendi'nin Son Zamanları, Yerine M. Âsım Köksal'ı Bırakışı ve Vefatı

Edhem Efendi, son zamanlarında evinden dışarı ancak M. Âsım Köksal'ın kolunda çıkabilmektedir. Bir gün yine câmiye, herhalde cuma namazına giderlerken Efendi bir ara yolda durur ve M. Âsım Köksal'a: "Oğlum! Ben de her fânî gibi bir gün bu dünyadan gideceğim. Ben vefat edince yerime sen geçeceksin, vazifeyi sen yürüteceksin!" der. M. Âsım Köksal: "Efendim, mâlumunuz ben çok meşgul bir kimseyim. Resmî ve ilmî çalışmalarım var. Eğer uygun görürseniz, ihvan kardeşlerimizden birisini tensib buyursanız olur mu?" deyince Efendi: "Olmaz! Sen geçeceksin!" buyurur. M. Âsım Köksal tekrar: "Efendim, beni bu işten affetseniz!" deyince Efendi: "Oğlum! Bu benim elimde olan bir şey değil. Bana mânen böyle emredildi." cevabını verir. Bunun üzerine M. Âsım Köksal sükût etmek mecburiyetinde kalır. Edhem Efendi, el yazısı bir hilâfetnâme hazırlayıp mühürler ve halefine teslim eder.

***

İbrahim Edhem Efendi 6 Şubat 1963 tarihinde, Ramazan'ın 11'ine rastlayan Çarşamba gününde âcil tedavi için kaldırıldığı Ankara Hastahanesi'nde, teyemmüm ederek akşam namazını îmâ ile kıldıktan sonra "Allah!" diye diye dünyamıza gözlerini kapamıştır. (*Kaddesallahu Teâlâ Esrârahu'l-Azîz ve nefeanâ bi berekâti enfâsih.)* M. Âsım Köksal, üstadının mezar taşına şu mısraları yazmıştır:

İbrahim Edhem: Kâmil İnsan
Mensûb-i Hâs-ı Gavs-i Gîlân.

Dünyada üstün hayrı seçti
İrşâd-ı halkla ömrü geçti.

"Dön Rabbine!" emriyle Hazret,
"Allah!" diyerek etti rıhlet.

Uygun idi İslâm'â hâli
Mevlâ kıla Makâmın âlî.

TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

M. Âsım Köksal'ın tasavvuf anlayışı, genel olarak İslâm anlayışından ayrı düşünülemez. Her meselede Kur'ân ve sünneti temel ve esas alarak bütün uygulamaları bunların ölçüsüne vurmayı şiar edinmiştir. Tasavvuf, İslâm'ın özü ve geniş İslâm dairesinin içinde daha dar bir daire olduğu için, tasavvufî anlayış ve uygulamalar da bu ölçü içerisinde yerini almaktadır.

M. Âsım Köksal, tasavvufun irfânî ve nazarî yönlerini öne çıkarmaktan ziyade, amele taalluk eden veçhelerini izhar eden bir tavrın sahibidir. Bu tutum, âlim bir sûfî olmanın gereği gibi görülebilir. Onun tasavvufu algılamasında ve uygulamasında, şeriata sıkı bir bağlılıkla birlikte temkin, sahv, zühd, takva, istikamet, ibadet, itminan gibi kavramlar önemli yer tutar. Her şeyden önce Kur'ân

ve sünnet üzerindeki vurgusu, tarih içerisinde oluşan bazı tasavvufî uygulamalara eleştirel bakması sonucunu getirmiştir. Mesela râbıtanın Allah'a yapılması gerektiğini, bu konudaki nassın Cebrail hadisi olduğunu ifade etmektedir. Bu hadiste geçen "Allah'a –Kendisini görüyormuşsun gibi- ibadet etmendir. Sen O'nu göremesen de, şüphesiz O seni görür!" şeklindeki ihsan tarifi, ona göre esas râbıtanın tarifidir:

"Bu hadis-i şerif, ibadet râbıtası hakkında sarih ve kesin nassdır. Buna aykırı uygulama câiz değildir. Yüce Allah'ın, amellerimizi gözden geçirmemiz hakkındaki: *"Ey iman edenler! Allah'dan korkunuz! Herkes yarın (Kıyamet günü) için önceden ne göndermiş olduğuna baksın! Allah'tan korkunuz! Çünkü Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır!"* [Haşr: 18] ihtarını hiç unutmamamız lâzımdır.[52]"

Tasavvufun en önemli unsurlarından biri olan zikir için de ölçü, A'raf Sûresinde ifadesini bulmuştur: Zikir yalvarır ve korkar bir halde, ne yüksek bir sesle, ne de iyice sessiz yapılmalıdır.[53] Dolayısıyla buna uymayan ve içine başka şeyler karıştırılan zikir uygulamaları gözden geçirilmelidir. Zikrin ideal tatbiki için, beş vakit namazlardan sonra çekilen tesbihler örnektir; namaz tesbihatı icra edilirken takınılan tutum, bütün zikirler için de geçerli olmalıdır. Bu tesbihlerin böyle bid'at karışmaksızın asliyeti üzere korunabilmesi de, mezhep ve fıkıh imamlarının yüksek ilimleri ve titizlikleriyle alâkalıdır.

Namazın nasıl kılınacağını öğrendikten sonra bunu kılmak için nasıl imam gibi birisinden izin almak gerek-

---

52 *Kitab ve Sünnet*, s.65

53 "Rabbini içinden, yalvararak ve korkarak, (fakat) yüksek olmayan bir sesle sabah ve akşam an, zikret. Gâfillerden olma." (A'raf: 205).

miyorsa, zikrin nasıl yapılacağını ehlinden öğrendikten sonra bunu uygulamak için de herhangi birinden izin almaya gerek yoktur.

Vahdet-i vücûd hakkındaki telakkîsi; bu meseleyi söz konusu edecek kişinin liyâkat ve makamıyla ilişkilidir. İbn Arabî gibi bir zat, bunun inceliklerinden söz ederken, içinde bulunduğu makam itibariyle kesretten sıyrılmış, her şeyde vahdeti müşahede etmiştir. Dolayısıyla o varlığın birliğinden söz ettiğinde haklı ve doğrudur. Bütün mahlûkatı nasılsa öylece görmeye devam edip kesretten sıyrılmadığı halde vahdetten bahsedenler ise yanlış yapmaktadır, zira görmediğini söylemektedirler. Bu yaklaşım, bu bahsi kişinin kendi seyrine bırakıp sohbet ve paylaşım dışı bırakmayı gerektirmektedir. Bilen bilir, bilmeyene ise anlatılmaz. İbn Arabî ve ekolüyle ilgili düşüncesi, A. Avni Konuk'un *Fusûsu'l-Hikem Şerhi*'ni ilk gördüğünde çok takdir etmesinden anlaşılabilir.

Tarîkat-ı Aliyye-i Kâdiriyye Silsilesi

1. Peygamberimiz Hazreti Muhammed Mustafa (s.a.s.)
2. Hz. Ali b. Ebî Tâlib (k.v.)
3. Hasan-ı Basrî (r.a.)
4. Habib-i Acemî (k.s.)
5. Davud-ı Tâî (k.s.)
6. Ma'ruf Kerhî (k.s.)
7. Sırrî Sakatî (k.s.)
8. Cüneyd Bağdadî [Seyyidü't-Tâife][54] (k.s.)
9. Ebubekir Şiblî (k.s.)
10. Ebû Fâdıl el-Yemânî (k.s.)

---

[54] "Sûfîlerin reisi, önderi" mânasına gelen bu ifade, Cüneyd-i Bağdâdî'nin (K.S.) lakaplarındandır.

11. Ebû Ferec el-Tarsûsî (k.s.)
12. Ebu'l Hasan Kureşî (k.s.)
13. Ebu Said Bahri el-Mahzûmî (k.s.)
14. Seyyid Abdülkâdir Geylânî (k.s.)
15. Seyyid Ebubekir Abdürrezzak (k.s.)
16. İbnüşşeyh Ebu Nasr Muhammed b. Nasr (k.s.)
17. İbnüşşeyh Fahreddin Ahmed (k.s.)
18. İbnüşşeyh Şerefüddin Yahya (k.s.)
19. İbnüşşeyh Şemseddin Muhammed (k.s.)
20. İbnüşşeyh Alâeddin Ali (k.s.)
21. İbnüşşeyh Nureddin Hüseyin (k.s.)
22. İbnüşşeyh Muhyiddin Kâsım (k.s.)
23. İbnüşşeyh Ebu Şerefüddin Kâsım (k.s.)
24. İbnüşşeyh Şehabeddin Ahmed (k.s.)
25. İbnüşşeyh Aliyyü'l Hâşimî (k.s.)
26. İbnüşşeyh Ahmed (k.s.)
27. İbnüşşeyh Şerefüddin (k.s.)
28. İbnüşşeyh Abdürrezzak (k.s.)
29. İbnüşşeyh Yasin (k.s.)
30. İbnüşşeyh Ömer (k.s.)
31. es-Seyyid Muhammed Ahmed el-Kadri Tosyavî (k.s.)
32. eş-Şeyh Muhammed Hilmi b. Ahmed İskilibî (k.s.)
33. eş-Şeyh İbrahim Edhem b. Ahmed İskilibî (k.s.)
34. eş-Şeyh Mustafa Âsım Köksal (k.s.)

***

M. Âsım Köksal, tasavvufî hayatı boyunca bazı sûfî şahsiyetlerle dost olmuş, Mahmud Sâmi Efendi gibi bazılarıyla bir nevi üstad-talebe ilişkisi içerisinde bulunmuştur. Sâmi Efendi'nin Medine'de ikamet etmekteyken vefat ettiğini işitince çok duygulanmış ve şu kıtayı yazmıştır:

Rûh-u Sâmî “İrciî!” emrin alınca Tâbe’de,
Uçtu hiç dinlenmeden dergâh-ı pâk-i İzzete.
Hazret’in bir kuş gibi sıkletten ârî cismi de
Defnolundu kurb-u Şâh-ı Enbiyâ’da, Cennet’e.

Son Mevlevî şeyhlerinden Ahmed Remzi Akyürek’in vefatında ise şu manzumeyi kaleme almıştır:

İlm ü irfân ehli pâk bir zat idi
Bilgisi, îmânına mir’ât idi.

Yetmişi aşmış idi ol mevlevî
Jeng-i gafletten uzaktı cânevi.

Öğrenip öğretmeden dûr kalmadı,
Başka hiçbir nesneden zevk almadı.

Âkıbet düştü mezârın dûşuna
Girdi haşrın râh-ı zulmet-pûşuna.

İvdi Hazret Iyd-ı Edhâ gelmeden
Söyledim târihini Âsım hemen:

Geçti candan Hû! deyip Remzi Dede
Hak Teâlâ râhını pür-nûr ede.
1363/1944

BEŞİNCİ BÖLÜM

AHLÂKI, ŞAHSİYETİ, YAŞANTISI

Ahlâkı ve Şahsiyeti

M. Âsım Köksal, Resûlullah'ın (s.a.s.) hayatını ve sünnetini, hayatının her alanında kendisine rehber edinmiş bir âlimdi. Sûfîleri cemâlî veya celâlî özelliklerinin baskın oluşunu kıstas alarak kabaca ikiye ayırmamız mümkün olsa, M. Âsım Köksal'ın cemâlî hususiyetlerinin ağır bastığı söylenebilirdi. Yumuşak huylu, hoşsohbet, sohbetlerini fıkralarla bağlayan, kendi işini kendi yapan, başkasına yük olmayı sevmeyen, israftan hiç hoşlanmayan, her fırsatta irşad ve tebliğ görevini yerine getirmeye çalışan bir Müslümandı. Programlı, tertipli, titiz, zamanını boşa geçirmeyen bir ilim adamıydı.

M. Âsım Köksal, ilmî şahsiyeti dışında sahip olduğu ahlâkî olgunluk, siyasî çalkantılardan uzak bir zühd hayatı, İslâm'ı kişiliğinde samîmî bir şekilde temsil edebilmesi sebebiyle Türkiye Müslümanlarının son devirde güvendikleri ve kendisine başvurdukları bir İslâm âlimi konumunda bulunmuştur. Özellikle emekli olduğu dönemde herkese açık olan kapısı sayesinde tebliğ ve irşad faaliyetini vefatına kadar sürdürmüştür. 1964-1998 arasındaki uzun yıllar boyunca pek fazla dışarı çıkmadan bir inziva hayatı yaşayan M. Âsım Köksal'ın sayısız ziyaretçisi olmuştur. Bu

ziyaretçiler vasıtasıyla Müslüman toplumla olan irtibatını devam ettirmiş, insanların müşküllerine çare, sorularına cevap bulmaya çalışmıştır.

Günlük Hayatı ve İbâdetleri

Emekli olduğu ve büyük eserlerini yazmaya başladığı 1964 yılından îtibaren, günlük hayatının seyrini büyük ölçüde çalışmaları belirliyordu. Özellikle emekliliğinin ilk senelerinde zarûrî ihtiyaçları haricindeki zamanının tümünü çalışmalarına ve ibadete ayırırdı. Bu yoğun tempoyu –yaşlılığının ilerlemesiyle bir miktar azaltarak- ömrünün sonuna kadar büyük ölçüde korumuştur.

Benim şahit olabildiğim senelerinde, bir gününü şu şekilde geçirmekteydi: Sabah namazından sonra bir iki saat daha dinlenir ve erkenden kalkıp çalışmalarına başlar, öğle yemeğine kadar çalışmaya devam ederdi. Kahveyi sever ve öğle yemeğinden sonra genellikle bir kahve içerdi. Mutfak duvarına şu cümleyi yazıp asmıştı: "Kahve Yemen'den, yemekten sonra gelir." Namazı kıldıktan sonra, yorgun olduğu günler bir saat kadar istirahat ederdi. Kalktıktan sonra akşama kadar çalışmaya devam eder ve akşam namazından sonra ailesiyle birlikte oturur, onlarla konuşur ve bir nevi dinlenirdi. Günlük gelişmeleri takip ederdi.

Emekli olduğu tarihten îtibaren sosyal hayattan büyük ölçüde kendini tecrid etmiş ve –eserlerini yazabilmek içinbir nevi inzivaya çekilmiştir. Bu sebeple dışarıya gerekmedikçe çıkmazdı. İnsanlarla görüşmesi, daha ziyade kendisini ziyarete gelenlerle görüşmek suretiyle olurdu. Günün her vakti gelen misafirlerle ilgilenmekten başka, her ayın ilk pazar günü buluşma ve sohbet günü vardı. Bu günlerde sevenleriyle görüşür, konuşur ve sorularını cevaplardı.

İbâdetlerine karşı çok hassastı. Namazlarını hep ilk vakitlerinde kılardı. Her gece sabah namazından bir iki saat evvel kalkar, teheccüd namazıyla ve evrad ü ezkârıyla meşgul olurdu. Gerek gecenin bu saatlerinde, gerek gündüz vakitlerinde çok Kur'ân okurdu. Genellikle sabah ilk işi Kur'ân okumak olurdu. Kur'ân'ı sesli okur, böyle okumanın daha tesirli olduğunu belirtirdi. Kur'ân okurken duygulanır ve bazen ağlardı. Sık sık hatmederdi.

Kuşluk vaktinde 4 rekat kılardı. Akşam namazından sonra 6 rekat evvabin namazı kılar, sonra da 20 rekatlık ayrı bir nâfile namaz kılardı. Bu namazı kendisine mürşidi İbrahim Edhem Efendi'nin tavsiye ve emrettiğini söylerdi. Bu tavsiye ve emirden başka, bu namaz için sünnetten de bir destek bulmayı arzulamış ve araştırmaları sonucu bunu teşvik eden bir hadis bulmaktan ötürü çok memnun olmuştu. Böyle her hareket ve âdetini sünnete dayandırmayı sever ve arzulardı.

ALTINCI BÖLÜM

VASİYET, NASİHAT ve TAVSİYELERİ

Evlatlarına Vasiyetleri

Bismillâhirrahmanirrahîm

Yüce Rabbimize hamd ü senâ ve Peygamberimiz Efendimiz'e salât ü selâmdan sonra derim ki:

Allah'a kulluk vazifenizi ihmal etmeyiniz!

Namazınızı vaktinde kılınız!

Âhirette önce namazdan, sonra da bütün tutum ve davranışlarınızdan sorguya çekileceğinizi hiçbir zaman unutmayınız!

Erken yatınız, erken kalkınız!

Her işinizi sıkı ve sağlam tutunuz!

Hiçbir zaman doğruluktan ayrılmayınız!

Vaktinizi ve naktinizi israf etmeyiniz, boşa harcamayınız!

Dâima tutumlu olunuz!

Aldığınızı, verdiğinizi yazınız ve bu hususta hiç ihmâlkârlık göstermeyiniz!

Güveni sarsacak hiçbir harekette bulunmayınız!

Her hareketiniz, sizlere olan güveni artırsın, eksiltmesin!

Kusurunuzu veya yanlışınızı söyleyenlere kızmayınız.

Bilakis memnun olunuz ve o eksik ve yanlışınızı düzeltmeğe çalışınız!

Alacağınızı tâkip, borcunuzu gününde te'diye ediniz!

Hayr'a "hâyır!" demeyiniz!

Büyüklerinize hürmet, küçüklerinize sevgi ve şefkat gösteriniz!

Çocuklarınıza iyi örnek olunuz! Onları, ahlâklı, îmanlı ve tutumlu yetiştiriniz!

Dâima sabırlı, hoşgörür olunuz!

İşbaşında boş şeylerle uğraşmayınız!

İyi insanlarla arkadaşlık ediniz!

Ümidsizliğe düşmeyiniz!

Dâima uyanık ve tedbirli olunuz!

Yüce Allah, dünyada ve âhirette yardımcınız olsun!

Âmin!

Öğütler

1) Son derece mütevâzı olunuz.

2) Kibir ve gururdan sakınınız, bunun insanı şirke götürdüğünü unutmayınız.

3) Yumuşak olunuz. Sertlikle arkadaşlık asla bir arada yaşamaz. Hilm, sizin vasfınız olsun.

4) Fedâkârlığa talip olunuz.

5) Teklif edilmeden yardıma talip olunuz. Fedâkârlık ve yardımda herkesten önce davranınız.

6) En zor işleri siz omuzlayınız. Hizmette ve fedâkârlıkta yarışınız.

7) Arkadaşlarınızın dertlerine, ızdıraplarına, problemlerine ortak olunuz. Hastalıklarında baş uçlarından ayrılmayınız.

8) Arkadaşlarınıza ikramda bulununuz. Onları kendinize tercih ediniz.

9) Arkadaşlarınızı mümin sadakatıyla seviniz. Sevdiğinizi de söyleyiniz. Ama asla methetmeyiniz.

10) Akrabalık, hemşehrilik, okul arkadaşlığı vs. arkadaşlarınızın arasında bir farklılaşma, bir gruplaşma ve tercih konusu olmamalıdır. İnsanları kardeş kılmada, inanç birliğinden daha kutsal bir bağ olmadığı unutulmamalıdır.

11) Münakaşa ve münazaradan kaçınınız. Bunların nefisleri ayaklandıracağını unutmayınız.

12) Kıskançlık ve haset arkadaşlarınızla aranızdaki en büyük düşmandır. Bu süflî duygulardan ısrarla kaçınınız.

13) Arkadaşlarınızın anlam veremeyeceğiniz davranışlarını görürseniz, gerçek anlaşılıncaya kadar iyiye yorunuz.

14) Hatalı olduğunu kesinlikle bildiğiniz hususlarda onları nazikçe uyarınız. Unutmayınız ki gerçek dost, topluluk içinde değil, baş başa kalınca uyaran kişidir.

Başarının Yolları

1) Daima serinkanlı olunuz. Hadiseler karşısında hissî reaksiyonlar göstermekten kaçınınız.

2) Yüzünüze bakıldığında, neler düşündüğünüz, neler hissettiğiniz anlaşılmamalıdır.

3) Yapmacık hareketlerden ve yapmacık tavırlardan sakınınız. Konuşmanız, tebessümünüz, yürüyüşünüz, iltifatlarınız ve uyarılarınız son derece tabiî, samimi ve güven verici olmalıdır.

4) Her yerde ve her zaman ciddiyetinizi muhafaza ediniz. Ciddiyetin, muhatabınızın sizi değerlendirirken ilk anda dikkat ettiği husus olduğunu unutmayınız. Ancak ciddiyetin hiçbir zaman somurtkanlık anlamına gelmediği unutulmamalıdır.

5) Devamlı güler yüzlü olunuz. Yüzünüzde her zaman tatlı bir tebessümün parıltısı görülmeli.

6) Muhatabınıza alâka gösteriniz. Onu mühimsediğinizi, ciddiye aldığınızı ve fikirlerine saygı gösterdiğinizi samimiyetle belirtiniz.

7) Hiçbir zaman münakaşa etmeyiniz. Tarih boyunca hiçbir münakaşanın tamamen kazanılmadığını, en haklı fikirlerin bile münakaşa ortamına getirildiğinde tepkiyle karşılanabildiğini unutmayınız.

8) Muhatabınızın fikirlerini, düşüncelerini, hatalı dahi olsa topyekûn reddetmeyiniz. Onda; sizin de kabul edebileceğiniz şeyler varsa, bunları vurgulayarak söze başlayınız. Hatalarını daha sonra söyleyiniz.

9) Sesiniz yumuşak ve dostça olmalıdır. Hiçbir sertlik emaresi taşımamalıdır. Dikkat çekici, teşvik edici olmasına dikkat edilmelidir.

10) Son derece nazik olunuz. Kabalık başarıya giden yolu tıkar. Yapmacık bir nezaket ise muhatabı tiksindirir.

İçten gelen nezaket sizin insanları imrendirecek vasfınız olmalıdır.

YEDİNCİ BÖLÜM

YAZILARINDAN ve KENDİSİYLE YAPILAN SÖYLEŞİLERDEN SEÇMELER

YAZILAR

Kur'ân-ı Kerîm, Yeni Türk Harfleri İle Yazılabilir mi?[55]

Devlet Bakanlığı'nın, Yüksek Makamdan 31/8/1960 tarih ve 24532 sayı ile kurulumuza havale buyurulan ve Kur'ân-ı Kerîm'in yeni Türk harfleri ile yazılıp yazılamayacağına dair yazısı incelendi.

1353 sayılı kanunla sadece Türkçeyi yazmak ve okutmak için şekil ve sayıları kat'î olarak tespit edilmiş bulunan Türk harfleriyle Kur'ân-ı Kerîm'i yanlışsız yazmak mümkün değildir.

Arap yazısında kelimelerin asılları, tesniye, cemi halleri vesair hususiyetleri birden göze çarpar ve mütevatir kıraat tarzlarına da imkan verir. Halbuki Türk harfleriyle bunları göstermek güç ve hatta imkânsızdır.

---

[55] M. Âsım Köksal'ın metrûkâtı arasında bulunmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'in mevcut yazısı göz önünde tutularak Türk harflerine yeni bir kanunla birtakım harfler ve işaretler eklemek suretiyle Kur'ân-ı Kerîm'i okutmak için hususî bir yazı şeklinin kabulü takdirinde dahi maksat hasıl olamayacaktır. Çünkü Türk harfleri, kelimede daima aynı şekli muhafaza ettiği ve bünyeleri Arap harfleri gibi kısalmaya müsait bulunmadığı için, eklenecek harfler ve çeşitli işaretlerle kelimeler uzayıp gidecek; okunması güç, karmakarışık bir hale gelecektir.

Bundan başka, eklenen harflerin ve konulan işaretlerin Arap yazısında hangi harf ve işaretlere tekabül ettiklerini, çeşitli okunuş şekillerini ve rollerini de ayrıca öğrenmek ve öğretmekten müstağnî kalınamayacaktır. Esasen transkripsiyon alfabesi her iki yazıyı bilen mahdut bir zümre için ortaya atılmıştır; umum için bir faydası yoktur.

Harflerimize bazı harfler ve işaretler eklemek suretiyle Kur'ân-ı Kerîm'i yazmaya ve basmaya kalkışan bir kitapçı hakkında Atatürk'ün, Başvekâlet'in 26/5/1932 tarih ve 6/1446 sayılı yazısı ile şiddetli tedbirler alınması hakkında emir vermek ve bu hareketi Türk harflerini bir tağşiş mahiyetinde saymakla meseleyi daha o zaman hallettiğini de unutmamak lazımdır.

Kur'ân yazısının kudsiyet ve ehemmiyeti, Kur'ân-ı Kerîm vahyedildikçe Peygamberimiz'in onu o yazı ile yazdırmış olmasından ileri gelmektedir. Bu yazının vaktiyle herhangi bir milletten alınmış olmasının ehemmiyeti yoktur. Mühim olan nokta; Kur'ân-ı Kerîm'in Peygamberimiz tarafından bu yazı ile yazdırılmış ve o tarihten beri de istisnâsız bütün Müslüman milletler tarafından aynı yazı ile yazılagelmiş olmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'in yazılışında Peygamberimiz'le ashabına tâbi olmak, bütün Müslüman milletler için dînî bir

vecibe teşkil eder. Buna aykırı hareket etmek, Peygamberimiz'e, ashabına ve dört yüz milyon Müslümana muhalefet etmek demektir ki, kalbinde maddî-manevî mesuliyet hissi taşıyan her Müslüman herhalde bu husustaki mahzurun azametini idrak edebilir.

Şimdiye kadar Kur'ân-ı Kerîm'i böyle dînî ve tarihî bir kudsiyet iktisap etmiş bulunan bir yazı ile okumak ve yazmaktan kaçınan bir Müslüman millet görülmediği gibi, Kur'ân-ı Kerîm'i kendi harfleriyle yazmak ve okumakta müşkilât çeken Müslüman bir millet de görülmemiştir. Kaldı ki, biz Türkler gibi zekâ ve hafızalarının üstünlüğü ile tanınmış bir milletin gençlerine Kur'ân-ı Kerîm'i kendisine mahsus yazı ile kısa bir müddette öğretmekte hiçbir güçlük de tasavvur edilemez.

Bununla beraber Müslümanlar için Kur'ân-ı Kerîm'den namazda okunacak kadar bir kısmını ezberlemek farz olup bu kadarcık bir şeyi anadan doğma âmâlar bile herhangi bir yazıya ihtiyaç duymadan öğrenmekte bulunduklarına göre, gençlerimizin bütün Kur'ân-ı Kerîm'i kendisine mahsus dille okumaya zorlanmaları için dînî bir mecburiyet yoktur. Maksat, gençleri Kur'ân-ı Kerîm'de neler bulunduğundan haberdar etmekse bu, Kur'ân-ı Kerîm'i Türk harfleriyle yazmağa çalışmakla değil, Türk harfleriyle basılmış Türkçe tercüme ve tefsirlerini mütâlaa ile hâsıl olur.

Keyfiyetin yüksek Riyasete arzına karar verildi.

5/9/1960

Garânîk Hadisesi Hakkında[56]

Peygamberimiz Aleyhisselam, müşriklerin yaptıkları

---

[56] *İslâm Tarihi* (1987), IV, 174-175. Dipnotlar hazfedilmiştir.

anlaşma teklifini *"Ey câhiller! Bana, Allah'tan başkasına mı tapmamı emrediyorsunuz?!"*

"Ey kâfirler! Ben, sizin tapmakta olduklarınıza tapmam!

Benim (Kendisine) ibadet(te devam) edeceğime de, siz ibadet ediciler değilsiniz.

Ben (zaten) sizin taptıklarınıza (hiçbir zaman) tapmış değilim. Siz de, benim ibadet etmekte olduğuma ibadet edecek değilsiniz.

Sizin dininiz size, benim dinim de bana!" (Kâfirun 1-6) diyerek şiddetle reddettiği görüldüğü halde, bazı büyük tarihçilerimizin Garânîk hadisesini; Peygamberimiz'in gûyâ müşrikleri yumuşatmak, aradaki düşmanlığı kaldırmak için duyduğu samimi bir temayülün neticesi imiş gibi kabul etmeleri, hatta müşriklerin uydurup tavaf sırasında okuyageldikleri sözlerin de şeytan tarafından, Peygamberimiz'in diline getirilmiş ve Kur'ân-ı Kerîm âyetleri arasında, yanlışlıkla okunmuş olduğunu sanmaları ne kadar yanlış ise, o sözlerin, Necm sûresinin 21-30. âyetleriyle ortadan kaldırılmış ve düzeltilmiş olduğunu sanmak da, o kadar yanlıştır. Kur'ân-ı Kerîm'e ne önünden, ne ardından hiçbir bâtılın yanaşamayacağı hakkındaki sarih ve kesin nass ile de, bağdaşmazdır.

Aynî merhum, Garânîk hadisesinin dayanağı olmak üzere ileri sürülen bütün o rivayetleri, birer birer ilim süzgecinden geçirerek, hiçbirinin delil edinilmeye, dayanılmaya elverişli olmadığını ortaya koymuştur.

Kerbelâ Hadisesinin Sorumluları[57]

(...) Unutmamalıdır ki Kerbelâ fâciasının sorumluları, birkaç kişi veya bir zümre değildir. Kanaatimize göre, bu

---

57 *Kerbelâ Fâciası* (2001), 21-24. Dipnotlar hazfedilmiştir.

fâcianın belli başlı sorumluları; kendisinden başka imam ve önder tanımadıklarını, yoluna baş koyduklarını ve her hususta kendisine yar ve yardımcı olacaklarını, ard arda gönderdikleri elçiler, yağdırdıkları mektuplarla bildirerek Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye ısrarla davet ettikten sonra, İbn Ziyad'a harar ve çuvallar dolusuna satılıp Hz. Hüseyin'den yüz çeviren ve bu ihanetleri yetmiyormuş gibi, onu Kerbelâ'da kuşatarak şehid eden ve ettiren Kûfe eşrafıdır.

Kûfe eşrafından sonra, mevki ve makam ihtirası gözünü bürümüş ve Kûfelilerin Hz. Hüseyin'e bey'atlarını Yezid'e jurnal edecek kadar şahsiyetsizleşmiş olan Ömer b. Sa'd gelir.

Bu zavallı adam, Hz. Hüseyin'le aralarındaki akrabalığı da bir yana iterek, tüyler ürpertici Kerbelâ cinayetinin kumandasını üzerine almış, yapılan bütün nasihat ve uyarmalara rağmen, bundan sıyrılmak, kurtulmak yolunu tutmamıştır.

Yezid b. Muâviye ve onun sırdaşı ve en güvendiği adamı olan Ubeydullah b. Ziyad gibi, saltanatlarını korumak ve sağlama bağlamaktan başka düşünceleri olmayan ve Hz. Hüseyin'le Ehl-i Beyt'ini yok etmek için tuzaklar kur'ân ve bu yolda her şeyi mübah gören kimselerden, zaten, Hz. Hüseyin'e karşı daha insaflı bir davranış beklenemezdi.

Bunlardan sonra sırasıyla Şimr b. Zilcevşen ve benzerleri gibi, kraldan çok kralcı, kaba, cahil ve meziyetsiz satılmışlar güruhu gelir.

On üç küsur asır önce cereyan eden ve sorumluları, Allah'ın yüce huzuruna çıkarılıp muhakeme olunmak üzere, kabirlerinde tutuklu bulunan Kerbelâ fâciasının, bugün vatandaşlar arasında herhangi bir anlaşmazlığa vesile yapılması için bir sebep yoktur.

Çünkü, Hz. Hüseyin, "Ey Allah'ım! Bunlarla ve kavmi-

mizden olanlarla aramızda Sen hükmünü ver!" diyerek bu yoldaki dâvasını Allah'a havale etmiş bulunmaktadır.

Bu fâciaya sebep olan veya isimleri karışanlara çatmak, lanet okumak da faydasızdır.

Adâlete yakalarını teslim etmiş olanlara, en ağır suçlu da olsalar, dışarıdan yapılacak karışmalar hoş karşılanmaz.

Kerbelâ fâciasından ürpermeyen, kan ağlamayan kim vardır?

Bu konuda en doğru ve yerinde söz, Muhammed b. Hanefiyye hazretlerinin sözüdür: "O, bir melhame, büyük, çetin bir öldürme vak'ası idi. Hüseyin'in alın yazısı idi.

Allah onu, bununla şereflendirmek, o kavim karşısında derecelerle yükseltmek, başkalarını da alçaltmak için ona, bunu nasip etmiştir.

Allah'ın emri, yerine gelir. (Nisâ, 47)

Allah'ın emri, behemehal yerini bulan bir kaderdir. (Ahzâb, 38)

Emevî saltanatı yıkıldıktan sonra, ortada Emevîlik-Alevîlik diye bir dâva kalmamıştır.

Alevîlik-Sünnîlik ayırımına ve bid'atına gelince; biz, bunun da yersiz ve hatta mânasız olduğuna kâniiz.

Çünkü Hz. Hüseyin, Iraklılara gönderdiği bir mektubunda: "Ben, sizi, Allah'ın kitabına ve Allah'ın peygamberi olan Muhammed Aleyhisselam'ın sünnetine davet ediyorum. O sünnete ki; öldürülmüş, yok edilmiş, onun yerine bid'atlar ihdas edilmiştir." diyerek halkı, sünnete bağlanmaya davet ettiğine, Hz. Hüseyin'in kanını ve intikamını almak için ayaklanan Muhtar b. Ebî Ubeyd Sakafî de, Tevbeciler ve Ehl-i Beyt fedâîlerinden Rifâa b. Şeddad'a yazdığı yazıda: "Sizi, Allah'ın kitabına ve Allah'ın Peygamberi'nin sünnetine sarılmaya davet ediyorum." diyerek bu dâvayı gerçekleştirmeye çalıştığına; Sünnîlik, Peygamberi-

miz'in sünnetine bağlılık demek olup bu, Ehl-i Beyt taraftarı olan Alevîlerin ana davası ve şiarı bulunduğuna göre, bugün, onların kendilerini Sünnîliğe karşı imiş gibi sanmaları veya saymaları yersiz ve mânasız olmaz mı?

Gerek Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerine, gerek Peygamberimiz'in sünnetlerine herkesten çok Ehl-i Beyt taraftarlarının sarılmış, bağlanmış olmaları yaraşır.

Başta Hz. Ali olmak üzere bütün Ehl-i Beyt'le Ehl-i Beyt taraftarlarından belli başlılarının Kur'ân-ı Kerîm'e ve Peygamberimiz'in sünnetine dört elle sarıldıkları, hayat ve gidişatlarını onlara göre düzenledikleri, tarihen sabit gerçeklerdendir..."

Hz. Ömer 40. Müslüman mı?[58]

Medine Devri tarzında ve genişçe yazmakta olduğumuz Mekke Devri'ndeki tespitimize göre Peygamberimiz'in Dâr-ı Erkam'a girişinden önce on üçü kadın olmak üzere elli dört kişi Müslüman olmuş; Dâr-ı Erkam'da Müslüman olanların sayısı ise, on altısı kadın olmak üzere Erva binti Abdülmuttalib'e kadar yetmiş dördü, Hz. Ömer ile de yetmiş beşi bulmuştur.

Peygamberimiz'in Dâr-ı Erkam'a girip halkı İslâmiyet'e gizlice davete başlamasından önce, kadın-erkek Müslüman olanların isimlerini de –İslâm'a giriş sırasına göre- teberrüken arz ediyoruz:

1. Peygamberimiz'in zevcesi Hz. Hatice
2. Peygamberimiz'in kızı Hz. Rukayye
3. Hz. Ali
4. Zeyd b. Hârise

58 *İslâm*, Ocak 1985, s.41.

5. Hz. Ebu Bekir
6. Bilâl-i Habeşî
7. Bilâl-i Habeşî'nin annesi Hamâme
8. Ebu Fükeyhe
9. Hâlid b. Saîd
10. Hâlid b. Saîd'in zevcesi Ümeyne (veya Hümeyne)
11. Amr b. Saîd
12. Amr b. Saîd'in zevcesi Fâtıma
13. Zübeyr b. Avvam
14. Hz. Osman
15. Talha b. Ubeydillah
16. Sa'd b. Ebî Vakkas
17. Abdurrahman b. Avf
18. Ebu Ubeyde b. Cerrah
19. Ebu Seleme b. Abdilesed
20. Ebu Seleme'nin zevcesi Hz. Ümmü Seleme
21. Erkam b. Ebi'l-Erkam
22. Osman b. Maz'ûn
23. Kudame b. Maz'ûn
24. Abdullah b. Maz'ûn
25. Ubeyde b. Hâris
26. Saîd b. Zeyd
27. Süheyl b. Beyzâ
28. Utbe b. Mesud
29. Abdullah b. Mesud
30. Esmâ binti Ebi Bekir
31. Habbab b. Eret
32. Umeyr b. Ebi Vakkas
33. Amir b. Ebi Vakkas
34. Mesud b. Rebî
35. Salît b. Amr

36. Salît b. Amr'ın zevcesi Fâtıma
37. Ayyâş b. Ebi Rebia
38. Ayyâş b. Ebi Rebia'nın zevcesi Esmâ
39. Huneys b. Huzâfe
40. Amir b. Rebia
41. Amir b. Rebia'nın zevcesi Leylâ
42. Abdullah b. Cahş
43. Ebu Ahmed Abd. Cahş
44. Hz. Cafer b. Ebi Tâlib
45. Hz. Cafer'in zevcesi Esmâ binti Uneys
46. Mamer b. Hâris
47. Muttalib b. Ezher
48. Muttalib b. Ezher'in zevcesi Remle
49. Amir b. Füheyre
50. Hâtıb b. Amr
51. Ebu Huzeyfe b. Utbe
52. Ebu Huzeyfe'nin zevcesi Sehle
53. Vâkıd b. Abdillah
54. Nuaym (Nahham) b. Abdillah

Peygamberimiz'in Dâr-ı Erkam'a girişinden itibaren Müslüman olan kadın erkek sahâbîlerin –İslâm'a giriş sırasına göre- isimleri de şöyledir:

1. Âkıl b. Ebi'l-Bükeyr
2. Hâlid b. Ebi'l-Bükeyr
3. İyas b. Ebi'l-Bükeyr
4. Amir b. Ebi'l-Bükeyr
5. Hâtıb b. Hâris
6. Hâtıb b. Hâris'in zevcesi Ümmü Cemil Fâtıma
7. Hattab b. Hâris
8. Hattab b. Hâris'in zevcesi Fükeyhe

9. Sâib b. Osman
10. Hâlid b. Hızam
11. Esved b. Nevfel
12. Amr b. Ümeyye
13. Yezid b. Zem'a
14. Ebu'r-Rum b. Ümeyr
15. Kays b. Abdillah
16. Kays b. Abdillah'ın zevcesi Bereke
17. Firas b. Nadr
18. Cehm b. Kays
19. Cehm b. Kays'ın zevcesi Harmele
20. Muaykıb b. Ebi Fâtıma
21. Şurahbil b. Hasene
22. Hâris b. Hâlid
23. Hâris b. Hâlid'in zevcesi Reyta
24. Amr b. Osman
25. Seleme b. Hişam
26. Hâşim b. Ebi Huzeyfe
27. Hebbâr b. Süfyan
28. Abdullah b. Süfyan
29. Mamer b. Abdillah
30. Adiy b. Nadle
31. Urve b. Üsâse
32. Mesud b. Süveyd
33. Abdullah b. Huzâfe
34. Kays b. Huzâfe
35. Hişam b. Âs
36. Ebu Kays b. Hâris
37. Mahmiyye b. Cez'
38. Süfyan b. Mamer

39. Sekran b. Amr
40. Sekran b. Amr'ın zevcesi Hz. Sevda
41. Mâlik b. Zem'a
42. Mâlik b. Zem'a'nın zevcesi Amre
43. İbn Ümmi Mektum
44. Amr b. Hâris
45. Osman b. Abdi Ganm
46. Sa'd (Saîd) b. Abdi Kays
47. Abdullah b. Hubeyb
48. Abdurrahman b. Hubeyb
49. Cuayl b. Süraka
50. Yâsir b. Âmir
51. Yâsir b. Âmir'in zevcesi Sümeyye
52. Ammâr b. Yâsir
53. Abdullah b. Yâsir
54. Utbe b. Gazvan
55. Mikdad b. Amr
56. Suheyb b. Sinan
57. Mus'ab b. Umeyr
58. Ebu Sebre b. Ebi Ruhm
59. Ebu Sebre'nin zevcesi Ümmü Kulsûm
60. Şemmas b. Osman
61. Hz. Abbas
62. Hz. Abbas'ın zevcesi Ümmü'l-Fadl
63. Ebu Râfi'
64. Amr b. Abese
65. Ebu Zerri'l-Gıfârî
66. Ebu Muse'l-Eş'arî
67. Köle Zinnîre
68. Köle Ümmü Ubeys

69. Köle Nehdiyye
70. Köle Nehdiyye'nin kızı
71. Köle Lübeyne
72. Tuleyb b. Umeyr
73. Hz. Hamza
74. Erva' binti Abdilmuttalib
75. Hz. Ömer.

Görülüyor ki Hz. Ömer 40. Müslüman değil, 129. Müslümandır.

Selefîlik, Mezhep, İçtihat[59]

Esselâmü aleyküm ve rahmetullah,

Muhterem İrfan Sönmez Bey;

Şahsıma hitaben yazıp adresime gönderdiğiniz mektubu okudum.

Sizi şahsen tanımamakla beraber, sözlerinizden imanlı ve amelli Müslüman bir Türk genci olduğunuzu anladım.

Şahsım hakkında gösterilen gıyâbî saygıya müteşekkirim.

İçinden çıkamadığınızı söylediğiniz bazı meseleler hakkında vereceğim cevabın, sizi tatmin edeceğini, mütesellî ve mutlu kılacağını yazıyorsunuz.

Sıhhatimin müsaadesizliğine bakmayarak, bu samîmî isteğinizi yerine getirmeyi, dînî ve millî bir borç saydım:

1) Son zamanlarda, iyice yaygınlaştığını ve zihinlerde bazı şüpheler uyandırdığını ve genellikle şâibeli şahıslardan kaynaklandığını bildirerek, bugünki selefîyyecilik mezhebi hakkındaki tutumunuzun, ne olması gerektiğini soruyorsunuz.

---

[59] İrfan Sönmez'e hitaben yazılan mektup (17/6/1983).

Selefiyye, aslında sahabe ve tâbiin mezhebinde bulunan fıkıh ve hadis bilginleri olup bunlar, her türlü noksan ve eksik sıfatlardan takdis ve tenzih ederek Cenab-ı Hakk'a iman ederler, bu hususta tafsîlata, derin derin düşünmelere dalmaya gerek görmezler.

Cenab-ı Hakk'ın varlığını, Kur'ân-ı Kerîm'in gösterdiği gibi, yerde ve göklerdeki eserleriyle, yani hudûs ve hikmet delilleriyle istidlâl; esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeyi de, nasslarda vârid olduğu üzere ve Cenab-ı Hakk'ın şânına lâyık bir surette isbat ve bu husustaki nassları zâhirlerine hamlederlerdi.

Hanefîlerin eskileri selefî, sonrakileri Mâturidîdirler.

Şâfiîlerle Mâlikîlerin eskileri selefî, sonrakileri ise, Eş'arîdirler.

Hanbelîlerin çoğu selefî, bir kısmı da Eş'arîdir.

İslâm kelamcılarından İmam Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammedü'l Mâturidî (v. 333 h.), Semerkandlı olup Hanefî mezhebinde idi.

İmam Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail el-Eş'arî (v. 330 h.) ise, Basralı olup Şâfiî mezhebinde idi.

Gerek Mâturidîler, gerek Eş'arîler ve de selefîlerin hepsi ehl-i sünnet idiler.

Selefiyye; gerçek mânasını yalnız Allah'ın bildiği müteşâbih âyetlerde murad-ı ilâhîyi anlamak hususundaki aczlerini de itiraf ederler.

Cahillere, müteşabihler üzerinde susmalarını, bilginlere de bu husustaki soruları cevapsız bırakmalarını tavsiye ederler.

Âyetleri zâhirî mânalarından, akıl veya zevk yoluyla kaydırmaktan, yani te'vil etmekten çekinirlerdi.

Kalbi bozabilecek şeyleri düşünmezler, yüksek ve önemli

bazı meselelerin, Peygamberimiz ve güzîde ashabınca mâlum bulunduğunu ve fakat, bunlarla uğraşmanın -zararlı olacağı dolayısıyla- men olunduğunu kabul ve teslim ederlerdi.

Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî gibi kaynağı Kitab ve Sünnetten ibaret dört büyük ve hak mezheble asırlardan beri kaynaşmış ve hiçbir ayrıcalığı kalmamış bulunan selefiyye mezhebini, durup dururken bugün ortaya atmanın, suret-i haktan görünerek Müslümanları dinlerinde tefrikaya ve zaafa düşürmekten, bölmekten başka bir mânası olabileceği düşünülemez.

Ne hazindir ki, bu cereyan ilim ve İslâm dini adına yapılmaktadır!

İslâm dünyasında zaman zaman müctehid geçinenler zuhur etmiş, bu da, gerçek müctehid kıtlığından ileri gelmiştir.

Gerçek müctehid: Kitab ve Sünnet'e hakkıyla vâkıf olan, daha geniş bir deyişle; fıkhî hükümlere ait âyet ve hadislerin lügavî ve şer'î mânalarını, Kitab ve Sünnet arasında müşterek olanları; hâs, âmm, zâhir, hafî, müşkil, hakikat, mecaz, işaret... gibi elfâz-ı Kur'âniyyeyi, sünnetin metinlerini, mânaya delalet eden lafızlarını, senedlerinin tevatür, şöhret, âhad suretlerinden hangisiyle geldiklerini, nâsih ve mensuhları, icmâın varid olduğu yerleri, kıyas (ictihad)ın çeşitlerini... fıkıh usûlüne göre şartlarıyla birlikte hakkıyla bilen en yetkili ilim ve din adamı demektir.

Böylesinin, ayrıca sözüne güvenilir olması da lâzımdır.

Bütün bu vasıfları kendilerinde toplamış olanların başında dört mezhep imamı olan zatllar gelmektedir ki, Müslümanlar on iki asırdan beri onlardan her birini Allah'a ibadet yolunda kendilerine rehber edinerek izlerinden gitmekte bulunmuşlardır.

Dünya ve âhiret mutluluğu da, ancak bundadır.

Çağımızda Kitab ve Sünnete, değil bunlar derecesinde vâkıf olmak, hatta bu mezheplere bağlı müctehidlerin altıncı tabakasının altında kalan ve vazifesi, sadece kendisinden öncekilerin hüküm ve fetvalarını ezberlemek ve onlara göre hüküm ve cevap vermekten ibaret bulunan ilim ve din adamları bile ictihada yetkili sayılmamaktadır.

2) Toplu bir halde okuduğunuz kitapları bildiriyor ve daha ne gibi kitapları ve nasıl okumayı tavsiye edeceğimi soruyorsunuz.

İslâm dininin, iman ve ibadet esasları olmak üzere iki esası olup bunları öğrenmek kadın ve erkek her Müslümana farzdır.

Bu hususta Ömer Nasuhi Bilmen merhumun *Büyük Ilmihâl*'i dil bakımından biraz ağırca ise de, güvenilerek okunabilir.

İmam Gazâlî merhumun eserleri, daha çok ahlâkî mahiyet taşır ve zaman zaman okunmaya şâyandır.

1953 yılından itibaren Ankara Radyosu'ndan, iman, ibadet ve ahlak konularında yapmış olduğum *Dînî ve Ahlâkî Sohbetler*'imden adresinize bir nüsha postaladım. Bundan da, sık sık yararlanabilirsiniz.

Ehl-i sünnet itikad ve ameline aykırı görüş taşıyan, dînî ve millî birliğimizi bozacak mahiyetteki kitapları okumayınız, öğrenmek için olsa da.

3) Allah'ı zikir ibadeti hakkındaki görüşümü soruyorsunuz.

İbadetler, farz, vacib, sünnet ve müstahab olmak üzere dört bölüme ayrılır ve bu sıralamaya göre de önem taşır.

Namaz, bütün Müslümanlara farz bir ibadet olduğu gibi, Allah'ı zikretmek de, Kur'ân-ı Kerîm'le sabit ve Peygamberimiz tarafından beş vakit namazın sonlarında otuz üçer kere "Sübhanallah", "Elhamdülillah", "Allahu Ekber" diye okunması tavsiye buyrulmak suretiyle Asr-ı saadetten beri yerine getirilegelmiş müstahab bir ibadettir.

Farz, vacib, sünnet ve müstahab olan bir namazı, öğrendikten sonra kılmak için, herhangi bir imam efendiden izin ve müsaade almaya hacet olmadığı gibi, müstahab olan zikir ibadetini, ehlinden öğrendikten sonra onu okumak için ayrıca izin ve müsaade almaya da, hacet yoktur.

Namazımızı nasıl ancak Allahû Teâlâ'yı görür gibi kılar ve kılmak zorunda isek, zikir ibadetini de, öylece yapmak zorundayız.

Namazda yapmamız caiz olmayan bir şeyi, zikir ibadetinde de yapamaz, ibadeti ibadetlikten çıkaramayız.

Tasavvuf kitaplarında sözü edilen râbıta, kanaatimizce, kalbi her türlü dünyevî ve uhrevî düşüncelerden uzak tutabilmek için, ibadetin –içinde değil, dışında- yapılabilecek bir tecrid provası niteliğindedir. Allah Teâlâ'ya yapılan bir ibadet, bu provaya âlet edilmemeli, daha doğrusu Allah'ın huzurunda ibadet provası yapmaya kalkmamalıdır.

"Allah'ın selamı hepimizin üzerine olsun!" duasıyla mektubuma nihayet veririm.

Marifetname ve Evrim Teorisi[60]

Selamün Aleyküm!

Muhterem Mustafa Küçüksipahi Bey;

5/11/1984 tarihli mektubunuza karşılıktır:

---

[60] Mustafa Küçüksipahi'ye hitaben yazılan mektup.

Bahis mevzuu ettiğiniz mesele, Mârifetnâme'de –maalesef- mevcuttur.

Merhum Ahmed Davudoğlu kardeşimiz, takdim yazısını herhalde Mârifetnâme'yi tamamiyle okumadan yazmıştır.

İbrahim Hakkı Hazretleri, hiç şüphesiz, mübârek bir zattır, Allah dostlarındandır.

Ehl-i sünnet akîdesinde; peygamberân-ı izâm hazerâtından bile, makamlarına göre, zelle sudûru mümkin görülürken, evliyâullahdan hata sudur edemeyeceği düşünülemezdir.

Mârifetnâme; eski-yeni çeşitli ilim dallarına ait birtakım bilgiler ve görüşler mecmuası mahiyetinde bir kitaptır, ilmihâl kitabı değildir.

Binaenaleyh, Mârifetnâme'deki her şeyi, İbrahim Hakkı Hazretleri'nin eseridir diye doğru saymak, kabul etmek zorunluluğu yoktur.

Meselâ onda, insanı, maymun cinsinin tekâmül etmişi gibi gösteren satırlar, tamamıyla yanlıştır.

Müslümanların elinde, hakkı bâtıldan ayıran iki esaslı kıstas vardır: Kitab, Sünnet.

Bunlara ters düşen her söz ve her görüş, geçersizdir.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre; Cenab-ı Hak, insanları, Kendisine ibadet ettirmek üzere, insan olarak yaratmıştır.[61]

İnsanları yaratmaya, Hazreti Âdem'in yaratılışıyla başlayacağı sırada da, meleklere: *"Ben, yeryüzünde bir Halife yaratacağım." buyurduğu zaman, melekler: "Biz, Seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken, orada bozgunculuk edecek, kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın?!" demişler; Yüce Allah da: "Sizin bilemeyeceğiniz şeyleri Ben bili-*

---

[61] Zâriyat, 56

rim!" buyurmuş, Âdem'e tüm esmâyı öğretmiş, sonra onları meleklere gösterip: "Doğrucular iseniz, bunları isimleriyle haydi Bana haber veriniz!" buyurmuştur.

Melekler de: *"Seni, tenzih ederiz, Senin bize öğrettiğinden başka, bizim hiçbir bilgimiz yok! Her şeyi hakkıyla bilen ve her yaptığını yerli yerinde yapan Sensin Sen!"* demişlerdir.

Bunun üzerine Allah: "Ey Âdem! Onları, isimleriyle kendilerine haber ver!" buyurup o da, onları isimleriyle söyleyivermişti...[62]

Cenab-ı Hak, Hazreti Âdem'i, yaratmadan önce onu bir beşer, bir insan olarak yaratacağını da açıklamış:

"Hatırla o vakti ki, Rabbin, meleklere: "Ben, kuru bir çamurdan, sûretlenmiş bir balçıktan bir beşer yaratacağım!

O halde, Ben, onun yaratılışını bitirdiğim, ona Ruh'umdan üflediğim zaman, siz, derhal, onun için secdeye kapanınız!" buyurdu.[63]

Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde etti."[64] buyurmuş olduğu gibi, Nisâ sûresinde*: "Ey insanlar! Sizi, bir tek candan yaratan, ondan da yine onun zevcesini vücuda getiren ve ikisinden, birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinize karşı gelmekten sakınınız!"*[65]

A'râf sûresinde de: "*Ey Âdem oğulları! Şeytan, ana ve babanızı, fena yerlerini kendilerine göstermek için, elbiselerini soyarak, nasıl cennetten çıkardıysa, sakın size de bir fitne yapmasın!"*[66] buyurmuş; ayrıca müteaddid âyetlerde de in-

---

[62] Bakara, 30-33

[63] Yaratılış bitirilir bitirilmez, Rûh üflenip Âdem haline gelindiğine ve hemen secde emri verildiğine göre, yıllarca maymun olarak kalındığı nasıl iddia edilebilir?

[64] Hicr, 28-30

[65] Nisa, 1

[66] A'râf, 27

sanlara: "Ey Âdem oğulları!" diye hitab buyurularak insanların, Hazreti Âdem'in oğulları oldukları açıklanmıştır.[67]

Yüce Allah, insanları da, çirkin biçim ve kılıktaki maymunlar gibi değil, bilakis "en güzel bir biçimde" [fî ahseni takvîm] yaratmış olduğunu da açıklamıştır.[68]

Hayvanların yaratılışına ve yapısına gelince;

Onların da, hayvan olarak yaratıldıklarını, yine İlâhî Kitabımızdan öğreniyoruz:

"Allah, her hayvanı sudan yarattı.

İşte, bunlardan kimisi karnı üstünde yürüyor, kimisi iki ayağı üstünde yürüyor, kimisi de dört ayağı üstünde yürüyordur.

Allah, ne dilerse yaratırdır.

Çünkü Allah, her şeye hakkıyla kâdirdir."[69] buyrulduğunu görüyoruz.

Bu kadar kesin ve açık beyanlar karşısında; tasavvufî bir zevk ile de olsa, insanın ahlâkî za'flarından sıyrıla sıyrıla kat edecekleri aşamaları temsil ve tasvir eden her aykırı söz ve görüş, geçersiz sayılır.

Gerçi kâinatta bir tekâmül ve gelişme vardır.

Vardır amma bu, sanıldığı gibi bir cinsten diğer bir cinse geçiş şeklinde değil, aynı cins dahilinde bir gelişme ve iyileşme mahiyetindedir.

Şimdiye kadar, hiçbir hayvan, zâhirî benzerliklerine rağmen, gelişerek kendi cinsinden başka bir hayvan olmamış ve olmamaktadır.

At, deve, eşek, maymun, ehlî-vahşî, büyük-küçük bütün hayvanlar, sayısız çeşitleriyle bütün kuşlar dahi

---

67 A'râf: 3, 35, 172; İsra: 70; Yasin:60
68 Tîn: 4
69 Nûr: 45

birbirlerine olanca benzerliklerine rağmen, ancak kendi cinslerini devam ettirmişlerdir. Hiçbirisinin, kendi cinsinden başka bir cinse değiştiği görülmemiştir ve görülmemektedir.

Bitkilerde de durum aynıdır.

Hiçbir zaman, arpa ekilen tarladan buğday biçilmemiş, buğday ekilen tarladan da pirinç elde edilmemiştir.

Hulâsa: Kâinatta her çekirdek, her tohum, ancak ve ancak kendi cinsinin, kendi nevi'nin özelliğini taşımaktadır.

Gen nazariyesiyle, bu gerçek kabul edilmeye doğru gidilmektedir.

Ahmed Kuddûsî Hz.[70]

Aziz ve değerli dinleyenlerim!

Kulaklar Derviş Yunus ismine ne kadar âşina ve alışık iseler, dînî meclislerde, sohbetlerde okunagelen manzum öğütleri, akıcı ve çekici ilâhîleriyle Kuddûsî ismine de, hemen hemen o kadar âşina ve alışıktırlar.

Bununla beraber, kendisinin Borlu olduğu, kabrinin Bor'da bulunduğu, herkesce pek bilinmez.

Doğrusu Bor, bu büyük veliyi göğsünde taşımakla, çok şanslı ve mutludur.

Asırlarca, buradan gelip geçecek insanlara, Hazreti, rahmetle andıracak olan şu âbide Makam'ı, geceyi gündüze katarak çalışıp dikmeyi başaran Yardım Sevenler Derneği sayın başkanına ve arkadaşlarına, kendilerine büyük destek olan değerli Mülkiye Âmirlerine, bu hususta maddî,

---

[70] 13/9/1985 Tarihinde, Bor'da Kuddûsî Hz. Makamının Açılışı Münâsebetiyle Yaptığı Konuşma.

mânevî yardımlarını esirgemeyen bütün şahıs ve kuruluşlara Kuddûsî ailesi adına en derin minnet ve şükranlarımızı arz etmeyi bir borç biliriz.

Aziz Dinleyenlerim!

Bu konuşmamızda, kâmil insan, Hakk âşığı büyük velimiz Ahmed Kuddûsî Hazretleri'nin hayatı, mesleği, üstün kişiliği ve eserleri hakkında, kısaca da olsa, bildiklerimizi arz etmeye çalışacağız.

Ahmed Kuddûsî Hazretleri, kendi ifâdelerine göre: Hicrî 1183 yılı Rebiülevvel ayının 11. günü, pazartesi gecesi Bor'da doğmuştur.

Yine, kendilerinin bildirdiklerine göre, babası, Meraşlı Şeyh Hacı İbrahim Efendi olup zâhir ve bâtın ilimlerinde yüksek derecede idi. Bor'a gelip yerleşmiş ve 1221 yılında vefat etmiştir.

Vefatından bir hafta önce, kardeşine yazdığı bir mektupta:

"Mushaf-ı ömrü bitürdük hemen hatme bir başımız kaldı." demiş ve bir hafta sonra da, Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Hacı İbrahim Efendi'nin babası Bekir, onun babası Mustafa, Mustafa'nın babası Abdüsselam, Abdüsselam'ın babası Hacı Ali, Hacı Ali Efendi'nin babası da, Emir Fakîh'dir.

Ahmed Kuddûsî Hazretleri, babası merhumun tavsiyesi ve teşvikı ile Hak zikrine ve küçük yaşta medreseye devam edip Tehzîb'e kadar ders görmüş, Kazîmîr Hâşiyesinde: "İstidlalcinin istidlâli, çöpten direktir!" denildiğini görünce, Cenab-ı Hakk'ı, delillerle bilmeye çalışmanın pek de sağlam ve emin bir yol olmadığını, Yüce Allah'ın zâhirî ilimle gereği gibi bilinemeyeceğini, bulunamayacağını anlamış, her şeyi bırakarak kendisini tasavvuf deryasına salmış, hakîkat ilminin dersini, Hudâ'sından almıştır.

Genç velîmiz; babasının vefatı üzerine uzun bir seyahate çıkmış; Turhal ve Erzincan'a, Ercincan'dan Şam'a kadar yaya olarak gitmiş, oradan Âkke'den Mısır'a, Mısır'dan Hicaz'a geçmiş, haccı eda ettikten ve Medine-i Münevvere'de bir yıl mücâvir kaldıktan sonra, Mekke'ye tekrar gidip hacc etmiş ve Bor'a dönmüş, hacc mevsiminde yine Hicaz'a giderek hacc ettikten sonra memleketine dönmüştür.

Hicrî 1222 yılında Moskova üzerine açılan cihada katıldığı gibi, 1225 yılında açılan savaşa da katılmıştır.

Hicrî 1265 yılında Bor'da vefat edince, vasiyetine uyularak, Eski Mezar'da münasib bir yere -ki Merhum Mahmud Eren ve bir arkadaşının, bana anlattıkları hatıralarına göre- Eski Mezar'dan, yola bırakılan şu Makam'ın yerine gömülmüştür.

Bor nüfus kütüğündeki kayda göre: Ahmed Kuddûsî Hazretleri; orta boylu, ak sakallı ve esmer tenli idi.

Ahmed Kuddûsî Hazretleri'nden, kıymetli bir hatıra olarak keçe külahının üzerine yeşil sarık sarılmış bir kavuğu ile, kendi el yazısıyla yazılmış parça halindeki Divan müsveddeleri kalmıştır.

Kendinin; basılmış, basılacak, büyük küçük, Türkçe-Arapça ondan fazla eseri olup Divan'ının müteaddid defalar yapılmış olan baskılarında; maalesef sayısız eksiklikler, vezin, kafiye, imlâ, kelime, ağır ve tehlikeli mâna yanlışlıkları, tertip karışıklıkları, kelime, beyit ve mısra atlamaları vardır.

İnşaallah, bir himmet sahibi çıkar da, bütün yazma ve basma divanları birer birer incelemek, karşılaştırmak, nüsha farklarını göstermek, her bakımdan düzeltmeler, ikmâller yapmak suretiyle tam ve sağlam bir nüsha meydana getirdikten sonra, manzumelerde atıflar yapılan veya mülhem olunan âyet ve hadislerin, kullanılan tasavvu-

fî tabirlerin –kaynaklara göre- açıklamalarını ve kullanılan Arapça ve Farsça muğlak kelimelerin, manzumelerdeki kullanılış şekillerine göre mânalarını açıklayan esaslı bir lügatçe yaparak bastırıp okuyuculara sunar.

***

Aziz dinleyenler!

Güzel Türkiyemizin birçok yeri, göğsünde büyük veliler ve ilim adamları taşımakta ve tabîî ki, her birisinin ayrı ayrı fazilet ve özellikleri bulunmaktadır.

Bor'un büyük velisinin fazilet ve özelliği ise, daha başkadır.

Daha annesinden doğmadan, annesinin karnında iken (Kuddûs! Kuddûs!) diyerek Yüce Rabbinın aşkıyla çırpındığı, annesi tarafından duyulan Ahmed Kuddûsî Hazretlerin'den başka bir veli daha var mıdır bilmiyoruz.

Kendilerinin "Kuddûsî" mahlasını taşımaları da, bundan dolayıdır.

Allah'a kavuşma aşkıyla gece-gündüz yanıp tutuşan bu âşık velîmize, vuslat kapısının nasıl açılmış olduğunu ve tasavvufî hayatlarının bir özetini, kendilerinden dinleyelim:

Dost bağçesinin Sünbül'ü, Reyhan'ı açıldı
Den Bülbül'e kim: Gonce-i handânı açıldı.

Gelsün, demidür Vecd ü Tarab isteyen âşık,
Merdân-ı Hudâ'nın yine meydanı açıldı.

Çay taşını cevher sanuben destine alma!
Gel tâlip isen lâl ü güher kânı açıldı.

Yüz yıl okusan, mârifet ehli olamazsın,
Âşık olanın dîde-i irfânı açıldı.

Kuddûsî'yi, dost etti bugün ışkına dâvet,
Aşk olsun ana kim Der-i Cânânı açıldı
***
Kuddûs'a mensub olmuşam, Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!
Hem A'na meczub olmuşam, Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!

Rûz-i Elest'te ben, A'na demiş idüm, çünki "Belâ!"
Ol ışkını verdi bana Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!

Bil: Ana rahminde beni, ki etmişem takdis A'nı
Anam işitmüştür bunı Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!

On ikiye irdü yaşum, ışk oldu yâr u yoldaşum,
Takdîs-i Hakk idi işüm: Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!

Yiğirmide ettüm hereb, gezdüm Hicaz u Şâm'ı hep
Kuddûs'e çektüm çün nasab, Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!

Şevkıyle oldum bî karar, içümde ışk odu yanar,
Kuddûs'e etmüşem firar: Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!

Çektüm sivâ'sından eli, buldum A'na giden yolı,
Varsun disün, münkir "Deli!" Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!

Yetmiş dahi üç oldı sin, hayran bana hep ins ü cin,
Kuddûs'e kalbim mutmein, Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!

Tedbîr-i dünyâ bilmezem, arzû-yi Cennet kılmazam,
Ağyâra mensûb olmazam, Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!

Kuddûsî'yi cezb etti Ol, ister A'na her dem vusul,
Der bilmeyüp erkân, usul; Kuddûsiyem! Kuddûsiyem!

***

Aziz dinleyenler!

İlâhî aşk, Ahmed Kuddûsî Hazretleri'ni, âşıklara baş yapmıştı.

Bu gerçeği de, kendileri:

"Bu Kuddûsî'yi de, Mevlâsı kıldı âşıkan'a baş." diyerek açıklamışlardır.

Ahmed Kuddûsî Hazretleri, büyük velilerden Abdülkâdir-i Gîlânîlerin, Sarı Saltıkların, Mevlânâların, Yûnusların hayranıdır.

Onlardan, mânen büyük himmet ve güç almış, haklarında medhiyeler yazmıştır.

Kuddûsî velimizin tasavvuf anlayışı da, ayrı ve gerçek bir özellik taşır.

Allah'ı zikr ibâdetinin, Allah tarafından emr edildiği için yapılması gerektiğini; bundan, dünyevî ve hattâ uhrevî bir karşılık beklemenin doğru olmayacağını ve belki de, zararlı olabileceğini açıklayarak zâkirleri uyarır; gerçek sâlik'in, kerâmet, yüksek makam, cennet nimetleri elde etmek, kalbleri çelmek, meşhur olmak için zikrullah etmeyeceğini bildirir.

"Ehlullah indinde, boş cebine elini sokup elma çıkarmak, kerâmet değüldür.

Kerâmet, budur ki elini sokup cebindeki elmayı bulmaya!"

"Keşf ü kerâmet tâlibi, gerçek erenlerden değüldür!" der.

"Yok ayru gayru evliya yollarının hak cümlesi,

Hem Halvetî, hem Celvetî, hem Kâdirî, hem Nakşîyem!" demekle de, Allah'ı zikr ibâdetinde güdülegelen inhisarcı zihniyeti, pek de benimsemediğini gösterdiği gibi;

"Demüş kürsîde vâiz, nâsa: 'Şeyhsuz etmenüz zikri.'
Kulağına bu pendi koymayan, Tevhîd'e sa'y eyler.

'Beni çok zikr edinüz!' der, bize Kur'ân'da çün Allah,
Bu izni Hak Teâlâ'dan alan, Tevhîd'e sa'y eyler."

beyitleriyle de, tasavvuf ve tarikat tarihinde ilâhî bir gerçeği ilk defa büyük velimizin açıkladığı ve Divan'ındaki İcazet kasidesini, kıyamete kadar okuyan, yazan veya dinleyen her istekliye Allah'ı zikretmek üzere izin gerekiyorsa, izin verdiğini bildirdiği görülür.

Aziz dinleyenler!

Borlu velimiz, kutubluk makamına kadar yükselen büyük evliyadandı.

Manisa Müftüsü Şeyh Es'ad Efendi tarafından yazılan Mersiyye'de şöyle denilmektedir:

"Âh Kuddûsî Efendi! Mürşid-i âgâh idi.
Tâir-i kudsî gibi Firdevs'i kıldı âşiyan.

Etmedi hiçbir zaman dünyaya rağbet ol aziz,
İştiyâkı rûz u şeb oldu Cemal ile Cânan.

Himmetiyle çok mürid-i sâdıkı buldu kemâl,
Bir Mükemmil fâdıl u âmil idi ol bî güman.

Ârif-i billah idi hakka'l yakîn, hem Kutb idi,
Niğde Bor'unda kat'î çok keşfi olmuştu ayân.

Eyledi hüsn-i teveccüh ile bu abdi kabul,
Oldular nice halife himmetile şâdmân.

Fevtini duydukta Es'ad bendesi giryân olup
Eyledim ahvâlini filcümle ihvâna beyan.

İki destim ref ile kıldım dua tarih dedim:
(Rûh-i Kuddûsî Efendi Cennet'i kıldı mekân.)"

Son mısra, Ebced hesabıyla vefat tarihinin 1265 olduğunu göstermektedir.

Adana Müftüsü Hacı İshak Efendi'nin torunu Abdünnâfî Efendi'nin, Ankara Cebeci Kitaplığında Eski Eserler Bölümünde 7919 numarada kayıdlı kitabının 162. sahifesinde Ahmed Kuddûsî Hazretleri'ne tahsis edildiğini -kütüphanecilikten emekli Râgıb Bey kardeşimizden öğrendiğimiz- uzunca bir kasidede:

"İki âlemde yâd olsa sezâ Vahdetnişîn ile
Ki etti inzivâ on üç sene ol kutb-ı müstesnâ..."

denilerek Hazret'in kutubluğu ayrıca açıklanmıştır.

Büyük velimizin faziletleri arasında öğreticiliği, öğütçülüğü, derin ve gerçek tevâzuu da, göze çarpar.

Manzum ve mensur yazılarından bu hususta sayısız örnekler verilebilir.

Kendisinin mâneviyat semasında yükseldikçe, tevâzua gömüldüğü ve buna, vefatından sonra bile riayetten ayrılmadığı görülür.

Vasiyetnamesinde:

"Benim içün selâ virdürmen.

Gice vefat edersem, gasl idüp sabah namazının akıbinde birkaç konşular ile cenaze namazımı kılıp Eski Mezarlıkta bir münasib yere defn edün.

Halka zahmet ve şöhret olmasun ve beni medh etmen.

Zira kabirde: 'Bu söyledikleri sıfatlar sende var mı?' diyu Feriştehler tâzib iderlermiş.

Hemen dua ve istiğfar idesüz.

Külfet olmayarak Kur'ân ve Tevhid okuyup ruhuma ihdâ ederseniz, lutf u kerem ve ihsan-ı azîm itmiş olursuz.

Ve Nasîhat kitaplarımı okuyup mutanassıh olasız ki, inşâallah sizlere ve bana çok nef'i olur.

Ve kefenimi Niğde bezinden sarın.

Cesedüme ya kefene yazı yazmayasız. Tâzimin hılâfudur.

Ve kabirde Kur'ân'ı çok okuyup cemâat-i müslimîni tenfir etmen.

Rabbım Tebâreke ve Teâlâ benden râzı olur ise, üç İhlas-ı Şerif kifayet ider.

İyâzen billah, eğer râzı olmaz ise, yeryüzünün halkı, her biri bir hatm-i Kur'ân etseler, fâide vermez.

Ve fidye-i salât u savmımı bî namaz fasıklara sakınıp virmeyesiz. Zira fıska muîn olmaktır.

İlm-i şerif tâliblerine ve fukaranın sâlihlerine virin.

Talebe-i ulûm, dünyaya heves itmeyüp tahsil-i ilme meşgul olurlar.

Anlar, vaktin Eshab-ı Suffasıdır.

Amel-i sâlih işledikte: 'Yâ Rab! Tevfikın ile işledüm.' diyu hamd ü şükr etmelü ve beşeriyet hasebiyle günah sâdır olur ise, akıbinde istiğfar etmelü, rahmetullahdan

ümidi kesmeyüp beyne'l havfı ve'r reca olmalı imiş." der ve tevâzuunun gerçekliğini ortaya koyar.

Kulluk vazifelerinde nasıl dikkatli, ihlaslı ve tevâzu'lu olunacağını, kullukta doğru ve gerçek yolun nasıl tutulacağını öğretir.

"Bu zamanda mü'mine lâzım olan: İlm-i nâfi' tahsil idüp ve amel-i salih ve istiğfar ve Kelime-i Tevhid'e müdâvemet ve helal rızık kesb etmek; ya ticaret veya ziraat, ya bir hayırlı sanat işlemektir." der.

Aziz Borlular!

Diktiğiniz şu Makam Kabri ile Ahmed Kuddûsî Hazretleri'ne ait vazifenizi yerine getirmiş bulunuyorsunuz.

Fakat, Ahmed Kuddûsî Hazretleri gibi, müstesnâ oğluna Esrar-ı Tarikat-ı Evliyayı öğretmiş, onun ağabeyisinin de, ilm-i zâhirde devrinin tek ilim adamı olmasına himmet etmiş olan Babası Şeyh Hacı İbrahim Efendi Hazretleri'nin kabrinin de bulunup ortaya çıkarılması, herhalde, sizleri daha az sevindirir değildir.

Hüsniye Köyünden Kâmil Deniz Efendi, bu hususta bir ipucu veriyor: Zahîre Pazarının doğu kısmında yol yol nakışlı, yuvarlak ve büyükçe mermer taşın bulunduğu yerde, Kuddûsî Hazretleri'nin Babası Şeyh Hacı İbrahim Efendi'nin kabri bulunduğunu, babasından ve dedesinden işitmiş olduğunu söylüyordur.

Bunu, belki yaşlı hemşehrilerinden bilenler veya duyanlar da, vardır.

Soruşturulursa, inşaallah, mutlu bir sonuca varılır, Bor'umuza büyük bir velî daha kazandırılmış olur.

Bu şerefli hizmetin de, sayın Dernekçe üstlenilip başarılacağını umuyoruz.

Konuşmamıza son verirken hepinizi sevgi ve saygı ile selâmlarım.

İslâm ve Sağlık

Bismillahirrahmanirrahim

Önce Yüce Allah'a hamd ü sena eder, Peygamberimiz Aleyhisselam'a ve ashabına salât ü selamımı sunarım.

Aziz davetliler!

Açılış törenini yapmak üzere toplandığınız şu sağlık kuruluşunuzun, millet ve memleketimize hayırlı hizmetler vermekte devam etmesini Cenab-ı Hak'dan niyaz eylerim.

Bizzat bu törene katılıp konuşmayı çok isterdim. Fakat sıhhî durumum buna müsaid olmadı.

Bununla beraber, birkaç satırlık şu konuşmamla kendimi mütesellî kılıyorum.

Aziz davetliler!

Bilindiği gibi, yüce dinimiz, vücud sağlığına büyük önem vermiştir. Peygamberimiz Aleyhisselam'ın mübarek hadis-i şeriflerinde açıkladıklarına göre; beş şeyden önce beş şeyi:

Ölümümüzden önce hayatımızı, sağlığımızı ganimet bilmemiz, değerlendirmemiz gerekmektedir.

Hastalığımızdan önce, sağlığımızı ganimet bilmemiz, değerlendirmemiz gerekmektedir.

Meşguliyet zamanımızdan önce, boş vakitlerimizi ganimet bilmemiz gerekmektedir.

İhtiyarlığımızdan önce, gençliğimizi ganimet bilmemiz, değerlendirmemiz gerekmektedir.

Fakirliğimizden önce de, zenginliğimizi ganimet bilmemiz, değerlendirmemiz gerekmektedir.

Kıyamet günü de beş şeyden:

Ömrümüzü nerede ve ne suretle geçirdiğimizden,

Gençliğimizi nerede ve ne suretle yıpratıp çürüttüğümüzden,

Servetimizi nereden ve ne suretle kazanıp nerelere harcadığımızdan,

Edindiğimiz bilgilerle ne yaptığımız, nasıl amel ettiğimizden sorguya çekilmedikçe, Rabbimizin huzurundan ayrılamayacağız.

Bütün bunlarla birlikte, dünyada ve âhirette Allah'dan af ve âfiyet de dileyeceğiz. Çünki insanlara kuvvetli imandan sonra âfiyetten daha hayırlı bir şey verilmemiştir.

Yine Peygamberimiz Aleyhisselam'ın mübarek hadis-i şeriflerinden öğreniyoruz ki: Hiçbir hastalık, devasız, şifasız değildir. Ancak ölüm ve ihtiyarlık bundan müstesnadır.

Peygamberimiz Aleyhisselam'ın hastalandıkça, tedavi olduğu ve bizlere de, hastalıklarımızı tedavi ettirmemizi emr ve tavsiye buyurduğu hepimizin mâlumudur.

Peygamberimiz Aleyhisselam'ın zevcesi Hz. Âişe'ye, ablası Hz. Esma'nın oğlu, Tâbiin bilginlerinin büyüklerinden Urve b. Zübeyr:

"Ey teyze! Ben, senin fıkıhtaki geniş bilgine şaşmıyorum. Çünkü Resûlullah'ın zevcesidir, derim.

Ben senin tarih ve edebiyattaki geniş bilgine de şaşmıyorum; çünki Ebu Bekir'in kızıdır derim.

Ben senin tıb'daki geniş bilgine şaşıyorum.

Bu sana nereden geldi?" diye sorduğu zaman, Hz. Âişe:

"Urveciğim! Resûlullah Aleyhisselam'a, son zamanlarında birçok kabilelerden temsilciler gelir, Mescid-i Nebevî'de kalırlardı.

Temsilcilerin içinde yaşlılar bulunur ve içlerinde de, hastalananlar olur, hastalıklarını birbirlerine anlatırlar ve ne yapacaklarını sorarlardı. (Şunu, bunu yaparsan iyileşirsin!) diye tavsiyede bulunurlardı.

Ben de, onların söylediklerini ve bu hususta Medine halkından dinlediklerimi de ezberler, hastalandığı zaman Resûlullah Aleyhisselam'a o ilaçları yapar, iyileştirirdim.

İşte, böylece tıb bilgim gelişti." demiştir.

Peygamberimiz Aleyhisselam, Hendek savaşında yaralanan ve sonradan hastalanan Sa'd b. Muaz'ı, o zamanın imkân ve şartlarına göre, tedavi ettirmek üzere, Mescid-i Nebevî'de bir çadır kurdurup Dr. Rüfeyde Hatun'u görevlendirmiş olduğunu da, biliyoruz. Başka örneklere hacet yoktur.

Bugün açılışı ile mutluluk duyduğumuz bu sağlık kuruluşu ile tedavi hizmeti halkımızın ayağına kadar götürülmüş bulunmaktadır.

Millet ve memleketimiz için hayırlı olsun, âmin!

Erkam'ın Evi[71]

Erkam'ın Müslüman Oluşu

Erkam b. Ebi'l Erkam el-Mahzûmî; Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Osman b. Maz'ûn'un Müslüman olduğu gün, Müslüman olmuştur.

Ubeyde b. Hâris ve Ebû Seleme de, o gün Müslüman olmuşlardı. Bunlar, aynı günde Peygamberimiz'in yanı-

---

[71] *Diyanet Üç Aylık İlmî Dergi*, 1984, XX, sayı: 3, 3-8.

na gitmişler; Peygamberimiz kendilerine İslâmiyet'i arz ve teklif edip Kur'ân-ı Kerîm okuyunca hemen Müslüman olmuşlar, Kur'ân-ı Kerîm'in hidâyet ve nur olduğuna şehadet etmişlerdir.

Erkam b. Ebi'l Erkam, Kureyş'in en akıllılarındandı.

Erkam, Mekke'de Mekkelilerden ve onlar dışında Mekke'ye girecek olan sair insanlardan zulme ve haksızlığa uğramış kimse bırakmamak, mazlûmun hakkı alınıncaya kadar zâlime karşı mazlumla birlikte hareket etmek üzere ahitleşen ve akitleşen; denizlerin bir kıl parçasını ıslatacak kadar suyu bulundukça, Hirâ ve Sevr dağları yerlerinde durduğu ve üzerlerinde dağ keçileri yayıldıkları sürece bu ahid ve akidlerine bağlı kalacaklarına and içen "Hılfu'l Fudûl" ashabından idi.

İslâm tarihinde "Dâr-ı İslâm" diye anılan Dâr-ı Erkam, Erkam'ın Mekke'de, Safâ tepeciğinin yanında bulunan evi olup Kâbe'nin arsası, haremi dâhilinde idi.

Peygamberimiz, Kureyş müşriklerinden sakınarak bu mübârek evde gizlenir, yanına gelenleri burada İslâm'a davet ederdi.

Peygamberimiz ve ashabı, Dâr-ı Erkam'da gizlice toplanırlardı. Peygamberimiz, onlara Kur'ân-ı Kerîm okur ve öğretirdi. Orada topluca namaz kılarlardı.

Yüce Allah dinini halka açıklamasını emredinceye kadar üç yıl, Peygamberimiz işini gizli yürütmüştür.

Peygamberimiz, bu müddet içinde yanına gelen insanları, Allah'ın birliğine inanmak ve O'na ibâdet etmeye, kendisinin de peygamberliğini tasdike gizlice davet etmekle uğraşmış, birçok kişi, Dâr-ı Erkam'a girip Müslüman olmuşlardır.

Erkam'ın evi Dâr-ı İslâm olarak seçilirken, herhalde Kâbe'nin haremine dahil oluşu, arsası üzerinde yapılışı,

kalabalık bir çevrede bulunuşu, oraya giren ve çıkanların pek belli olmayışı, halkla temas kolaylığı gibi bazı özellikleri göz önünde tutulmuş olabilir.

Dâr-ı Erkam'a Girişin Tarih Tutuluşu

Peygamberimiz'in Dâr-ı Erkam'a giriş hadisesi, ilk sıralarda Müslüman olanların, Müslüman oluş tarihlerine de bir esas teşkil etmiş, "Resûlullah'ın (a.s.) Dâr-ı Erkam'a girip halkı İslâm'a davetinden önce Müslüman olmuştu..." denilerek tarih düşürülmüştür.

Peygamberimiz'in Dâr-ı Erkam'a Ne Zaman Girdiği ve Orada Ne Kadar Kaldığı Meselesi

Peygamberimiz'in Dâr-ı Erkam'a girişi hadisesinin tarihine gelince; Diyarbekrî'ye (ö. 990) göre: Müşrikler tarafından yapılan türlü baskı ve işkenceler artırıldığı zaman, Peygamberimiz ashabı ile birlikte Dâr-ı Erkam'da gizlenmek zorunda kalmıştır.

Buna göre, Dâr-ı Erkam'a, nübüvvetin dördüncü yılından îtibaren başlayan mücadele devri içinde girildiği kabul edilmiş oluyor demektir.

Halebî (975-1044), her ne kadar; Mekke vadilerinden bir vadide Sa'd b. Ebî Vakkas'ın bazı sahâbîlerle birlikte namaz kıldıkları sırada, üzerlerine gelen müşriklerden bazı kimselerin Müslümanlarla münakaşa ve hatta kavgaya tutuşmaları ve Sa'd b. Ebî Vakkas'ın da onlardan birinin başını, devenin çene kemiği ile vurup yarması hadisesi üzerine, Peygamberimiz'in ashabıyla birlikte Dâr-ı Erkam'da gizlenmek zorunda kaldığını ileri sürer ve Dâr-ı Erkam'a giriş için Diyarbekrî'nin görüşünü böyle müşahhas bir örnekle destekler ve meseleyi halleder gibi görünürse de, aslında hiçbir şeyi halletmiş değildir.

Çünkü; Sa'd b. Ebî Vakkas ile namaz kılan sahabiler arasında bulunan Ammar b. Yâsir, Dâr-ı Erkam'a girildikten sonra Müslüman olmuştur. Kendisinin Müslüman olmadan namaz kılamayacağı âşikârdır. İngilizceden Türkçeye çevrilen İslâm Ansiklopedisi'nde Springer ve Caetani'ye dayanılarak kaleme alınmış bulunan "Erkam" maddesinde: "Ömer'in ihtidasından biraz sonra, Peygamber el-Erkam'ın evini bırakmıştır. Orada ne zaman ve ne kadar kaldığı kat'î olarak mâlum değildir.

Fakat 615-617 seneleri arasında kalmış olması muhtemeldir. İbn Hişam, Erkam'ın evinden hiç bahsetmez; Taberî'nin bu vak'adan haberdar olmasına göre İbn Hişam'ın da bilmesi icap ederdi.

Taberî, umûmî tarihinde vak'adan bahsederse de, Peygamber'in hayatına ait fasılda bu noktaya temas etmez." denilmektedir.

İngilizce, Fransızca ve Almanca İslâm Ansiklopedilerine dayanılarak ve ilmî bir tahrir heyetince gerekli incelemeler yapılmak sûretiyle Arapça olarak yayınlanmış bulunan *Dâiretü'l Maârifi'l İslâmiyye*'nin Erkam maddesinde de: Peygamberimiz'in mihnetli günlerinde emniyetli davetini yapmaya elverişli ve yararlı bulduğu Dâr-ı Erkam'ı, Hz. Ömer'in Müslüman olması üzerine terk ettiği açıklandıktan sonra: "Peygamber'in bu eve ne sığındığı tarih, ne de içinde kaldığı müddet hakkında bize tahkikli rivayetler zikredilmiş değildir.

Fakat biz bunun, 615 yılı ile 617 yılları arasında olduğunu söyleyebiliriz." denilmekte ve İngilizceden Türkçeye çevrilen İslâm Ansiklopedisi'nde olduğu gibi İbn Hişam'ın bu evden hiç bahsetmediği, Taberî'nin de bu kıssayı bildiği halde kitabının Peygamberimiz'in Sîretine ait kısmında buna hiç temas etmediği görüşü tekrarlanmaktadır.

Konunun üzerine iyice eğilince, evvel ve âhir ileri sürülen görüşlerin doğru olmadığı anlaşılır. Çünkü; Erkam'ın oğlu Osman'ın: "Ben, İslâmiyet'te yedinci kişinin oğluyum! Babam, Müslüman olan yedi kişinin yedincisi idi." dediği görülür.

İbn İshak'ın (85-151) Erkam'ı, on ikinci Müslüman olan kişi olarak kabul etmesi Erkam'ın, ilk Müslümanlardan olma durumunu değiştirmez.

İbn Sa'd (168-230), Peygamberimiz'in Dâr-ı Erkam'a girişinin, İslâmiyet'in evvelinde olduğunu, Erkam'ın oğlu Osman'dan gelen rivayetle açıklar.

Hâkim (ö. 405), İbn Sa'd'ın tesbitini, "Evvel" kelimesini düşürmüş olarak aynı senedle tekrarlar. İbn Abdilberr (ö. 463), İslâmiyet'in evvelinde, Peygamberimiz'in Dâr-ı Erkam'da gizlenip oradan çıkıncaya kadar İslâmiyet'e davetle meşgul olduğunu bildirir.

İbn Hazm (384-456) da İslâmiyet daha Mekke'de ifşâ edilmeden, duyurulmadan önce, Peygamberimiz'in Dâr-ı Erkam'da Müslümanlarla birlikte gizlice toplandığını kaydeder. İbn Hacer (ö. 852) de, bu hususta Hâkim'in söylediğini, ondan aldığını açıklamak sûretiyle tekrarlar.

Sıraladığımız şu tarihî ve ilmî belgeler karşısında; Peygamberimiz'in Dâr-ı Erkam'a giriş tarihini, nübüvvetin dördüncü yılı olarak değil, nübüvvetin birinci yılı, hatta Erkam'ın Müslüman oluşu tarihi göz önünde tutulduğunda birinci yılının da ilk sıraları olarak kabul etmek gerekmez mi?

Dâr-ı Erkam'dan ne zaman çıkıldığı ve orada ne kadar kalındığı meselesine gelince: Hz. Ömer'in Müslüman oluşundan biraz sonra Dâr-ı Erkam'dan çıkıldığı doğrudur. Fakat, Dâr-ı Erkam'a nübüvvetin birinci yılında girildiği

sabit olunca, orada iki yıl kadar kalınmış olabileceği görüşü doğru olamaz.

Abdullah b. Ömer: "Ömer, Müslüman olduğu zaman, halk Ömer'in evinin yanında toplanarak: 'Ömer, dinden çıkıp başka dine girdi!' dediler.

Ben o zaman daha çocuktum." der.

İbn Sa'd'ın, Abdullah b. Ömer'den nakline göre; Hz. Ömer, nübüvvetin altıncı yılında Zilhicce ayında Müslüman olmuştur.

Dâr-ı Erkam'dan çıkış, bu hadiseyi takip ettiğine göre, Dâr-ı Erkam'da altı yıl kalınmış olduğu kesin olarak anlaşılmaz mı?

Şûrâ Nedir?[72]

Sorular:

1. *Şûra nedir?*
2. *İslâm'da şûranın ehemmiyeti nedir?*
3. *İslâm'da şûra meselesini lüzumlu kılan sebepler nelerdir?*
4. *Bu müessesenin işlerlik kazanması için Müslümanların yapmaları gereken şeyler nelerdir?*

– Bir hadis-i şerifte: "Yöneticileriniz en hayırlılarınız, zenginleriniz en cömertleriniz olduğu ve işleriniz de aranızda müşâvere ile yürütüldüğü zaman, toprağın üstü sizin için toprağın altından daha hayırlıdır.

Yöneticileriniz en kötüleriniz, zenginleriniz en cimrileriniz olduğu ve işleriniz de kadınlarınıza havale edildiği zaman ise, toprağın altı sizin için toprağın üstünden daha

---

72 *İslâm*, sayı: 82, Haziran 1990. Dipnotlar hazfedilmiştir.

hayırlıdır."[73] buyrularak bir cemiyetin mutluluğunu veya mutsuzluğunu, ancak üç unsurun oluşturduğu açıklanmıştır.

Şûrâ; bu unsurlardan nihayet birisidir.

Ne bunu tek başına gerçekleştirmek, ne de tek başına bununla bir yere varmak mümkün değildir.

Haşr Sûresinin 18. âyeti ile onu açıklayan hadis-i şerifler, mutluluk unsurlarını oluşturacak, sağlayacak, kolayca gerçekleştirecek formülü verir. Her mü'mini amel muhâsebesi yapmaya davet eder. Bunu yerine getirmeyenlerin dünyada da âhirette de mutlu olamayacaklarını bildirir.

İstişâre etmek, birbirinin re'yini, görüşünü almak demek olan şûrânın[74] İslâmiyet'te önemli bir müessese olduğu muhakkaktır.

Yüce Allah tarafından Peygamberimiz Aleyhisselam'a, ashabı ile istişârede bulunması emrolunmuştur.[75]

Peygamberimiz Aleyhisselam'ın da, Bedir savaşına giderken yolda ensar ile;[76]

Bedir'de müşriklerden alınan esirler hakkında Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali ve Hz. Ömer'le[77] ensardan da Abdullah b. Revaha ile konuştuğu;[78] Uhud savaşına çıkılacağı sırada da, muhacir ve ensar sahabileri ile istişarede bulunduğu olmuştur.[79]

---

[73] Tirmizî,, Sünen, c.4, s.529, Alâüddin Aliyyülmuttakî, Kenzü'l Ummâl, c.11, s.123
[74] İbn Kuteybe, Garîbü'l Kur'ân, s.393, Râgıb, Müfredâtü'l Kur'ân, s.270
[75] Âl-i İmran:159
[76] Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.3, s.105
[77] Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.1, s.30-31, Taberî, Tarih, c. 2, s.294
[78] Taberî, Tarih, c.2, s.294
[79] Buhârî, Sahih, c.8, s.162

Fakat Allah tarafından kendilerine açıkça emredilen şeylerde ashabına danıştığı görülmemiştir.[80]

Bir hadis-i şerifte açıklandığına göre de: İstişare edilen, görüşü alınan kişinin de, her bakımdan güvenilir kişi olması esastır.[81]

Hz. Ömer de vefatlarına yakın, bir cuma günü îrad ettikleri hutbede: "...Şayed, bana âcil bir hal vâkî olursa, Hilâfet; Resûlullah Aleyhisselam'ın kendilerinden râzı olarak vefat ettiği şu altı zat[82] ki, Ali b. Ebi Talib, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affan, Talha b. Ubeydullah ve Sa'd b. Mâlik (Sa'd b. Ebî Vakkas)[83] arasında istişâre edilecek, konuşulacaktır."[84] demek suretiyle İstişare heyetinin ne kadar seçkin zevattan oluştuklarını göstermek ve bunun önemini belirtmek istemiştir.

Hadis ve Sünnetin Mahiyeti ve Kaynakları Hakkında[85]

– Soru: *İslâm dininin ikinci kaynağı olan Hadis ve Sünne-t'in doğruluğu ve gerekliliği üzerinde, son zamanlarda ülkemizde, bazı şüpheler uyandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.*

Siz, bize; Hadis ve Sünnet'in mâhiyeti ve kaynakları hakkında geniş ve tatminkâr bir açıklama yapar mısınız?

---

80 İbn Sa'd, Tabakat, c.2, s.73, Ebu Ubeyd, Kitabü'l Emval, s.235-236, İbn Abdilberr, İstîâb, c.2, s.597

81 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.5, s.274, Ebu Davud, Sünen, c. 4, s.333, Tirmizi, Sünen, c. 5, s.125, İbn Mace, Sünen, c.2, s.1233

82 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 1, s.27, 48, Müslim, Sahih, c.1, s.396

83 İbn Sa'd, Tabakat, c.3, s.61, Buhârî, Sahih, c.2, s.107

84 Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.1, s.27, 48, Müslim, Sahih, c.1, s.396

85 Bu söyleşinin daha önce herhangi bir yerde yayımlanmış olup olmadığı tespit edilememiştir. Buradaki metin, bizzat M. Âsım Köksal tarafından daktilo edilmiş olan nüshadan yararlanılarak neşre hazırlanmıştır.

– Cevap: Sîret, bilindiği gibi lügatta, sünnet, tutum ve davranış demektir. Türkçemizde de, insanın övülen ve yerilen her hâlini kapsamak üzre, 'gidişat' diye ifade edilir.

Din teriminde Sünnet, Peygamberimiz'in sözlerine, işlerine ve tasviplerine denir.

Peygamberimiz'in gerek dînî ve gerek âdet niteliğinde Sünnetleri vardır.

Peygamberimiz, Veda Haccı sırasındaki bir hutbesinde, "Ben, size öyle bir şey bıraktım ki, ona sımsıkı sarılırsanız, hiçbir zaman dalâlete düşmez, doğru yoldan sapmazsınız.

O, Allah'ın Kitabı ve Allah'ın Resûlü'nün Sünnetidir!" buyurmuş, bunlara dört elle sarılmanın önemini duyurmuştur.

Muaz b. Cebel'i, Yemen'e gönderirken de ona:

"Sana, bir dâvâ getirildiği zaman, neye göre hüküm verirsin?" diye sordu.

Muaz b. Cebel: "Allah'ın Kitabı'na göre hüküm veririm!" dedi.

Peygamberimiz: "Allah'ın Kitabı'nda bir dayanak bulunmazsa, neye göre hüküm verirsin?" diye sordu.

Muaz b. Cebel: "Resûlullah'ın Sünnetine göre hüküm veririm!" dedi.

Peygamberimiz: "Resûlullah'ın Sünnetinde bir dayanak bulunmazsa, neye göre hüküm verirsin?" diye sordu.

Muaz b. Cebel: "Kendi re'y ve ictihadıma göre hüküm veririm!" deyince, Peygamberimiz: "Hamdolsun Allah'a ki, Resûlü'nün elçisini, Resûlullah'ın râzı olacağı şeye muvaffak kıldı!" buyurmuştur.

Peygamberimiz, başka bir hadis-i şeriflerinde de: "İyi biliniz ki, bana Kitap ve onunla birlikte bir o kadar daha verildi." buyurmuştur.

Nisa sûresinin 59, Haşr sûresinin 7. âyetine göre de,

Kitap ve Sünnet, Müslümanlar için başlıca iki merci, iki kaynak teşkil etmektedir.

Hz. Ebû Bekir, Kitap ve Sünnete, ashabın en çok vâkıf olanlarındandı.

Kendisi halife seçildiği zaman, yaptığı konuşmada: "İnen Kur'ân ve Peygamber Aleyhisselam'ın Sünnetleri bize öğretildi de, biz bu sayede bilgi sahibi olduk!" demiştir.

Hz. Ali de: "Resûlullah'ın ruhu kabzolununca, Ebu Bekir halife oldu. Yüce Allah tarafından ruhu kabzolununcaya kadar, kendisi Resûlullah Aleyhisselam'ın ameline, Sünnet ve Sîretine göre hareket etti.

Sonra Ömer halife oldu. Ruhu kabzolununcaya kadar o da öyle hareket etti. Her ikisi de, Resûlullah Aleyhisselam'ın ameline ve Sünnetine göre hareket ettiler." diyerek şehadette bulunmuştur.

Peygamberimiz'in Mescidi, ashabı yetiştiren en feyizli bir medrese idi.

Kıble; Kâbe tarafına çevrilmeden önce, mescidin şimal duvarında, hurma dallarıyla bir gölgelik, bir Soffa yapılmıştı ki, Medine'de kavm ve kabileleri, evleri, barkları bulunmadığından, burada oturan sahabilere Ehl-i Soffa denirdi.

Ehl-i Soffanın sayıları 80'den fazla idi. Sayılarının azaldığı da, çoğaldığı da olurdu. İçlerinden evlenen, ölen, sefere çıkan olursa, sayıları azalırdı. Onlar, gecelerini namazla, Kur'ân okumak, ders görmekle geçirirler, gündüzleri de su taşırlar, odun toplayıp satarlar ve onunla yiyecek alırlardı.

Ehl-i Soffaya, ensardan Ubâde b. Sâmit, fahrî olarak yazı ve Kur'ân-ı Kerîm öğretirdi.

Peygamberimiz; ayrıca Abdullah b. Mes'ud, Sâlim, Muaz b. Cebel ve Übeyy b. Ka'b gibi bilgin sahabilerini de Ehl-i Soffaya Kur'ân-ı Kerîm öğretmekle görevlendirmişti.

Ehl-i Soffadan bazen 70'inin birden geceleri bir öğretmenin başında toplandığı, sabaha kadar ders gördüğü olurdu.

Ehl-i Soffaya Kurrâ denir, kabilelere gönderilecek Kur'ân ve Sünnet öğreticileri de, bunların arasından seçilirdi.

Peygamberimiz'in: "Benim bu Mescidime gelen kişi, başka bir şey için değil, hayr için, hayrı öğrenmek veya öğretmek için gelir!" hadis-i şerifi, kısa bir zamanda öğretmenler üzerinde de, öğrenciler üzerinde de tesirini göstermiş, Peygamberimiz'in Mescidi ve Soffa, bir ilim ocağı hâline gelmişti.

Zaten Tevbe Sûresinin 122. âyetine göre de, Müslümanlardan bir kısmının savaşlardan muaf tutulup halkı irşad edecek din adamı olmak üzere yetiştirilmeleri gerekiyordu.

Sünnet; yalnız Medine'deki sahabilere öğretilmekle kalınmamakta, Medine dışındaki yeni Müslümanlara da öğretilmekte idi.

Nitekim, Hâlid b. Velid, hicretin 10. yılında Beni Hâris kabilesini İslâmiyet'e davet için gönderildiği zaman, onlara İslâm şeriatını, Kur'ân-ı Kerîm'i ve Peygamberimiz'in Sünnetini öğretmişti.

Yine hicretin 10. yılında, Amr b. Hazm de; Necranlılara İslâm dinini, Sünneti ve İslâm'ın alâmetlerini öğretmek üzere gönderilmişti.

Peygamberimiz, aynı yıl Medine'ye gelen Beni Havlan kabilesi temsilcilerine de, Sünnetlerin öğretilmesini ashabına emretmişti.

Ashab-ı kiramdan Ebû Zerri'l Gıfârî:

"Resûlullah Aleyhisselam, bize üç şeyi:

1) İyiliği emretmemizi,

2) Kötülükten nehyetmemizi,

3) İnsanlara, Sünnetleri öğretmemizi, önemle emr buyurdu!" demiş, başına eliyle işaret ederek: "Kılıcı buraya dayasanız, ben de Resûlullah Aleyhisselam'dan işittiğim

bir hadisi, başım kesilmeden önce tebliğ edebileceğime kanaât getirsem, muhakkak o hadisi tebliğ ederim!" diyerek Sünneti öğretme hususundaki azmini belirtmiştir.

Peygamberimiz vefat ettiği zaman mercî, ashab-ı kiramın hâfızalarında ve sahifelerinde yaşayan fiilî ve kavlî Sünnet idi.

Ashab-ı kiram, Kitabullah'ın açıklamadığı hususlarda, Peygamberimiz'den gördüklerine ve işittiklerine göre hareket ve amel etmekte, bilemediklerini de bilenlerden sorup öğrenmekte idiler.

Peygamberimiz'in vefatını takip eden ashab ve tâbiîn devri, Sünneti öğrenme ve öğretme ihtiyacının şümûlü nisbetinde inkişaflı olmuştur.

Ashab-ı kiramdan Übeyy b. Ka'b'ın vefatına kadar, ilim talipleri Mescid-i Nebevî'de onun çevresinde toplanmaktan ve kendisinden yararlanmaktan geri kalmamışlardır.

Hattâ, son günlerini yaşadığı sıralarda idi (ki, vefatı hicrî 30. yıldadır) Iraklı bir ilim talibinin, onun ilim öğretmekten kaçındığını sanarak sitemlenmesine dayanamayıp ağlamış, sonra da: "Yâ Rab! Sana söz veriyorum: Eğer beni cuma gününe kadar bırakır, yaşatırsan, Resûlullah Aleyhisselam'dan işittiklerimi hiçbir kınayıcının kınamasından çekinmeksizin, onlara anlatacağım!" demiş, cuma günü de Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Sünnet müessesesinin, dünya tarihinde bir benzeri daha görülmeyen zengin, canlı öğreticiler ve öğrenciler kadrosu hakkında Muhammed b. Sa'd'ın *Tabakatü'l Kübrâ*'sına bakarsak;

Medine'de oturan ashabdan başka:

Mekke'de 53, Tâif'te 34, Yemen'de 29, Kûfe'de 149,

Basra'da 150, Horasan'da 6, Şam'da 113, Cezire'de 5, Mısır'da 32 sahabinin oturduğunu görürüz.

Medine'de oturan ashab-ı kiramdan Hadis ve Sünnet dinleyip rivayette bulunan Medineli Tâbiînin 1. tabakasından 91, 2. tabakasından 344 kişi bulunduğunu; 3., 4., 5., 6., ve 7. tabakadan olanların sayısının 124 olduğunu görürüz.

Mekkeli Tâbiînin 1. tabakasından 11 kişi bulunduğunu ve burada 2., 3., 4., ve 5. tabakadan yetişenlerin sayısının 120'yi;

Tâif'te yetişenlerin sayısının 21'i,

Yemen'de yetişen ve 1., 2., 3., ve 4. tabakadan olanların sayısının 35'i bulduğunu görürüz.

Kûfe'deki ashabdan Hadis ve Sünnet dinleyerek rivayette bulunan ve 1. ve 2. tabakadan olan Tâbiînin sayısının 403,

Burada, 3. tabakadan 9. tabakaya kadar yetişenlerin sayısının 441'i bulduğunu görürüz.

Basra'daki ashabdan Hadis ve Sünnet dinleyerek rivayette bulunan ve 1. ve 2. tabakadan olan Tâbiînin sayısının 165'i,

Burada 3. tabakadan 8. tabakaya kadar yetişenlerin sayısının 280'i bulduğunu görürüz.

Horasan'daki sahabilerden sonra yetişenlerin sayısının 56,

Şam'da 1. tabakadan 8. tabakaya kadar olanların sayısının 138,

Cezire'de yetişenlerin 39,

Mısır'da yetişenlerin sayısının da 50 olduğunu görürüz.

Görülüyor ki; hadis ve sünnet önce bizzat Peygamberimiz tarafından ashab-ı kirama,

Sonra ashab-ı kiram tarafından Tâbiîn kitlesine,

Tâbiîn tarafından kendi tâbilerine,

Onlardan da kendilerinden sonraki talebe kitlelerine... Dînî bir vecibe olarak öğretile ve aktarılagelmiş, aynı zamanda yazı ile de tesbit ve tarihte ilk kez râviler ve rivayetler hakkında icad edilen usûl ile kontrol süzgeçlerinden de geçirilerek bize kadar ulaştırılmış bulunan İslâmî Sünnet müessesesi üzerinde en ufak bir şüphe ve tereddüd göstermek, ilme, tarihe, hattâ akıl ve mantığa karşı koymak olur.

Bu hususta şüphe ve tereddüt gösteren gayr-i müslim ancak hased ve kastını, Müslüman ise cehaletini ortaya koymuş olur.

Haksızlığa Uğramış Bir İslâm Tarihçisi: Vâkıdî[86]

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin (130-207) birçok eseri olup ikisi Siyer ve Megâzî'ye dairdir. Zehebî'nin bildirdiğine göre, Bağdat kadısı olan Vâkıdî, Siyer ve Megâzî müelliflerinin başında gelmekte idi, bilgi hâfızı, bilgi denizi idi.

Kendisinin mahfûzâtı: Tarih, Siyer, Megâzî, Havâdis, Eyyâmü'n-nâs, Fıkıh vesair ilimlere taalluk ediyordu.

"Kitapları mahfûzâtından daha çok olmayan kimse yoktur. Benim mahfûzâtım ise kitaplarımdan daha çoktur." dediği, kitaplarının yüz yirmi katır yükü tuttuğu nakledilir.

Muhaddislerden bir kısmı Vâkıdî'yi zayıf, metrûk ve hatta yalancı sayarlarken, bir kısmı kendisinin sikâlığına şehadette bulunmuşlardır.

Mus'ab ez-Zübeyrî: "Vallahi, Vâkıdî'nin bir benzerini daha görmedik! O sikâdır, me'mundur." dediği gibi, Muhammed b. İshak es-Sağanî de "Vallahi o benim katımda sikâ olmasaydı, ondan hadis nakletmezdim." demiş, Yezid

---

[86] *İslâm Tarihi* (1987), I, 13-15. Dipnotlar hazfedilmiştir.

b. Harun ve Ebu Ubeyd de onun sikâlığına şehadette bulunmuşlar, hatta "Vâkıdî, hadisde Emîrü'l-mü'minîndir!" diyecek kadar ileri gidenler de olmuştur.

Vâkıdî'nin leh ve aleyhindeki bu şehadetlerin, İbn Seyyidü'n-Nâs'ın kitabında da aynen zikredilmiş olduğu görülür.

Hatta Ahmed b. Hanbel'in, Vâkıdî'yi, aynı hâdise hakkındaki bir metnin senedlerini toptan zikrederek tek metin gibi vermesinden dolayı en ağır bir şekilde suçlamasını, İbrahim Harbî'nin haksız bulduğunu, eğer bu bir ayıpsa, bunu Zührî'nin de, İbn İshak'ın da yaptığını söylediğini naklettiği gibi, İmam Ahmed b. Hanbel'in bütün bunlara rağmen, her cuma Vâkıdî'nin hadis kitaplarından iki cüz getirtip mütâlaa ettikten sonra iade etmekten geri durmadığı da bildirilir.

Büyük bir Siyer ve Megâzî bilgini olan Vâkıdî'nin, hâdiselerin tafsilâtına vâkıf olma merakını, daha doğrusu aşkını taşıdığını da, kendisi hakkında verilen bilgiden öğreniyoruz.

Deniliyor ki: Vâkıdî, ashabın ve şehidlerin oğullarından veya onların âzadlılarından kime rastlasa, muhakkak onlardan, babalarının nerede savaştıklarını ve nerede şehid düştüklerini sorar, yerini öğrendiği zaman gider, onları keşf ve muayene ederdi.

Nitekim bu maksadla Müreysi'ye kadar gidip orayı gözden geçirmişti.

Harun el-Herevî de: "Vâkıdî'yi Mekke'de gördüm. Yanında bir su ibriği bulunuyordu. Kendisine 'Nereye gitmek istiyorsun?' diye sordum. 'Huneyn'e gidip vak'a mahallini görmek istiyorum.' dedi." der.

Siyer ve Megâzîye kendisini bu derece vermiş, adamış olan bir zatın başkalarının kolay kolay vâkıf olamayacak-

ları birtakım tarihî inceliklere ve tafsîlâta vâkıf olacağı tabîî sayılmalı değil midir?

Vâkıdî üzerinde biraz fazlaca durmamızı yersiz ve gereksiz sayanlar, belki bulunabilir.

Maalesef bir müddetten beri İslâm dünyasında, değil asırların, çağların bile kolay kolay yetiştiremeyeceği bazı İslâmî kıymetlerimizi, peşin hükümlerle harcamakta ve mesela herhangi tarihî bir haberde Vâkıdî ismini görür görmez, hiç araştırmadan onu hemen uydurma saymaktayız!

Bunun, ne kadar yanlış ve yersiz bir tutum olduğunu bir misalle arz edeyim:

Peygamberimiz'in, başında siyah sarık olduğu halde Mekke'ye girdiği hakkında Vâkıdî'nin Megâzîsinde naklettiği habere Makdisî hemen "Mevzûdur!" damgasını vurmuş, İzmirli İsmail Hakkı Bey merhum da *Siyer-i Celîle-i Nebeviye* Mukaddimesinde bunu böylece kabul etmiştir. Ondan sonra niceleri onun kitabından bu hükmü basma kalıp olarak almış kim bilir niceleri, onun yuvarlanmış olduğu gaflet çukuruna yuvarlanmışlardır.

Halbuki bu haberi Vâkıdî'den sonra İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, Belâzürî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce sahih bir haber olarak kitaplarına kaydetmişlerdir.

Her büyük ilim adamında bir kusur bulunması normaldir.

İmam Ebu Hanife'nin hadisde zayıf sayılması, kendisinin İmâm-ı Azamlığına halel getirmiş midir?

Altın cevherlerimizin başka madenlerle karışık bir halde bulunuşu, onları işletmekten bizi alıkoymadığı gibi, İslâmî kıymetlerimizi de şu veya bu kusurları vardır diye topyekun inkâr veya ihmâl etmemek herhalde daha doğru olur.

Şarkiyatçılar ve Caetani[87]

Mîlâdî 17. asrın ortalarına kadar, Avrupa Hristiyanlık âleminin, dinimiz ve Peygamberimiz hakkındaki bilgisizliği ve düşmanlığı, korkunçtur. Fransız muharrirlerinden Kont Henri de Kastri, bunu bütün çıplaklığıyla aksettirir.

Rönesans'tan sonra bu düşmanlık, az çok gevşemiş ve eski şiddetini kaybetmiş gibi görünse de, vâkıalar, dînî ve siyâsî taassubun el ele vererek bu asırdîde İslâm düşmanlığını şu veya bu şekilde, fakat sistemli ve maskeli bir surette devam ettirdiğini göstermektedir.

18. asrın sonlarına doğru Avrupa, siyâsî nüfûzunu, İslâm memleketlerine teşmile başlayınca, İslâmiyet'i inceleme hareketi de hızlanmış, müsteşrikler çoğalmış, bu müsteşrikler tâbi oldukları hükümetlerin teşviki ve direktifiyle şark dillerini öğretecek mektepler, şark kitaplarını toplayan kütüphaneler açmışlar, Asya cemiyetleri kurmuşlar, şark eserlerini tab' ve terceme ile meşgul olmuşlardır.[88]

Avrupa'nın İslâm memleketleriyle temasının artması, Müslümanlık ve Peygamberimiz hakkında yazı yazan ve İslâmî eserlerle uğraşanların da sayısını çoğaltmıştır.

Şark tedkiklerine girişen gayri müslimler içinde, İslâm ilim ve irfanını tetebbua koyulup dînî, siyâsî nokta-i azimetlerinden kısmen veya tamamen uzaklaşanlar bulunduğu gibi, açık vesikalara rağmen, hâdiseleri aslî şekillerinden uzaklaştıran, onları olduklarından başka türlü gösteren, hakikatleri tahrif etmekten çekinmeyenler de çoktur. İtalyalı müsteşrik Leone Caetani (1869-1935) bu ikinci grup arasındadır.

Beş yıllık incelememizin verdiği kanaatle diyebiliriz ki:

---

[87] *İslâm Tarihi* (1987), VII (Reddiye), Önsöz. Bazı dipnotlar hazfedilmiştir.
[88] Hindli Şiblî merhumun *Sîretü'n-Nebî* mukaddimesine bakınız.

Caetani'nin *İslâm Tarihi*; dinimize, Peygamberimiz'e ve ashabına, İslâm âlimlerine hakaret ve tecavüzde emsalini geride bırakmıştır.

Bununla beraber, kullandığı şaşırtıcı taktik sayesinde, bazı münevverlerimizce, İslâmiyet ve İslâmî mevzular için en mevsûk, en emin, en ilmî bir kaynak gibi telakki olunmuş, kitap ve ansiklopedilere, mecmualara, ondan aktarmalar yapılmış; İslâmiyet'i ve İslâmî mevzuları asıl menbalarından inceleyerek hakikate vâkıf olamayan nice kimselerin akidelerini altüst etmiş ve hatta denilebilir ki, bazılarının İslâmiyet'le alâkalarını kesmekle kalmamış, kendilerinin İslâmiyet'e açıktan açığa düşman kesilmelerine de yol açmıştır. (İsmail Habib'in *Avrupa Edebiyatı ve Biz* isimli kitabına, Zâkir Kâdirî'nin, Maarif Vekâletince klasik eserler arasında yayınlanan *Fütûhu'l-Büldan* tercümesinin 2. cildindeki açıklamaya, Osman Nuri Çerman'ın *Dinde Reform* namı altında yaymakta olduğu dergiye, *Fikir Hareketleri* mecmuasıyla İslâm Ansiklopedisi'nin muhtelif sayılarına, *Defne* mecmuasının 3. sayısına ve hatta Hindlilerin İngilizce çıkardıkları *Islamic Review*'ün Caetani Tarihi'ni propaganda eden 1951 Mart-Nisan sayısına... bakınız.)

Caetani Tarihi hakkındaki bu reddiyemizi, sonradan sonraya kaleme alışımızın başka bir sebebi de; 1955 yılında Develi'de bulunduğumuz sırada, eski milletvekillerinden ve Caetani'nin hayranlarından bir zatın münevver bir zümre huzurunda, Caetani Tarihi'ne dayanarak tevcih ettiği sualleri dört saat cevapladıktan sonra, Caetani gibi garazkâr bir müsteşrikin yanlış ve çürük mütâlaalarına tedkiksiz ve tahkiksiz dellallık edildiğine dikkati çekmemiz üzerine, muhatabımızın, dünyada Caetani'nin mütalaalarını red ve cerh edecek bir adam bulunabileceğini sanmadığını iddia edişi ve bizim de Müslümanların en âcizi ol-

mamıza rağmen, istenilirse Caetani Tarihi'nin mahiyetini ortaya koyabileceğimize söz verişimizdir.

Gerçi Caetani Tarihi tercümesinin yurdumuzda intişarı sıralarında, Darülfünun müderrislerinden Ahmed Naim Bey'le, Sadreddin ve Yusuf Ziya Beyler tarafından 3-5 makale yazılarak sözü geçen kitabın itimada şâyân olmadığı belirtilmeye çalışılmış ise de, bu kadarcık bir himmetin, yayılan ve Müslümanlara kan ağlatan[89] zehirli fikirleri izâleye kâfi gelmediği, bizzat mütercim H. Câhid'in Caetani tercümesinden dolayı uğradığı bir tarize karşı, yanlışı varsa, gösterilmesini isteyecek kadar ileri gitmesi ve savunmada bulunmasıyla sabit olmuştur.

Caetani Tarihi'ne, diğer İslâm memleketlerinde de, tam bir reddiye yazılmamıştır.

Hindistan'da merhum Şiblî Numan'ın başkanlığı altında kaleme alınan İslâm Tarihi'nin bazı ciltlerinin Caetani ve benzerlerini red ve cerhe tahsisi derpiş edilmiş ise de, maalesef bunun da niyet safhasında kaldığı, mezkûr tarihin tahrir heyetine dahil bir zattan bizzat sorulup öğrenilmiştir.

Şahsen yaptığımız müracaat üzerine, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu iş için vazifelendirdiği komisyon ise, bir iki toplantı yaptıktan sonra, tek satır bile yazmak nasip olmadan dağılmış, tek başına, beş yıl geceyi gündüze katıp çalışmak vazifesi bize kalmıştır. (...)

---

[89] Selâmet Mecmuasının 19 Eylül 1947 tarihli 18. sayısında Emekli Süvari Albayı Ömer Alparslan'ın neşredilen mektubunda şöyle denilmektedir: "Hüseyin Câhid'in 1924'de İtalyancadan terceme ettiği L. Caetani'nin İslâm Tarihi'ne bugüne kadar İslâm ulemâsından cevap veren var mıdır? Varsa, hangi eserdir ve kimindir? Şayed buna cevap veren olmadı ise, İslâmiyet'in canevine saldıran bu eserin cevapsız kalmasını uygun görüyor musunuz? Hiç olmazsa, en belli başlı noktalarına cevap vermek mümkün değil midir?"

Caetani Tarihi –nedense- H. Cahid'e çok âlimâne, bîtarafane ve hayırhâhâne görünmüş ve bunun için, onu dilimize çevirmekten kendisini alamamış!

Mütercim Hüseyin Cahid, 2 sahifelik önsözünde: İslâm tarihini bile, Avrupa dillerinden tercemeye mecbur olmaya üzüldüğünü ve bir ecnebi tarafından yazılmış olan İslâm tarihini terceme etmekteki mahzuru düşündüğünü hatırlattıktan sonra, bizde bir İslâm tarihi bulunmadığı, Caetani Tarihi'nin ise "büyük ilmî kıymet" taşıdığı ve bu kitabın, Avrupa menşeli İslâm tarihleri arasında "en mükemmel" ve mümkün olduğu kadar bîtarafâne ve hayırhâhâne yazılmış bulunanı olduğu için terceme ettiğini, kitabın bizim dînî akidelerimizden inhiraf eden taraflarının ise, müellifin vak'alara bir Avrupalı, bir âlim gözüyle bakmış olmasından ileri geldiğini, bu cihetlerden sarf-ı nazar edilecek olursa, kitabın sırf tarihe ait kısımlarından edilecek istifadenin pek büyük olacağını ve kendisinin de zaten, bu istifadeyi düşünerek hareket ettiğini, eserde icap eden yerlere (yani dinimize, mukaddesâtımıza yapılan hakaret ve tecavüzlere) notlar eklemek suretiyle müellifin beyânâtını red ve cerhe istekli bulunmuş olmasına rağmen, kendisinde bu kudreti göremediği için, bu vazifeyi, ilim sahiplerine bıraktığını açıklamakta ve büyük ilmî ehemmiyet ve kıymet atfettiği kitabın hiçbir noktasını değiştirmeden ve hatta, pek az hürmetkârâne olan tabirlerini de (yani sövüp saymalarını demek istiyor) muhafaza etmek suretiyle hiç eksiksiz Türkçeye çevirmek lütfunda bulunduğunu söylemeyi ihmâl etmemekte ve en sonunda "Elçiye zevâl yoktur" itizarında bulunarak, Müslümanları, Caetani ile başbaşa bırakıp aradan çekilmekte, daha doğrusu, düşman gibi vurup dost gibi baş ucuna durup ağlamak istemektedir.

Dinî ve siyâsî noktalardan Müslümanlarla meşgul papaz ve müsteşriklerin el ve iş birliği edip üzerinde çalış-

tıkları (c.5, s.14-28'e bakınız) bu kitabın mahiyeti hakkında az çok bir fikir edinmek için, sahifelerine göz gezdirmek kâfi; hemen her sahifesinde, her satırında siyâsî, dinî taassubun tezâhürleriyle karşılaşmak kâbildir.

Taassub, hangi mevzuda olursa olsun zararlıdır, mezmumdur.

Dinimiz, ister kendi aleyhimizde, ister ebeveynimizin veya yakınlarımızın aleyhinde olsun, yeri gelince doğruyu söylemekten ayrılmamayı, adaletin son derecesini gözetmeyi emreder.

İşte, umumiyetle Müslümanlarda görülen dürüstlük, samimilik, hakkı teslim hasleti, bu dinî emir ve terbiyenin neticesidir.

İnsan, herhangi bir fikre ve kanaate sahip olabilir ve ona bağlı da kalabilir. Fakat bu bağlılık, hak ve hakikati ayaklar altına alacak, karşısındakileri çiğneyecek bir dereceye vardırılacak olursa, kendisine "Dur!" denileceği muhakkaktır.

Caetani de, şüphe yok ki bir Hristiyandır ve pek tabii olarak, Hristiyanlığa bağlıdır. Buna, hiçbir diyeceğimiz yoktur. Fakat iş, Müslümanların tarihini yazmaya geldi mi Müslümanların kendisinden birçok şeyler istemeye, beklemeye hakkı vardır.

Haydi Müslümanlar, Caetani'den, İslâmiyet'in medh ü sitâyişine dair bir şey yazmasını beklemesinler; zaten kendisi de böyle bir şey beklenilmemesini mukaddimesinde (c.1, s.17) peşinen hatırlatıyor; "İslâmiyet'in medh ü sitâyişine dair bir eser yazmak fikrinde değiliz." diyor. Kendisinden, bu hususta bir eser bekleyen de yoktur. Yoktur amma, tarihlerini yazmak istediği Müslümanların mukaddesâtına olsun küfretmemek edeb ve nezâketini, kendisinden istemeye ve beklemeye de, hakları yok mudur?

Evet, belki bu tarihin Müslümanlar için değil de, Müslümanlığı, Hristiyanlara veya başkalarına kötü göstermek, onların Müslümanlığa kaymasını önlemek maksadıyla kaleme alındığı söylenecektir. Öyle de olsa, Caetani gibi yirminci asır dünyasında büyük tarihçilerden geçinen bir kimse için, hakikatleri çiğneyecek bir derekeye düşecek kadar küçülmek, manen iflas ve intihar etmek değil midir?

Caetani'nin Tarihi, baştan başa tezadlar, birbirini tutmayan mütalaaalarla doludur.

Kitabını, daha müsvedde halinde iken gözden geçirmek lütfunda bulunduklarını, İslâm tarihinde mütehassıs ve muhakkik olduklarını söylediği rahip ve müsteşrık üstad ve dostları da, ne yazık ki, birbirini tutmayan sözlerinden dolayı ikaz etmek lütfunu esirgemekle Caetani'yi cidden çok hacil ve müşkil bir duruma düşürmüşlerdir.

Hal böyle iken ve mütercim Hüseyin Cahid de tercümesini üzerine aldığı tarihte red ve cerh edilecek yerler bulunduğunu ve fakat, kendisinde bu kudreti bulamadığını açıkça itiraf etmiş iken, acaba bu tarihin "Avrupa'da yazılmış en mükemmel, mümkün olduğu kadar bî-tarafâne", "büyük kıymet-i ilmiyeyi hâiz", "mühim eser-i ilmî" olduğunu nasıl ve neresinden anlayabilmiştir?

Bir tarihin mükemmel olabilmesi için, kaynaklarının sağlam; nakillerinin vesikalarına mutabık, tahlil ve muhâkemelerinin ilmî usûl ve kaidelere uygun ve isabetli olması; indî hüküm ve mütalaaalardan, tezat ve tenakuzlardan, her türlü tarafgirlikten, garazdan âzâde bulunması icab etmez mi?

Caetani'nin haydi, Müslümanların hadis râvileri ve rivayetleri hakkında vaz' ve harikulade bir maharet ve muvaffakiyetle tatbik ettikleri usûl ve kaidelere riayet edemediğini ve edemeyeceğini kabul edelim. Fakat modern tarih

intikadı kaidelerine olsun, riayet etmemeli miydi? Kendisinin bu husustaki riayetsizliğini gösteren misaller, kitabının hemen her sahifesinde göze çarpar.

Caetani'nin "vakâyi'a bir Avrupalı ve bir âlim gözüyle" bakmış olması da, kendisini, düştüğü tenakuzlarında, işlediği hata, yaptığı tahrif ve tecavüzlerinde mazur gösterebilecek makul ve makbul sebeplerden değildir.

Mütercim Hüseyin Cahid, her ne kadar, bu tarihi, sırf tarihe ait kısımlarından "pek büyük istifade" edileceğini düşünerek terceme ettiğini söylüyorsa da, biz, bunda da, bir isabet görmemekteyiz.

Mütercimin de kabul ettiği vechile, Caetani'nin şahsî fikir ve mütalaaları istisna edildikten sonra, ortada sadece vakalara dair olan kısımlar kalacak demektir. Bunların esas kaynakları ise Avrupa'da değil bizde olduğuna, Caetani ve emsali de vakaları, kitaplarına o kaynaklardan kendi dillerine çevirmek suretiyle yalan yanlış aktarmış bulunduklarına göre, onları, Caetani'den dinlemekte bizim ne gibi büyük bir istifademiz olacağını, doğrusu kestiremedik.

Eğer, bu tarihin bütün kıymet hükmü, esas kaynağından gelmekte ise, onu, Arapçadan dilimize çevirivermek, herhalde, bir dilden diğer dile, oradan da Türkçeye çevirmek gibi dolambaçlı bir işten daha kestirme ve daha isabetlidir. İsabetlidir; çünkü dilden dile çevrilen rivayetin bir hayli değişikliğe uğrayacağı ve hatta, bazen bambaşka bir mahiyet alacağı kabul edilmek ve bu husustaki sair birtakım müşkilât da, ayrıca hesaba katılmak lâzımdır.

Caetani dahi "muktedir bir ulûm-i Şarkiye mütehassısı için bile, Şark tarihinin menbalarına vâsıl olmaktaki müşkilât, Arapça, Acemce, Türkçe gibi başlıca Müslüman lisanlarıyla kâfi derecede ülfet etmemiş kimseler için,

adeta gayri kâbil-i iktiham (c. 5, s. 26)" olduğunu söylemek suretiyle, bunu itiraf etmiş bulunmaktadır.

Caetani Tarihi'ne atfolunan mevhum bîtaraflık ve hayırhâhlığa gelince, bunun da kitabın neresinden çıkarıldığını bir türlü anlayamadık.

Hristiyan bir tarihçinin bîtaraflığından anladığımız mâna, hiçbir tarafı iltizam etmemek, yani Hristiyanlık gayreti gütmemek, Müslümanlığı Hristiyanlık tesiri altında mütalaa etmemek demektir.

Hayırhâhlıktan anladığımız mâna da, İslâmiyet ve Müslümanlar hakkında iyi niyet beslemek, Müslümanların iyiliğini temenni etmek, kusurlarını hoş görmekten ibarettir.

Açıkça söyleyelim ki; Caetani'nin dinimiz, Peygamberimiz, Kitabımız hakkındaki telakkilerinde –maalesef- bîtaraflık ve hayırhâhlıkla bağdaşacak bir cihet görmemekteyiz.

Caetani'ye göre –hâşâ- Peygamberimiz, dünyayı ele geçirmek hırsıyla ortaya atılmış bir maceraperest, Müslümanlık bu iş için siyasî bir alet, Kur'ân-ı Kerîm de, O'nun' (Peygamberimiz'in) Allah'a isnad etmek istediği kendi sözlerinden ibaret.

İşte, Caetani'nin İslâm Tarihi'nde bütün vakalar bu zaviyeden mânalandırılmaya çalışılmış, sahifeler baştan başa bu mâkus ve indî fikirlerin zehirli havasıyla kirletilmiştir.

Böyle, sadece İslâmiyet'i red maksadıyla kaleme alınmış bir kitabın "bîtarafane ve hayırhâhâne yazılmış bir İslâm tarihi" diye Müslümanlar'a tavsiye ve takdim olunmasının mânası acaba ne olabilir?

Şimdi, Caetani'nin İslâm dini ve Müslümanlar hakkında bîtaraflık ve hayırhâhlığının mahiyetini ve derecesini kendi sözleriyle belirtelim. Caetani, Tarih'inin başında diyor ki:

"İşte o zaman İslâmiyet, nâgehânî surette meydana çıktı, bir tehdid-i tahrib gibi meydana çıktı." (Medhal, c.1, s. 19).

"... Alevlerin her eriştiği yerde kendine bir gıda bulan bir step yangını gibi, Arabistan'da çıkan yangın da, pek az vakit içinde, Bahr-i Muhit-i Atlasî sahillerinden Hindistan'ın müşemmes ovalarına kadar yayıldı ve bütün dünyayı ihata ve tahrib tehlikesi arz etti.

... Hiçbirinde yangını durdurmak kuvveti bulunmadı." (Medhal, c.1, s.9).

"İlk defa olarak yeni bir din çıkıyor, bütün Hristiyanlık ibadetini red eyliyor ve tekmil dünyadaki kavimlerin itikad-ı dînîsi hakkında cezrî bir ıslahat icrası iddiasında bulunuyordu. Bunun için, bu yeni itikadın intişarı, zâlimâne bir hilekârlık, yegâne iman-ı hakîkî olan Hristiyanlığın imhasına azmetmiş şeytanın bir işi gibi telakki edildi." (c.1, s.12-13)

"Yeni dinin ateş ve kılıçla intişar etmiş ve birçok kurbanlara mal olmuş olması..." (c.1, s.17)

"Vazifelerimizden biri, bu cidalcû dinin beşeriyete verdiği gayr-i kâbil-i tasvir felâketleri nâmütenâhî hataları bîtarafane hikâye etmek olacaktır." (c.1, s.23-24)

"İslâmiyet, kendisini kabul edenler tarafından bir ilâhiyat sistemi ve ahlakî meslek olmak itibariyle ihmal ediliyordu. İptidâî ve gayri mükemmel bir din olarak kaldı. İptidâî bir kavmin ihtiyâcâtı için kâfi idi. Fakat noksanlar, tezatlar ve karanlıklarla dolu idi." (c.7, s.156-157)

Görülüyor ki bîtaraf ve hayırhâh sanılan Caetani, kaleme aldığı tarihte açıktan açığa Hristiyanlık propagandası yapmakta, Hristiyanlığı beşeriyet için bir rahmet, Müslümanlığı da tahribkâr korkunç bir ateş yangın, geri ve iptidâî bir din gibi göstermek gayretindedir.

Müslümanlığın öyle olmadığını isbata lüzum görmüyoruz. Çünkü, Müslümanlık, hâlâ en ince teferruatına kadar mazbut ve herkesin tetkikine açık bir surette meydanda ve ayaktadır.

Müslümanların fethettikleri yerlere yangın mı, yoksa medeniyet, insaniyet, ilim ve irfan mı götürdüklerine de tarih sahifeleri şehadet edip durmaktadır.

Nice nice itikad mücrimleri hakkında tevbe ettikten sonra bile ateşte cayır cayır yakma cezaları veren; Gelileo gibi büyük ilim ve fen adamlarını "Dünya dönüyor" dediği için mahkûm eden engizisyon mahkeme-i diniyelerinin İslâm tarihinde değil, Hristiyan tarihinde yer aldığını herhalde Caetani'nin –Hristiyan olması itibariyle- bizden daha iyi bilmesi icab eder.

Hakk'ın ne garib tecellisidir ki, biraz evvel Müslümanlık aleyhine sarf ettiği ağır sözleri, Caetani'ye geri adım attırtmakta ve intâk-ı hak kabilinden şöyle söyletmektedir:

"Bugün bile, dünyanın en büyük manevî kuvvetlerinden biri olarak pâyidâr bulunuyor ve Asya'da, Afrika'da Hristiyanlık fikirlerinin galebesine karşı nâkâbil-i iktiham bir hisar teşkil ediyor." (c.1, s.19)

"… Bidâyet-i tevellüdünden itibaren nâkâbil-i mukavemet bir kuvvet iktisab etti, Hristiyanlık dinine karşı kolay bir zafer kazandı.

Yeni din, bu innîn (kudretsiz) akvâmı elektrikledi. Onları, yeniden canlandırdı. Eski uzviyetlere yeni bir hayat nefhetti. Muhteşem bir medeniyet yarattı." (c.1, s.19)

(…)

Bir insanın, herhangi bir mevzuda aynı zamanda hem menfi, hem müsbet mütalaada bulunması bîtaraflık, hayırhâhlık değil, garabet, daha doğrusu tezad ve tenakuz ifade eder.

İddialı bir tarihçi için, kitabının daha ilk sahifeleri arasında tezad ve tenakuzun bu derecesine düşmek, doğrusu hiç de hayra delalet etmez. Bu garazkârlığın, gayri samimiliğin kaçınılmaz bir cezasıdır.

Caetani'nin, Müslümanlar hakkındaki hayırhâhâne (!) görüşü de, şu mahiyettedir:

"Halbuki, şimdi, yine barbar ve o ana kadar meçhul bir kavim, içine girilmez birtakım çöllerden birdenbire meydana çıkıyor, gayet hûnîn muharebeler neticesinde bu imparatorluğu yıkıyor. (...)

Bu barbarlar, birkaç sene sonra, hadsiz hesapsız sürülerle İstanbul surları karşısına geliyorlardı." (c.1, s.8)

"Düşman sürülerinin hareketlerini hiçbir şeyin tevkif edemeyeceğini acaba derk ettiler mi? (c.1, s.9)

"... İsa dininin mehd-i zuhûru bile, kâfirler eline geçmişti. Bu, pek müdhiş bir felaketti.

(...) tekrar istirdâdı için açılan azîm mücadele, hiçbir zaman, o günden beri inkıtâa uğramamış ve bugüne kadar hâlâ şarkta devam etmekte bulunmuş ise de, Hristiyanlığın, seksen seneden biraz fazla bir müddet zarfında kaybettiklerine mukabil, on üç asırlık bir mübârezeden sonra, istirdat ettiği şeylerin ne kadar az olduğu nazar-ı mülâhazaya alınırsa, istihsal edilen fevâidin pek ehemmiyetsiz olduğu teslim edilir.

Bu kadar âdem-i muvaffakiyetten dolayı, pek acı mülâhazât dermeyanı kâbildir. İslâmiyet'in on altıncı ve on yedinci asırda nâil olduğu muzafferiyât da hesaba katılır ve Hristiyanlığın bunu, ancak kısmen istirdat edebileceği düşünülürse, mülâhazâtımız daha acı olabilir." (c.1, s.10)

İslâm tarihini yazmak isteyen bir kimse, eline kalemi alır almaz Müslümanlara *Barbar*, *Sürü*, *Düşman Sürüsü* ve

nihayet *Kâfirler Güruhu* diyecek kadar ileri gider, sonra da Hristiyanlık âlemini onlar aleyhine ayaklanmaya kışkırtırsa, ona bîtaraflık, hele hayırhâhlık atfetmenin veçhi, mânası anlaşılabilir mi? Böyle bir kimsenin garazkârlığından, siyâsî ve dînî taassubundan zerre kadar şüphe olunabilir mi?

Bilindiği gibi kâfir, imansız, münkir demektir.

İstisnasız her Müslüman, Hz. İsa'nın Hz. Meryem'den, hârikulade olarak babasız doğmuş, çocukluk ve gençlik çağını geçirmiş, peygamber olmuş, yer içer mübarek bir insan olduğunu, kendisinin insanlara gönderilen kitab ve mucize sahibi peygamberlerin büyüklerinden bulunduğu inancını taşıdığına; gerek kendisi, gerek muhterem, afif, nezih vâlidesi Hz. Meryem hakkında en büyük hürmet ve muhabbet hissi beslediğine ve kendilerine yapılacak en küçük bir saygısızlıktan bile ürperdiğine göre Müslümanlar'a küfür isnad etmekteki münasebetsizliğin derecesini ve bu husustaki küfrün merciini okuyucular takdir buyursunlar.

Caetani kitabında, Müslümanlar hakkında "hayırhâhâne" iltifatlarına şöyle devam etmektedir:

"On üç asırlık bir mübareze ve bizim pek fâik olan medeniyetimizin mâlik olduğu vesâit-i müessire ve kaviyye, bu büyük din ve medeniyet düşmanını geriye sürmeye kâdir olamadı. Acaba, bizde bir noksan ve kusur mu var ki, düşmanlarımız o noktada bize gayri kâbil-i inkâr surette mütefevvik bulunuyorlar? Acaba bu noksan, el'ân devam ettiği için midir ki, biz bu terakkiyâtımıza rağmen onu telafi edemiyoruz?" (c.1, s.10-11)

Bu satırlar üzerine çöken siyâsî-dînî tarafgirlik, kin ve garaz havası, elle tutulacak kadar bâriz ve kesif değil midir?

Caetani'nin, bir de şu sözlerine bakınız:

"… Hristiyan hey'ât-ı ruhbanı, bir müdafaa ihtiyacına kapılarak, bu en müthiş düşmanını her vasıta ile tezyif etmeye çalıştı. Bu düşmanın harika-âlûd muvaffakıyâtı, dünyanın, gayetle matlûb olan Hristiyanlaştırılmasına karşı bir mânia ve Hristiyanlığın tevessüü için dâimî bir tehlike teşkil ediyordu." (c.1, s.11-12)

Son cümlenin ifade ettiği şey, Caetani için, tahakkuku gece gündüz özlenen ve beklenen en mukaddes bir gaye olabilirse de, Müslümanlar, hatta fikir ve vicdan hürriyetini benimseyen her medeni insan, siyâsî-dînî taassubun bu derecesinden sadece nefret ve dehşet hisseder.

Caetani, hayırhâhâne (!) sözlerine devam ederek, Ehli Salib seferlerinin de bir işe yaramadığını, Hz. İsa'nın merkad-i mübarekini istirdat uğrunda binlerce kıymetdar hayatın feda edildiğini, Kudüs krallığı sukût edince, Hz. İsa'nın kabrinin de, yine Hristiyanlığın en büyük düşmanlarının eline çaresi bulunmaz bir surette geçtiğini yana yakıla anlattıktan sonra diyor ki:

"Bugün bile Müslüman askeri, Hristiyanlığın en mukaddes mabedinde sigarasını istihfafkârâne içerek Saint Polkar Kilisesi'nde Peygamber Muhammed'in halifesi sıfatıyla Hristiyanlık dininin kökünü kazımak vazifesiyle mükellef bir kimsenin kudret-i hâkimânesini temsil ediyor." (c.1, s.13-14)

Ahmed Naîm merhumun dediği gibi, Müslüman askerinin Kamâmâme Kilisesi'nde, Caetani'nin tabiriyle, Hristiyanlığın en mukaddes mabedinde angarya olarak kısa bir müddet bekçilik yaptığı doğrudur. Fakat, bu Caetani'nin tasavvur ve tasvir ettiği şekilde olmayıp Hristiyanların kendi aralarındaki münâzaalara ve hatta mukâtelelere meydan vermemek için, yine Hristiyan devletlerin talebi üzerine alınmış bir tedbirden ibaretti.

Daha dün cereyan eden ve o günleri orada geçirmiş olup bugün hayatta bulunan birçok kimsenin bilip durduğu bir hadiseyi, Caetani'nin böyle garip bir şekle sokarak, onu Müslüman Türkler aleyhine kullanacağı kimin hatırına gelirdi?

Sonra, Müslümanlar'ın okur-yazar olmayanları dahi bilirler ki, nerede olursa olsun, Müslüman neferi, nöbet esnasında katiyyen sigara içemez ve içmez. Bu, askerlikçe böyle olduğu gibi, onun dînî ve millî terbiyesinin de herhangi bir lâubâlîliğe müsaid bulunmadığını Caetani'nin bilmemesi de, bilmez görünmesi de, ayıp değil midir? Hristiyan âleminin, Müslüman memleketlerini istilâda ağır davranmaları, bilhassa Yunanlıların mağlubiyeti, Caetani'yi çok üzmüşe ve telaşlandırmışa benziyor; kendisinin, hastalandı sanılan ve Müslümanlığın bir kalesi hükmünde bulunan Türkiye'nin nasıl bir hayat kuvvetine mâlik olduğunu söylemesinden, sözü döndürüp dolaştırıp Avrupa diplomasisine ve şarkta yaşayan Hristiyanlara: "Ne duruyorsunuz, elinizi çabuk tutun, şu Türkiye'nin işini bitiriverin!" der gibi oluşundan bu üzüntüsü ve telaşı sezilmektedir.

Caetani'nin bu husustaki sözlerini birlikte gözden geçirelim:

"Fakat Türkiye'nin dâhilî inhitâtı Avrupa'daki muhârebât-ı askeriyyeye nihayet verdiyse de, Hristiyanlar, bugün hâlâ devam eden o batı istirdat işine ve mücadeleye tekrar başladılarsa da, muzafferiyet günü, henüz uzaktır. Son muharebede Yunanlıların âdem-i muvaffakiyetlerine ve Balkanlardaki daimî iğtişâşâta gelinceye kadar Şark meselesinin bütün tarih-i cedîdi, pek doğru olmayan bir tabirle Hasta Adam denilen hükümetin henüz ne kadar çok bir kuvvet-i hayatiyeye malik olduğunu isbat eder.

19. asır nihayetinde Yunanlıların mağlubiyeti, Müslüman medeniyeti karşısında Hristiyan medeniyetinin yeni bir ric'atini ifade etti ve Müslüman kavimlerinin zeki ruesâ idaresi altında Şarktaki mütereddi Hristiyanlardan askerlikçe el'ân ne kadar kuvvetli olduklarını isbat eyledi." (c.1, s.15)

"... Maamafih bu geniş mevzu, yalnız tarih itibarıyla hâiz-i ehemmiyet değildir. Bugün bile, bize halli icab eden büyük mesail arz ediyor. Avrupa diplomasisinin daimi nikbinliğini en çok ihlal eden bir mesele varsa o da, budur.

İslâmiyet bugün bile, Hristiyanlıktan sonra dünyanın en kuvvetli dinidir. Saliklerinin derin kanaatleri dolayısıyla, Hristiyanlık mezhebinin inkişafına karşı büyük bir maniadır. Daha birçok asır da, böyle kuvvetli bir mania halinde kalacaktır."

Bu satırlardaki Hristiyan taassup ve heyecanı, tarafgirliği peşkeş çekilen zavallı bîtaraflık ve hayırhâhlık kelimelerinin ifade ettikleri hangi mâna ile telif edilebilir?

Caetani İslâm Tarihi'ni yazmaktan maksadının ne olduğunu anlatmak isterken Müslüman ecdadımıza çatmayı, hakaret etmeyi de, ihmal etmemekte ve şöyle demektedir:

"... İslâmiyet'in bidâyet-i zuhurunda Osmanlı Türklerinin barbar cehaleti ve ezici zulmü altında İslâmiyet harsının boğulup kalmasına kadar İslâm akvâmına taalluk eden bütün mâlûmat-ı tarihiyyeye emin ve kolaylıkla kâbil-i vusûl bir menba arz ve temin etmekten ibaretti." (c.1, s.26)

Demek, Osmanlı Türkleri İslâmiyet'e, İslâm harsına hizmet değil de, ihanet etmişler!

"Evvel yoğ idi işbu rivayet yeni çıktı!"

Biz; Osmanlı Türklerinin, İslâm davasına, İslâm hars ve medeniyetine –Peygamberimiz tarafından mübeşşer

olarak- şerefli ve mağlup edilmez bir müdâfi ve muhâfız sıfatıyla en büyük hizmette bulunduklarını biliyoruz ve sanırız ki, Caetani'yi en çok sinirlendiren de, onların Müslümanlığa ve onu yaymaya dört elle sarılışları, İslâm hars ve medeniyetini bihakkın temsil edişleri olmuştur.

Caetani tarafından kaleme alınıp Hüseyin Cahid (Yalçın) tarafından büyük bir ihtimamla dilimize çevrilen, Avrupa'da yazılmış en bîtarafane, en hayırhâhâne, en âlimâne bir İslâm tarihi diye propaganda edilen tarihin mukaddimesindeki dînî, siyâsî taassubu, garazkârlığı, İslâm ve Müslüman düşmanlığını, bu tarihin nasıl bir niyet ve zihniyetle kaleme alınmış olduğunu buraya kadar, Caetani'nin kendi sözleriyle belirtmiş bulunuyoruz...

İslâmiyet'te Din Adamı Yoktur İddiasına Cevap[90]

Hareket Gazetesinin 31.12.1962 günkü sayısında Profesör Reşat Kaynar imzası ile çıkan "İslâmiyet'te din adamı var mıdır?" başlıklı yazıda:

"İslâmiyet'te din adamı konusu üzerinde tartışmalar yapılmaktadır. Bu konuda tarihî vesikaların ışığı bize yol gösterebilir." denildikten ve Milletvekili Şefik İnan'ın, Meclis Komisyonlarında "İslâmiyet'te din adamı yoktur." dediği; İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata'nın da din adamlarının lüzumuna ve doğru yolda olduklarına dair bir beyanatta bulunduğu alaylı bir tarzda bildirildikten sonra, din, tarih ve hukuk bilgini Cevdet Paşa'nın yazdığı iki yazının özeti verilerek ve "Rahmetli Cevdet Paşa da İslâmiyet'te din adamı yoktur demektedir." denilerek Şefik İnan'ın isabetli konuştuğu isbata çalışılıyor.

---

90 *Diyânet Aylık İlmî Dergi*, II, s.3-4, sy. 22. Dipnotlar hazfedilmiştir.

Cevdet Paşa merhumun bu husustaki "maruzat"ı, Türk Tarih Encümeni Mecmuasının 1 Kanunusani 1341 tarihli ve 7/84 sayılı nüshasında (s. 69-72) yayınlanmıştır.

Paşa'nın, Müslüman olmak isteyen Alman bilginine 1876 yılında yazdığı mektup da herhalde sözü geçen ve 1281 hicri yılında kaleme alınmış olan bu maruzat'dan iktibas edilmiş olmalıdır.

Paşa, bu sözleriyle, İslâmiyet'te din adamı bulunmadığını ve bulunmasına lüzum olmadığını değil, İslâmiyet'teki din adamlarının, hususiyle imam ve müezzinlerin "birer cihet ve hizmet sahibi" olup "sair efrâd-ı nasdan farklı bir sıfatı ruhaniyeleri" bulunmadığını, binaenaleyh kendilerinin, Hristiyanlıktaki ruhban gibi halk üzerinde ruhanî bir yetki ve baskıya mâlik bulunmadıklarını belirtmek istemiştir.

Profesör Reşat Kaynar, Cevdet Paşa'nın -nedense- maksadını anlamamış görünüyor ve sözlerinin özetini verirken de terim ve terkiplerde hataya düşüp yanlış hükümler veriyor. Mesela Cevdet Paşa'nın: "Gördüğünüz sarıklılar, Clergé değildir. Zira anlarda bir sıfat-ı resmiye-i ruhaniye yoktur." sözünü "gördüğünüz sarıklıların resmî ve ruhanî sıfatları yoktur". "Bizdeki sarıklılar, rahip değildir. Bunların ne ruhanî, ne de resmî bir sıfatları yoktur." diye özetliyor ve Paşa'nın bununla, İslâmiyet'teki din adamlarının resmî bir sıfatları dahi bulunmadığını anlatmak istediğini sanıyor. Halbuki Paşa'nın aynı Maruzat'ında "...İmam ve müezzin gibi sarıklılar, hep birer cihet ve hizmet sahibi adamlardır.", "Cuma ve Bayram namazlarını kıldıracak ve hutbe okuyacak imamlar ki, anlara hatip denilir. Anların taraf-ı Padişâhîden (bugünkü duruma göre hükümetten) mezun olmaları şarttır. Bu da bir nevi vekâlettir ve bu vekâletler de birer memuriyet demektir." diyerek imamlık, hatiplik, müezzinlik cihet ve hizmetlerinin resmî mahiyeti haiz bulunduğu-

nu açıkça ifade ettiği görülmektedir. Paşa'nın kullandığı "cihet", "hizmet" terimlerini de alelâde işçilik sözüyle özetlemek doğru değildir. Bunlar, her şeyden evvel, usûlüne göre yapılan bir tayini ve görevlendirmeyi ifade ederler.

Bu münasebetle Paşa'nın iki sözü üzerinde biraz durmayı lüzumlu görüyoruz:

Birisi: "İmamet hizmetini ifa için bir camiye bir imam tayin olunmak âdet olmuş ise de bu adet zarurât-ı diniyyeden olmayıp imam efendi bulunmaz ise cemaatten birisi imam olur, namaz kılınır." sözüdür ki, bundan, imamlığın, dinî bir esasa dayanmadığı ve bid'at bir âdet olduğu sanılabilir. Habuki aşağıda delilleri ile izah edileceği üzere imamlık, Peygamberimiz'in kavlî ve fiilî sünnetine dayanan dinî bir hizmettir, dinî bir tesistir.

Paşa'nın öteki sözü de: "Filhakika İslâmda Clergé yoktur ve la rahbâniyete fi'l-İslâm deyu bir hadis-i şerif vardır." sözüdür ki zikredilen hadis, bütün günlerini oruçla, gecelerini namazla geçirmek isteyen Osman b. Maz'ûn'a hitaben söylenmiş ve: "Ey Osman, bize ruhbaniyet farz kılınmadı. Kendine beni örnek edinmen yetmiyor mu? Allah'a yemin ederim ki, içinizde Allah'dan en çok korkan ve O'nun yasaklarına en çok riayetkâr olan benim." buyrulmuş olup bununla, dünyadan el etek çekilmesi yasak edilmiştir. Bu hadisin, ruhbanlığın rûhânî tahakküm ve tasallutu mevzuunda dile getirilmesi pek de yerinde düşmemiştir.

Fîrûzâbâdî'nin *Kamus*'una göre: Rahip, eski Nasrânîlerin papazlarına denir. İnsanlardan uzaklaşarak bir köşeye çekilip kendilerini bütün bütün dinî âyin ve ibadete verdikleri, nefislerini terbiye ve tehzîb ile meşgul oldukları, dâimî bir korku içinde bulundukları için bu adı almışlardır.

Zikredilen hadis, bu eski Nasrânî papazlarının erkekliklerini yok etmek, riyâzât ve nefislerine eza için boğazlarına zincir geçirmek, üzerlerine hayvan postu giyinmek, hiç et yememek, bozmadan ard arda oruç tutmak, dünyadan el etek çekip kendi hallerinde yaşamak gibi gidişatlarına İslâmiyet'te yer verilmediğine işaret sayılmaktadır.

Böylece, dinde aşırı derecede zühd ve takva yolunu tutmak mânâsına gelen ruhbanlık, Allah'ın Hristiyanlara emrettiği bir şey değildi. Bunu, ilk Hristiyanlar Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için kendiliklerinden yapmışlardı. Fakat buna tamamıyla riayet etmediler. Riayet edenler mükâfatını gördüler, birçokları da dinden çıktılar.

Ruhbandan çoğunun takva yolunu bırakıp halkın malını haksız yere yedikleri, para biriktirmekle uğraştıkları, halkı yanlış yollara sürükledikleri de Kur'ân-ı Kerîm'de haber verilmektedir ki, bu rahiplerin dünyadan el etek çekme vasfını kaybedip, dünyaya dört elle sarıldıkları ve halk üzerinde ruhanî saltanatlarını kurmaya başladıkları zamana işarettir.

Filvaki rahipler, halkın itikat ve amelleri üzerinde tahakküme yetkilidirler. Cevdet Paşa'nın da dediği gibi, Hristiyanlıkta çocuk vaftiz edilerek Hristiyan olur, aforoz edilerek de Hristiyanlıktan çıkarılır. Çünkü ruhanî reis neye karar verirse, Allah'ın öyle karar vereceğine; gök anahtarlarının, onların elinde bulunduğuna; onların yeryüzünde bağladıkları her şeyin göklerde bağlanmış; çözdüklerinin de göklerde çözülmüş olacağına inanılır. Halbuki İslâmiyet, en büyük din adamına bile böyle bir dinî yetki tanımaz. Hatta Peygamberimiz'in vazifesi dahi, ilahî emirleri tebliğden ibaret olup insanlar üzerinde tahakküme yetkisi yoktur.

İşte Cevdet Paşa da "İslâm'da Clergé yoktur. Gördüğünüz

sarıklılar Clergé değillerdir. Zira onlarda, bir sıfat-ı resmiye-i ruhaniyye yoktur." sözüyle bunu anlatmak istemiştir.

İslâmiyet'te din adamlarının lüzumu ve yeri olduğunu, "büyük din bilgini, 12 ciltlik tarihin ve Peygamberimiz' in hayatını en güzel bir tarzda açıklayan eserin sahibi rahmetli Cevdet Paşa" elbette herkesten iyi bilir ve "İslâmiyet'te din adamı yoktur." demez. Demediği de *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*'sının aşağıya naklettiğimiz satırları ile sabittir:

"Amma sair ashab-ı kiram, namaz vakti olunca Mescid-i Şerif'e gelerek Hazreti Peygamber ile birlikte namaz kılıp giderlerdi. Sonra ezan okumak meşru kılındı. Namaz vakti olunca Bilal-i Habeşi radıyallahu anh Hazretleri ezan okurdu. Ashab-ı kiram dahi anı işittikleri gibi Cami-i Şerif'e toplanırlardı." (s. 128)

Peygamberimiz "hastalığı esnasında daima ezan okundukça Mescid-i Şerif'e çıkar ve imam olup, cemaat ile namazını kılardı. Fakat vefatına üç gün kala hastalığı ağırlaştı ve artık Mescid-i Şerif'e çıkamaz oldu. İşte o vakit 'Ebu Bekir'e söyleyiniz nasa namaz kıldursun.' deyü imameti Hazret-i Ebu Bekir'e tefviz eyledi." (s. 346)

Bedir muharebesine gidilirken "İbn Ümm-i Mektum radıyallahu anh Hazretleri, Mescid-i Nebevî imametine memur olarak Medine'de kalmış ve Ebu Lübabetül-Ensari radıyallahü anh Medine'nin emr-i muhafazası için kaymakam bırakılmıştı." (s. 133)

"Fahr-i Âlem'in dört müezzini var idi ki Bilal-i Habeşi ve İbn Ümmi Mektum el-Kureyşi ve Ebu Mahzure Semüre ve Sa'd'ül-Karez'dir.

Bilal-i Habeşi Hazretleri, en evvel İslâm ile müşerref olanlardan biridir... İbtida ezan veren ve ikamet getüren odur... Fahr-i Âlem'in vefatına kadar o vechile müezzinliği hizmetinde bulundu.." (s. 376)

"...Bilal-i Habeşi, bervech-i bâlâ ashab-ı teheccüdü uyandırmak için vakt-i fecirden evvel ezan verüp İbn Ümm-i Mektum ise sabah namazının tamam vakt-i edası geldikte ezan verirdi ve Resûl-i Ekrem bir tarafa sefer ettikte Bilal-i Habeşi beraber gitmekle İbn Ümm-i Mektum Mescid-i Nebevi'de kalur idi. Kerrât ile Resûl-i Ekrem, anı Medine'de kaymakam bırakmış idi." (s. 377)

"Ebu Mahzure'nin savtı latif olup pek güzel ezan verir idi. Resûlullah anı ba'del-feth Mekke'ye müezzin tayin buyurmuştu. Evladı, Harun Reşid zamanında münkarız oluncaya kadar müezzin olmuşlardır." (s. 177, 378)

"Mekke'de Ebu Mahzure denir 16 yaşında gayet güzel sesli bir çocuk var idi. Feth-i Mekke'de Resûl-i Ekrem, ana ta'lim-i ezan edüp anı Mekke'de bıraktı. O dahi hicretin 59. senesine kadar Mekke'de müezzinlik etti. Badehu fevt oldu. İşte Peygamberimiz'in müezzinleri içinde Hz. Bilal'den sonra en meşhur olan budur. Radiya'llahü Teala anhüma." (s. 319)

"Sa'dü'l-Karez, Ammar b. Yasir'in kölesi idi. Resûl-i Ekrem, anı Kuba'ya müezzin tayin buyurmuş idi. Bervech-i bâlâ Bilal-i Habeşi, Şam tarafına azimet eyledikte, Sa'd'ül-Karez Medine-i Münevvere'ye nakl ile Mescid-i Nebevi müezzinliğine tayin edildi. Evvela kendisi ve sonra evladı çok zaman Mescid-i Resûlullah'da müezzinlik etmişlerdir." (s. 378)

"Ebu Bekir ve Ömer ve Osman ve Ali ve Abdurrahman b. Avf ve Abdullah b. Mes'ud ve Übey b. Ka'bü'l-Ensari ve Mûaz b. Cebel ve Ammar b. Yasir ve Huzeyfe b. el-Yeman ve Zeyd b. Sabitü'l-Ensari en-Neccari ve Ebü'd-Derda' ve Ebu Muse'l-Eş'arî ve Selmanü'l-Farisi ashab-ı kiramın ulemâ ve fukahâsı olup vakt-ı saadette bile fetva verirlerdi..." (s. 380)

Görülüyor ki, Cevdet Paşa da "Peygamberimiz'in ha-

yatını en güzel bir tarzda" açıkladığı *Kısas-ı Enbiya*'sında "İslâmiyet'te din adamı vardır." demektedir. Ve bunu inkâra mecâl yoktur. Çünkü Müslümanların, kendilerini hayır ve iyiliğe sevk etmek, kötülükten sakındırmak üzere, dinî bilgilere vakıf "Fukaha" diye anılan bazı zevatı savaşlardan muaf tutarak vazifelendirmeleri Kur'ân-ı Kerîm'in emir ve tavsiyeleri iktizâsındandı. Filhakika Müslümanlar, dinlerine ait bilgileri Allah'ın Kitabı ile Peygamber'in sünnetinden öğrenegelmişlerdir. Fakat bu kaynaklara doğrudan doğruya başvuracak kudrette olmayanların, bu husustaki bilgilere vâkıf zatların vücuduna ihtiyaç duymaları kadar tabii ne olabilir? Bu, her meslekte de böyle değil midir?

İslâmiyet'te ilk din adamlarının, bizzat Peygamberimiz tarafından yetiştirilip yeni Müslüman olan kabilelere vâiz ve öğretmen olarak gönderildikleri tarihî bir vakıadır. Bu din adamlarının ashab-ı suffa adını taşıyan yüzlercesi, Medine'de bulunmakta idi. Ebu Zer, Ebû Hureyre bunlar arasında idi. Müslüman olan kabilelerin Medine'ye gelen murahhasları içinde kabiliyetli olanları da Peygamberimiz Medîne'de bir müddet tutar, onlara İslâmiyet'in esaslarını ve imamlık vazifesini öğrettikten sonra kabilelerine dönmelerine müsaade ederdi. Peygamberimiz, Cerm kabilesi heyetine, Kur'ân'ı en iyi okuyanın imam olması lazım geleceğini söylemişti. Bunun için yaşının küçük olmasına rağmen, Ebu Yezid imam tayin olunmuştu. İslâmiyet'i kabul eden her kabileye birer mescid inşa edilmişti. Medine'de bile 20'den fazla mescid yapılmıştı. Bu mescid ve camilerde imamlık vazifesini yapacak adamlar da tayin edilmişti.

Sahih-i Müslim'e göre imamlığa, Kur'ân'ı en iyi okuyanlar tercih edilmekte idi. Bunda müsavi derecede bulunanlardan Sünnet'i en iyi bilen; Sünnet'i iyi bilmekte mü-

savi olanlardan, hicrette kıdemli olan; hicrette müsâvat halinde olanlardan, yaşca büyük olan imamlığa tercihan tayin edilirdi.

Peygamberimiz'in bizzat tayin ettikleri imamlardan 14 kadarının isimleri malumdur. Bunlardan Mus'ab b. Umeyr Medine'de imamlık ederdi. Kendisi hicretten önce Ensar'ın imamı idi. Sâlim, İbn Ümmi Mektum ve Hazret-i Ebu Bekir de imam idi. İtban b. Mâlik, Beni Sâlim kabilesinin, Muaz b. Cebel Benî Seleme'nin; Amr b. Seleme Benî Cerm'in, Enes b. Mâlik, Benî Neccar'ın imamı idi. Attab b. Üseyd Mekke'de; Osman b. Ebu'l-As Taif'de; Ebu Zeyd Ensari, Amman'da imamdı.

İslâmiyet'in dinî teşkilatı Hazret-i Ömer devrinde bariz olarak göze çarpar. Kaynaklara göre Hazret-i Ömer, memleketin her tarafında herkese dinini öğretecek fakihler ve öğretmenler tayin etmişti. Abdurrahman b. Mugaffel, Hz. Ömer'in Basra'da halka fıkıh öğretmek için tayin eylediği on zattan biri idi. İmran b. Husayn da Basra'ya bu maksatla gönderilenlerdendi. Abdurrahman b. Ganm, Suriye halkına fıkıh öğretmek için gönderilmişti. Ubâde b. Sâmit, Muâz b. Cebel ve Ebü'd-Derdâ da, Suriye halkına Kur'ân ve fıkıh öğretmek üzere gönderilmişti. *Tezkiretü'l-Huffâz*'a göre Ebu Müslim Havlânî Humus Camii'nde ashabdan 30 zatın fıkıh dersi verdiklerini ve bir ihtilâfın vukûunda Muaz b. Cebel'e müracaat ettiklerini gözü ile gördüğünü söyler. Hz. Ömer fukahaya maaş da bağlamıştı. Her şehre bir imam, bir müezzin tayin etmiş ve onlara hazineden tahsisat bağlamıştı.

Hazret-i Osman da böyle yapmıştı.

İmam Mâlik'in *Muvatta*'ına göre Hz. Ömer mescidlerde safları düzeltmek için ayrıca memurlar da tayin etmişti.

Gerek Peygamberimiz'in devrinde, gerek O'nu takip eden devirde durum böyle olunca; müftü, vaiz, imam-hatip ve müezzin gibi din adamlarına işaretle 'İslâmiyet'te din adamı yoktur.' denilip denilemeyeceğini, artık Sayın Kaynar'ın idrak ve insafına bırakırız.

Sayın Profesörün son mütâlaasını, yüksünülen, din adamları önünde huşû ile eğilmesini gerektiren tarihî vesika ile karşılayacağız. Bu vesikanın kaleme alındığı tarih, müstevlilerin Anadolu'yu bölge bölge işgale başladıkları; rahmetli Atatürk'ün de Mustafa Kemal Paşa olarak Ankara'ya ayak bastığı ve Ankara'da kurulan Milli Hükümet'in gayri meşru sayıldığı, onu hatta bizzat Ankara kazalarından bir kısmının tanımadığı ve bir kısmının da tanımakta tereddüt ettiği en nazik ve buhranlı sıralara rastlar. Vesika, o zaman Ankara Müftüsü (Cumhuriyet Hükümetinin ilk Diyanet İşleri Reisi) olan Mehmet Rifat Efendi başta olmak üzere, düşman istilası altında bulunmayan hemen bütün Anadolu'nun müftü, müderris ve vâizlerinin imzasını taşımakta idi. Vesikada Ankara Hükümetinin meşru ve onun açtığı mücadeleye katılmanın dinî bir fariza olduğu; bundan yüz çevireceklerin büyük günaha girecekleri belirtilmekte idi. "Fetâvâ-yi Şerife" başlığını taşıyan bu vesika bütün milleti cihada davet eden bir "Cihad beyannamesi" idi. Din adamlarının bu vesikayı dile getirmeleri ve bayraklaştırmaları üzerinedir ki, Müslüman Türk Milleti, Mustafa Kemal Paşa'nın peşinden cephelere seller gibi boşanmıştır. Neticesi malum. Din adamlarımızın lüzumunu, millet ve memleket hizmetindeki yerini Milli Mücadele tarihimizin baş sahifesine geçirten bu vesikayı arzu edenler *Hakimiyet-i Milliye* (bugünkü adıyla *Ulus*) Gazetesinin 5 Mayıs 1336 tarihli ve 27 sayılı nüshasında ibretle mütalaa edebilirler.

Dünkü o kahraman din adamlarımızın evlatları ve torunları olan bugünkü din adamlarımız da onların kanını ve imanını taşımaktadırlar.

Bugün, onların mahza mâlî durumları müsait olmamak ve tahsil müesseseleri de bulunmamak yüzünden, bir müddet hususî surette yetiştikleri doğrudur. Bu, onlar için noksan sayılsa da, meslekî vazifelerini ifa etmelerine engel sayılamaz. Çünkü bir imamın aslî vazifesi nihayet, Kur'ân-ı Kerîm'i düzgün ve yanlışsız okumak, namazı doğru kıldırmak, namazı bozacak hal ve hareketleri bilip onlardan sakınmaktan ibarettir. Hatipler ise hitabet vazifelerini, Diyanet İşleri Başkanlığınca tertiplenen hutbe mecmualarından okumak suretiyle ifa etmekte ve bunun dışına çıkmak yetkisine sahip bulunmamaktadırlar. Müezzinlere gelince onların vazifesi de, usûlüne göre ezan okumak, kamet getirmekten ibarettir. Cami temizliği ise kendilerine ayrıca yükletilmiştir. Bununla beraber, imam-hatip ve müezzinler de Hayrat Hademesi Nizamnamesine göre, meslekî derslerden başka, Türk ve İslâm tarihi, yurt bilgisi, aritmetik, Türkiye coğrafyası ve sağlık bilgisi gibi kültür derslerinden yapılacak imtihanda muvaffak oldukları takdirde hizmete alınmaktadırlar.

Mütfü, vâiz gibi din adamlarına gelince, onlar sanıldığı kadar çok sayıda değildirler, ancak bin küsurdurlar. Bunların yaşlıcaları, zamanlarında mevcut meslekî tahsil müesseselerinde yetişmişler; gençleri ise, yine mâlî durumlarının müsaadesizliği ve resmî tahsil müessesesinin bulunmaması sebebiyle, hususî surette yetişerek, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Müşavere Kurulu huzurunda verdikleri imtihanlar neticesinde, meslekî yeterliklerini isbat etmişlerdir. Bunların vazifeleri, itikat ve ibadet konularında halka, bilmediklerini öğretmek; onların bu hususta sora-

cakları soruları cevaplamaktan ibaret olmak üzere, kanun ve nizamname ile tayin ve tahdid edilmiş bulunmaktadır. Bununla beraber kendilerinin umumî kültürlerini artırmak maksadıyla Diyanet İşleri Başkanlığınca açılan tekâmül kurslarına isteyerek katılmışlar ve belge almışlardır.

Köy imamlarına gelince, onlar da Köy Kanunu'na göre âmâl-i erbaa (dört işlem), kâfi derecede Türkiye coğrafyası, Türk ve İslâm tarihi, sağlık bilgisi gibi kültür derslerini bildikleri ve okunaklı yazı yazabildikleri anlaşıldıktan sonra tayinleri yapılmaktadır.

Bununla beraber hemen her vilayet ve kaza merkezinde, Hayrat Hademesi'nin meslekî ve umumî kültürlerini artırmak maksadıyla açılmış olan tekâmül kurslarına şehir ve köy imamlarının seve seve katıldıkları ve dersleri alaka ile takip ettikleri de memnuniyetle müşahede edilmektedir.

Kendilerini din, millet ve vatan hizmetine vakfeden ve "Hayrat Hademesi" diye anılan bu din adamlarımız hakkında "Doğru yoldadırlar." denilmeyecek de ne denilecekti?

Faraza, onlar kış yaz, soğuk sıcak demeyip gece karanlığında yatak ve yuvalarından ayrılıp camileri açmak, minarelerin karanlık, dik ve daracık merdivenlerinden kıvrıla kıvrıla çıkarak ezan okumak, namaz kıdırmak, camileri silip süpürmek, Müslümanlardan fâni hayata göz yumanları yıkamak, kefenlemek, cenaze namazlarını kıldırmak ve nihayet toprağa tevdi etmek gibi dinî hizmetleri üzerlerine almamış olsalardı halimiz nice olurdu? Sayın Reşat Kaynar veya Şefik İnan veya onlar gibi düşünenler, acaba bu hizmetlerden herhangi birisini Müslüman olmaları itibariyle, bir defa bile olsun ifa etmek istek ve iktidarını kendilerinde bulabilecekler mi idi? Bulamayacaklarına göre bu hizmetleri seve seve ifa edenleri incitmeseler, kendilerinin ihsanlarından vazgeçtik, gölge etmeseler olmaz mı?

Not:

Bu uzun yazımızı bitirdiğimiz sırada 15.1.1963 tarihli Milliyet gazetesinde Şefik İnan imzasıyla çıkan ve Reşat Kaynar'ın yazısından ilham ve cesaret alan (% 92) başlıklı yazı ile karşılaştık.

Yazımız, bu yazıya da cevap teşkil etmekle beraber Şefik İnan'ın yazısındaki yanlışlardan birisine burada okuyucuların dikkatini çekmekle iktifa edeceğiz. O da, Şefik İnan'ın "Kur'ân'da bir âyet vardır der ki: İnsanı Allah'a götüren yollar, kullar sayısıncadır." sözüdür.

Kur'ân-ı Kerîm'de böyle bir âyet yoktur. Şefik İnan'a; dinî konularda konuşurken, yazarken dikkatli olmasını tavsiye ederiz.

Asr-ı Saâdet[91]

Asr kelimesi, Arap dilinde, türlü anlamlı bir kelime olup dehr, zaman anlamına da gelir.

Asr-ı saâdet terkibi; son zamanlarda Türkiye'de, özellikle bazı dînî yayınlarda, Peygamberimiz Aleyhisselâm'ın yaşadığı asır hakkında kullanılmağa başlamış ve hattâ, Hindli merhum Şiblî'nin *Sîretü'n-Nebî*'si, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi sâhibi tarafından 1928 yılında *Asr-ı Saâdet* ismiyle yayınlanmıştır.

Bu tutku; müteaddid ashab-ı kiram tarafından rivayet edilen ve meallerini sunacağımız hadîslerle benzeri hadîslerden mülhem sayılabilir.

---

[91] Bu metin, M. Âsım Köksal tarafından ansiklopedi maddesi olarak hazırlanmış ve onun metrûkâtı arasında bulunmuş olup bu haliyle daha önce yayınlanmamıştır. Dipnotlar hazfedilmiştir.

Ashabdan bir zat tarafından, Peygamberimiz Aleyhisselâm'a:

"İnsanların, en hayırlıları, hangileridir?" diye sorulunca, Peygamberimiz Aleyhisselâm:

"Sizin en hayırlınız, içlerine gönderilmiş olduğum şu ümmettir."

Sonra, ikinci, sonra, üçüncü asırdakilerdir!" buyurmuştur.

Sîd b. Temîm de, demiştir ki:

"'Yâ Resûlallah! Ümmetinin hangileri, en hayırlılarıdır?' diye sordum.

Resûlullah:

'Ben ve benim asrımdakilerdir!' buyurdu.

'Onlardan sonra, ne gibileridir, hangileridir Yâ Resûlallah?' diye sordum.

'Onlardan sonra, ikinci Karn (asr)dakilerdir!' buyurdu.

'Onlardan sonra, ne gibileridir, hangileridir yâ Resûlallah?' diye sordum.

'Onlardan sonra, üçüncü Karn (asr)dakilerdir!' buyurdu..."

Karn: on yıldan, yüz yıla kadar olan zaman anlamına geldiği gibi, aynı devirde yaşayan insan topluluğu anlamına da gelir.

Meallerini sunduğumuz, bazı rivayet farklarına rağmen, aynı konuyu aynı şekilde dile getiren ve sıhhatleri, hadîs otoritelerince de, sâbit bulunan bu hadîs-i şeriflerin açık ve kesin beyanları göz önünde tutulunca, "Asr-ı Saâdet"i, ashab, tâbiîn ve tâbiîn'in tâbi'leri olmak üzre üç devreye şâmil saymak gerekir ve doğru olur.

Dinsiz Ahlâk Olabilir Mi?[92]

Bu yazımızda ahlâkın dinden ilham ve kuvvet alıp almadığını, İslâm ahlâkının felsefî ahlâka üstünlüğünü kısaca belirtmeye çalışacağız.

Batılı büyük düşünürlerden Montesquieu *Kanunların Ruhu* adlı kitabının birinci faslının sonunda der ki: "İnsan, fizikî bir yaratık olmak itibariyle öteki cisimler gibi dâimî kanunlara tâbidir. İdrak sahibi bir yaratık olması itibariyle de Tanrı'nın koyduğu kanunlara devamlı surette riayetsizlik eder. Kendi tarafından düzenlenen ve kabul olunanları da değiştirir durur. Kendini idare etmesi lazımdır. Fakat zekâ ve kudreti sınırlıdır. Fâni olan idrak sahibi bütün yaratıklar gibi, insan da bilgisizliğe ve yanılmaya uğrar. Bir yandan edindiği bilgileri, öte yandan kaybeder. İnsan, duygulu bir varlık olduğundan, binlerce ihtirasın hedefidir. Böyle bir yaratık, Yaratıcısını her an unutabilirdi; Cenab-ı Hak onu dinî kanunlarla uyardı. Öyle bir yaratık, kendini de daima unutabilirdi. Filozoflar onu ahlâkî kanun ve prensiplerle uyardılar. Sosyal bir toplum içinde yaşamak üzere yaratılmış olduğundan temasta bulunduğu ferdleri unutabilirdi; hakimler, siyasî ve medenî kanunlar koyarak onu vazifesini yapmağa davet ettiler."

Montesquieu'nun bu sözlerine göre, ahlâkî kanun ve düsturları filozoflar ortaya koymuş oluyorlar.

Din adamlarına göre ise ahlâkın kaynağı vahy ve semâvî kitaplardır. Hazret-i Âdem'den Hazret-i Muhammed'e kadar gelen peygamberler, insanlara ilahî hükümleri bildirmiş ve binnetice ahlâkı da öğretmişlerdir.

Kanaatımizce, bu iki görüş arasında hakikatte ayrılık

---

[92] *Diyânet Aylık İlmî Dergi*, II, s.5, sy. 4; s.6-7, sy. 28.

ve aykırılık yoktur. Çünkü muhtelif zamanlarda yetişen filozofların zaman ve mekânları, ya bir peygamberin zuhuru zamanına yahut o zamanın tesiri altında bulunan zamana rastladığı cihetle, filozoflar tarafından ortaya konulmuş olan ahlâkî düsturlar ve prensipler de bu suretle peygamberlerin telkinlerine varıp dayanır.

Din ile ahlâk arasında sıkı bir münasebet ve bağ mevcuttur. Dine dayanmayan ahlâkın usûl ve kuralları ne kadar sağlam olursa olsun köksüz bir ağaç gibi gerçek feyizden mahrum ve er geç kurumaya mahkûmdur.

Önceleri ahlâk, Hazret-i Süleyman'ın Meselleri, meşhur eski Yunan mütefekkirlerinin vecizeleri, Lysias gibi şairlerin şiirleri ile umumî tavsiyeler ve sohbetler halinde öğretilirdi. Sonraları, Yunanistan ve Roma mekteplerinde ilim halinde Pisagor, Sokrat, Eflatun ve Aristo gibi filozofların felsefî eğitimlerinde yer almış, bilhassa Aristo tarafından müstakil bir ilim olarak düzenlenmiştir. Son zamanlarda ise ahlâk; ilmü'n-nefs (psikoloji), mantık, metafizik gibi felsefî bilgiler arasına katılmıştır.

Felsefî ahlâk; başlıca, lezzet, menfaat ve vazife prensipleri üzerine kurulmak istenilmektedir.

Ahlâkı, vazife üzerine kurmak isteyenler arasında bulunan Kant ahlâk için akla dayanan bir vazife ve mesuliyet kaynağı kabul eder. Ve vazife inancının, kanun inancını gerektireceğini ve bunun için vazifeye dayanan bir kanun ahlâkı olduğunu söyler; kanuna saygı ve itaati, ahlâkın en yüksek basamağı sayar, bununla beraber, Kant'ın vazifeyi, ahlâk için tam ve kesin bir temel saymadığı da şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "Vazife, ey büyük ve yüce kelime! Sana yaraşan kaynak nedir? Acaba sana yaraşan kökü nerede bulmalı?"

Ahlâk için kök diye sarıldığı vazifenin bir dal olduğunu anlayan Kant'ın aradığı kök, şüphe yok ki İlahî vahiydi, dindi.

Hayatın gayesi, ahlâkın kökü, ne zevk, ne menfaat, ne de vicdan olabilir. Bunlar da ayrıca birer köke, beslenecekleri birer kaynağa bağlanmak ihtiyacındadırlar.

Hoşumuza giden veya bize faydalı olan şeyleri hayır, hoşumuza gitmeyen veya bize faydalı olmayan şeyleri şer sayacak olursak sosyal düzenden, ahlâkdan eser kalır mı?

Maddî menfaatler ve arzular uğrunda birbirlerini boğazlamak fırsatını elde eden insanları, vicdanlarının sesi mi, yoksa uhrevî sorumluluk kaygısı ve korkusu mu geri durdurabilir?

Ahlâkî bir düsturun bütün kıymet ve önemi onun pratik değerindedir.

İslâm ahlâkı, nazariyeden ziyade, pratik bir değer taşır. Çünkü Peygamberimiz ancak ahlâkî üstünlükleri tamamlamak için gönderildiğini, İslâmiyet'in huy güzelliğinden ibaret olduğunu bildirir. Nitekim Kur'ân'da da Peygamberimiz'e "Sen, ahlâkın en yükseğine sahipsin." buyurulur.

İslâm ahlâkı, Kur'ân'a ve Peygamberimiz'in onu açıklayan sünnetine (sözlerine ve gidişatına) dayanır.

Kur'ân'da, insanların, yaratılışları itibariyle bedence ve ruhca en güzel bir biçimde yaratılmış, en şerefli varlık oldukları bildirildiği gibi, heva ve hevesleri peşinde sürüklendikleri takdirde en aşağı derecelere düşecekleri ve bundan korunmak için de Allah'a iman ve yararlı işler yapmanın gerektiği (Tin: 4-6); insanların başıboş bırakılmayacakları (Kıyame: 36) haber verilir.

Yararlı işlerden maksat, Allah'a ibadet, insanın kendisine, ailesine, milletine bütün insanlara varıncaya kadar yaptığı faydalı fiil ve hareketlerdir.

Felsefenin en salim, en sağlam ahlâk prensiplerinden hiçbirinin İslâmiyet'te ihmal edilmemiş olduğu görülür.

Felsefî ahlâkın en önemli düsturlarından birisi, insanın işlerinde hür ve iradesine sahip olmasıdır. Filhakika, iradesine sahip bulunmayan bir kimsenin işlerinde ahlâkî bir değer ve sorumluluk aranılamaz.

Kur'ân: "İnsanın eline geçecek olan, çalıştığı şeyden başkası değildir. Çalışmasının karşılığı da yakında görülür." (Necm: 39-40)

"Kim, zerre ağırlığınca hayır işlerse onu görür. Kim zerre ağırlığınca kötülük işlerse onu görür." (Zilzal: 7-8)

"İyi, hayırlı iş yapan kendine, kendi yararına, kötü iş yapan da kendi zararına çalışmış olur." (Fussilet: 46) mealindeki âyetleriyle insanın iradesine sahip ve işlerinde serbest olduğunu açıkça bildirir.

Felsefî ahlâk kurallarından ahlâkî sorumluluk formülü de İslâmiyet'te en dikkate değer şekilde yer alır. Kur'ân'da şöyle buyurulur:

"Allah yaptığından sorumlu değildir. Halbuki insanlar sorumludurlar." (Enbiya: 23) "Bir kavim kendi seciyelerini değiştirmedikçe Allah da onlara vermiş olduğu şeyleri, ihsan ettiği nimetleri değiştirmez..." (Rad: 11) "Siz nefsinizde olanı açıklasanız da, gizli tutsanız da Allah sizden onun hesabını soracaktır." (Bakara: 284) "Şüphe yok ki kulak, göz, kalb... Bunların hepsinden dolayı insana sorulacaktır." (İsra: 36)

Peygamberimiz (s.a.s.) de şöyle buyurur:

"Kıyamet gününde âdemoğlu beş şeyden sorulmadıkça Rabbinin huzurundan ayrılmaz: Ömrünü ne ile tükettiğinden, ne suretle geçirdiğinden, gençliğini ne ile yıprattığından, malını nereden kazanıp nereye sarf ettiğinden, ilmi ile ne türlü hareket ettiğinden."

“Kim kıyamet gününde sıkı bir hesaba çekilirse azab olunur, yahut helak olur.”

İslâmiyet; mesuliyet konusunda birinin suçundan dolayı başkasını cezalandırmaz. Kur’ân’da bu hususta şöyle buyurulur: *“İşte onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandığınız da kendinizedir. Onların yaptıklarından siz sorulmazsınız.” (Bakara: 134).*

Yapılan hayır ve şer şümûllü, başkalarına sirayet edecek mahiyette ise bundan dolayı insanın faydalanması ve zararlanması mümkündür. Bu konuda Kur’ân’da şöyle buyurulur: “Kıyamet gününde kendi günahlarını tamamiyle yüklendikten başka bir de anlamadan, dinlemeden sapkınlığa sürükledikleri kimselerin günahlarını yüklenenlerin günahı ne fena, ne ağırdır!” (Nahl: 25).

Peygamberimiz de şöyle buyurur:

“Kim iyi bir âdet ortaya koyarsa hem bunun karşılığına, hem de onunla hareket edenlerin alacakları mükafat kadar bir karşılığa nail olur. Kim de fena bir adet ortaya koyarsa kıyamet gününe kadar hem kendi amelinin günahını, hem de onunla âmil olanların günahını yüklenir.”

İslâm ahlâkında sorumluluk, peygamberlere dahi teşmil olunur. Kur’ân’da şöyle buyurulur: *“Herhalde kendilerine peygamber gönderdiğimiz ümmetleri sorguya çekeceğimiz gibi, peygamberleri de sorguya çekeceğiz.”* (A’raf: 6).

Sorumluluk konusunda Peygamberimiz’in hadisleri ne kadar şumûllü ve dikkat çekicidir: “İyi biliniz ki, her biriniz çobansınız ve her biriniz sürüsünden sorumludur. İnsanlara önderlik eden çobandır ve idare ettiklerinden sorumludur. Erkek, evindeki çoluk çocuğunun çobanıdır ve onların idaresinden sorumludur. Kadın, kocasının evinin çobanıdır ve onun idaresinden sorumludur. Hizmetçi,

efendisinin malının çobanıdır ve ondan sorumludur. Hülasa iyi biliniz ki hepiniz çobansınız ve hepiniz idareniz altındakilerden sorumlusunuz."

Felsefî ahlâk müeyyidelerinden vicdanî sorumluluk düsturuna gelince: İnsan vicdanının iyiyi, kötüyü seçmeye yarayacak bir kuvvet, bir meleke olduğuna ve bunu insanı hayra götürmeye, kötülükten çevirmeye kâfi geleceğine kani olunmuş ve fakat herkes tarafından onun sesine kulak verilmeyişine hayret edilmiş, vicdanın bu yolda başlı başına bir müeyyide olamayacağına dikkat edilmemiştir.

İslâmiyet; vicdanı da, hayır ve şerri de en açık şekilde tarif etmiştir. Gerçekten, insanda hayra, iyiliğe karşı yaratılıştan bir meyil, şerre ve fenalığa karşı da bir nefret hissi vardır. Cenab-ı Hak, insana hayrı şerri birbirinden ayıracak bir kuvvet bahşetmiştir. Kur'ân'da şöyle buyurulur: "Allah nefse kötülükleri de, Allah'tan korkmayı da, hayrı da, şerri de ilham suretiyle bildirdi." (Şems: 8)

Peygamberimiz (s.a.s.) de şöyle buyurur:

"İyilik, hayır ve fazilet, kalbin sükûnet ve rahatlık duyduğu, yatıştığı şeydir. Kötülük ve günah da içini sıkan, tırmalayan şeydir. Aksine fetva verseler de aldırma.", "İçini tırmalayan, seni rahatsız eden şeyi bırak.", "İyilik güzel ahlâk, kötülük de göğsünü, içini rahatsız eden şeylerle halkın bilmesini istemediğin şeylerdir.", "İyilik ve hayır, içinin kolayca kabul ettiği ve kalbinin yatıştığı şeydir. Kötülük de içinin kolay kolay kabul etmediği, kalbinin yatışmadığı şeylerdir. Aksine fetva verseler de aldırma.", "Halkın senden görmesini istemediğin şeyi yalnız iken de, kendi kendine iken de yapma.", "Sana fetva verseler de bir kere de kalbine danış."

İslâmiyet, vicdanın sesine kulak verilmesini isterken, aynı zamanda birtakım manevî şer kuvvetlerinin aynı ka-

naldan insana kötülükler fısıldadığını da haber vererek bizi dikkate davet etmek suretiyle, felsefî ahlâk kurucularının takılıp şaşırıp kaldıkları noktalardan ileri geçirir.

Hülasa dine dayanmayan, dinden kuvvet almayan vicdan sorumluluğu veya hemcinsimize karşı sorumluluk prensipleri, ahlâkın başlı başına müeyyideleri olamaz ve sosyal toplum düzenini sağlayamazlar. Voltaire'in dediği gibi "Dinsiz, yani uhrevî sorumluluk endişesi duymayan bir kimse, cezasız kalacağını bilse, her çeşit kötülüğü işlemeyi göze alırdı."

Felsefî ahlâka göre vazife, ahlâkın temelidir. Bunun içindir ki, "başkalarının bize yapmalarını istediğimizi bizim de onlara yapmamız, bize yapılmasını istemediğimiz şeyi bizim de onlara yapmamamız gerektiği" esası tespit edilmiştir. Bu düstur Peygamberimiz'in (s.a.s.) hadisinde şöyle ifadesini bulur: "Halkın sana yapmasını istediğin şeyi sen de onlara yap. Halkın sana yapmasını istemediğin şeyle halkı rahatsız etme."

Amelde, ihlas ve samimiyetin İslâmiyet'te büyük önemi vardır. Peygamberimiz şöyle buyurur: "Allah sizin suretlerinize ve işlediklerinize bakmaz, kalblerinize ve niyetlerinize bakar.", "Ey insanlar! Amellerinizin Allah rızası için olmasına, ona başka bir niyet karışmamasına dikkat ediniz. Çünkü Allah, amellerden ancak halis olarak kendi rızası için yapılanlardan başkasını kabul etmez.", "Allah, amelin yalnız halis olanını ve kendi rızası gözetilerek yapılanını kabul eder. Menfaat, nam ve şöhret kazanmak maksadıyla yapılan ameller için sahibine bir şey yoktur."

Felsefî ahlâktaki "Vazife, vazife olduğu için yapılır." düsturu, İslâmiyet'te "Bir vacip, Allah'ın emri olduğu için yapılır." esasıyla paraleldir.

Felsefî ahlâk kurucuları, insanların kabiliyet ve derece farklarını da göz önünde tutmamışlardır. İslâm ahlâkında ise insanlar şöyle gruplandırılmıştır:

a) Maddî hayattan ve maddî menfaatten başka bir şey düşünmeyenler,

b) Fiil ve hareketlerinde, cennet ümidi ve cehennem korkusu hâkim olanlar,

c) Allah'a yaklaşmaya, ilahî rızayı kazanmaya nailiyetten başka bir şey gözetmeyenler.

Felsefî ahlâk düsturları olmak üzere ortaya atılan prensiplerin, dinî emir ve tavsiyeler arasında bulundukları sabit olunca, felsefî ahlâkın dahi dine dayandığını ve dine dayanmayan ahlâkın müeyyidesiz birer nazariyeden ibaret kalacağını kabul ve itiraf etmek gerekmez mi?

Kalp ve Nefsin Mertebeleri[93]

(…) Tasavvuf; kalbi, kötü huylardan temizlemek ve Resûlullah Aleyhisselâm'ın şeriatına tâbi olmak diye de tarif edilir.

Kalbsiz bir beden düşünülemeyeceği gibi, tasavvufsuz İslâmiyet de düşünülemez.

İslâmiyet kalbe, kalb temizliğine büyük ehemmiyet vermiştir.

Çünkü kalb, insanın maddî ve mânevî hayatını düzenleyen yegâne uzuvdur.

Bunun içindir ki Peygamberimiz: "Haberiniz olsun ki bedenin içinde bir et parçası var!

O, iyi olunca, bütün beden iyi olur.

---

[93] Fehmi Kuyumcu'nun *Evliyanın Dilinden* adlı eserine yazdığı takrizden.

O, bozuk olunca, bütün beden de bozuk olur.

İşte, o et parçası, kalbdir!" buyurmuştur.

Yine Peygamberimiz'in mübârek hadislerinden öğreniyoruz ki; dört türlü kalb vardır:

1. Saf ve parlak olan kalb, mü'minlerin kalbidir. Bundan iman nûru, güneş gibi parıldar.

2. Kapalı ve örtülü olan kalb, kâfir ve münkirlerin kalbidir.

3. Tersine çevrilmiş olan kalb, münâfıkların kalbidir ki onlar, gerçeği tanıdıktan sonra inkâr yolunu tutarlar.

4. İki yüzlü kalb, içinde hem îman, hem nifak bulunan kalb olup kan ve irinle gelişen bir çıbana benzer ki, bunlardan hangisi diğerine galebe çalarsa, onu batırır ve geriletir.

Hemen herkes, her zaman, kalbinin temizliğini ileri sürer ve gidişâtına bakılmamasını ister.

Halbuki, kalb, insanın ancak gidişâtına göre kirli veya temiz olur.

Kalbi kirleten ve karartan, işlenilen günâhlar ve kötülüklerdir.

Bir hadis-i şerife göre: Mü'min, bir günah işleyince, kalbine siyah bir nokta konulur.

Tövbe ve istiğfar edince (o günâhı işlediğine pişman olup Allah'dan yarlığanmak dileyince) kalbinden o noktalar silinir.

Eğer o kul, günâha tekrar döner ve günâhını artırırsa, siyah noktalar da, kalbini kaplayıncaya kadar artırılır ki, işte, bu, Allah'ın: "Hayır! Öyle değil, doğrusu, onların kazandıkları günâhlar kalblerini kaplamıştır!" diyerek andığı pastır!

O halde, dünyada günâhlardan, kötülüklerden geri durmayan bir insanın, kalbinin temizliğinden bahsetmesi yersiz olur.

Âhirette ise, selîm, hâlis ve pâk olarak Allah'a yönel-

miş, bağlanmış olan kalbden başkası işe yaramayacak, insanı, kurtaramayacaktır.

Bu gerçek, Kur'ân-ı Kerîm'de açıklanmış, bir şâirimiz de:

Sanma ey Hâce ki senden zer ü sîm isterler,
Yevme lâ yenfau'da kalb-i selîm isterler!

diyerek bu gerçeği dile getirmiştir.

Kalbi tasfiye ve temizleme işinde nefs terbiyesi başta gelir.

Çünkü, nefs, insana sâdece kötülüğü emreden, insanı kötü yollarda yürütmeye uğraşan bir kuvvettir.

Nefsin böyle olduğu, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yusuf'un dilinden açıklanmıştır.

Nefsin ilk hâli, kötülüklerle yoğrulduğu hâlidir.

Nefs terbiye edilince, levvâme hâlini kazanır ki bu, yapılan kötülüklerden nedâmet ve pişmanlık duyma hâlidir.

Nefs, biraz daha terbiye edilip olgunlaştırıldığı zaman, yapılacak işlerin iyiliği veya kötülüğü hakkında duygulanma hâli kazanılır.

Mutmainne hâli, nefsin, yatışma, olgunlaşma hâli olup bu, evliyâlığın, Allah dostluğunun ilk basamağıdır.

Nefs, daha çok olgunlaştığı zaman, Allah'dan gelen acı, tatlı her şeyi hoş karşılama ve herkesi hoş görme melekesi kazanılır.

Nefs biraz daha olgunlaşınca, Allah tarafından hoş karşılanma mertebesine ulaşılır.

Bu marzıyye mertebesi, mürşid-i kâmillik, insan-ı kâmillik mertebesi olup insan, bu mertebede zaman zaman İlâhî rızaya mazhariyetle müjdelenir.

Nefsin sâfiye hâli, Peygamberlere mahsustur.

Nefs terbiyesi, düşmanla savaşmaktan daha çetin bir iştir.

Allah yolunu tâkib ederek nefs terbiyesini başaranlar, Allah'ın velî kulları arasına girmiş, gerçekten kâmil ve olgun birer insan olmuş olurlar. (...)

Veliler ve Gayb Erenleri[94]

Peygamberimiz bir gün sahâbîlerine: "Size, hayırlı olanlarınızı haber vereyim mi?" diye sormuştu.

"Evet Ya Resûlallah! Haber ver!" dediler. Peygamberimiz: "Sizin hayırlı olanlarınız, onlardır ki, kendileri görüldükleri zaman, Yüce Allah hatırlanır, anılır.[95]

Onlar, aralarında ne bir akrabalık, ne de alışveriş edecekleri bir mal ilişkisi bulunmadığı halde, sırf Allah'ın rahmeti ile Allah'da birleşip sevişirler.

Vallahi onların yüzleri nur, kendileri de, nurdan minber üzerindedirler.

İnsanlar korktukları zaman, onlar korkmayacaklar; insanlar mahzun oldukları zaman, onlar mahzun olmayacaklardır." buyurdu ve (Haberiniz olsun ki: Allah'ın velî kulları için hiçbir korku yoktur. Onlar, mahzun da olacak değillerdir.) mealli âyeti okudu.[96]

"Allah'ın velî kulları, tam bir iman ile Allah'ın buyruklarını yerine getirir, yasakladıklarından da sakınır olanlar ki; dünya hayatında da, âhirette de, müjde onlarındır."[97]

Peygamberimiz, onların vasıflarını da, şöyle açıklamışlardır:

---

94 *Ahmed Kuddûsî*, 2001, 15-19.

95 Ahmed b. Hanbel, *Müsned* VI, s.459, Taberi, *Tefsir* II, s.132; Ebu Nuaymü'l-Isbahânî, *Hilyetü'l Evliya*, I, s.61.

96 Taberî, *Tefsir*, II, 132; Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 5.

97 Yunus: 63-64.

1) Onlar, Rablerinin rahmetinin genişliğinden dolayı açıktan gülerler, azâb-ı ilâhînin şiddetinden korkarak gizlice ağlarlar.

2) Sabah-akşam mescidlerde, temiz ve pâk evlerde Rablerini zikrederler.

3) Umarak, korkarak dilleriyle yalvarır; ellerini açarak, indirerek dileklerde bulunurlar.

4) Evvel ve âhir onların kalbleri, Rablerine kavuşmayı özler dururdur.

5) Onların geçimleri, halkın üzerine hafif, kendilerine ise ağırdır.

6) Onlar yeryüzünde yalın ayak, edeple, karınca yürüyüşü ile, sükûnetle yürürler.

7) Allah'a yaklaştıracak amellere yapışırlar.

8) Eski, yamalı elbise giyerler.

9) Kesin delillere tâbî olurlar.

10) Kur'ân okurlar.

11) Allah'a yaklaştırıcı ameller sunarlar.

12) Onların bedenleri yerde, gözleri semâdadır.

13) Ayakları yerde, kalbleri semâdadır.

14) Kendileri yerde, gönülleri Arş'ın yanındadır.

15) Ruhları dünyada; akılları, fikirleri âhirettedir.

16) Kabirleri dünyada, makamları Yüce Rablerinin katındadır.[98]

Ashâb-ı kiramdan Abdullah b. Ömer'in bildirdiğine göre, Peygamberimiz: "Ümmetimin her asırda hayırlıları beş yüzdür, Ebdâl'i de, kırktır.

Ne beş yüzler eksilir, ne de kırklar.

---

[98] Ebu Nuaym, *Hilye* I, s.16-17

Ne zaman kırklardan birisi ölürse, Yüce Allah beş yüzlerden birisiyle, onun yerini doldurur.” buyurdu.

“Ya Resûlallah! Onların ne gibi işler işlediklerini de bize haber ver!” dediler.

Peygamberimiz:

“Onlar, zulüm ve haksızlıklarını gördükleri kimseleri, bağışlarlar;

Kötülüklere karşı, iyilik yaparlar;

Yüce Allah’ın, kendilerine verdiği ihsanlardan, birbirlerine ihsanda bulunurlar.” buyurdu.

Âshâb-ı kiramdan Abdullah b. Mes’ud’un, Peygamberimiz’den rivayet ettiğine göre de:

“Yüce Allah’ın kullarından, üç yüzünün kalbleri, Âdem Aleyhisselam’ın kalbi üzeredir.

Kırkının kalbleri, Mûsâ Aleyhisselam’ın kalbi üzeredir.

Yedisinin kalbleri, İbrahim Aleyhisselam’ın kalbi üzeredir.

Beşinin kalbleri, Cebrail Aleyhisselam’ın kalbi üzeredir.

Üçünün kalbleri, Mîkâil Aleyhisselam’ın kalbi üzeredir.

Birisinin kalbi, İsrâfil Aleyhisselam’ın kalbi üzeredir.

Bir kalb üzere olan vefat edince, onun yerine Yüce Allah, üçlerden birini geçirir.

Üçlerden biri vefat edince, onun yerine Yüce Allah beşlerden birini geçirir.

Yedilerden biri vefat edince, onun yerine Yüce Allah kırklardan birini geçirir.

Kırklardan biri vefat edince, onun yerine Yüce Allah üç yüzlerden birini geçirir.

Üç yüzlerden biri vefat edince, onun yerine Yüce Allah, halktan (elverişli) birini geçirir.

Diriltmeler, öldürmeler, yağışlar, bitkiler, belâların def’i bunlarla olur!”

Abdullah b. Mes'ud'a: "Onlarla diriltmeler, öldürmeler nasıl olur?" diye soruldu.

Abdullah b. Mes'ud: "Onlar, milletlerin çoğalmasını Allah'dan dilerler, milletler çoğalır.

Cebbar ve zâlimler, onların duâlarıyla mahv ve helâk olurlar.

Onlar yağmur dilerler, yağmur yağar. Yerden bitkiler, onların dilekleriyle biter.

Belâların her türlüsü, onların duâlarıyla kalkar!" dedi.[99]

Ebdal ve Evtad

Peygamberimiz, bir hadis-i şeriflerinde: "Hemdan'lar, yardıma koştukları ve sıkıntılara katlandıkları müddetçe, ne güzel kabiledirler!

İslâm Ebdâl'ı da, Evtâd'ı da onların içindedirler!" buyurmuştur.[100]

Ebdal: Yüce Allah'ın çok ibâdet edici evliya kulları olup onlardan birisi vefat ettiği zaman, yerine başka birisi geçirildiği için, kendilerine Ebdal denilmiştir.[101]

Ebdal: Yüce Allah'ın velî kullarından yeryüzünde ikâmet ettirdiği yetmiş kişilik bir cemaat olup onlardan kırkı Şam ülkesinde, otuzu da diğer ülkelerde bulunurlar.[102]

Veted kelimesinin cem'i olan *Evtad*, lügatta kazık demektir ki, bir şeyi ayakta tutmaya, berkiştirmeye sebep olur.[103]

Tasavvufta *Evtad*: Yüce Allah'ın velî kullarından dört

---

[99] Ebu Nuaym, *Hilye* I, s.8-9
[100] İbn Sa'd, *Tabakat* I, s.341, İbn Esir, *Üsüdü'l-Gâbe* II, s.57
[101] İbn Esir, *Nihaye* I, s.107
[102] Fîruzâbâdî, *Kâmûs* I, s.344
[103] Fîruzâbâdî, *Kâmûs* I, s.356

kişi olup her biri dünyanın şark, garb, şimal, cenub gibi- dört cihetinden birer cihette bulunur.[104]

Kutub, Gavs, Kutbu'l-Aktâb

Kutb, lügatta: Topluluğun işlerini çekip çeviren ulu kişisine denir. Cem'i "*Aktab*" gelir.[105]

Kutb'a, sıkıntıya düşüldüğü, darda kalındığı zaman, sığınılması ve kendisinin yardım ve himmeti istenilmesi bakımından da, *Gavs* denilir.

Gavs her devirde tek, Kutb ise müteaddid olur.[106]

Kutub, dâima Yüce Allah'ın nazarında bulunur. Yüce Allah, ona ledün ilminden en büyük hazzı vermiştir.

O, şumûllü feyiz ölçüsü elinde olduğu halde -rûhun, bedende dolaştığı gibi- kâinatın içinde ve dışında dolaşır durur.

Onun feyiz ölçüsü, ilmine tâbidir; ilmi de, Cenâb-ı Hakk'ın ilmine tâbidir.

Cenâb-ı Hakk'ın ilmi ise, oluşmamış bulunan mâhiyetlere tâbidir.

Ulvî ve süflî kâinat üzerinde onun feyzi cârîdir.

Kendisi, insan oluşu îtibarıyla değil, maddî ve mânevî hasletleri îtibarıyla İsrafil'in kalbi üzeredir.

Cebrail'in hükmü, insanın ilk yaratılışında, insan ruhunun hükmü gibidir.

Mikail'in hükmü, ondaki câzibe hükmü gibidir.

Azrail'in hükmü de, ondaki dâfia gücünün hükmü gibidir.

Kutbiyyetü'l-Kübrâ (En büyük kutubluk) ki, bu, Kut-

---

[104] Muhyiddînü'l Arabî, *Istılâhâtu's-Sûfiyye* s.4, Seyyid Şerif, *Ta'rîfât* s.26
[105] Fîruzâbadî, I, s.122
[106] Seyyid Şerif, *Ta'rîfât* s.109, 119.

bu'l-Aktâb'lık mertebesi olup Muhammed Aleyhisselam'ın nübüvvetinin bâtınına mazhariyettir.[107]

Hristiyanlık Propagandası Münasebetiyle Açıklama[108]

Son zamanlarda misyonerlerin yurdumuzda Hristiyanlık propagandasına giriştikleri; *Kutsal Sözler*, *Mektuplaşma Kursu* adıyla bastırdıkları broşür ve mektupları, *Ben İyi Çobanım* adı altında yayınladıkları Yuhanna İncili'ni bol bol dağıttırdıkları görülmektedir.

Sözü edilen yayınlarda Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu ve insanlığın tek kurtarıcısı olduğu, âdemoğullarını taşıyageldikleri ilk günahın yükünden –canını feda etmek suretiyle- kurtardığı iddia ediliyor. İnsanları Allah'a eriştirecek tek vasıta ve vesilenin o olduğu, ona tâbi olmadıkça yeni ve ebedî bir hayata kavuşmaya imkân olmadığı… ileri sürülüyor. Hülâsa, yalnız Hz. İsa'ya ve onun kitabı olan İncillere inanılması ve bel bağlanması isteniliyor.

Müslümanların Hz. İsa ve Allah Teâlâ Hakkında Kur'ân'a Dayanan İnançları

Broşürlerinde "Kur'ân bu peygamberi çok iyi tasvir etmektedir." diyerek Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. İsa hakkındaki beyânâtını benimsediklerini açıklayan Hristiyanlık propagandacılarının Müslümanları bu hususta imana davet edeceklerine, kendilerinin Kur'ân-ı Kerîm'e uymayan inançlarını düzeltmeleri, yani Hz. İsa'ya Kur'ân-ı Kerîm'in tasvir ettiği şekilde inanmaları icab etmez mi idi?

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem'i anasız

---

[107] Muhyiddin Arabî, *Istılâhâtu's Sûfiyye*, s.12; Seyyid Şerif, *Ta'rîfat*, s.119.
[108] *İslâmiyet ve Hristiyanlık Hakkında İki Risale*, 2000, 9-14.

babasız yarattığı gibi, Hz. İsa'yı da Hz. Meryem'den babasız yaratmıştır (Âli İmran: 59).

O halde Hz. İsa'ya Allah'ın oğlu demek en büyük iftiradır. Çünkü *"Oğul edinmek Allah'a göre değildir. O, bundan tamamıyla münezzehtir. Allah bir şeyin yaratılmasını istedi mi, ona 'Ol!' der, o da oluverir."* (Meryem: 35).

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. İsa, Allah'ın izniyle bir mucize olarak beşikte iken konuşmuş; "Ben, Allah'ın kuluyum. Allah bana Kitab (İncil) verdi, beni peygamber yaptı. Nerede olsam beni mübarek kıldı. Hayatta bulunduğum müddetçe namaz kılmayı, zekât vermeyi bana emretti. Beni anama hürmetkâr, iyilik edici yaptı, serkeş ve bedbaht yapmadı." demiştir (Meryem: 29-32).

"*Allah, Meryem oğlu Mesih'tir' diyenler küfre varmışlardır. Halbuki Mesih onlara: 'Ey İsrailoğulları!' demişti, 'benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin. Çünkü her kim Allah'a şerik koşarsa Allah ona cenneti haram kılar. Onun yurdu ateştir. Zâlimler (haksızlar) için hiçbir yardımcı yoktur.'*

'Allah üçten biridir' diyenler de küfre varmışlardır. Halbuki Allah'tan başka tanrı yoktur. Eğer söyledikleri sözlerinden geri durmazlarsa, onlardan küfre varanlara herhalde elem verici bir azap dokunacaktır.

Meryem oğlu Mesih, peygamberden başka bir şey değildir. Ondan evvel de peygamberler gelip geçmiştir. Onun anası, mâsiyetlerden uzak bir kadındır. Her ikisi de yemek yerler" (Mâide: 72-75), yani mahluk idiler.

Yine Kur'ân-ı Kerîm'e göre; Cenâb-ı Hak Hz. İsa'ya kıyamet günü *"Ey Meryem oğlu İsa! Sen, halka 'Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki mabud edinin' dedin mi?" diye soracak, Hz. İsa da: "Seni tenzih ve takdis ederim. Bana lâyık*

olmayan sözü söylemekliğim bana yaraşmaz. Şayet bunu söylemiş olsaydım, mutlaka onu bilirdin. Sen, benim nefsimde olanı bilirsin. Ben ise Senin nefsinde olanı bilmem. Gaybları bilen ancak Sensin. Onlara, yalnız bana emrettiğini söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin, dedim. Onların arasında bulunduğum müddetçe onlara tamamıyla şahittim. Ne zaman ki ruhumu aldın, onlara Sen murakıptın. Sen her şeye hakkıyla şahitsin. Eğer onlara azap edersen, onlar Senin kullarındır. Şayet onları yarlığarsan, Sen Aziz ve Hakim'sin" (Mâide: 116-118) diyecektir.

Görülüyor ki Kur'ân-ı Kerîm birer mahluk olan Hz. İsa'ya ve muhterem annesine tanrılık isnad etmek gibi bir inancı imansızlık ve sapkınlık saymakta; bunun insanı âhirette hüsrana uğratacağını bildirmektedir.

Hristiyanlık propagandacıları ise Allah'a, Hz. İsa hakkında "Sevgili oğlum!" (Matta: 3/17) dedirten, gökleri Allah'ın tahtı, yeri de ayaklarının basamağı yaptıran (Matta 5/34-35); Hz. İsa'yı Allah'ın sağında oturtan (Markus 16/19) çoluklu çocuklu bir ulûhiyet inancının, insanları tatmin ve mesud edeceğini zan ve iddia etmektedirler.

Halbuki Kur'ân-ı Kerîm'e dayanan İslâm inancına göre, Cenâb-ı Hakk'ın ne evveli vardır, ne de âhiri. O'ndan başka her şey fânîdir ve yok olacaktır. Bâkî olan ancak Allah'tır. (Hadîd: 23, Kasas: 88, Rahman: 25-26, Hicr: 24).

(...)

Hristiyanların Hs. İsa Hakkında Yanılmalarının Sebebi

İncillerde Cenâb-ı Hak hakkında Peder sözünün kullanıldığı görülür. Bunun hakîkî olarak değil, mecaz olarak

kullanıldığı ve Mâlik, Hâfız mânasına geldiği kabul edilmek gerekir.

Çünkü İncillerde Cenâb-ı Hakk'ın yalnız Hz. İsa'nın değil, insanların da Pederi olduğu yazılıdır (Matta 5/9, 45; Yuhanna 20/17).

Eğer Pederlik, oğulluk Hz. İsa hakkında hakiki mânada ise insanlar hakkında da hakiki mânadadır. O halde, insanların dahi Allah'ın oğulları olmaları lâzım gelir. Bunun Hz. İsa'ya hasrında bir mâna bulunamaz. Eğer Pederlik, oğulluk insanlar hakkında mecaz ise, Hz. İsa hakkında da mecaz olmak icap eder.

Hristiyanlık propagandacılarının inançları hilâfına olarak Hz. İsa'nın peygamberden başka bir şey olmadığı, İncillerin bazı fıkralarında da açıkça ifade edilir. (Matta 21/10-11, 27/35, 13/53, 54, 57, 58).

İlk Günah ve Günahkârlık Faraziyesi

Hristiyanlık propagandacılarının inançlarına göre; Hz. Âdem'in işlediği bir günah yüzünden bütün âdemoğulları günahkâr ve cehennemlik olmuşlar. Hz. İsa, irşada memur olduğu insanların suikastına uğrayarak öldürüldükten üç gün sonra ölüler arasından kalkarak bütün beşeriyeti bu günahtan temizlemiş (Luka 24/47).

İşte, Hristiyanlık propagandacıları bu faraziyeyi ileri sürerek Müslümanları ve herkesi Hristiyanlığa ve Hz. İsa'nın öldürüldüğüne ve öldürüldükten sonra dirildiğine inanmaya davet etmektedirler.

Kur'ân-ı Kerîm'e Göre İlk Günah'ın Mahiyeti

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Âdem ile eşinin cennette yasak olan bir meyveyi, cennette ebedî kalmak emeliyle yemek

suretiyle hataya düştüklerini ve fakat hemen nâdim ve pişman olarak Allah'a yöneldiklerini ve affedildiklerini haber verir (Bakara 35-37). Ne Hz. Âdem ile eşinin, ne de soylarından gelenlerin günahkâr ve cehennemlik olduklarından bahseder. Bilakis, Allah'ın mutlak adalet sahibi olduğunu, hiçbir kimseye başkasının günahını yüklemeyeceğini bildirir. Herkesin ancak kendi işlediğinden sorumlu tutulacağını ilan eder (İsra 15, Necm 38, Zümer 7...)

Şimdi sorarız: Yirminci asır idrakini, akıl ve mantığını bu inanç mı tatmin ve mesud eder; yoksa Hristiyan propagandacılarının yaymaya çalıştıkları üzere Hz. Âdem'in işlediği herhangi bir hatadan bütün beşeriyeti sorumlu tutmak ve sonra da Hz. İsa'yı insanlara öldürtüp onları suçlarından kurtarmak gibi hukuk ve adalet prensiplerini altüst eden akıl ve mantık dışı bir faraziye mi tatmin ve mesud eder? (...)

Diyânet İşleri Reisliği'nin Millet ve Memleket Hizmetinde Daha Verimli ve Başarılı Çalışabilmesi İçin Dileklerim[109]

1. Mevcut müftü ve vâizler arasında belki tamamıyla ehliyetli olanları çoğunlukta değildir. Bunu sağlamak için müftü ve vâizleri sık sık kursa tâbi tutmak yerinde olur.

2. İlâhiyat Fakültesi ile Yüksek İslâm Enstitüleri programları istenilen nitelikte müftü ve vâiz yetiştirmeye elverişli değillerse, programların elverişli hale getirilmesi uygun olur.

3. Ehliyetli köy imamı yetiştirecek okullar açılmalıdır.

4. Mevcut köy imamları sık sık kursa tâbi tutularak yenileri yetişinceye kadar kendilerini yetiştirmek çareleri araştırılmalıdır.

---

[109] M. Âsım Köksal'ın evrakı arasında bulunmuştur. 3/2/1964 tarihli bir başka raporun ilavesi şeklindedir.

5. Köylüye hitap edecek dînî bir gazete çıkarılmalıdır.

6. Haftanın muayyen bir gününde Diyânet İşleri Reisliği kendi radyosundan millete seslenmelidir.

7. Diyanet İşleri Reisliği halk için, köylü için, gençler için, münevverler için din kitapları hazırlatmalı ve yayınlamalıdır.

8. Diyanet İşleri Reisliği, Peygamberimiz'in ahlâkî sözlerini derleyip dilimize çevirmeli ve yayınlamalıdır.

9. Diyanet İşleri Reisliği, ana kaynaklara dayanan ve yabancıların neşriyatını da göz önünde tutan tenkitli ve muhakemeli bir İslâm tarihi yazdırmalı ve yayınlamalıdır.

10. Fasikül fasikül yayınlanmakta olan İslâm Ansiklopedisi, Müslüman olmayanlar tarafından, Müslüman olmayanlar için kaleme alınmıştır. Bunlar İslâm inancı ile bağdaşmayacak görüşleri ve düşünceleri de aksettirmektedirler. Bunun için, yetkili din adamları tarafından bir İslâm Ansiklopedisi yazılmalıdır.

11. Yüksek tahsilli ve başarılı Diyanet mensuplarından her sene muayyen bir sayıda din adamlarının grup halinde medenî dünyaya seyahatleri ve görgülerinin artırılması sağlanmalıdır.

ŞİİRLER

KUTLU DOĞUM

Dünyada en kutlu doğum, doğumudur Peygamberin,
Doğmasını çağlar boyu beklediği göğün, yerin!

İki Cihan Güneşi'nin yüzü suyu hürmetine,
Mekke'deki kıtlık geçti, o yıl oldu bolluk sene.

Yağıyordu bereketler birbirinin arkasından
Tam elli gün sonra idi Eshâb-ı Fil vak'asından.

Beş yüz yetmiş bir senesi, Pazartesi, Yirmi Nisan
Sabah yakın, Âmine'nin yanında var birkaç insan.

Sinmiş yere ılık, mahçup, yaprak, toprak... bir kulübe
Pırıldıyor üzerinde bir tac gibi mavi kubbe!

Uçuşuyor gökyüzünde inci, elmas... kelebekler
Fakat bu gök derin, geniş huşûuyla bir Gün bekler.

Yerin, göğün beklediği O sermedî Güneş, ancak
Belliydi ki Âmine'nin evciğinden parlayacak!

Muhammed'in doğduğu Ev, Âmine'nin sessiz evi,
Budur işte Arş'ı, Ferş'i... tutuşturan bir pertevi!

Ümmü Eymen telaşlıdır, heyecanda Şifa Ebe:
Gece mühim bir olaya, bir devre besbelli gebe!

Gözlerinde Âmine'nin doğuyor bir gizli âlem
Taşırken o bir Âlem'i, duymuyor hiç ağrı, elem.

Dolaşıyor çevresinde O'nun bütün Felek, Melek...
Savruluyor geceye Nur harmanından kürek kürek!

Mekkeliler nur içinde yıkanıyor, yanıyorlar
Yıldızları, üstlerine düşecekmiş sanıyorlar!

Yıldızların arasında başlar dönüp dolaşıyor
Her zerrenin kulağına büyük haber ulaşıyor.

Sular, derin bir göz gibi için için kımıldıyor
Yapraklara eğilerek rüzgâr bir şey fısıldıyor.

Kâinatta çıt yok: her şey nefes kesmiş, yakın şafak,
Gün'e haber yetirecek dinliyor Ay, tutmuş kulak.

Semâvî bir tül içinden, sevgi kadar güzel çehre:
Pırıl pırıl, nazlı nazlı, Âmine'ye bakar zühre.

Hilkatin en câzibeli, en güneşli bir gecesi:
Bu gecede doğacaktır doğanların en yücesi!

Sevinerek can atıyor Semâvîler, yeryüzüne
Değişilir gece mi bu, âlemlerin gündüzüne?

Kâbe kıyam etmiş durur Âmine'nin baş ucunda,
Yer beşiği uğunuyor Rabb'ın Kudret Avucunda!

Yayıldı bir güzel koku, beklenilen saat geldi,
Her zerre-i kâinata sermâye-i hayat geldi.

Dağlar, taşlar, ağaçlar... hep dikildiler selâm için
Salât, selâm getirmeğe koyuldular için için.

Yorulmuş mu dakikalar, sâniyeler... geçmez neden?
İşte bakın: eğildi gök, doğdu Nûr'u, Âmine'den!

Bir Nûr ki, gök beşiğinde dolduracak yok yerini!
Kundaklayıp sarmış değil Hilkat Eli benzerini!

Hilkatte ön, Risâlette son Risâletpenâh doğdu.
Gün doğmadan, yeryüzüne ebedî bir sabah doğdu.

Bu sabahın gölgesinden melekler nur kuşandılar,
Yıldız, çakıl bir gök yoldan yeryüzüne boşandılar.

Bu sabahın pertevinden, hilkat sırrı aydınlandı,
Bu sabahın pertevinden bütün cihan yankılandı.

Budur akı, gün yüzünün, budur Nûr'u bu, yarının,
Gülümsese, gülerdi hep yüzü âdem diyarının.

Yerde, gökte beklenilen, doğmayan hiç dengi, eşi,
Doğdu böyle bir gecede Yaratan'ın tek Güneş'i.

Bir Güneş ki, zuhur etti Ezeldeki Nur içinden
Sezmiş seher bülbülleri, çıldırıyor sevincinden!

Takılmış ses dalgaları, dallarda hep ötüşüyor
Ötüşlerle yüzlerine güllerin renk üşüşüyor.

Uçup konmuş gökyüzüne, gülümsüyor bir ilkbahar
Açmış Hilkat cemâlini, gülümsüyor leyl ü nehâr.

Çağıldıyor durgun sular, tutuşuyor tüten ocak,
Ötüşüyor yuva, ova… sesleniyor köşe bucak.

Ötüşerek bütün seher, O'na sevgi arz ediyor:
Cıvıldayıp kımıldayıp "Resûlullah doğdu!" diyor.

Doğdu, diyor, bak Muhammed doğdu, diyor, Ahmed doğdu!
Göze ışık, öze kuvvet, âlemlere rahmet doğdu!

Budur O ki doğmasile, battı yere Sâve Gölü
Budur O ki, doğmasile yeşerdi hep dünya çölü.

Budur O ki, doğmasile saltanatlar altüst oldu,
Budur O ki, doğmasile itikadlar dürüst oldu.

Budur O ki, doğmasile, söndü şirkin ateşleri,
Budur bir tek kıvılcımı kamaştıran güneşleri.

Budur O ki semalara çevirseydi gün yüzünü,
Getirirdi yerin, göğün ebediyyen gündüzünü.

Budur O ki, davetçisi İbrahimler, İsmailler,
Divan durmuş huzurunda Mîkâîller, Cebrâiller.

Budur O ki, cemâlinin, cemâl olmuş pervanesi,
Güneşlerin semâsıdır, Miracıdır âstânesi.

Yaratan'ın Şah eseri ten levhine konulmuştur,
Bir damlacık tebessümü gönüllere aşk olmuştur.

Bir güzel ki, güzellikler, güzelliği O'ndan almış,
Gülümseyen cemâlini, cemâl, sanki seyre dalmış!

Ey Muhammed! Pâk Ad'ınla tuğralandı Levh-i Mahfûz
Sevinçlidir Lâhut Mülkü, hilkatınla, hilkat mahzûz.

Bir Nûr oldun ezeliyet semâsında semâlaştın
Mukarrebler hudûdunu öte aşıp Hümâlaştın!

Ey ezelî Hüsn'ü Aşk'ın! Mülk-i hüsnün pâdişahı!
Nurlu yüzün, Kur'ân gibi aydınlattı Vechullahı!

Seğirtirken matlaına, nice nice güneş söndü.
Nice ziyâ kafilesi, yorularak geri döndü.

Seğrir durur güneş gökte, yetim kalan huzme gibi
Erememiş rikâbına ne bir Melek, ne bir Nebi!

Ey Nûr! Seni tasavvura ne haddim var, anlamadım?
Ömür boyu çabalayıp aştığım yol bir tek adım.

Bir gün gelip silinirse gölgem, asla etmem keder:
Az mı şeref ebediyet yollarında olmak heder?

Ey ses, ziyâ dalgaları! Ey uçanlar! Uçun, gidin,
Muhammed'im Efendime selâmımı siz arz edin!

Allahümme salli alâ Seyyidinâ Muhammed'in.

YÂ RESÛLALLAH!

Nuûtun vird-i Esmâ vü Müsemmâ yâ Resûlallah!
Kudûmunla müzeyyen Arş-ı Âlâ yâ Rasûlallah!

Müşerref gözlerin ey Nûr-ı âzam! Rü'yetullah'la,
Bunun gözlerde cârî feyzi hâlâ yâ Rasûlallah!

Ne cevher, cevherin, envâr-ı Tûr, esrâr-ı Mansûr'a,
Veren mânâyı Zâtın oldu mahzâ ya Rasûlallah!

Tecellî eylemekçin Sırr-ı vahdet, halkolundun, Hakk,
Senin Mir'ât-ı Zâtında hüveydâ yâ Rasûlallah!

Sen, ol subh-ı tecellîgâh-ı nûrâ nûr-ı Vahdet'sin
Ki, hiç hükmünde kaldı Tûr-ı Seynâ yâ Rasûlallah!

Tamamlar İsm-i Hâs'ın Levha-i Düstûr-i Tevhîd'i,
Olunmuş tâ ezelden böyle imlâ yâ Rasûlallah!

Ulüvv-i şânını îlan için Ehl-i Semâvât'a,
Temevvüc eyledi âyât-ı İsrâ yâ Rasûlallah!

Makâm-ı Hâs-ı Mahmûd, bahşolunmuş Zât-ı Vâlâna,
Hemen Sen'sin Kelîm-i Hâs-ı Mevlâ yâ Rasûlallah!

Vücûd-ı akdes'in âlemlere rahmet kılınmıştır:
Gelir dâim hitap: Yâsin ü Tâhâ yâ Rasûlallah!

Beşersin şüphesiz, ammâ ki mâyen, hilkatin başka,
Över hulk-ı azîmin Hak Teâlâ yâ Rasûlallah!

Değil Âsım kul'un, Hassân da olsam vasfa sığmazsın,
Sen'i kalben temâşâ oldu evlâ yâ Rasûlallah!

GÜZ GELİNCE

Ayrılmaz hiç peşinden gece, gündüz gelince;
Didinmeye hazırlan yokuşa, düz gelince.
Mevsim döner, yerinde yeller eser bahârın:
Her nesne bir avuç toz sayılır güz gelince.

Menekşeler, lâleler, karanfiller, sünbüller...
Konuşmaya yeltenen o nazlı, renk renk güller..
Yavaş yavaş geçerler, göçerler hep bülbüller
Sermestleri bu Bezm'in, ayılır güz gelince.

Soğur yüzü suların, solar yeşil yamaçlar..
Büzülerek sokulur birbirine ağaçlar.
Gönüllerde kül olur, körpe iken amaçlar,
Ateşinden pervâne, ayrılır güz gelince.

İçin için ölüşler sezilir her yaprakta,
Ürpererek dökülür, seğrir durur toprakta.
Titreşirler ağaçlar, çırılçıplak ayakta..
Bir mezarlık havası yayılır güz gelince.

Donar yeli seherin, göze batar gözyaşı,
Barındırmaz kuytular, kemirir yer, taş taşı.
Tabîatta sezilir ölüm kalım savaşı,
Ağır ağır âdeme kayılır güz gelince.

SÖYLEŞİLER

CEHÂLETİN CÜR'ETİ

– Muhterem Hocam, Allah ve Resûlü'nün aşk ve muhabbeti içinde yaşanmış bir hayatınız var. Bir Caetani'ye Reddiye, bir de İslâm Tarihi, bütün ömrünüzü Resûlullah çevresine rabtetmiş. Bize önce Caetani ile hesaplaşma çığırının nasıl açıldığını anlatır mısınız?

– Efendim, şüphesiz böyle bir çalışmayı yapmamda yaşadığım bazı hâdiselerin tesiri olmuştur. Bundan seneler önce, bir mezuniyet sırasında Develi'ye gitmiştim. Kayseri Ceza Reisi de benim mahalle arkadaşımdı. Pazar yerinde tesadüfen karşılaştık. Onunla sabahlara kadar ders çalıştığımız olurdu. Böyle ayak üstü konuşurken, Halk Partisinin eski milletvekillerinden Osman Coşkun isimli yaşlı bir zat geldi. Ceza Reisi bizi tanıştırdıktan sonra Halk Partili şahıs: "Buyrun, bir kahve içelim." dedi, bir kulüpte oturduk. Bu zat bana hitaben: "Başkalarına sorsam bana dinsiz imansız derler, ama sana sormakta bir sakınca görmüyorum." diyerek söze başladı. Ben de: "Sor, bildiğim bir şeyse cevap veririm." dedim.

İsimleri de yanlış telaffuz ederek Caetani Tarihi'nde aleyhte olan iddiaları başladı sormaya. Ama Caetani'nin her tarafını ezberlemiş. O soruyor, ben cevap veriyorum. Böyle epeyce devam ettik. Ben sorulara kızmış olacağım ki: "Azizim, sen Caetani'ye dellallık ediyorsun." dedim. "Dünyada Caetani'nin sözlerini çürütecek bir adam çıkmış değil!" diye mukabele etti. "Ben Müslümanların en âciz bir ferdi olmama rağmen onun ipliğini tek başıma pazara dökerim!" dedim. "Çok temennî ederim, ama şimdiye kadar

böyle bir babayiğit çıkmış değil, şimdiden sonra da çıkacağını zannetmem.” dedi. Ben de: “Orasını zaman gösterir.” diye karşılık verdim. Sonra etrafıma baktım ki, sandalyeyi alan çevremize oturmuş. Tartışmanın heyecanından hiç kimseyi fark etmemiştim. Yanımızda toplananlar: “Osman! Soruları ve cevapları dinledik, senin pes demen lâzım. Biz hakem sayılırız.” dediler ama o buna hiç yanaşmadığı gibi, beş vakit namazın da sonradan uydurulduğunu, Kur’ân’-da da olmadığını iddiaya kalkıştı. Yemekten sonra tekrar buluşmak üzere sözleştik, ama o gelmedi.

O sıralarda Eyüp Sabri Hayırlıoğlu reis idi. Develi’den döndükten sonra yanına çıktım. Dedim ki: “Develi gibi körfez bir yerde eski bir milletvekili, beni dört saat Caetani’nin yazdığı ve Hüseyin Cahid’in tercüme ettiği kitaptan sual yağmuruna tuttu. Kitabı okumuş, benimsemiş; böyle birinin devlet reisi yahud maarif vekili veya üniversite hocası olduğunu düşünün ve bunun açacağı tahribatı hesap edin!” dedim. Böylece Ali Himmet Berki’nin başkanlığında bir heyetin teşkil edilmesine karar verildi. Yaptığımız çalışmalar neticesinde dünya üzerinde müsteşriklere cevap mâhiyetinde yazılmış bir eserin bulunmadığını öğrendik. Heyet de, bu meselede bir şey yapamayınca dağıldı. Şimdi: “El içinde vasiyet ettik, ölmesek olmaz!” diye bir söz vardır. Bu meseleyi ortaya çıkaran benim, söz veren benim, heyeti toplayan benim. Kendi kendime: “Allah’a dayanayım, bu işte gücüm yetebildiği kadar gideyim!” dedim. Derken çalışmalar başladı. Bir ay iki ay derken altı ay oldu, ama bende ne uyku kaldı, ne huzur kaldı, ne yemek içmek kaldı. Kemerimde sıkacak delik falan kalmadı. Daha başında, hatta başında bile olmadığım bir işte, ne vakte kadar böyle devam edebilirdim? Derken bir gevşeklik başladı, bırakayım dedim. İskilipli bir Edhem Efendi vardı,

rahmetullahi aleyh. Bu işle uğraştığımı bilirdi, durumu ona açtım. Edhem Efendi: "Oğlum niçin bırakacaksın?" dedi. "Efendim, sıhhatim kalmadı, iştah, huzur, uyku hiçbir şey kalmadı." dedim. "Sen bu işi bırakınca Allah sana sıhhat verecek mi? Sen bu işi yapmaya mânen memursun, bırakmak senin için çok tehlikeli olur. Bu, cepheden kaçmak gibidir; aman dikkat et!" buyurdu. "Öyle ise ölürsem öleyim bu yolda, dua et şu işi bitireyim!" dedim. Böylece beş sene sonunda Caetani'ye Reddiye'yi tamamlamış oldum. Kitap bitti ama, tebyiz etmemin imkânı yok. Örümcek ağı gibi, kimse de içinden çıkamaz. O sıralar sağlığım da iyice bozulmuştu. Hatta muayeneye gelen doktorlar yüzde on yaşar diyorlarmış. Ben de dualarımda diyorum ki: "Ya Rabbi! Ömrüm tükendiyse şu kitabın içinden kim çıkacak?! Bunu tebyiz edip bastırıncaya kadar müsaade et, ondan sonra ne yaparsan yap!" Ve böylece Allah kaldırdı beni. O eddiyeyi yazarken o kadar zor günler yaşadım ki, hani iki horoz birbiriyle kavga ederken kan içinde kalırlar, ikisi de kaçmak ister ama kaçmak mümkün değildir. Tabiri caizse o hale geldim. Bıktım usandım, çünkü mütemadiyen kötüyle uğraşıyorsunuz. Bir de bu reddiyeyi hazırlayıncaya kadar Avrupalılar hakkında daha iyi şeyler düşünürdüm. Bilgileri az olabilir ama makul ve dürüst düşünebilirler gibi bir inançtaydım. Fakat bir insanın ahlâken bu kadar alçalabileceğini hiç bilmiyordum. Öyle ki beyaza siyah diyebilecek kadar kâfir olduklarını gördüm.

-Efendim, Caetani'ye Reddiye'yi hazırlarken uzun müddet onunla boğuşmak zorunda kaldınız. Bu arada etkilendiğiniz hususlar oldu mu?

-Bu adam benim ahlâkımı bir tek hususta bozdu. O da en dürüst kimseler dahi olsa, söylediği ya da yazdığı şeyin

aslını görmedikçe inanamıyorum. Bu gâvurun benim üzerimdeki etkisi ama, bundan pek de memnuniyetsiz değilim.

-Muhterem Hocam, Caetani'ye Reddiye'den sonra İslâm Tarihi'ne başladınız. Ve çok uzun yıllarınız Resûlullah'ın sîretini tedkikle geçti. Resûlullah ve O'nun ashabını derinlemesine inceleyen birisi olarak bize duygularınızı anlatır mısınız?

– Efendim, Caetani'ye Reddiye'yi bitirdikten sonra ana kaynaklarımıza inerek Peygamberimiz'in hayatını en geniş biçimde yazmak benim için farz-ı ayın oldu, dedim. Reddiye'yi yazmak bana bu kararı verdirdi. Yoksa, belki böyle bir çalışmaya cesaret edemezdim. O gâvurla boğuşmak beni idmanlaştırdı. Böylece İslâm Tarihi'ne başladım. Bu kitabın mukaddimesinde de ifade ettiğim gibi İslâm Tarihi'ni yazarken âdeta Resûlullah ile, ashab ile hadiselerin içinde yaşamış gibiydim. Sanki bu âlemden o âleme geçmiş gibi oldum. Onların ızdıraplarıyla muzdarip, sürurlarıyla mesrûr geçti günlerim.

-İslâm Tarihi eserinizin Pakistan'da ödül aldığını biliyoruz. Biraz da bundan bahseder misiniz?

– Pakistan'da böyle bir yarışma açılmış. Bizim haberimiz falan yoktu. Yazarlar Birliği böyle bir yarışmadan bizi haberdar etti. Yarışmaya katılmaya pek razı olmadım ama çocuklar çok ısrar ettiler. "Bu eseri hazırlamakla önemli bir hizmet yaptın, şimdi de milletlerarası bir ödül alırsa başka dillere de terceme edilir, eserin faydası umûma teşmil edilir." dediler. Biz de peki dedik. Eseri göndermek biraz meseleli oldu ama birincilik kazanması da bizleri memnun etti.

-Efendim, Sâmi Efendi Hazretleri, sohbetlerinde sizin eserinizden de okunmasını arzu ederlermiş.

– Öyledir efendim. Hazret'le aramızda çok şeyler ol-

muştur. Mekke devrinin ilk cildini kendi elleriyle yazmış, sohbetlerde de ondan okunmasını emretmiş. Hatta Pîr Efendi'den sonra gelen muhterem zat, bir gün beni sohbette görünce: "Su geldi, teyemmüm bozuldu. Sâmi Efendi sohbetlerinde sizin kitabınızdan okunmasını emretmişlerdi. Siz buraya geldiğinize göre buyrun, siz okuyun." dediler. Ben de oradan bir bahis okudum. Sâmi Efendi Hazretleri'nin vefatını işittiğim zaman da hislenmiş, bir şeyler yazmıştım. Hacı Ömer Kirazoğlu'na bir vesîle ile bunu verdiğimde şöyle demişti: "Bu, valide hanım için dünyadan da kıymetli bir şeydir." Teberrüken size de okuyayım:

Rûh-ı Sâmî "İrciî!" emrin alınca Tâbe'de
Uçtu hiç dinlenmeden Dergâh-ı Pâk-i İzzete
Hazret'in bir kuş gibi sıkletten ârî cismi de,
Defnolundu kurb-ı Şâh-ı Enbiyâ'da, Cennet'e.

–Efendim, sizin Peygamber Efendimiz için yazdığınız bir de Na't-ı Şerifiniz var.

– Evet, Resûlullah için yazdığım bir Na't var. Bu Na't'da Resûlullah'ın, Kur'ân-ı Kerîm'de, hadis-i şeriflerde, tarihî kaynaklarda dile getirilen vasıflarını, mûcizelerini, faziletlerini, icraatlarını dile getirmeye çalıştım. Aynı zamanda öğretici olmasını düşündüm. Bu Na't, *Kâmusu'l Muhît*'deki: "Na't, bir şeyi muttasıf bulunduğu sıfatları dile getirmek suretiyle yazılan şeydir." diye geçen kaideye uygun oldu. Seksen dört beyitten oluşan Na'tımda Resûlullah'ın bu özelliklerini dile getirdim elhamdülillah. Bu Na't'da bir yer vardır ki onu anlatmak istiyorum:

Şimdi çift Muhammed yazısı vardır. Ben bu yazıyı bir gazetede gördüm. Bir gece yolculuğunda baktım ki, karşıdan gelen otobüs, taksi, vesair vasıtaların farlarında bu çift Muhammed yazısı mevcud. Acaba tesadüfen mi görüyorum şeklinde bir mülâhaza geldi geçti. Sonra elektrik-

lerin olmadığı bir gün evin çatısına çıkmak icab etmişti. Çıktım, baktım ki direkte bir ampul yanıyor. Meğer kiremitlerin arasından güneş ışığı direğe aksetmiş, orada ampullenmiş. İçinde de yine Muhammed yazıyor. Sonra mum ışığına baktım, yine aynı yazı mevcud. Na't'taki şu beyit bu gördüklerimin tesiriyle yazıldı:

Kâinat örgüsüne işlenmiş özel adın
Işıkların tuğrası, tuğudur güzel adın.

– *Muhterem Hocam, son zamanlarda İslâm'ın üzerine oturduğu temel yapıyı değiştirmeyi hedefleyen bazı fikirler yayılmak isteniyor. Bazı muhitlerde bir sünnet düşmanlığı salgını var. Bazı kişilerin de bu yanlış cereyana kapılabildikleri gözleniyor. Bir ilim adamı olarak sünnetle, hadisle ve ashabla iç içe yaşamış bir kişi olarak, bu meseleye ilişkin görüşlerinizi öğrenebilir miyiz?*

– Bahsettiğiniz cereyan öyle bir mevzudur ki, enine boyuna genişletmek, üzerinde durmak gerekiyor. Hürriyet Gazetesinde ve daha başka neşriyatlarda: "Biz, Kur'ân Müslümanlığını kabul ederiz. Mezhep imamları Kur'ân Müslümanlığını zorlaştırdığı için, mezhep imamlarını da, onların mezheplerini de kabul etmeyiz. Sünnet ve hadisi de kabul etmiyoruz. Bütün dünyayı Müslümanlaştıracağız. Çünkü onlara kolay bir İslâm sunacağız." şeklinde iddialara rastlanılmaktadır. Böyle bir durumda Kitap ve Sünneti yeniden ele almak gerekiyor. Sünnetin Kur'ân'a nasıl dayandığı, âyetlerden nasıl çıktığını ve Sünnet olmadıktan sonra Kur'ân'ı doğru anlamanın mümkün olmadığını açıklamak gerekiyor. Tarihî vak'alarda Kur'ân ve Sünnet, İslâm'a temel iki esaslı kaynak olduğuna dair şöyle bir örneği verebiliriz: Resûlullah Aleyhisselam Muaz

b. Cebel'i Yemen'e gönderirken: "Seni öyle bir yere gönderiyorum ki, bir sürü dâva ile karşılaşacaksın. O zaman neye göre hüküm vereceksin?" diye sormuş. Muaz (r.a.): "Allah'ın kitabına dayanır, hükmümü veririm." diye cevap veriyor. "Orada bulamazsan ne yaparsın?" "Resûlullah'ın sünnetine dayanırım." "Orada da bulamazsan?" "İçtihad ederim." cevaplarını veriyor. Resûlullah Aleyhisselam bu konuşma üzerine: "Hamdolsun Allah'a ki, Resûlü'nün elçisini, Resûlü'nün razı olacağı şeye muvaffak kıldı." diyor.

Şimdi, Resûlullah Muaz'ı Yemen'e gönderirken sünnet diye bir müessese olmasaydı, ona sorar mıydı? Ve bu cevapları alabilir miydi? Veda Haccı hutbelerinden birisinde de: "Bu benim belki son haccımdır. Bir daha bana müşkillerinizi soramayabilirsiniz. Ama ben size Allah'ın kitabını ve Resûlünün sünnetini bırakıyorum. Buna sımsıkı sarıldığınız zaman dalâlete düşmezsiniz." buyurmuştur. Yüz binden fazla huccacdan hiçbiri: "Ya Resûlallah! Kitabı anladık, ama bu sünnet nedir?" diye sormamış. Resûlullah mâlum olmayan bir şeyi emreder miydi? Bunun anlaşılması lâzım.

Şimdi Resûlullah'dan sonra Hz. Ebu Bekir halife oluyor. Bu da tarihî bir vâkıadır ki, Hz. Ebu Bekir kendisine getirilen bir dâvâda Allah'ın kitabına başvurur, orada bulamazsa sünnete dayanırdı. Orada da bulamazsa ashabın büyüklerini çağırır, önüne gelen davayı anlatırdı. Bilen birisi var ise ona göre hüküm verir, yoksa içtihad ederdi.

Hz. Ömer'in bir mektubu vardır. Bu da tarihî bir vâkıadır. Valiye şunları söylüyor: "Allah'ın kitabına başvur. Orada bulamazsan Resûlullah'ın sünnetine başvur. Orada da bulamazsan sülehâ-yı ümmetin ve bu sahada salâhiyetli zevâtın neler yaptığına başvur ve ona göre hüküm ver. Eğer onlarda da bir şey bulamazsan içtihad yap, ama bunda acele etme!" demiştir.

Serahsî'nin *Mebsût*'unda şöyle bir hadise anlatılır: Şam halkı Hz. Ömer'e kadılarını şikâyet ediyorlar. "İyidir ama çok gençtir, göz doldurmuyor." diyorlar. Çünkü şahların ve kisrâların hakimiyetinde, valilerin ihtişam ve saltanatını gören Şamlılar istiyorlar ki, karşılarında kalafatlı bir vali olsun. Hz. Ömer bahsedilen kadı'nın kendisine gönderilmesini istiyor. Hz. Ömer kadıyı görünce bakıyor, hakikaten çocuksu ve göz doldurmuyor. "Sana bir dava getirildiği zaman neye göre hüküm verirsin?" diye ona soruyor. Kadı: "Allah'ın kitabına göre hükmümü veririm. Orada bulamaz isem sünnete dayanırım. Orada da bulamaz isem, Ebu Bekir'in sünnetine bakarım. Orada da bulamaz isem senin sünnetine bakarım. Eğer sende de dâvayla ilgili bir şey bulamaz isem, o zaman içtihad ederim." diyor. Hz. Ömer: "Git! Sen Şam'ın hiç azledilmeyecek kadı'sısın!" deyip vazifesinin başına gönderiyor. Bu sebeple sünnet, Kur'ân'ın açıklamasıdır.

İmam Şâfiî der ki: "İcmâ-i ümmet sünnetin şerhidir, sünnet de Kur'ân'ın şerhidir." Bu çok önemli bir noktadır.

Sonra Resûlullah Aleyhisselam Medine'deki Müslümanlara sünnetini öğretmekle kalmamış, çevredeki Müslüman kabilelere de Kur'ân öğreticilerinin yanında sünneti öğretmek için de öğreticiler göndermiştir.

Bu da tarihî bir vâkıadır ki, Ebu Zerrü'l-Gıfârî Hazretleri şöyle söylemiştir: "Resûlullah Aleyhisselam bize sünnetleri öğretmemizi emretti. Resûlullah Aleyhisselam'dan işittiğim bir hadisi, şu kılıcı boynuma dayasanız, ben de onu boynum kesilmeden teslim edeceğime kanaat getirsem, o hadisi söylerim." Yani ashabını böyle yetiştirmiş Resûlullah.

Şimdi bu yeni yetişenlerin sünneti kabul etmemeleri ilmî inançlarından falan değil. Bu gayri müslimlerin tuza-

ğıdır. Gayri müslimler biliyorlardı ki, Müslümanlar Kitaba ve Sünnete sımsıkı sarıldıkları zaman dünyayı titrettiler. Bunu haçlı seferleri bile durduramadı. Gerçi Müslümanlarda bu güç şimdi kalmadı ama, tekrar Kitab ve Sünnete sarılacak olurlarsa eski güçlerini aynen bulacaklardır. Şimdi gelecekte olabilecek bu durum için ne yapıp edip Kur'ân ve Sünneti ellerinden almak lâzım diye düşünüyorlar. Fakat Kur'ân ve Sünnet kale gibi yan yana, dipdiri duruyor. Müslümanların elinden bunu nasıl alacaklarının hesabını yapıyorlar. Bu hesap ikisini ayrı ayrı bölmek şeklinde çıkıyor. Bunlar öncelikle: "Kur'ân güvenebileceğimiz tek kaynak." diyecekler ama, ileride ona söyleyecekleri şeyler de olacak. Bugün için şunu söylüyorlar: "Sünnet, peygamberi (tabi peygamber dedikleri zaman bir isim olarak kastediyorlar, yoksa bizim inandığımız mânâda değil. Sadece ad olarak kullanıyorlar.) değil, sonradan gelenlerin peygambere neler söylettiklerini, neler yaptırdıklarını ifade eder. Sonradan gelenler: 'Peygamber şöyle söylerse işimize gelir.' demişler, uydurmuşlar." Bu sözlerin aynısını gayri müslimler ansiklopedilerinde, dergilerinde, kitaplarında hep yazmışlardır. Şimdi gayri müslimler bu sözleri tekrarlaya tekrarlaya maalesef bizimkilere de dedirtmeyi başarıyorlar. "Biz Kur'ân'da olanı kabul ederiz, onun dışındakileri kabul etmeyiz." demeye başlamıştır bizimkiler. Peki Kur'ân'da namaz var mı? Var. Ama 'salât' kelimesiyle geçer. Lügatte 'salât' ise dua demektir. Elini kaldırıp Allah'a dua edersin, sonra da yüzüne çalarsın tamam, namaz kıldın demektir. Eğer siz, efendim namaz şöyle kılınır, böyle kılınır diyecek olursanız; "O anlattıklarınız sünnette, biz ise onu zaten kabul etmiyoruz." diyeceklerdir. Peki Kur'ân'da zekât var mı? Var, ama şu kadarda şunu vereceksin diye bir şey var mı? Yok. O halde zekât da gitti. Hacca gelince, şimdi

bu menâsik-i haccı kimse kabul etmeyecek, turist gibi gidip gelecek, bu iş de böylece bitmiş olacak. O halde "Kur'ân'da olmayan şeyi kabul etmiyoruz." denildi mi, İslâm'ın ibadet alanları yıkılacağı gibi diğer alanları da bundan etkilenir. Halbuki Resûlullah Efendimiz'in kendi başına kaldığı zamanlarda da bazı âyetlerin mânâsını Cebrail'e sorduğu, onun da: "Vallahi ben de bilmiyorum ya Resûlallah! Gidip öğrenip geleyim." dediği vâkidir. Gidip geldikten sonra: "Ya Muhammed (a.s.)! Rabbin sana zulmedeni affetmeni, seni mahrum edene vermeni, seninle ilgisini kesenle ilgilenmeni, mârufu emretmeni emrediyor." Şimdi sünneti ortadan kaldırdığın zaman bu âyeti nasıl anlayacaksın? Anlayamadığın için de uydurmaya başlayacaksın. Bu verdiğimiz misal Resûlullah'ın kavlî bir sünneti. Bir de ashabının gözü önünde cereyan eden fiilî sünneti vardır ki aslâ inkar edilemez. Haydi bir sahabinin naklettiği hadisi -o da inkâr edilemez, ama- faraza kabul etmedin. Fakat bu fiilî sünnet bir kişi değil, on kişi değil, binlerce kişinin her gün görüp işlediği bir amel. Bu nasıl uydurma olabilir, anlamak mümkün değil.

Şimdi Cebrail Aleyhisselam gelmiş ve Resûlullah'a nasıl abdest alınacağını bizzat alarak göstermiş. Sonra nasıl namaz kılınacağını yine Resûlullah'a imam olarak göstermiş. Sonra beş vakit namaz farz kılındığı zaman tek tek bütün namaz vakitlerini göstermiş. Resûlullah da bunları tâlim etmiş. Resûlullah'ın namazda nasıl tekbir getirdiğini, nasıl rükû ve secde yaptığını hadis kitaplarında okuyoruz. Ve bunları ashab her zaman görmüş. Resûlullah ile günün beş vakit namazını hep birlikte kılmışlar. Şimdi bütün bunlara göz yum ve Kur'ân'dan namaz öğren!

Dünyada pek çok insanın bile güzel söz ve davranışları, tavsiyeleri ve tecrübeleri evladına, aile ve akrabalarına hatıra olarak kalmıştır. Şu halde dünyada pek çok şeyi de-

ğiştiren Fahr-ı Âlem hiç ağzını açıp da hâşâ konuşmamış, O'na ne bir şey sorulmuş, ne de O cevap vermiş değil, öyle mi? Ashabın hepsi sağır mıydı ki hiçbir şey duymadı Resûlullah'dan?! Ashabın hepsi kör müydü ki hiçbir şey görmedi Resûlullah'dan?! Haşa böyle değildi tabiî. Ama bu asılsız iddialar, çıldıran bir insanın yapacağı işlerdir. Maalesef dışarıdan düşmanlar, içeriden de bizimkiler bu tür şeylere kapılmaktadırlar. Bilgisizlikten kaynaklanan bu cür'et, cehâletin cür'etidir. Bu büyük zararı önlemek için herkesin elinden geleni yapması gerekir. Çünkü birtakım bilmeyen kişiler, sûret-i haktan gibi görünen câhillerin peşine takılabilmekte, "İslâm kolay olsun, herkes de Müslüman olsun." gibi yanlış düşüncelere kapılabilmektedirler. Bakınız Caetani papalığın kendisine yazdırdığı kitabının önsözünde şöyle diyor: "Dünyanın gayet özlenilen Hristiyanlaştırılmasına yegâne engel Müslümanlıktır ve Müslümanlardır. Ah şu Müslümanlar olmasa bütün dünya Hristiyan olur!"

İşte Batı'nın karşısında İslâmın vaziyeti budur. Şimdi kalkıp da: "Biz yirminci asır kafasıyla, kültürüyle Kur'ân'ı daha iyi anlarız." demek doğru değildir. "1200 sene evvelki basit bilgi ve zekâlarla yazılmış tefsirleri kabul edemeyiz." düşünceleri de gayet yanlıştır. Resûlullah Efendimizin: "Hikmeti öğret!" diye dua ettiği İbn Abbas Hazretleri'ni biliriz. İbn Abbas Hazretleri: "Kur'ân'da sadece üç kelimeyi bilmiyorum." diyor. Halbuki bu üç kelimenin mânâsını herkesin bildiği şekliyle o da biliyor. Fakat kendi ilmî usûlüne göre o mânâya geldiğini gösterecek bir delili yok. Bunun dışında bütün muğlak kelimelerin ilmine sahip. Nâfi b. Ezrak ile Havâric ulemasından Necde b. Umeyr diye iki arkadaş var. Bunlar, nerede bir ilim adamı parlamışsa yanına giderler ve muğlak kelimeler üzerinde sorular sorarlarmış. Bunlar dolaşa dolaşa Mekke'ye gelmişler. İbn Abbas Hazretleri

de Zemzem kuyusunun duvarına dayanmış vaziyette, Kâbe ulemasının sorularına cevap verirken bu ikisi tesadüf etmişler. Bir müddet İbn Abbas'ı dinledikten sonra Nâfi arkadaşına: "Kendisinde olmayan bir bilgiye rağmen konuşan şu gence haddini bildirelim!" diyor. Sonra İbn Abbas Hazretleri'nin arkasına dolaşıp müstehzî bir eda ile: "Mâşaallah, bu ne cür'ettir ki sende olmayan bir ilimle Kur'ân'ı tefsire kalkışıyorsun?!" diyor. İbn Abbas dönüp: "Anası ağlayasıca! Sana benden daha cür'etkârını haber vereyim mi?" deyince o da: "Kimmiş?" diyor. İbn Abbas'ın: "İlmi var, ama konuşmuyor. İşte bu benden daha cür'etkârdır." cevabına Nâfi: "Haklısın!" diyor. Sonra da Nâfi ona: "Sana birtakım sorular soracağım, bunlara cevap isterim." deyip başlıyor sormaya. Kur'ân'da geçen bütün muğlak kelimeleri bir bir soruyor. İbn Abbas da cevaplarını veriyor. "Peki!" diyor Nâfi; "Kur'ân nâzil olmadan Araplar şu kelimeyi biliyorlar mıydı?" İbn Abbas: "Evet, biliyorlardı. Câhiliye şuarâsından İmriülkays bu kelimeyi şu beyitte kullanmıştır." deyip delilini de gösteriyor. Böylece sorular tamamıyla cevaplandırılmış oluyor. Şimdi bu bir ilimdir ki, Kur'ân'daki üç kelime hariç bütün kelimeleri, İmriülkays örneğinde olduğu gibi delilleriyle biliyor. Diğer üç kelimeyi de biliyor ama, gösterdiği delil yok. Şimdi biz İbn Abbas'ın Kur'ân hakkındaki tefsirini bir tarafa iteceğiz, şimdiki iddiacıların yarım kafasıyla, yarım îmanıyla yaptıkları mânâya doğru diyeceğiz, öyle mi? İşte bu dalâlet yeter.

Bakınız *Meşâhîr'ün-Nisâ'*da şöyle bir hadise anlatılır: Büyük muhaddis, şeyhülislâm, fakîh, aynı zamanda Buhârî'nin üstadlarından olan Abdullah İbn Mübârek (118-181) Beytullah'ı haccetmek ve Resûlullah'ı ziyaret etmek maksadıyla yola çıkmış. Kendisi anlatıyor: "Yolda bir karaltı gördüm. Yanına vardığımda bir de ne göreyim; ihtiyar bir kadın, örtüsüne bürünmüş, oturuyor. Selam verdim, Yasin

Sûresindeki: “Selâmün kavlen min Rabbin Rahîm.” âyetiyle cevap verdi. ‘Sen bu ıssız çölde ne yapıyorsun?’ dedim, bir âyet okudu ki, yolunu kaybettiğini anladım. ‘Senin yanında yiyecek de görmüyorum.’ dedim; oruçlu olduğunu ifade eden bir âyet okudu. Ben soruyordum, o da hep âyetle cevap veriyordu. ‘Bak, sen misafirsin, sonra Ramazan da değil.’ dedim; ‘Misafirin Ramazan’da oruç tutması hayırlı olur.’ manasına gelen âyeti okudu. ‘Peki sen nereye gitmek istiyorsun?’ dediğimde de İsra sûresinin birinci âyetini okudu; anladım ki Kudüs’e gitmek istiyor. ‘Seni o halde deveme bindirip kafilene yetiştireyim.’ dedim; ‘Hayır olarak ne yaparsanız Allah onun karşılığını verir.’ anlamına gelen âyeti okudu. Devemi getirip önüne ıhdırınca: ‘Gözlerinizi haramdan sakınınız!’ anlamına gelen âyeti okudu. Ben de başımı başka tarafa çevirdim. Sonra deveye binerken hayvan ürktü ve elbisesi yırtıldı. ‘Başınıza gelen musibet, sizin elinizin kazancıdır.’ anlamına gelen âyeti okudu. Devemi tekrar tuttum, getirdim. ‘İşte Allah sizlere bu hayvanları lütf u ihsanıyla ram kıldı, yoksa siz nasıl baş ederdiniz?’ anlamına gelen âyeti okudu. Sonra da yola koyulduk. Ben hem bir şeyler okuyor, hem de devenin yularından hızlı hızlı çekiyordum. Bu sırada Lokman sûresindeki: ‘Yürüyüşünüzde îtidalden ayrılmayın, sesinizi de yükseltmeyin!’ mealine gelecek âyeti okudu, sesimi kestim, hızımı da yavaşlattım. Bu defa da şiir okumaya başlayınca: ‘Kur’ân’-dan kolayınıza geleni okuyunuz!’ mealindeki âyeti okudu. Artık ağzımı tamamen kapadım. Nereden aklıma geldi, bilmiyorum: ‘Senin kocan var mı?’ diye sordum. ‘Sorduğunuz zaman cevabı hoşunuza gitmeyecek şeyi sormayınız!’ anlamına gelen âyeti okudu. Nihayet kafileye yetiştik. ‘Bu kafilede senin kimin var?’ deyince bir âyet okudu, anladım ki evlatları var. ‘Peki bunlar ne iş yapar?’ dedim, kılavuzluk

yaptıklarını anlatacak bir âyet okudu. İsimlerini sordum, üç âyet okudu: Birinde İbrahim, birinde Yahya, diğerinde de Musa ismi geçiyordu. 'İbrahim, Yahya, Musa!' diye seslenince üç tane yiğit delikanlı koşup geldiler. Evlatları gelince Ashab-ı Kehf'in: 'Para alın da gidin, yiyecek bir şeyler getirin!' anlamına gelen âyetini okudu. Oğullarından biri koştu, yiyecek bir şeyler getirip önüme koydular.

Ben: 'Vallahi, şu ananızın halinden haber vermezseniz bunu yemek bana haramdır.' dedim. Dediler ki: 'Bu anamız kırk yıl oldu ki beşer kelâmı konuşmaz. Bir şey istediği zaman bir âyet okur, ne istediğini anlarız. Bir şey sorduğumuz zaman da bir âyet okur, o âyetten alacağımız cevabı alırız.' 'Allah şu ananıza ne büyük bir lütuf ve ihsanda bulunmuş!' diye mukabele ettim."

Şu anlatılana baktığımız zaman, sadece erkeklerde değil, kadınlarda da Kur'ân'la tamamen özleşmiş olan örneklerle karşılaşıyoruz. Öyle ki bütün Kur'ân gözlerinin önünde ve kırk yıl beşer kelâmı konuşmuyor. Her istediğini Kur'ân'la ifade ediyor. Şimdi böyle ilim sahipleri yanında şimdikilerin esâmisi mi okunur?

– Hocam, bu yeni hareketle müsteşrık hareket arasında yakın bağlar var gibi. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

– Bilerek de, bilmeyerek de maalesef onların davalarına hizmet ediyorlar. Bilmeyenler mazur sayılmazlar. Böyle, İslâmiyet'e zarar verecek bir hususta bilmemek bizi mazur saydırmaz.

– Hocam, Altınoluk'u okuyan bir genç kitle var. İslâmî bilgilenmede bu arkadaşlarımıza neler tavsiye edersiniz?

– Tavsiyem; okuyacakları kitabın yazarı, onun inancı

ve ilmi hakkında tam bir bilgi sahibi olmalarıdır. Yazarın tam mânâsıyla güvenilir bir kişi olması gerekir. İsmine ve şöhretine kanılacak olunursa, okunacak her bilgi gerçek olarak kabul edilir. Bu da araştırma açısından çok zararlı olur. Tabiî bu tesbitin yapılması zordur. Eskiden Meşihat'ta 'Tedkîkat ve Te'lifat-ı İslâmiyye Encümeni' diye bir müracaat kapısı vardı. İslâmî mahiyette yazılan her kitap basılacağı zaman muhakkak bu encümenin tedkikine arz edilirdi. Dolayısıyla araştırmalarda müellifin tanınması artık gençlerin üzerine düşmektedir.

(*Altınoluk*, sayı: 79, Eylül 1992)

SÎRET ARMAĞANI ÜZERİNE

– *Muhterem Hocam, 12 ciltlik* Hz. Muhammed (s.a.s.) ve İslâmiyet *isimli büyük eseri yazmayı size göze aldıran sebepleri bize lütfeder misiniz?*

– Adı geçen eserimin önsözünde de açıkladığım gibi İtalyan müsteşriki Caetani'nin yardımcılarıyla birlikte yazdığı ve Hüseyin Cahid'in de *İslâm Tarihi* adıyla dilimize çevirip yayınladığı 10 ciltlik kitabını 1955 yılından 1960 yılına kadar inceleyip yanlışlarını ve iftiralarını ortaya koymakla uğraştığım sıralarda, Peygamberimiz'in hayatına ait bilgileri doğrudan doğruya ana kaynaklarımızdan ve Kur'ân-ı Kerîm ile hadis mecmualarından derleyip yaymak, yabancı mütercimleri aradan çıkarmak için duyduğum şiddetli lüzum ve arzudan doğmuştur.

On yedinci yüzyılın ortalarına kadar Avrupa Hristiyanlık dünyasının, dinimiz ve Peygamberimiz hakkındaki bilgisizliği ve düşmanlığı korkunçtur. Rönesans'tan sonra bu düşmanlık az-çok gevşemiş ve eski şiddetini kaybetmiş gibi görünürse de, hadiseler dinî ve siyasî taassubun el ele

vererek bu eski düşmanlığı şu veya bu şekilde, fakat sistemli ve maskeli bir biçimde sürdürdüğünü göstermiştir. 18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa siyâsî nüfuzunu İslâm ülkelerine uzatmaya başlayınca, İslâmiyet'i inceleme hareketi de hızlanmış, müsteşrikler çoğalmıştır. Bu müsteşrikler bağlı oldukları hükümetlerin teşvikiyle şark dillerini öğretecek okullar, şark kitaplarını toplayan kütüphaneler açmışlar, Asya dernekleri kurmuşlar, şark eserlerini basmak ve tercüme etmekle uğraşmışlardır. Avrupa'nın İslâm ülkeleriyle ilişkisinin artması Müslümanlık ve Peygamberimiz hakkında yazı yazan, İslâmî eserlerle uğraşanların sayısını artırmıştır. Şark tedkiklerine girişen gayri müslimler içinde İslâm ilm ü irfanını tedkik ve tetebbua koyulup, az da olsa ilmî, siyasî gayelerinden kısmen veya tamamen uzaklaşanlar bulunduğu gibi, açık, kesin vesikalara ve belgelere rağmen, hadiseleri aslî şekillerinden saptırıp uzaklaştıran, onları olduklarından başka türlü gösteren, gerçekleri tahrif etmekten çekinmeyenler de çoktur. Bunların İslâm tarihi üzerinde yaptıkları kasıtlı yanlışlık ve yolsuzluklar ya haberlerin kaynaklarımızdan tercüme ve nakilleri sırasında yapılmakta, ya da kasten yanlış anlamaktan ileri gelmektedir. Yanlış nakle, yanlış anlayışa dayanan, indî, yersiz yorum ve görüşlerin ve hatta iftiraların hadd ü hesabı yoktur. Bunların korkunç ve iğrenç örneklerini biraz önce adını andığımız İtalyan müsteşrikinin dilimize çevrilen kitabında bol bol görebilirsiniz. İşte *Hz. Muhammed (s.a.s.) ve İslâmiyet* adlı kitabımı yazmaya zorlayan birinci sebep bu olmuştur.

İkinci sebebe gelince: Peygamberimiz'in hayatını okumak ve öğrenmekte, kadın-erkek, genç-ihtiyar her Müslüman ve hatta herkes için tertemiz, pürüzsüz, ibretli, mutlu bir hayatı örnek edinip kendilerini kötü örneklerin tesirle-

rinden kurtarmak, Peygamberimiz'e olan sevgi ve bağlılığı pekiştirmek, gerçekleştirmek, dünyada ve âhirette mutlu bir hayata kavuşmak vardır. Bu, Ahzab sûresinin 21. âyetiyle yapılan ilâhî tavsiyenin bir gereğidir. İşte eseri yazmaya zorlayan ikinci sebep de budur.

– *Pakistan'da açılan Sîret-i Nebî (s.a.s.) yarışmasına nasıl ve niçin katıldınız efendim?*

– Benim böyle bir yarışmadan ne haberim vardı, ne de böyle bir yarışmaya katılmayı düşünmüşümdür. Türkiye Yazarlar Birliği'nden önce beni telefonla aramışlar, bir müddet sonra da şu 1982 tarihli ve 187 sayılı yazıyı göndermişlerdir: "Pakistan Elçiliği Basın Ateşesinden aldığımız resmî bir yazıda, Pakistan Hükümeti'nin Sîret (Hz. Peygamber'in hayatı ve eserleri) konusunda dünyanın çeşitli ülkelerinde yayınlanan kitaplar için ödüllü bir yarışma düzenlediği bildirilmekte ve bu konuda bizden namzet bir eser talep edilmektedir.

Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu sizin *İslâm Tarihi* adlı muhalled eserinizi teklif etmeyi uygun görmüştür. Sizce de uygun bulunursa, ilgili makamlara teklifimizi ileteceğiz. ilh."

Bunun üzerine bir hayli tereddüdden sonra 1/12/1982 tarihli cevabımda, şahsım ve eserim hakkında gösterilen yüksek kadirbilirlikten dolayı gerek zât-ı âlînize ve gerekse yönetim kurulunuza minnettar ve müteşekkirim. Böyle bir yarışmaya katılmayı hiç düşünmemiş olmakla beraber, bunun, bir kitabın yararını İslâm dünyasında yaygın hale getirmesindeki büyük önemi ve müellifini manen mutlu kılacak sonucunu gözönünde tutarak bu husustaki tensiplerine memnuniyetle katıldığımı bildirdim. Türkiye Yazarlar Birliği Başkanlığı 1983/18 tarih ve sayılı yazısında eserim hakkındaki tekliflerini ilgili makama ulaştırdıklarını, ancak yarışmaya katılacak eserlerin 5 nüshasını en geç

15 Şubat 1983 tarihine kadar İslâmâbâd ... ilh. adresine gönderilmesi gerektiğini bildirmeleri üzerine uçak postasıyla 5 takım yollamış, aradan bir yıla yakın zaman geçtiği halde hiç ilgilenmemiş, arayıp sormamışımdır.

– Muhterem efendim, eserinizin birincilik kazandığı haberi hakkında neler hissettiniz? Ve bunun sizin için bir sürpriz teşkil edip etmediğini lütfen beyan eder misiniz?

– Eserimin birincilik kazanması, benim için hiç de sürpriz teşkil etmemiştir. Çünkü bu yarışmaya, sayısız kaynaklarımızın derinliklerine inip Peygamberimiz'in hayatını şimdilik 12 cild olarak en geniş, en mevsuk bir tarzda yazmak, aynı zamanda İslâm düşmanlarının türlü isnad ve iftiralarını da inceleyip reddetmek için benim gibi 25 yılını harcamış ve daha fazlasını da harcamayı göze almış bir kimsenin daha katılmış olabileceğini pek sanmıyordum. Eğer bu yarışmada aynı vasıfta bir din kardeşimizle karşılaşıp kendisi, hizmetiyle beni geçmiş olsaydı, bu da beni müteessir etmez, bilakis bu faziletli yolda yalnız yürümediğimi görmek, bana ferahlık verirdi. Şunu da hemen ifade etmem gerekir ki, Peygamberimiz Efendimiz'in hayatına ve İslâmiyet'e dair olan eserimin kardeş Pakistan'ın çok değerli ve kadirbilir ilim adamları ve makamları tarafından takdir ve taltife lâyık görülüşü beni son derece duygulandırmış ve bunun âhirette İlâhî ve Nebevî rızâya nâiliyetime bir alâmet ve beşâret olabileceği ümidine düşürmüştür.

– Muhterem Hocam, zaman zaman böyle yarışmalar düzenlenmesinde yazarlar ve okuyucular için bir yarar görüyor musunuz efendim?

– Bunu hem müellifler, hem de okuyucular bakımından yararlı görürüm. Yarışmalar müellifleri gayrete getirir

ve yetiştirir. Yarışmada kazanan eserler okuyucular tarafından güvenle ve çokça okunur ve tutulur. Marifet iltifata tabidir, iltifatsız meta zayidir.

(...)

– *Muhterem Hocam, eseriniz hakkındaki raporun değerlendirmesini nasıl karşılıyorsunuz? Öğrenebilir miyiz efendim?*

– Eserim Pakistan yetkili bilim adamları ve makamlarınca iyi incelenmiştir. Yapılan tavsif, takdir ve tenkidleri tabii ki hürmet ve şükranla karşıladım. Raporun tenkid bölümünde Mekke Devri için işaret ve temenni olunan usûl zaten bizim de makbulümüz ve Medine Devri ciltlerinde uyguladığımız usûlümüzdür. 1966 yılında basılan tek ciltlik Mekke Devri, 11 ciltlik Medine Devri'nin Mekke Devri olmayacağı için Medine Devri'nin 11. cildinin sonundaki, 11 Mayıs 1980 tarihli açıklamamızda, Mekke Devri'ni de Medine Devri tarzında vak'aları mümkün olduğu kadar yıllara göre sıralayıp genişletmek ve kaynakları sahifeler altında göstermek suretiyle yeniden kaleme almak niyetinde olduğumuzu okuyucularımıza duyurmuş ve dört yıldan beri de bu vaadimizi yerine getirmek için geceyi gündüze katıp üçüncü cildin sonuna gelmiş bulunuyoruz. Hazırladığımız bu yeni Mekke Devri'nin de tamamlanmış ve muhterem jürinin tedkikine birlikte sunulmuş olmasını ne kadar arzu ederdik!

Mekke devrine ait vakalar maalesef bütün ana kaynaklarımızda da kronolojik sıraya konulabilmiş değildir. Medine devrinde zaman zaman etrafa çıkarılan seriyye (askerî müfreze)lerin kaynaklarımızda açıklanmayan sebeplerini açıklamaya muvaffak oluşumuzdan cesaret alarak yeniden yazmaya başladığımız Mekke devrinde de vakaları ilk defa tarihî sıraya koyma çabası içine girmiş bulunu-

yoruz. Bunda ne dereceye kadar muvaffak olabileceğimizi şimdiden söylememize imkân yoktur.

– *Muhterem efendim, bundan sonra ne gibi eserler yazmak niyetindesiniz?*

– Medine Devri'nin son cildindeki açıklamamızda da vaadettiğimiz gibi kitabımız *İslâm Tarihi* ismini taşıdığına ve İslâmiyet de Hz.Âdem'den (a.s.) başladığına göre, kitabımızın bir kısmını ve Peygamberimiz'den önceki Peygamberler devri olmak üzere, Hz. Âdem'den Peygamberimiz'e kadar gelmiş geçmiş meşhur peygamberleri, hayat ve şahsiyetlerini, tebliğatlarının mahiyetlerini, ümmetlerinin tutum ve davranışlarını ve akıbetlerini de kaleme almak, sonra da hulefâ-yı râşidîn devrini yazmak niyetindeyiz. Tevfik ve inayet ancak Allah'tandır.

– *Muhterem efendim, Sîret-i Nebî konferansına katılmaya davet edildiğinizi öğrendik. Bu husustaki düşüncelerinizi öğrenebilir miyiz?*

– Kitabım hakkında Dışişleri Bakanlığı Kültür Enformasyon İşleri Genel Müdürlüğü'nden Diyanet İşleri Başkanlığı'na yazılan 12 Ocak 1984 tarihli 9253-84-31 sayılı yazıda "Peygamberimiz'in doğum günü vesilesi ile 18 Aralık 1983 günü Federal Meclis binasında tertiplenen, sivil ve askerî erkânın da katıldığı toplantıda Pakistan devlet başkanı Ziyaü'l-Hak İslâmiyet konusunda uzun bir konuşma yapmış ve bu vesile ile yazdıkları eserlerle İslâmiyet'e hizmet eden yerli ve yabancı yazarlara parasal mükâfat vermiştir. Bu çerçevede iki Pakistanlı ve İngilizin yanısıra Diyanet İşleri eski müşavirlerinden M. Âsım Köksal'a da 16 senede tamamladığı 12 cilt ve 4600 sahifelik *Hz. Muhammed ve İslâmiyet* adlı eseri için bir takdirname ve 5000$ mükâfat

verilmiştir. Takdirname M. Âsım Köksal adına başkanlığımıza tevdi edilmiş olup, İngilizce tercümesiyle ilişikte sunulmuştur. Başkan Ziyaü'l-Hak, İngiliz Dr. Martin Lings ile M. Âsım Köksal'ın 1984 yılı Sîre toplantılarına şahsen katılacaklarını umduğunu ve mükâfatlarının da o vesile ile bizzat kendilerine verileceğini ifade etmiştir." denilmektedir. Herhalde bu nazik davete Sîret-i Nebî ödülünü kazananların Sîret-i Nebî konferansına ilmî tebliğleri ile de katkıda bulunmaları arzu buyurulmuş olmalıdır.

– *Muhterem Hocam, daha önce de lütfettiğiniz, birinci cildin genişletilmesi, Mekke Devri'nin birçok cilt olarak yeniden yazılması ile ilgili bazı bilgiler lütfeder misiniz?*

– Mekke Devri'ni Hz. İbrahim'den itibaren Peygamberimiz'in birinci atası Abdülmuttalib'e kadar olan atalarına tahsis ettik. Birinci cild Hz. İbrahim'den başlayarak Peygamberimiz'in pederi Abdullah'ın vefatına ve Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmaya gelişine kadar olan vak'ayı içine alıp bitmektedir. İkinci cildde Peygamber Efendimizin doğumuyla başlıyoruz. Bu Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmaya gelişinden 50-55 gün sonradır. Resûlullah'ın (s.a.s.) doğumuyla başlayan bu cild (ikinci cild) 40 yaşına kadar olan hayatını içine almakta ve sona ermektedir. Üçüncü cild de Peygamber Efendimizin peygamberliğe mazhariyeti ile başlamakta ve üç senelik nübüvvet devresini içine almaktadır. Dördüncü cilde İslâmiyet'in ilânı ile başlanacak. Nübüvvet devresinin ne kadarını içine alacağını şimdiden kestirmek mümkün değildir. Malum ki Mekke Devri 13 yıldır. Biz üçüncü cildle nübüvvetin üç senelik kısmını yazmış oluyoruz. Geriye kalan on senelik nübüvvet devresi hicreti de içine alacaktır. Bu gidişle Mekke Devri 9 cildi bulacaktır. Bu cildin sonunda *Hz. Muhammed ve İslâmiyet* adlı kitabımı tamamlamış olacağım.

– *Verdiğiniz bilgiler için çok teşekkür ediyoruz efendim.*

– Asıl ben teşekkür ederim efendim.

(İslâm, Mart 1984)

TARİHİ YAZMAK ZOR

– *Muhterem Hocam, konuşmamıza şöyle bir soruyla başlamak istiyorum: Sizin gibi eserler veren kimseler, genelde, eserleri ortaya çıktıktan sonraki hayatlarıyla tanınırlar. Çocuklukları, gençlikleri nasıl geçmiştir bilinmez. Sizin geçmişinizden biraz olsun bahsetsek...*

– Rûmî 1329 yılında Develi'de doğdum. Develi merkez İbtidâî Okulu'nu 1927 yılında bitirdikten sonra Develi Müftüsi İzzet Efendi Merhum'dan 1933 yılına kadar meslekî tahsil gördüm. Ankara'da İskilip mûcez ulemâ ve meşâyihinden İbrahim Edhem Efendi Merhum'un meslekî özel derslerine yıllarca devam ederek icazet aldım. 1933 yılından 1964 yılına kadar, 31 yıla yakın bir müddet de, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Zât İşleri Sicil Şefliği, Yazı İşleri, Yayın ve Hayrat Hademesi İşleri Müdürlükleri ile Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Kurulu Aza Başmuavinliği vazifelerinde bulundum.

– *Yetişmenizde sizi etkileyen şahsiyetler kimler oldu ve hangi yönleriyle sizi etkilediler?*

– Bu soruya kestirme, kısaca cevap vermek mümkün değil. Niçin? Çünkü öncelikle kendim, sayılamayacak kadar kitap mütalaa ettim. Bu mütalaalar beni bir noktaya kadar yetiştirdi. Fakat yeterli olmadı. (*Âsım Köksal Hoca burada yazılmamak şartıyla, kendisini manevî yönden yetiştiren meşayıhtan birisine ait hatıralarını naklet-*

ti.[110]) Ancak bu çalışmalar beni İslâm Tarihi yazmaya hazırladı.

– *İslâm Tarihi yazma fikri nereden doğdu?*

– Kitabın önsözünde de belirttiğim gibi, 1955 yılında Develi'de bulunduğum sırada eski milletvekillerinden ve Caetani'nin hayranlarından bir zatın münevver bir zümre huzurunda, Caetani Tarihi'ne dayanarak tevcih ettiği soruları dört saat cevapladıktan sonra, Caetani gibi garazkâr bir müsteşrıkın yanlış ve çürük çalışmalarına tetkiksiz ve tahkiksiz dellallık edildiğine dikkati çekmemiz üzerine, muhatabımızın, dünyada Caetani'nin çalışmalarını red ve cerh edecek bir adam bulunabileceğini sanmadığını iddia edişi ve bizim de Müslümanların en âcizi olmamıza rağmen, istenilirse, Caetani Tarihi'nin mahiyetini ortaya koyabileceğimize söz verişimizdir. Caetani Tarihi'ne bir Reddiye yazdım. Bu reddiyeyi yazıp bitirdikten sonra, benim için Peygamberimiz'in hayatını ana kaynaklarına inerek yazmanın farz-ı ayn olduğuna kanaat getirdim. Bu nedenle emekliye ayrılıp, bu işi sonuçlandırmaya çalıştım.

– *İlk yazmaya başladığınızda böyle geniş bir İslâm Tarihi yazmayı düşünüyor muydunuz?*

– Hayır, başlangıçta Mekke Devri'ni kısaltılmış 1 cilt, Medine Devri'ni de yine kısaltılmış 1 cilt olarak yazmayı kararlaştırmıştım. Daha sonra tafsilatlı olarak yazacaktım. Mekke Devri'ni kısaltılmış bir cilt olarak yazdıktan sonra bu kararımdan vazgeçtim. Bir daha vaktim ya olur, ya olmaz diyerek Medine Devri'ni tafsilatlı olarak yazayım, sonra dönüp Mekke Devri'ni de tafsilatlı olarak yazarım dedim ve Medine Devri'ni tafsilatlı olarak yazmaya başladım. On bir cilt

[110] Burada bahsedilen zat, İskilipli İbrahim Edhem Efendi'dir (A.C.Köksal).

olarak 1980 senesinde Medine Devri'ni bitirdim. Yine 1980 senesinde Mekke Devri'ne döndüm, onu da tafsilatlı olarak yazmaya başladım. 1986 senesinin sonunda onu da bitirdim. Medine dönemiyle birlikte 16 senede bitirmiş oldum.

– *Hocam, rivayete dayalı bir tarih yazdınız. Kendi yorumunuzu eklemediniz. Bunun bir nedeni var mı?*

– Çünkü ana kaynaklarımızı konuşturdum. Kendi şahsî görüşlerimi, yorumlarımı katmadım, okuyucu ile kaynağı baş başa bıraktım. Okuyucuyu kısa bir metinle karşılaştırmak istemedim. Bir mevzuda başvurulacak her kaynağı bulmaya çalıştım. Okuyucuya mevzuyu hazır hale getirdim. Bir iki kaynağa bakıp boşluklarıyla, kapalılıklarıyla dolu bir konuyu okuyucuyla karşılaştırmadım. O boşlukları araştırmalar yaparak, tarihî bilgileri toplayıp doldurmaya; kapalı, müphem olan noktaları kendi görüşümle değil, kaynaklar üzerinde araştırmalar yaparak elde ettiğim bilgilerle aydınlatmaya çalıştım. Tabii bu da uzun, ağır çalışmaları gerektirdi. Ben bunlardan da yılmadım, emeğimi esirgemedim.

– *Günde ortalama kaç saat çalıştınız?*

– Sabah namazından akşam namazına, hatta bazen yatsı namazına kadar zaruret, ihtiyaç halleri müstesna, başımı kaldırmadım. Ne bir istirahat, ne bir gezinti yapmadan, hatta bayramlarda bile fırsat buldukça çalıştım. Böyle hızlı bir çalışmanın sonucu, böyle kısa bir müddette tamamlayabildim. Eğer istirahat ederek, rahatımı düşünerek bu işi yürütmeye çalışsaydım, belki yarısına gelemezdim.

– *Bir ziyaretimizde, bir ayrıntı üzerinde iki aydır çalıştığınızı söylemiştiniz. Bu kadar titiz bir çalışma yaptınız...*

– Evet, doğrudur.

– Böyle geniş, ana kaynaklara dayalı bir İslâm Tarihi yazmakla, kasıtlı hatalarla dolu olarak yazılan ve yazılacak İslâm Tarihlerini de engellemiş oldunuz.

– Doğrudur. Bu kitabı yazmaktan maksadım, Batılıların kendilerine büyük bir paye vererek, bu alanın uzmanı olarak sadece kendilerini görerek, İslâmî kıymetleri küçümseyerek yapacakları yayınları önlemekti.

– Yazdığınız İslâm Tarihi'nin yabancı dillere çevrilmesi düşünülüyor mu?

– Tercümesini düşünmüyor değildim. Fakat Allah karşımıza kendiliğinden bu işi yapmak isteyen birisini çıkardı: Pakistanlı Dr. Muhammed Râşid Feroze. Bu kişi, Pakistan Siret Konferansı Komitesi üyesi ve bizim kitap hakkında inceleme yaparak rapor vermek için vazifelendirilen ve rapor veren bir zat. Birkaç üniversite bitirmiş, Türkçe dahil 14 lisan biliyor. Türkçe manzum tercümeleri var. Üniversitede yıllarca İslâm tarihi hocalığı yapmış. Bu zat bana bir mektup gönderdi. Mektubunda "Ben bu kitabı inceleyip rapor yazdım. Asırlarca bu vasıfta bir kitap İslâm dünyasında yazılmamıştır. Ben bu kitabı Urduca ve İngilizce'ye çevirip dünyaya yaymak istiyorum, bana izin verin." diyor. Memnuniyetle kabul ettim. İlk olarak Mekke devrinin altı cildinin nüshalarını kendisine gönderdim. Şu anda Urduca ve İngilizceye çevrilmeye başlandı.

– İnşaallah yakında Arapça'ya da çevrilir.

– İngilizceye çevrildikten sonra her dile çevrilmesi kolaylaşır. Çünkü İslâm ülkelerinin büyük bir kısmında ana dili gibi İngilizce bilenler var. Arapçaya çevrilmesini de gönlümüz arzu eder.

– *Kitabınızın okunması okuyucuya neler kazandırır?*

– Öncelikle şunu söyleyeyim, bu kitabı tafsilatlı olarak yazmamın bir sebebi de şu: Herhangi önemli bir konuyu kısaca anlatacak olursanız, anlattığınız kimselerde hiçbir tesir yapmayabilir. Ama basit bir olayı bütün tafsilatıyla ortaya koyarsanız, okuyanı tesir altında bırakabilirsiniz; sonuç ne oluyor, ne olacak diye takip etmek zorunda kalacaktır. Romanları buna misal olarak verebiliriz. Bizim kitabımız sadece Peygamberimiz'in hayatı değil, İslâm dininin de bir tarihi vasfını taşıyor. Kaynaklarıyla hem Resûlullah Aleyhisselam'ın hayatını ve hem de İslâmiyet'i öğrenmiş olacak okuyucu. Peygamberimiz hakkında bir âyette Cenâb-ı Hak: "Sizin için Resûlullah'ta uyulacak güzel örnekler vardır." buyuruyor. Bütün yönleriyle Resûlullah Aleyhisselam'ın hayatını Müslümanlar bilmeyecek olurlarsa, hayatta kendilerine her hususta edinecekleri örneği bulamazlar. Biz işte Müslümanların her hususta aradıkları örneği bulabilmelerini sağlamak için tafsilatlı yazdık. Daha doğrusu kaynaklarımızda bulunan bilgiler üzerinde tasarrufta bulunmadık. Harcamadan, kısmadan onları olduğu gibi aktarmaya çalıştık.

– *Şu anda çalışmasını yaptığınız Peygamberler Tarihi ile bu zinciri tamamlayacaksınız.*

– Evet.

– *Bu çalışmanız ne zaman biter?*

— Gelecek sene yazına hazırlamış olacağımı umuyorum inşaallah.

– *Ondan sonra?*

– Çok şey var ama bilemiyorum. Hulefâ-i Râşidîn devrini, zaman olursa Emevîler, Abbasîler devrini yazmak is-

tiyorum. Bir dostumuz "Ne olur, tarihi zamanımıza kadar getir!" diyor. İstemekle olmuyor, kolay değil. Ayrıca yazmak istediğim bir mevzu var. Müslümanlar için çok önemli olan bir konu. Hem dünyayı, hem âhiretlerini düzenlemeleri bakımından mühim. Kabir hayatını, kıyameti, mahşer hayatını, Kur'ân'a ve hadislere göre, en küçük tafsilatıyla yazmak. Çünkü bütün tafsilatıyla insan bir şeye vâkıf olursa, o hâdisenin veya o vâkıanın tesiri altında kalır. Ama üstünkörü veya çok az bilgi sahibi olursa onun tesiri altında kalmaz.

– *İslâm Tarihi alanında çalışma yapmak isteyenler için tavsiyeleriniz nelerdir?*

– İlmî çalışma yapmak isteyenler için benim yazdığım kitap bir kaynak, bir yol olabilir. Çünkü benim elde ettiğim kaynakları herkes elde edemez, ne mâlî gücü ne de vakti belki buna müsait olmayabilir. Ben bunları düşünerek ve ilerideki birçok imkânsızlıkları gözönünde bulundurarak, bu kitabı geniş ve kaynaklı yazmayı gaye edindim ve öyle de yazdım. Bir misâl olarak vereyim: Bir ara Ebû Nuaym'ın *Delâil*'ini arıyordum. Suyûtî, *el-Hasâisü'l-Kübrâ*'sında, Kastalânî *el-Mevâhibü'l-Ledünniye*'sinde, Diyârbekrî *Tarihü'l-Hamis*'inde; Peygamberimiz'in annesinin vefatı esnasında, Peygamberimiz'e hitaben söylediği manzumenin Ebu Nuaym'ın *Delâil*'inde olduğunu söylüyorlar. Fakat eldeki baskı nüshalarında söylenilen bu manzum parçaya rastlayamıyoruz. O zatlar bu nedenle itham ediliyor. Bu zatlar öyle sıradan insanlar değil. Hadis hâfızı, yüz binlerce hadis ezberinde olan kişiler. Şurada gördüğünü orada zannedecek tipten değil. Bunların üçü de ittifakla Ebû Nuaym'ın *Delâil*'inde şu senetle rivâyet edilmiştir, demişler. Ben bunun peşine düştüm. Çünkü yazma nüshaların bi-

rinde unutulur, bir diğerinde olabilir. Bursa Kütüphanesi'ne gittim. Yüz binlerce kitap var. Aradım, burada Ebu Nuaym'ın kitabını bulamadım. Yazma nüshalarla ilgilendiğimi görünce, müdür ilgilendi. Beni tanıyınca iltifat etti. Uğurlarken: "Kütüphanemizi çok zengin buldunuz, herhalde." dedi. "Evet, çok kitap var, fakat benim kitabı okumuşsunuz; o kitabı yazmak için bu kütüphanede otursaydım, yüz sayfa yazamazdım." dedim. Çünkü ben konumla ilgili bütün kitapları topladım. İçinde o manzum parçanın da bulunduğu Ebu Nuaym'ın *Delâil*'ini de Sahaflarda tevafukan buldum. Şu neticeye getirmek istiyorum: Benim böyle bir kütüphane ile hazırladığım bu kitap başka türlü hazırlanamaz. Karşımda bulunan İslâm düşmanlarının, İslâmiyet'i red yaptığı çalışmalara karşı güçlü durumda bulunmak için bu zengin kütüphaneyi meydana getirmemiz vesilesiyle hazırladığımız kitap da kaliteli olmuştur.[111] Pakistan Sîret raporunda da "Bu kadar kaynağı bir araya getirmek için kim bilir ne kadar zahmet çekmiştir." denmektedir.

– *Teşekkür ederim Hocam.*

[111] Diyanet Dergisi, 1992

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HAKKINDA YAZILANLAR VE SÖYLENENLER

MUSTAFA ÂSIM KÖKSAL HOCAEFENDİ'NİN ARDINDAN

İstemem nakl-i cenâzemde çeleng ü âhenk
Debdebe ile gidilir yer değildir makber.
Orası medhalidir bârigâh-ı Mevlâ'nın,
Kapısından içeri aczile girmek ister.

(Tâhirü'l-Mevlevî)

Evet, tüm hayatı debdebe ve gösterişten uzak, mütevâzi, kulluğun en güzel noktasında geçmiş, hizmet ve eserleriyle bütün bir hayatını insanlığa ve ilme haris olanlara adamış büyük İslâm âlimi, tarihçi ve mutasavvıf M. Âsım Köksal Hocaefendi Hazretleri, "İrciî!" fermanına tâbi olarak 28 Kasım 1998 günü fenâ yurdundan bekâ yolculuğuna çıkmış, cenazesi 29 Kasım 1998 Pazar günü öğle namazını müteakip çok sevdiği Hacı Bayram Camii Şerîfi'nde kılınarak, hayatı boyunca gıbta ile kendilerine benzemeye çalış-

tığı Meşâyih-i Kiram'dan Abdülhâkim Arvâsî Hazretleri'nin medfun bulunduğu Bağlum aile kabristanına defnedilmiştir. Cenâb-ı Hak mekânını cennet, sevenleriyle tüm erbâb-ı ilme sabırlar ihsan eylesin.

85 yıllık hayatının hemen tamamına yakını hıfz, ilm-i âlet, usûl, fıkıh, tefsir, hadis, tarih, sanat ve bedîîyât ile bizzat yaşayarak ortaya koyduğu tasavvuf yüklü olarak geçmesi sonucunda, son devrin en çok örnek alınacak sîması olarak onu önümüzde görüyoruz. İslâm tarihini okuma zevkini O'nun eserleriyle tattım desem mübâlağa yapmış olmam. Bu kadar içten, samîmî ve yaşayarak tarih ancak Âsım Köksal Hocamızın kaleminden dökülebilirdi. O da öyle yaptı.

Uluslararası ün ve ödüle sahip bir tarih ile, Resûlullah'a çok çirkin ve haksız isnatlarda bulunan İtalyan Müsteşrik meşhur Caetani'nin eserine yazmış olduğu Reddiye, O'nu sadece ünlü kılmadı. Çağdaş din düşmanlarının bühtanına en güzel cevapları vererek denebilir ki, en büyük hizmetlerden birisini ortaya koydu. Bu güzel hizmetinin bile tek başına O'nu kabre defnedildiği bu gece (yazının kaleme alındığı vakit) Rabbimin lütfuna mazhar kılacak ve Hz. Muhammed (s.a.s.) Efendimiz'in: "Ya Rab! Bu kulun M. Âsım Köksal Efendi, beni en zor ve en ağır saldırıların moda olduğu bir dönemde, İslâmı bin yıllık kültür kaynaklarından değil, müsteşrik gayri müslimlerin eserlerinden öğrenmeyi çağdaşlık sayan bir zihniyetin ülkelerinde egemen olduğu bir dönemde, bana amansızca saldıranlara karşı kalemini en güzel şekilde kullanmış bu kuluna merhamet et!" diye niyaz edeceğini umuyor ve diliyorum.

Mustafa Âsım Hocamızın, cenâzesindeki o kalabalık ve samîmî hicranı, hıçkırık ve enîni görünce, Rabbime binlerce kerre hamdetmek geçti içimden. O mahşerî kalaba-

lık, deyim yerindeyse "İğne atılsa yere düşmeyecek kadar" yoğun ve samîmî ilginin olduğu bir yerde, insanımızın vefâ ve sadâkatini gördüm. Karşılıksız sevgisine şâhit oldum.

Merhum Hocaefendi'nin cenazesinde bulunanlar, sevgi ve karşılıksız muhabbetle kucaklaştılar. Zorlamalarla değil, gözyaşlarıyla hasbî olarak koşanlar, bir Allah dostunun ebediyet yolculuğunda sevgiden bir halka oluşturdular. Ya bu sevgiyi göremeyen, bundan nasibdâr olamayanlar!.. Onlara da nice hayırlı nasibler, ebediyet yolculuklarında karşılıksız samîmî duacılar diliyorum.

Berat Gecesinin arefesi denebilecek bir zaman dilimi içerisinde bu kadar güzel bir ölümle yolculuğa çıkan Hocaefendi ve güzel cemaati görünce, ister istemez Bağlum sevdalısı, oradaki dostun dostu Necip Fâzıl'ın şu güzel dizelerini hatırlamamak mümkün müydü?

"Ölüm güzel şey, budur perde ardından haber,
Hiç güzel olmasaydı ölür müydü Peygamber?"

Güzel insanlar için gerçekten ölüm de, hayat da ne kadar güzeldir! Âsım Hocamızda ölüm güzelleşti, hayatın rengi değişti.

"Sür, çıkar ağyârı kalbden, tâ tecellî ede Hak.
Pâdişah konmaz saraya, hâne mâmur olmadan."

Ağyârı kalbden çıkarmayı bilenler, ölümlerinden sonra insanların gönüllerine çıkmamak üzere taht kurarlar. İnanıyoruz ki, büyük bir çınar, esasen büyük bir âlem göçtü. Tarafından sevildiğine inandığı sevgilisine kavuştu. Yerinin, binlercesiyle doldurulması niyazımla merhum Âsım Köksal Hocamıza rahmet, tüm sevenlerine sabırlar diliyorum.

Musa Uzunkaya (Millî Gazete)

BİR YILDIZ DAHA GÖÇTÜ

Bazı kişiler vardır, hiç değilse hayatınızın belli dönemleri için unutulmaz isimlerdir. Çocukluğunuzda iz bırakan bir çehredir bu kimi zaman... Belki ismini bile hatırlamadığınız mahallenizdeki filan amca... Hayatı, kişiliği hakkında hiçbir detaya sahip olmasanız bile, her gün o sokaktan geçerken, her zamanki köşede oturuşu, gelip gidişlerinizde size gösterdiği ilgi, yaramazlıklarınız karşısında sevecen tavrı... Kimi zaman hayatınıza yön veren başka bir şahıs. Fikir haysiyetinizi borçlu olduğunuz bir üstad.

Hatta bu kişi doğrudan kendisi bile olmayabilir. Bir yazı, bir kitap, sanılandan çok daha derin iz bırakır, bir ömür unutamazsınız.

1980 öncesinin hareketli ortamında Türkiye'nin bir tür anomiyi yaşadığı dönemler. Üniversitelerin işgal altında tutulduğu, her sokağın neredeyse belli gruplarca ideolojik parsellenmeye teslim edildiği dönemler.

Bu ortamdan yeterince nasibini alan talebe yurdunun bir odası. Bütün gün yaşadığınız gerilimi henüz atabilmiş değilsiniz. Yurt ortamı da bir o kadar gerilimli. Gencecik bedenlerde kan olağandışı hızıyla deveran ediyor.

Tüm olumsuzluk içinde sizi başka bir yoksunluk duygusu kıvrandırıyor: Yeterince okuyamamak. Mütevâzi harçlıklarınızı zorlayarak aldığınız, yurt ortamında muhafazasında bile güçlük çektiğiniz kitaplarınızı okuyamamak yakıcı bir ıstıraba dönüşüyor.

O çalkantılı günlerde, hemen her gün yurtta el ayak çekildikten sonra düzenli olarak okumayı başardığım nadir kitaplardan biri M. Âsım Köksal'ın *İslâm Tarihi* idi. Adeta günlük kronoloji titizliği ile Resûlullah'ın hayatını

anlatan 8 cilt halinde yayınlanan eser beni o kadar sarmıştı ki, zamanla günlük çalkantılar içinde sığındığım bir liman haline geldi.

Ömrünü Allah Resûlü'nün hayatını yazmaya vakfetmiş muhterem M. Âsım Köksal'ın vefat haberini duyunca bir an, üniversite yıllarının bende iz bırakan o ilginç okumalarımın hatırasına döndüm. Kendisiyle hiç tanışma fırsatım olmadı. Ama eseri hayatımda anlamlı bir iz bıraktı.

Yöntem ve ideoloji arayışıyla en heyecanlı tartışmaların yapıldığı o günlerde, elimizde "çağdaş" bir İslâm tarihinin olmamasından yakınıyorduk. Daha sonra genişleterek ortaya bir şâheser çıkaran Âsım Köksal'ın eserine biraz da bu susuzluğumu gidermek için sarılmıştım.

Ne var ki, o zaman ilmî değerinden çok ideolojik yaklaşımlarımıza uygun esere prim veren yaklaşım tarzı ve psikoloji hepimizin bakışını belirliyordu.

Âsım Köksal'ın eserini okumaya başladığımda beklentilerime cevap vermek niyetiyle yazılmadığını hemen kavramıştım. Ama kitabı bir türlü bırakmak da mümkün değildi. 8 ciltlik dev eserin hemen hemen tamamını hareketli günlerin kargaşası içinde nasıl bitirdiğimi bugün hayretler içinde hatırlıyorum.

Şüphesiz Allah Resûlü'nün hayatının dayanılmaz bir câzibesi vardı. Ancak Âsım Köksal Hoca'nın samimiyeti, üslûbundaki tevâzu ve titizliği, okuyanı âdeta mıknatıs gibi çekiyordu. Hz. Peygamber'in hayatını neredeyse günlük detaylarına kadar kaydetmişti ve bu bile gönlümü ve zihnimi sayfalar arasına sâbitlemek için yetiyordu. Zamanla entellektüel ilgilerim değişmeye, gelişmeye ve hayata daha soğukkanlı bakmaya başladıkça, o dev çalışmanın

uzun süreçte ne denli olumlu etkilerinin olduğunu keşfetmeye başladım. Daha sonra Dünya Siyer Ödülü'nü alacak olan bu eserin müellifini hürmetle hatırladım.

İlim dünyamızdan bir yıldız daha göçtü. Allah rahmet eylesin diyorum.

Âkif Emre (Yeni Şafak, 1/12/1998)

ÂLİMLERİN VARLIĞI HAKİKATE ATIFTIR

Arap dilinde "ilim" sözcüğünü "alâmet" masdarından türetenleri doğrularsak, bir şeyin "ilim" olabilmesi için, onun "hakikati gösteren bir işaret, bir emare, bir alâmet olması" şarttır. Yani "ilim" ebedî ve mutlak hakikate yapılan bir "atıf"tır. Âlim, hakikatin alâmetlerini öz benliğine sindirerek, artık kendisi hakikatin "canlı alâmet"i haline gelmiş insandır. İnsanlar, sadece onun eserlerinde, konuşmalarında hakikate bir atıf görmezler, aynı zamanda onun hayatında, varlığında, yani bizzat kendisinde hakikate bir atıf görürler. İşte bu yüzden "Âlimin ölümü, âlemin ölümü" gibidir.

Hemşehrim Mustafa Âsım Köksal Hoca'yı kaybettik. O, hayatını Hz. Peygamber'in hayatına vakfetmişti. Yirmi ciltlik siyer kitabı –her ne kadar adı *İslâm Tarihi* olsa da- bunun en açık nişanesidir.

Âsım Hoca'nın siyer alanına atılma serüvenini kendi ağzından dinlemiştim. O, bu alana atılmasının nedenini açıklarken, Cumhuriyet'in ilk nesillerinin Hz. Peygamber'den nefret etmelerini sağlamak için gösterilen çabaları, bu nedenlerin ilki olarak aktarırdı. Bu bağlamda, ilk defa ondan duyduğum şu tarihî mâlumatı aktarmıştı: Hz. Peygamber'e iftiralarla dolu olan ve art niyetli olarak yazıldığı ilk bakışta anlaşılan, İtalyan kardinal Leone Caetani'nin

“Annali dell’İslâm” (İslâm Yıllıkları) adlı eseri, 1924-26 yılları arasında üst düzeyde resmî teşvik ve himaye ile Hüseyin Câhid’e çevirtilip Maarif Vekâleti’nin resmî matbaalarında bastırılarak tüm önde gelen bürokrat ve siyasetçilere bedava dağıtılmış, bununla da yetinilmeyip önceden tesbit edilmiş birtakım isimlerin kapılarının önüne, bu kitap gece yarıları sessizce bırakılıvermişti.

Pozitivist ve materyalist eğitim politikalarının en katı ve kaba biçimde uygulandığı dönemlerde, bu tür eserlerle yetişen kuşakların Hz. Peygamber’e olan düşmanlık ve nefretiyle daha sonra sık karşılaşacak olan Âsım Hoca, bu nefretin kaynağı olarak gördüğü bu esere bir eleştiri yazmak amacıyla kaleme sarılır. İşte bugün 20 cilt halinde elimizde bulunan *İslâm Tarihi*’nin ilk yazılış nedeni budur.

Kimi âlim vardır, ilmi hissine gâliptir; kimi âlim de vardır, hissi ilmine gâliptir. Âsım Hoca, ilmi hissine gâlip olan âlimlerden biriydi. Gâliba yıl 1983’tü. Hoca, âdeti olduğu üzere o yıl da sıla-i rahm için Develi’ye gelmişti. Gittik, sohbetinde bulunduk. Kendisi, tasavvufla ilişkisi olan zâhid biriydi. O dönemde yüksek dozda tartışılan bir konunun aslını öğrenmek için kendisine şu soruyu sormuştum: “Bildiğiniz gibi bazı sûfîler râbıta yapıyorlar. Buna gerekçe olarak da Hz. Peygamber’in hayatından bir “delil” gösteriyorlar. Bu iddiya göre, hicret sırasında Hz. Peygamber’le Hz. Ebu Bekir mağaraya sığınırlar. Hz. Ebu Bekir, bir zarar gelmesin diye tüm delikleri tıkar ve bir deliğe de ayağını dayar. Hz. Ebu Bekir’in ayağını yılan sokar ve Ebu Bekir’in gözyaşı, başını kucağına koymuş vaziyette uyuyan Hz. Peygamber’in yüzüne damlar. Uyanan Nebî, Hz. Ebu Bekir’den ne olduğunu öğrenince oturur, dizlerini dizlerine dayamasını ister ve bir müddet öylece kaldıktan sonra

der ki: 'Kalbimde olanları, bütünüyle senin kalbine aktardım.' Ben bütün aramalarıma rağmen, sahih kaynaklarda bu olaya rastlamadım, siz rastladınız mı?"

Kendisinin tasavvufa çok yakın olduğunu bildiğim Âsım Hoca şu cevabı vermişti: "Değil en muteber kaynaklarda, tüm aramalarıma rağmen yarı muteber kaynaklarda dahi göremedim." Ve ardından Âsım Hoca, râbıtanın yalnızca Allah'a yapılacağını söyleyerek, bunun gerekçelerini uzun uzadıya îzah etmişti.

Kendisini, geçen yıl Ankara Keçiören'deki evinde son ziyaretimde, muhtasar bir siyer yazmakla meşgul olduğunu öğrenerek sevinmiştim. Gerçekten pamuk gibi olmuştu. İlim uğrunda geçen bir ömrün ışığı parlıyordu alnında. Bir bebek sâfiyeti içerisinde gördüm onu. Hattâ Vâkıdî'nin güvenilirliği üzerinde aramızda tatlı bir mübâhese de geçmişti.

Mustafa Âsım Köksal'ın ölümü üzerine, bizim cenahtan pek ses duyulmadı. Kanal 7'nin, Âsım Hoca'nın ölümüne gösterdiği ilgi, Yavuz Gökmen'e gösterdiği ilginin zekâtı etmezdi. Köylülüğümüz bu konuda da olanca çıplaklığıyla tezâhür ediyor. Ne sevgimizde, ne de nefretimizde tutarlı ve dengeli olabiliyoruz. Hep komplekslerimiz ön planda. Hani ya, hatırladıkça iç geçirmekten başka bir şey gelmiyor elimden: Son demlerini yaşayan büyük kârîmiz Abdurrahman Gürses için kameralar ne zaman harekete geçip de geleceğe not düşecekler? Paris'te, kuytu izbelerde kapısını çalacak birini bekleyen Muhammed Hamidullah için anlı-şanlı İslâmî medya ne zaman harekete geçecek? Sadreddin Yüksel, Halil Gönenç, Mehmet Savaş hocaların –Allah hepsine uzun ömürler versin- ölmelerini mi bekleyeceğiz?

Sahi, “Vefa”, İstanbul’da bir semt adıydı değil mi?

Mustafa İslâmoğlu (Yeni Şafak, 4/12/1998)

MUSTAFA ÂSIM KÖKSAL HOCAEFENDİ’NİN ARDINDAN

“Sahi, ‘Vefa’, İstanbul’da bir semt adıydı değil mi?”

Mustafa İslâmoğlu geçen Cuma günkü yazısına böyle bir tarizle son veriyor ve “Mustafa Âsım Köksal’ın ölümü üzerine bizim cenahtan pek ses duyulmadı. Kanal 7’nin Âsım Hoca’nın ölümüne gösterdiği ilgi, Yavuz Gökmen’e gösterdiği ilginin zekâtı etmezdi.” diye gayet haklı olarak şikâyette bulunuyordu.

Hem ulemâdan, hem de meşâyıhtan (Kâdirî meşâyıhından) olan Âsım Köksal Hoca’yı bizim neslimiz umumiyetle *İslâm Tarihi* adlı büyük eseri vesilesiyle tanır. Nitekim Caetani’nin, Hüseyin Cahid tarafından İtalyancadan Osmanlıcaya çevrilen eserine yazdığı reddiye, bu eserin yazılmasındaki en büyük âmillerden biridir. Hem reddiyesi, hem de te’lifi olan sîreti sebebiyle dinine büyük hizmet etmiş olan bu kıymetli âlimin vefâtı, İslâmoğlu’nun da belirttiği gibi günlük gâileler arasında kaybolup gitti. Fakat asıl nedamet duyulması gereken taraf, basınımızın ilgi yetersizliği değil elbette.

İlim ve fikir adamlarımızın, köşe yazarlarımızın Âsım Köksal Hoca veya eserleri hakkında mütâlaalar yürütmeleri ya da vefatı sebebiyle duydukları üzüntüyü kamuoyuna duyuran yazılar yazmaları da artık çare değil... Çünkü bu tür nezâket yazıları, asıl zaaflarımızı gizlememizin en kolay vasıtalarından biri haline gelmiş durumda. Müsaadenizle bu hususta başımdan geçen bir hadiseyi misal olarak vereyim:

Ben, rahmetli Ali Arslan Hocaefendi’nin yanında uzun

yıllar bulundum, eserlerini ve çevirilerini redakte edip yayıma hazırladım; hem ilminden, hem de feyzinden istifade ettim. Kendisi doğu ulemâsının en önde gelen simalarından biriydi. 12 Eylül'den sonra, adı kamuoyunca mâlum bir müftünün (şimdi doçent) iftirası ve ihbarı sebebiyle hapse girmiş ve esasen genç denecek yaşta Parkinson hastalığına yakalanmıştı. Buna rağmen eserler vermekten, tercümeler yapmaktan geri durmadı.

İnsan her ne kadar telaffuz etmekten, hatta aklından bile geçirmekten çekiniyorsa da, hocaefendinin vefatının yaklaştığını hissediyor ve hiç değilse kendisiyle ayrıntılı bir röportaj yapmayı düşünüyorduk. Sevgili İsmail Kara beni bu konuda teşvik etti ve bu işi ihmal etmemem için her karşılaştığımızda beni uyardı. Fakat bir türlü bu işe teşebbüs edemedim. Her aklıma geldiğinde, önümüzdeki hafta yaparım, dedim, ama yapamadım. Teşebbüse geçtiğimde de hastalığı oldukça ilerlemişti. İyileşmesini beklemem gerekiyordu ve fakat kader müsaade etmedi. Oğlu Ahmed, bir sabah erkenden beni aradı ve hocaefendinin vefat haberini iletti. Büyük bir teessüre kapılmıştım, oturdum hemen: "Âlimin ölümü, âlemin ölümü gibidir." başlıklı bir yazı yazıp bir gazetemizde yayımladım. Böylelikle teessürümü hafifletmeye ve hiç değilse hocaefendiye karşı son vazifelerimden birini yerine getirmeye çalışmıştım. Ama bu yazıyla hatamı telâfi edebilmiş miydim?

Elbette hayır! Olan olmuş ve ben üzerime düşen vazifeyi yerine getirememiştim. "Başkaları yapsın!" da diyemez, başkalarına (!) da kızamazdım. Zaten etrafta meselenin ehemmiyetini fark eden pek kimse de yoktu. (Bir zat Doğu Ulemâsı hakkında sonradan yayımladığı bir kitapta biraz biyografik malumat verdiyse de, bu da pek yeterli olmadı.)

Neler kaybetmiştik bir düşünelim bakalım: Doğu ule-

mâsının isimlerini, özelliklerini, ilim derecelerini, görüşlerini, hizmetlerini, medreseler hakkındaki ilk elden bilgileri, hocaefendinin hayatının ayrıntılı safahatını, hocaları, talebeleri, tanıdığı diğer âlimlere dâir kanaatlerini, aldığı icâzetnâmelerin mâhiyetini, hâsılı doğuyu, doğu ulemâsını, doğu medreselerini, medrese kitaplarını, tâlim ve tedris tarzını, çektiği sıkıntıları, eziyetleri, (kendisi Almanya'da uzun süre kaldığı için) Almanya'daki Müslümanların sorunlarını, (uzun süre yayıncılık yaptığı için) dînî yayıncılığın problemlerini; yaşadığı devrin ve dünyanın son temsilcisinin ağzından ayrıntılı bir biçimde öğrenebilme fırsatını kaçırmış olduk. Evet, telâfi etme şansımızın olmadığı bir bilgi ve görgü kaybıydı bu.

Hele hele son birkaç senedir yakın tarihle *yakından* ilgilenmeye başlayıp eski gazete ve mecmuaların içine gömüldükten sonra; bir şahıs, bir hâdise, bir okul, bir bina, bir kitap, bir risâle, hatta bir not hakkında bile küçücük bilgi kırıntıları için kütüphane kütüphane dolaştıktan sonra; işte o zaman, biyografik ve bibliyografik malumatın fikir ve kültür tarihimiz açısından ne denli büyük bir ehemmiyet kesbettiğini anladım ve bilhassa hâtıraların, nadir de bulunsa ayrıntılı biyografik, otobiyografik metinlerin kıymetini takdir eder hale geldim. Kelimenin tam mânâsıyla aklım başıma geldikten sonra, hep: "Yaşayan âlimlerimizin biyografileriyle ilgili vakit varken neler yapılabilir?" diye düşünür dururum.

"Madem böyle, hatanızı telâfi yolunda bari şimdi bazı adımlar atabildiniz mi?" diye soracak olursanız, bu tür teşebbüslerin sadece kişisel gayretlere mebnî olmayıp kollektif bir şuur, kollektif bir idrak meselesi olduğunu söyleyerek size cevap verebilirim. Ne kadar arzu ederseniz ediniz, ne kadar çırpınırsanız çırpınınız, tek başınıza çırpınmak ya

da kişisel imkânlarınızla böylesi projeleri gerçekleştirmeye çalışmak yeterli olmuyor. (Öyle ya, herkes Ali Birinci olamaz.) Meselâ hâlen hayatta olan âlimlerimiz var, bu zatların çocukları, talebeleri, kendilerini seven yakın çevreleri var. Fakat işe yarar ciddî hiçbir teşebbüs yok. Hatırlattığınızda önemseyen, bu tür uyarıları dikkate alıp teşebbüse geçen kimse de yok. Şahsî teşebbüsler de takdir edilebilecek sebeplerden ötürü her zaman sonuç verici olmuyor. Binaenaleyh her geçen gün aramızdan birçok kıymetli zat ayrılıp Refik-i A'lâ'ya kavuşuyor ve bizler de hayıflanıp duruyoruz. Lâkin asıl yitirdiğimiz şeyleri göremiyor, kayıplarımızın büyüklüğünü bir türlü idrak edemiyoruz.

Âsım Köksal Hocaefendi'nin vefatını gazetelerde okuduğumda ilk aklıma gelenler işte böylesi şeylerdi. Çünkü kendisi Diyanet İşleri Başkanlığı'nda kuruluşundan (Rıfat Börekçi zamanından) beri üst düzeylerde vazife yapmış, çok mühim hadiselere şahit olmuş, ayrıca Şerafeddin Yaltkaya, Ahmed Hamdi Akseki, Ömer Nasuhi Bilmen gibi birçok Diyanet İşleri Başkanı'nın yanında bulunmuş (msl. Yaltkaya'nın özel kalem müdürlüğünü yapmış) bir zattı. Merak ettiklerim sadece ilmî meselelerdeki kanaatleri değildi; aynı zamanda kendisine Cumhuriyet tarihindeki din-devlet, din-siyaset ilişkileri bakımından zihnimde oluşan ve cevabını arayan bazı sualleri sormak ve hiç değilse hocaefendinin vereceği bazı bilgilere istinaden kimi istifhamları açıklığa kavuşturmak ümidindeydim.

İşte bu düşüncelerle vefatından birkaç ay önce kendisini ziyaret etmek fırsatı buldum ve mahdumunun evinde hocaefendiyle görüşebildim. Allah nasip ederse hem Âsım Köksal Hoca'yla, hem de bu görüşmeyle ilgili izlenimlerimi yarın yazmaya çalışacağım.

Dücane Cündioğlu (Yeni Şafak, 8/12/1998)

İNSANIN ÇAĞINA TANIKLIK YAPMASI NE DEMEKTİR?

Elimizdeki nimetlerin kıymetini ya da sahip olduğumuz kıymetlerin büyüklüğünü, umûmiyetle onları kaybettikten sonra anlarız. Bu insan hayatında hep böyle olmuştur ve sanırım bundan sonra da böyle olmaya devam edecektir.

Âsım Köksal Hocaefendi hakkındaki nedametimiz de bundan kaynaklanmıyor mu? Hayatta iken kıymetini takdir edip kendisinden yeterince istifade edemediğimiz gibi vefatından sonra da üzerimize düşen vazifeleri hakkıyla yerine getiremedik.

Acaba: "Asım Köksal kimdi?" diye bir suale muhatap olsak, bir iki eserinin adını zikretmekten gayrı ne söyleyebiliriz? Belki bu da tabîîdir. Fakat hiç değilse vefatı sebebiyle kendisi hakkında bir şeyler öğrenmek imkân dahilinde olamaz mıydı? Yeni Şafak, Hoca'nın eserini basan Şamil Yayınları'nın sahibi Duran Kömürcü'yle bir söyleşi gerçekleştirdi. Acaba Diyanet İşleri'ndeki talebeleriyle veya kendisini yakından tanıyan zatlarla konuşulamaz mı? Üstad Ali Birinci'den öğrendiğim en sonuç alıcı (verimli) araştırma tekniklerinden biri de, biyografisi hakkında mâlumat toplanacak bir zatın ölüm tarihinin hemen sonrasında yayımlanan gazete ve mecmualara bakmaktır. Hocaefendi'nin vefatı sebebiyle yazılanları izlemeye çalışıyorum ve hâtırat kıymeti taşıyan yazılar çıkıyor mu diye sürekli gazetelere bakıyorum. Fakat henüz göz doldurucu metinler yayımlanmadı. Köşe yazarları taziye yazılarıyla günü geçirirken, gazetelerimizin yazı işleri sorumluları pekâla bu tür kalıcı dosyalara yönelebilirler ve büyük bir hizmet gerçekleştirmiş olurlar.

1) Hasan Basri Çantay merhumun meşhur Kur'ân meâlinin adı nereden geliyor?

Âsım Hoca'nın anlattığına göre, Hasan Basri Çantay, meâlini tedkik edip basılması için önce Diyanet İşleri Reisliği'ne gönderir. Uzun bir süre orada kalır ve fakat bir türlü sonuç alınamaz. Masaların üstünde gezen meal müsveddeleri, her önüne gelenin üzerine birkaç not düşüp geçtiği sayfalar haline dönüşür. Bunu gören Âsım Hoca daha fazla dayanamaz ve Çantay'a bir mektup yazar: "Hocam bu *meal-i hakîminizi* buradan alıp kendi imkânlarınızla neşrederseniz daha hayırlı olur." der. İşte Çantay çevirisinin *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Hakîm* adı da buradan gelir.

2) Meclis'in (Diyânet İşleri ve pek tabîî ki Maarif Vekâleti aracılığıyla) neşrettiği Elmalılı Tefsiri, niçin Vekâlet'in matbaasında basılmadı da *Ebüzziyâ Matbaası'nda* basıldı?

Şahsen bu husus hiç dikkatimi çekmemişti. Vekâlet Matbaası'ndan Ebuzziyâ Matbaası'na naklin hikâyesini Âsım Hoca sayesinde öğrendim. İnşaallah bu uzun hikâyeyi bir gün anlatırım.

3) Meşhur Alman ilim adamı Gotthard Jaschke'nin Cumhuriyet tarihi hakkındaki mâlumatı ve aktardığı bilgilerin ciddiyeti beni hep hayrette bırakmıştır. Bilhassa din-devlet ilişkileri konusunda verdiği ayrıntılı mâlumat fevkalade önemlidir ve başka yerlerden edinilmesi de çok zordur. Meselâ Diyanet İşleri'nin tâmimleri, resmî yazışmaları vs. kabilinden önemli belgeler kullanmaktadır. *Yeni Türkiye'de İslâmlık* adıyla 1972'de Türkçeye çevrilen eserinin yakın dönem tarihçilerinin vazgeçilmez kaynaklarından biri olmasının nedeni de budur.

Fakat Âsım Köksal Hoca'dan öğrendiğimize göre, Jaschke'nin eserinde kullandığı bilgilerin çoğu, Âsım Köksal Hoca'nın hazırladığı *Türkçe İbâdet*'in serencâmıyla alâkalı özel bir dosyadan muktebes imiş. Jaschke'nin araya koyduğu bir zatın ısrarıyla –ki bu zat sonradan şüpheli bir

biçimde hayata veda etmiştir- Âsım Hoca emekli olduğu halde bu işe el atıp bu dosyadan üç nüsha hazırlamış, birini Jaschke'ye, birini Diyânet'e, birini de ismi bende mahfuz bir başka kuruma teslim etmiş.

Hâsılı, hocalarımızın kıymetini bilemedik ve onlardan yeterince istifade edemedik. Bari vefatlarından sonra üzerimize düşeni yapabilsek!

Dücane Cündioğlu (Yeni Şafak, 9/12/1998)

MUSTAFA ÂSIM KÖKSAL

Ekseriya, beklediğim bir çerçeve ile karşılaşırım okumalarımda. Fakat nadiren de olsa, beni şaşırtan, hattâ çok şaşırtan kitaplarla da karşılaşmışımdır. Onlarla tanışmamın hikâyeleri hafızamda capcanlı durur.

1970'li yılların başındaydı. Getirilen kitap paketini açtım. Ne kadar meşgul bulunursam bulunayım; elime geçen yeni bir eseri, oturup hemen gözden geçirerek ilk muayeneye tâbi tutmak gibi bir alışkanlığım vardır. Aynı şeyi yaptım ve heyecanlandım. Müspet yönde şaşırtıcılığı olan bir fevkâladelik karşısındaydım.

Rahmetli anneciğim: "Ne oldu?" diye sordu. "Bir şey yok." dedim. "Ben şimdi arka odaya geçeceğim. Belki akşama kadar dışarıya çıkmam. Arada bir çayla peynir ekmek getirirsiniz. Unutursanız benim aklıma hiç gelmeyebilir."

O gün, Mustafa Âsım Köksal'ın dev eserine ait ilk ciltleri gece yarısına kadar okuyup bitirdim. Bu ilk okuyuştu; ama gene de hiçbir atlama yapamamıştım ve ciltlerin sayfaları işaretlemelerimle dolmuştu.

Peynir ekmek değil, "Vermidon" gerekiyordu! Hem ağrıyan şakaklarımı ve alnımı oğuşturuyor, hem de söyleniyordum: "Hay mübârek adam! Bu kadar nasıl uğraştın?

Böylesine geniş kaynaklı bir çalışmayı nasıl tamamına erdireceksin?”

Anneciğim Vermidon’u getirdi ve mûtad îkazlarını tekrarlamaya başladı. “Yeter artık, gözlerin çok yoruldu...”

Mustafa Âsım Köksal Hoca, o ciltleri aynı titizlikle tamamına erdirdi ve irfânımıza bir “temel eser” kazandırmış oldu. Yapılan iş o kadar önemliydi ki; halkın istifadesinden ziyade, değişik açılardan yazılacak İslâm Tarihlerinin de kaynak ihtiyacı büyük ölçüde halledilmiş bulunuyordu. Bir olayın çeşitli vecihlerini muhtelif referanslarla bir farklılık tablosu halinde vermek ne demektir? Tam aradığım şey...

...Geçen gün bizim gazetede Mustafa Âsım Köksal Hoca’nın vefat îlanını okuyunca bir tuhaf oldum. İlanda “İslâm Mütefekkiri” tabiri vardı; ama ortalıkta beni “Başka bir Mustafa Âsım Köksal da mı yaşıyordu?” tereddüdüne sevk edici bir yalınlık ve matlık havası hissediyor gibiydim. Her tarafta... Birkaç telefondan sonra anladım ki, Hakk’ın rahmetine kavuşan zat, büyük İslâm Âlimi Mustafa Âsım Köksal Hoca’mızdır.

Hiç sevmem böyle mukâyeseleri. Ve derûnî murâkabe idrâklerinin o türlü anlaşılmasına da fevkalâde üzülürüm. Fakat şunu sormadan yapamayacağım: “Rahmetli Yavuz Gökmen’in vefatı dolayısıyla beni arayıp tâziyette bulunan ve çok da duygulandıran dostum, beni acaba şimdi niçin aramıyor?” Âsım Köksal Hoca’ya mânevî borcum var, onun, üzerimde mânevî hakkı var, müşahhas planda tanışmıyor olmamız bir şeyi değiştirmez ki. Şimdi yanıyorum, “Niye birkaç değerlendirme yazısı yazmadım eseri hakkında” diye. Ama şimdi aranmıyorum ve ben aramak durumunda kalıyorum “O muydu?” diye. Burada bir gönül

meselemiz var. Görmezlikten gelemeyiz. Gönül meselesi, fikrî meselenin şahdamarıdır.

Duygusallığım çok yoğunlaştığında, konu disiplininden uzaklaşırım. Yine öyle yapacağım: Ahmet Turan Alkan Bey kardeşim. İki defa bendenize müsbet atıfta bulundunuz. Alışkın olduğum bir şey değildi ve çok mütehassis oldum. Alenen teşekkürlerimi sunuyorum. Borçlu kalmanın acılarını çok çektim; hiç değilse "borçlu gitme'nin" duyarsızlık intibâlarını ardımda bırakmayayım.

...19. asrın en büyük hukukçusu Ahmet Cevdet Paşa'dır; 20. asrın ise Ömer Nasuhi Bilmen. Mustafa Âsım Köksal Hoca o safların insanıydı. Yalnızlığımız derinleşiyor. Gözyaşlarım kendimiz ve çocuklarımız içindir...

Fâtihalar, Fâtihalar, Fâtihalar...

Ahmet Selim (Zaman, 1/12/1998)

İSLÂM TARİHİ ESERLERİNE TASAVVUF NEŞ'ESİNİ GETİRDİ

Âlim, ehil, mutasavvıf ve takva sahibi bir zât olan Âsım Köksal Hocamız, yalnızca yurt içinde değil, uluslararası ilim camiasında da yakından tanınıp sevilen, ödüllere layık görülmüş bir isimdi. Eserlerini okudum, çok istifade ettim ve halen de etmekteyim. Âsım Hocamız, dinler tarihinde ve İslâm tarihi ile ilgili kitaplarda pek alışılagelmeyen ve eksikliği hissedilen tasavvuf neş'esini, eserlerinde ve satır aralarında pek güzel kaleme almıştır. Onun dili resmî değildir, en ağır ilmî ifadeleri bile bir roman üslubuyla okutur ve okuyucusunun da kastedileni kolaylıkla anlamasını sağlar. Bu açıdan, eserlerinin önemi bir kat daha dikkati haizdir. Köksal'ın satırlarında, Hz. Peygamber (s.a.s.) Efendimiz'in, iman, ahlâk, muhabbet ve edeb

hakkındaki görüşlerini, Ehl-i Beyt efendilerimiz ile sahabe efendilerimizin bu konulardaki müşahedelerini bir sûfî neşesi içinde okumak mümkündür.

Prof. Dr. Süleyman Uludağ (*Yeni Şafak*, 24/4/2005)

OSMANLI ULEMÂSININ SAMİMİYETİ VE DERİNLİĞİ

Mustafa Âsım Köksal'ın bu eseri [*Peygamberler Tarihi*], öncelikle Osmanlı ulemâsının samimiyeti, derinliği ve imanından izler taşımaktadır. Kendisine Osmanlı demesek de belli ki Osmanlı ulemâsından ders almış. Köksal, müsteşrikleri hak ettikleri mevkiye koyan nadirlerdendir. Dinimizi ilgilendiren hususlarda onlara bir atıf kaynağı olarak bakmaması, kendisine ve eserlerine duyduğumuz güvenin en önemli nedenlerinden biridir. Onu güvenle tavsiye etmemizin bir başka nedeni de yeni nesillerimizin diliyle yazılmış olmasıdır. Yazdığı her satır kolayca anlaşılmaktadır.

Prof. Dr. İbrahim Canan (*Yeni Şafak*, 24/4/2005)

İLÂHİYAT CAMİASINDA SAYGIYLA ANILAN BÜYÜK BİR İLİM ADAMI

Rahmetli Âsım Köksal Hoca, İlâhiyât camiasında her zaman saygıyla anılan büyük bir ilim adamıdır. *Peygamberler Tarihi*'ni kaleme alırken çok derin araştırmalar yapmış ve bütün önemli kaynakları gözden geçirmiştir. Yazdığı bu kaynak kitap [*Peygamberler Tarihi*], her seviyedeki okura faydalı olacak kalıcı bir eserdir. Eserin muhtevası da son derece sistematik biçimde düzenlenmiştir, yazı dili oldukça akıcıdır. İslâm dünyasının, Köksal Hoca'nın yararlandığı kaynaklara duyduğu güven ise en üst seviyededir.

Doç. Dr. Mustafa Ağırman (*Yeni Şafak*, 24/4/2005)

DERİN İHTİSAS SAHİBİ BİR ÂLİM

Rahmetli Âsım Köksal Beyefendi, dinler tarihi alanında derin ihtisas sahibi bir âlimdi. Bu yüzden de onun bu konulardaki her çalışması, uluslararası camiada birer referans eser sayılmaktadır.

Prof. Dr. Ahmet Yüksel Özemre (*Yeni Şafak*, 24/4/2005)

İSLÂMÎ İLİMLERE HÂKİM

Rahmetli Mustafa Âsım Köksal Hoca hakkında yıllar önce bir tez hazırlamıştım. Kendisi İslâmî ilimlere hakimiyeti açısından son derece güzide bir isimdir. Bu kitabı [*Peygamberler Tarihi*] öğrencilerime ve İslâmı öğrenmek isteyen herkese özellikle tavsiye ediyorum. Çünkü Köksal'ın *Peygamberler Tarihi*'ni okumuş olan bir kimse, İslâm sîyer tarihini de neredeyse bütün kaynaklarıyla birlikte okumuş olur. Çünkü Âsım Hoca anılan eserinde, farklı kaynaklardaki bütün görüşlere yer vermiş, hepsini ayrı ayrı ele almıştır.

Prof. Dr. Asri Çubukçu (*Yeni Şafak*, 23/4/2005)

TARİH BİLİNCİNE GETİRİLEN SÜREKLİLİK VE BÜTÜNLÜK

(...) İslâm Tarihi sahasında bu toprakların yetiştirdiği son âlimlerden biri olan Âsım Köksal'ın bu eserinin [*Peygamberler Tarihi*] de hiç kuşkusuz ki bir yazım stratejisi var: 1) Tarih bilinci darbe almış yeni Müslüman nesillerin, insanlık tarihini bir kez daha "süreklilik ve bütünlük" içinde kavramalarını sağlamak; 2) İslâm tarihi metinlerini mümkün olabilecek en verimli biçimde tarayıp okurun bu metinlere tüm çeşitliliğiyle ulaşabilmesine yardımcı olmak; 3) Oryantalist tarih saldırısını püskürtüp yöneltilen eleşti-

rileri yeri geldikçe cevaplamak ve aktarılan her bilgi kırıntısını kaynaklarıyla açıkça göstermek.

Dücane Cündioğlu (*Yeni Şafak*, 24/4/2005)

BİR GÜZEL İNSAN

Mustafa Âsım Köksal Hoca, hayatı boyunca Sünnî İslâm anlayışına bağlı kalmış, bu anlayışı hayatında titizlikle uygulamış, düşüncelerine ve eserlerine yansıtmış bir güzel insan idi. Onun elli yıl önce yazdığı gençliğe hitap eden kılavuz olsun bütün ömrünü verdiği sîret [*İslâm Tarihi*] olsun hâlâ okunuyor ve istifade ediliyorsa bu onun hem ihlâsının hem de ilmî seviyesinin en güzel delilidir.

Prof. Dr. Hayreddin Karaman (*Gerçek Hayat*, 29/7/2001)

MÜTEVÂZI BİR İNSAN

Hayatını İslâm Tarihi'ne adadı ve bu yolda sonuna dek mesai sarf etti. Kitabını tamamladığı halde onu hep yeniledi. Türkçede onun yazdığı *İslâm Tarihi* genişliğinde bir İslâm Tarihi yok. Mütevâzı bir insandı.

D. Mehmet Doğan (*Gerçek Hayat*, 29/7/2001)

CUMHURİYET DÖNEMİNDE YAZILAN EN ÖNEMLİ DÖRT ESER

Cumhuriyet döneminde yazılan en önemli dört eser say deseler ben:

1. Elmalılı merhumun tefsiri,

2. Ahmed Naim ile Kâmil Miras'ın *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh* Tercemesi

3. Ömer Nasuhi Bilmen'in *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*

4. Âsım Köksal'ın *İslâm Tarihi* derim.

Mahmut Toptaş (*Gerçek Hayat*, 29/7/2001)

BİR OSMANLI BEYEFENDİSİ, BİR PEYGAMBER ÂŞIĞI

(...) Âsım Köksal Hoca ile ise bundan iki yıl kadar önce tanışmış ve o tanışmanın ardından "Hz. Peygamber'e Adanmış Bir Ömür" başlıklı yazımı kaleme almıştım. İlk tanışmamızdı, ama onu son görüşüm olacağını nereden bilebilirdim? Onun kadar bir Osmanlı beyefendisi nezaketi ile bir Peygamber âşığı muhabbetini kaynaştırıp bir karakter halinde yoğuranına maatteessüf günümüzde çok ender rastlanabiliyor. Vefatından kısa bir süre önce ünlü *İslâm Tarihi*'nin kısaltılmış bir neşrini yayına hazırladığı ve önümüzdeki aylarda bu eserin irfanımıza kazandırılacağı müjdesini vererek, bir Fatiha okumaya davet ediyorum sizleri Hoca'nın ruhuna. Cenab-ı Allah onun gibi Peygamber âşıklarını dünyamızdan eksik etmesin.

Mustafa Armağan (*Zaman*, 4/12/1998)

KALEME ALDIĞI ESERLER, SÎRETİNİN AYNASI

İslâm Tarihi, hak dinin son halkasını oluşturan İslâmiyet'in, tebliğcisi tarafından nasıl anlaşıldığını, nasıl uygulandığını detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Uzun bir mesâinin eseri olan bu eserde İslâm akâidinin, İslâm fıkhının, İslâm ahlâkının temel meseleleri, bakış açıları, hikmet ve amaçları vardır.

Bir insanın kaleme aldığı eserler onun sîretinin aynasıdır. Mustafa Âsım Köksal, ömrünü milletine, milletinin en değerli serveti olan dinine adamış bir insan. Kaleme aldığı eserler hem herkes tarafından rahatlıkla okunup anlaşılacak sade bir dil, açık ifade ve akıcı bir üslupla örülmüş, hem de ilmî seviyeyi korumuştur. Şiirleri ve Peygamberimiz adlı kitabında kullanılan îmanlı, şuurlu, duygulu ve ölçülü anlatım onun samimiyet ve ihlasının belgesini oluşturur.

Yaratan'ını tâzimle seven, yaratılmışları şefkatle kucaklayan Mustafa Âsım Köksal, Hakk'ın cennetinde, halkın gönlünde yaşasın. Amel defteri İlliyyîn'de, rûhu Mele'-i A'lâ'da bulunsun!

Prof. Dr. Bekir Topaloğlu (Kendisiyle yapılan hususi söyleşiden)

İLMİYLE ÂMİL, HAL EHLİ

İslâmiyet'i hal olarak yaşamaya çalışan bir kimse idi. Ele talkını verip de kendisi salkımı yutanlardan değildi, ilmiyle âmil olmaya gayret ederdi. Bu arada ehl-i tarik de bir zat idi. Her yönüyle kendisine karşı hüsn-i zannımız vardır, mekânı cennet olsun.

(...) dolu dolu bir hayat yaşamış bir insandır. İslâmiyet'e elinden geldiği kadar uymuş bir insandır. Ve bunu başkalarına da yaşatmak için gayret göstermiş bir insandır. Malumunuz, Peygamberimiz Aleyhisselam hadislerinde: "Âdemoğlu ölünce ameli kesilir. Artık amel defterine sevap yazılmaz olur. Ancak üç kişi müstesnadır." buyuruyorlar. Bunlardan birisi de, kendisinden faydalanılan bir ilim bırakanlardır. Bu da iki suretle olur: Ya canlı talebe bırakmak suretiyle veya kitap bırakmak suretiyle. İşte M. Âsım Köksal Hocaefendi bu ikinci yolu tercih etmiştir. Kendileri tabii pek çok talebe yetiştirebilirlerdi. Bu imkâna ilmî durumları müsait idi. Ama nihayet insanoğlu fânidir, ölücüdür. Binaenaleyh kitap bırakmak daha kalıcı bir eser bırakma şeklidir. İnşaallah onun kitaplarından istifade olunduğu sürece amel defterine sevap yazılmaya devam edilecektir.

Prof. Dr. Ramazan Ayvallı (Kendisiyle yapılan hususi söyleşiden)

ÖMRÜNÜ İLME ADAMIŞ

Ömrünü ilme adamış ve İslâm toplumuna Hz. Peygamberi en iyi şekilde anlatmayı hedef edinmiş Asım Köksal Hocamızın İslâm Tarihi, her Müslüman ailenin baş ucu kaynağı olmaya namzet bir eserdir. Nitekim 1983 yılında Pakistan'daki milletlerarası Siretü'n-Nebi (Hz. Peygamber'in Hayatı) yarışmasında dünya birinciliği kazanarak başarısını ispatlamıştır. Hz. Peygamber'in dönemini ana kaynaklara dayanarak bütün ayrıntılarıyla ele alan ve Asr-ı Saadet'te İslâm'ın yayılışını ve hukuk tarihini akıcı bir üslupla anlatan bu eser, Türkçe olarak kaleme alınmış en geniş siyerdir.

Dr. Osman Aydınlı. Araştırmacı-Yazar. (*Gerçek Hayat*, 3/6/2005)

BÜYÜK BİR ZENGİNLİK VE KAZANIM

Asım Köksal Hocamız 1950'lerden sonra, Hüseyin Cahit Yalçın tarafından Türkçeye çevrilen İtalyan müsteşrik Kaytani'nin İslâm Tarihi kitabını okuyup rahatsız olmuş, gerek Resûlullah Efendimiz'in şahsıyla ilgili, gerekse de İslâm tarihi kaynaklarıyla ilgili, başta da hadis ve rivayetlerin senetlerine dair haksız itham ve eleştirilerine cevap vermek üzere bir reddiye kaleme almıştır. Daha sonra reddiyeye bir katkı ve ilave olmak üzere Peygamber Efendimiz'in hayatını anlatan bu eserini yazmıştır. Herkesin anlayabileceği tarzda kaleme alınan eser Türkçemiz için büyük bir zenginlik, Peygamber Efendimiz'in hayatını anlamak konusunda bir kazanımdır.

Prof. Dr. Mustafa Fayda (*Gerçek Hayat*, 3/6/2005)

İslâm Tarihi fevkalade büyük ve önemli bir eser. Biz onu okuduk ve okuttuk. Takdire şayan bir eser. Herkes tarafından okunabilir, herkese tavsiye ediyorum. Tüm kü-

tüphanelerde bulunması gereken bir eser diye düşünüyorum. Pakistan'da birincilik ödülü almış olmasına rağmen Türkiye'de değeri yeterince bilinmedi. (...)

Prof. Dr. Ziya Kazıcı (*Gerçek Hayat*, 3/6/2005)

ALANINDAKİ TÜM KİTAPLARIN KAYNAĞI

Türkçe olarak yazılmış tarih kitapları arasında kaynaklardan en fazla istifade edilen eserdir. Daha sonra yazılan tüm kitaplar Asım Köksal'ın kullandığı kaynakları kullanmışlardır. İslâm Tarihi'ni bütün olarak öğrenmek açısından çok önemli bir başvuru kitabıdır. Sade dille yazılmış olmasından dolayı da herkes tarafından rahatlıkla okunabilir.

Ahmet Taşgetiren (*Gerçek Hayat*, 3/6/2005)

SON DERECE SAYGIN VE MUTEMET BİR HOCA EFENDİ

Asım Hoca, son derece saygın ve mutemet bir hocaefendidir. Allah rahmet eylesin. Bu İslâm Tarihi'nde Efendimiz'in hayatını en sağlam kaynaklardan süzerek ve zevkle okunabilir bir üslup içinde kaleme aldı. İnsanlar onu sevdiler ve okudular, okuyorlar...

Prof. Dr. Hayreddin Karaman (*Gerçek Hayat*, 3/6/2005)

TİTİZ, MUFASSAL BİR ESER

Kanaatimce bu konuya ilişkin olarak Türkçe yazılmış kaynaklar arasında ön sıralarda gelen bir kaynaktır. Rahmetli yazar, rivayetleri titizlikle toplamış ve bunları delil olarak da zikretmiştir. Mufassal bir eserdir. Bu bakımdan yararlanılması gereken bir kaynaktır.

Prof. Dr. Hüseyin Hatemi (*Gerçek Hayat*, 3/6/2005)

İNDEKS

A

A. Avni Konuk 159
A. Cüneyd Köksal 74
A. Ebu Gudde 143
A. Fikri Yavuz 55
A. Şeref Güzelyazıcı 55
Abbâsîler 130
Abdullah b. Mes'ud 211, 238, 258, 259
Abdullah b. Revaha 208
Abdullah Cevdet 85
Abdullah Vassaf Efendi 77
Abdurrahman Efendi (Hüsamzâde) 77
Abdurrahman Nesîb Efendi 77
Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı 55
Abdülbâkî mahallesi 15
Abdülkâdir Çelebi Efendi 77
Abdülkadir Geylânî 154
Abdülkâdir Şeyhî Efendi 77
Abdülvehhab Efendi 77
Abdürrahim (Menteşîzâde) Efendi 77
Adnan Menderes 120
Ağacamii 56
Ahiret Yolculuğu 7, 130
Ahmed b. Hanbel 208, 209, 216, 217, 256
Ahmed Efendi 151
Ahmed Remzi Akyürek 161
Ahmed Zeynî Dahlan 141
Ahmet Hamdi Akseki 30, 34, 35, 40, 89, 314
Âkke 192
Alevîlik-Sünnîlik 176
Ali Fuad Başgil 55
Ali Himmet Berki 91, 275
Ali Sâmi Yücesoy 58
Ali Ulvi Kurucu 99
Ali Vâhid Üryânî 5, 45, 46, 47
Almanya Köln Üniversitesi 100
Ammar b. Yâsir 205
Amr b. Abese 128, 129, 181
Anafartalar Caddesi 42
Ankara 20, 25, 26, 43, 45, 46, 48, 51, 58, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 82, 90, 100, 118, 119, 122, 149, 150, 151, 152, 156, 185, 197, 241, 295, 310
Ankara Nur Basımevi 67

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 58
Ankara Vali Vekili Yahya Galip Kargı 151
Ankara Yeni Cezaevi Basımevi 68
Annali dell'İslâm 83, 309
Annesi Emine Hanım 151
Arabkirli Dersiâm Hüseyin Avni Efendi 29, 33
Arapça 30, 41, 42, 53, 55, 88, 89, 99, 109, 111, 121, 124, 192, 193, 205, 224, 298
Arif Hikmet Kütüphanesi 99
Arjantin 16
Armağan 5, 6, 23, 67, 68, 323
Armağan: 67
Ashab-ı Kiram 83, 122
Âsım b. Ömer b. Katâde 141
Âsım Güven 58
Askalanî 139
Asker Ilmihâli 46
Asr-ı Saadet 91, 128, 136, 325
Atatürk 172, 241
Atiye Keskin 100
Avrupa 44, 84, 86, 87, 88, 143, 218, 219, 221, 223, 224, 231, 232, 233, 288
Avrupa Edebiyatı ve Biz 84, 219
Aziz Mahmud Hüdâyî Camii 31

B

Bâbanzade Ahmed Naim 86
Bağdat kadısı Ebüttayyib 93
Bandırma Nümune Rüşdiyesi 29
Basra 214, 240
Basralı 183
Bâyezid Camii 29
Bedir 71, 208, 237
Bedir Yayınları 71
Bekr 178, 201, 211
Belâzürî 141, 217
Beni Hâris 212
Birinci Dünya Savaşı 16
Bor 51, 63, 190, 191, 192, 193, 197, 199
Buenos Aires 16
Buhârî 139, 208, 209, 285
Bursa Kütüphanesi 104, 300
Büyük Doğu mecmuası 43

C

Caetani Tarihi 79, 84, 85, 89, 92, 99, 101, 219, 220, 221, 296
Caetani'ye Reddiye 73, 133, 274, 276, 277
Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud 120
Cebrail 158, 258, 260, 283
Celal Hoca 44
Cemal Gürsel 57
Cerrahpaşa Camii başimamı 28
Cevdet Paşa 91, 233, 234, 236, 237, 238, 319
Cumhuriyet Gazetesi 30
Cüneyd Bağdadî 159

Çanakkale Şehitleri 22
Çiçekçi hatibi Ali Fuad Bey 98
Çubuk 151

D

D. Mehmet Doğan 105, 107, 322
Dâr-ı Erkam 10, 128, 177, 179, 203, 204, 205, 206, 207
Dârü'l Hilâfe 40
Dârü'l-İlm ve't-Ta'lîm Husûsî Mektebi 29
Darülfunun 86
Dârülfünun İlahiyat Fakültesi 29
Davud-ı Tâî (K.S.) 159
Davudpaşa Rüşdiye Mektebi 29
Define Dergisi 84
Delâil 103, 104, 300
Demîrî 93
Dersiâm İsmail Saib Sencer 29
Dersim İsyanı 23
Develi 15, 16, 19, 89, 91, 122, 219, 274, 275, 295, 309
Develi Merkez Numûne Erkek Mektebi 17
Develi Müftisi İzzet Efendi 122
Develi Müftüsü İzzet Efendi 18
Dışişleri Bakanlığı 107, 293
Dinde Reform 84, 219
Dînî ve Ahlâkî Sohbetler 57, 71, 185
Diyanet İşleri Başkanlığı 14, 28, 40, 45, 48, 61, 71, 72, 82, 84, 107, 108, 122, 220, 293, 295, 314
Diyanet İşleri Başkanlığı Biyografik Teşkilat Albümü 40, 45
Diyanet İşleri Kütüphanesi 93
Diyanet İşleri Yayınları 21
Diyanet Vakfı Yayınları 74, 75
Döne Hanım 15
Dr. Erwin Graf 100
Dr. Martin Lings 108, 293
Dr. Muhammed Râşid Feroze 118, 121, 124, 298
Dr. Rüfeyde Hatun 202
Dr. Yaşar Kutluay 58
Dücane Cündioğlu 32, 314, 317, 322

E

Eban b. Osman b. Affan 141
Ebu Bekir 121, 128, 135, 178, 201, 208, 211, 237, 238, 240, 280, 281, 309
Ebû Cehil 81
Ebû Fâdıl el-Yemânî 159
Ebu Hureyre 85, 93, 94, 95, 96, 97
Ebû Ubeyde b. Cerrah 202
Ebubekir Şiblî 159
Eczacı Said Mutlu 78
Edhem Efendi 9, 13, 20, 25, 50, 95, 122, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 165, 275, 276, 295
Efendimiz ve Yolu 7, 76, 79
Ehl-i Beyt 175, 176, 177, 320
Ehl-i Soffa 211
ehl-i sünnet 183

Elmalılı Hamdi Yazır 31
el-Megâzî 133
el-Mevâhibü'l-Ledünniye 103, 300
emekli general 101
Emevî 176
Emevîler 130, 131, 299
Emile Dermenghem 85, 100
Enbiyâzâde Mehmed Hilmi 151
Enes b. Mâlik 93, 94, 240
Erkam'ın Evi 10, 80, 202
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye 46
Erva binti. Abdülmuttalib 177
Erzurum Askerî Lisesi 17
Eş'arî 181, 183, 238
Etlik 43
Eyyub Sabri Hayırlıoğlu 51, 55
Ezanlar 5, 6, 24, 68, 76
Ezher 20, 44

F

Fazlullah Rahîmî 152, 153, 154
Federal Meclis 107, 115, 293
Ferid Kam 22, 23
Fikir Hareketleri 84, 219
Fransız İhtilali 143
Fuat Sezgin 143
Fütûhü'l-Büldan 84
Garânîk hadisesi 174
Gavs-ı Âzam 154
Gençlere Din Kılavuzu 5, 24, 25, 69
General Muhammed Ziyâü'l-Hak 118
Gülzâr-ı Haseneyn 152

H

H. Fehmi Gökalp 36
H. Kasaboğlu 98
H. Mehmed Ârif Efendi 28
Habeşî 178
Habib-i Acemî 159
Haccac b. İlât 81
Hacı Bayram Dergâhı 151
Hadis hâfızı 104, 300
Hafeez Qalenderî 120
Hâfız Mehmet Edip Efendi 15
Hak Dini Kur'ân Dili 31
Hakses 7, 70, 79
Hakses Dergisi 70
Halebî 141, 204
Hâlid b. Velid, 212
Halk Partisi 89, 274
Hamîdullah 99
Hanefî 93, 94, 183, 184
Harbiye Nezareti Muhâsebat Dairesi 29
Harem-i Nebevî 120
Hârise 177
Hasan Basri Çantay 5, 47, 48, 55, 315, 316
Hasan Hüsnü Erdem 57, 59, 62
Hasan Hüsnü Lostar 40
Hasan-ı Basrî 159
Hatice Semâ Güney 63
Hayâtü'l-Hayvan 93
Hayrat Hademesi İşleri Müdürlüğü 26
Hayreddin Karaman 5, 48, 322, 326

Hayrullah Efendi 45
Hıristiyanlık Propagandası 10, 79, 80, 261
Hicaz 192, 194
Hindli Merhum Şiblî 91
Hirâ 203
Hollandalı şarkiyatçı Dozy 85
Hopa 40
Hulefâ-i Râşidîn 130, 131, 135, 299
Hüseyin Cahid 61, 86, 87, 88, 89, 221, 223, 224, 233, 275, 288, 311
Hz. Âdem 135
Hz. Âişe 201
Hz. Ali 159, 177, 208, 211
Hz. Bilal 128, 238
Hz. Esma 201
Hz. Hasan 152
Hz. Hatice 177
Hz. Hüseyin 7, 73, 152, 175, 176
Hz. Nuh 81
Hz. Ömer 9, 81, 128, 177, 182, 205, 206, 207, 208, 209, 240, 280, 281
Hz. Rukayye 177

I-İ

I. A. İmtiyâzî 113, 114
Impact gazetesi 121
Islamic Review 84, 219
Islamic Studies 120
İ. H. Gürsoy 98
İbn Abbas 85, 95, 96, 97, 284, 285
İbn Arabî 159
İbn Hacer 206
İbn Haldun 141, 142
İbn Hazm 141, 206
İbn Hişam 141, 205
İbn İshak 141, 206, 216
İbn Kayyim el-Cevziyye 141
İbn Kesîr 141
İbn Kuteybe 141
İbn Miskeveyh 142
İbn Sa'd 139, 141, 206, 207, 209, 217
İbn Seyyidi'n-Nâs 141
İbn Şihâb ez-Zührî 141
İbn Ziyad 175
İbnü'l-Cevzî 141
İbnü'l-Esîr 141
İbrahim Edhem Efendi 9, 13, 20, 25, 50, 95, 122, 149, 151, 152, 154, 156, 165, 295
İbrahim Edhem Gerçekoğlu 79, 151, 152
İlk Cuma Namazı 81
ilk din bilgisi ders kitapları 70
İlm-i Hadis 97
İlmiye Sâlnâmesi Zeyli 68, 77
İmam Ebû Mansûr Muhammed 183
İmam Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail el-Eş'arî 183
İmam-ı Azam 54, 93, 94
İmandan İhsana 76, 79
İmtiyâzî Bey 123

İnbisat 154
İnkıbaz 154
İrfan Sönmez 182
İrfan Yayınevi 69, 72, 73
İslâm Ansiklopedisi 84, 128, 205, 219, 266
İslâm Ilmihâli 25, 69, 70
İslâm Tetkikleri Enstitüsü 29
İslâmabad 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 125, 290
İslâmâbâd 74
İslâmabad İslâm Üniversitesi 116
İslâmiyette Din Adamı 10, 79, 233
İsmail Ezherli 82
İsmail Habib Sevük 84
İsmail Hâmi Danişmend 55
İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu 33, 56, 57
İsmet İnönü 46
İstanbul Gelenbevî Sultânîsi 29
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 29
İstiklâl Mücâdelesi 16
İzmirli İsmail Hakkı 32, 33, 217

K

Kadı İyâz 141
Kahire 93
Karaçi 74, 113, 114, 117, 118, 119, 120, 125
Kaside-i Bürde 42
Kastalânî 103, 141, 300
Kastamonulu Müderris Süleyman 29
Kâtib Çelebi 30
Kayseri 15, 122
Kayseri Ceza Reisi 89, 274
Kayseri Lisesi 17
Kazîmîr 191
Keçiören 43, 310
Kemal Edip Kürkçüoğlu 58, 91
Kenzü'l Ummâl 208
kerâmet 195
Kerbelâ Faciası 7, 73, 123
Kısas-ı Enbiya 91, 237, 238
Kıyamet günü 158, 201, 262
Kızılcahamam 151
Konya İmam-Hatip 48
Köksal Yayıncılık 68, 72, 74, 75, 76
Köy Hocası 45, 46
Kûfe 175, 213, 214
Kureyşî 86, 98
Kuşadalı Ali Rıza Efendi 18
Kutlu Doğum 7, 10, 75, 76
Kültür ve Enformasyon Genel Müdürlüğü 107

L

Lahor 74, 113, 114, 117
Leone Caetani 83, 218, 308
Londra 121
Louis Massignon 30

M

M. Afşın 98
M. Esad Efendi 91
M. Şemseddin Günaltay 142
M. Şevket Eygi Matbaası 71
M. Şevki Özmen 58
Ma'ruf Kerhî (K.S.) 159
Mâhir İz 8, 98, 99
Mahmud Sâmi Efendi 160
Makrizî 141
Manisa Müftüsü Şeyh Es'ad Efendi 196
Mâturidî 42, 183
Mecelle 41, 42
Medine Devri 73, 110, 114, 122, 123, 126, 127, 130, 135, 141, 177, 292, 293, 296
Medresetü'l-Kuzât 40
Mehmed Âkif 18, 20, 21
Mekke Devri 71, 72, 73, 78, 102, 104, 105, 110, 114, 116, 117, 122, 123, 124, 125, 127, 130, 177, 292, 294, 296
Mes'ûdî 141
Mescid-i Nebevî 202, 213, 237
Mesnevî 9, 152, 153
Mevlânâ Şiblî Numanî 140
Mevlid-i Nebevî Kandili 116
Mısır 5, 20, 44, 99, 192, 214
Millî Eğitim Bakanlığı 84, 128
Millî Mücâdele 151
Milliyetçiler Derneği 42
Molla Abdülkerim Efendi 77
Montreal'deki McGill Üniversitesi 119
Moskova 192
Muammer Börekçi 37
Muaz b. Cebel 210, 211, 240, 279
Muhammed b. Hanefiyye 176
Muhammed Hamidullah 78, 310
Muhammed Kâmil Hatte 82
Muhammed Râşid Feroze 118, 121, 124, 298
Muhtar b. Ebî Ubeyd Sakafî 176
Musa b. Ukbe 141
Mustafa Efendi 15, 19
Mustafa Kafalı 51
Mustafa Runyun 58
Mü'min Çevik 55
Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Heyeti 50
Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Kurulu 26, 97, 108, 122, 295
Müşâvere ve Dînî Eserleri İnceleme Kurulu Âzâ Başmuavinliği 26

N

Nakşî 152
Nallino 99
Nasreddin Hoca'nın Latifeleri 7, 68, 78
Nebil Batı 119

Necip Fazıl 43
Neşâdet Hanım 25
Nevzat Yalçıntaş 41
New York Herald Tribune News Service 120
Niğde 29
Nimet-i İslâm 69

O-Ö

Odabaşı Firuzağa İlkokulu 29
oryantalist 83
oryantalizm 101
Osman b. Maz'un 81, 178, 202, 235
Osman Coşkun 90, 92
Osman Keskioğlu 57
Osman Nûri Çerman 84
Osmanlı 11, 13, 130, 232, 320, 323
Ömer Nasuhi Bilmen 55, 97, 100, 185, 314, 319, 322
Ömer Rıza Doğrul 89

P

Pakistan Elçiliği 105, 290
Pakistan Hükûmeti 106, 113, 115, 118, 121
Pakistan Hükümeti 105, 290
Pakistan Siret Konferansı 124, 298
Pencap Üniversitesi 119
Peygamberler Tarihi 7, 8, 75, 130, 131, 133, 135, 136, 137, 299, 320, 321
Pir Veli Efendi 15
Prof. Dr. Bekir Topaloğlu 100, 324
Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş 41
râbıta 186, 309

R-S

Race Muhammed Zaferü'l-Hak 117
Râgıb 197, 208
Reddiye heyeti 92
Reşat Nuri Güntekin 100
Rıfat Börekçi 5, 26, 28, 151, 314
Rifâa b. Şeddad 176
Riyâzu's-Sâlihîn 42
Rufâî şeyhi 152
Rulon S. Howelles 50
Sa'd b. Ebî Vakkas 140, 178, 204, 205, 209
Sa'd b. Muaz 202
Sadeddin Evrin 101
Safahat 18
Safedî 141, 144
Sahn Medresesi 29
Said Özdemir 42
Sâlim 211, 240
Sebilürreşad 43
Sehâvî 141, 144
Selahattin Refet Arbel 119
Selefiyye 183
Semerkandlı 183
Semhûdî 141
Semüre b. Cündüb 93, 94

Sevr 203
Seydişehirli Mahmud Esad Efendi 91
Seyyid Abdülkâdir Belhî 152
Seyyid Ömer Mahallesi 28
Sırrî Sakatî (K.S.) 159
Sicil mümeyyizi 36
Sicil Şefliği 26, 122, 295
Sineson Bucağı 29
Springer 205
Suyûtî 103, 139, 300
Süheylî 141
Süleymaniye Medresesi 29, 40
Sünnîlik 176

Ş

Ş. Oral 98
Şabî 141
Şadan Hanım 25
Şâfiî 183, 184, 281
Şam 192, 214, 238, 259, 281
Şehid Oral 57, 58
Şerafeddin Yaltkaya 13, 21, 28
Şimr b. Zilcevşen 175
Şurahbil b. Sa'd 141
Taberî 139, 141, 142, 143, 205, 208, 256

T

Tahsis Memurluğu 26
Takiyyüddin b. Sübkî 143
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü 40
Tarihü'l-Hamis 103, 300
Tayyar Altıkulaç 115
teheccüd 155, 165
tekaüt kanunu 39
Terceme-i Hal Varakası 18
Tevfik İleri 44
Tirmizî 141, 208, 217
Trabzonlu Hacı Hüsni Efendi 29
transkripsiyon alfabesi 172
Türk aydınları 84
Türkçe Ezan 7, 76
Türkçe İbadet 32
Türkçe Kur'ân Okunamaz 55, 56
Türkçe tercüme 173
Türkiye Büyük Elçiliği 119
Türkiye Cumhuriyeti 18
Türkiye Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümeni 84
Türkiye Yazarlar Birliği 63, 105, 106, 290

U-Ü

Ubâde b. Sâmit 211, 240
Ubeydullah b. Ziyad 175
Umûmî Kütüphane 29
Umûr-ı Mezhebiyye Bakanlığı 113, 114, 117
Urve b. Zübeyr 140, 141, 201
Utah Eyâleti Salt Lake City 50
Übeyy b. Ka'b 211, 213
Ümmü Süleym 81
Üsküdar 4, 31

V

Vahdet-i vücûd 159
Vâkıdî 141, 215, 216, 217, 310
Vatan Gazetesi 120
Veda Haccı 210, 280
Vefa Sultânîsi 29
Vehb b. Münebbih 141

Y

yağmur duası 82
Yakub Dede 15
Yaşar Fersahoğlu 99
Yayın Müdürlüğü 26
Yazı İşleri 26, 80, 82, 122, 295
yeme içme adabı 82
Yemen 164, 210, 213, 214, 280
Yezid b. Muâviye 175
Yusuf Ziya Ersal 57
Yusuf Ziya Yörükan 37

Z

Zâkir Kâdirî Ugan 84
Zat İşleri Müdür Vekilliği 26
Zat İşleri Müdürlüğü 39
Zat İşleri Müdürü 37
Zat İşleri Sicil Şefliği 122
Zehebî 139, 141, 215
Zihni Efendi 69
Ziya Nur 55
Ziyaeddin Fahri 30
Ziyâü'l-Hak 107, 115, 116, 118
Zührî 133, 141, 216